

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KUR'AN-I KERİM OKUMA VE KİRÂAT İLMİ BİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

MUHAMMED B. AHMED EL-‘AVFÎ VE KİRÂAT
İLMİNDEKİ YERİ

Hidayet AYAN

2502110368

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. AHMET GÖKDEMİR

İSTANBUL-2023

ÖZ

MUHAMMED B. AHMED EL-‘AVFÎ VE KİRÂAT İLMİNDEKİ YERİ

Hidayet AYAN

XVI. yüzyılın ikinci yarısında Mısır’da dünyaya gelen ve daha sonra İstanbul’a hicret eden Muhammed b. Ahmed el-‘Avfî, kaleme aldığı eserlerle kırâat ilminin Osmanlı Devleti’ndeki gelişimine katkı sağlamış bir âlimdir. Onun sahip olduğu kırâat müktesebatında hocası Ahmed el-Mesyerî’nin rolü oldukça büyüktür. ‘Avfî’nin söz konusu ilmî birikimini, yazdığı çok sayıda eser ve dâhil olduğu ilim meclisleri vesilesiyle sonraki nesillere aktardığı müşahede edilmiştir. Onun telifleri, başta *el-Cevâhiru’l-mükellele* olmak üzere kırâat sahasında istifade edilen kaynak eserler arasına girmiştir. Ayrıca onun mezkûr eseri, Osmanlı coğrafyasında istifade edilen kırâat eğitim ekollerinden biri olan İstanbul tarikine kaynaklık etmiştir. Bu çalışmada ‘Avfî’nin hayatı ele alınmış, onun yaşadığı dönem ve öncesinde kırâat ilminin Osmanlı Devleti’ndeki durumuna yer verilmiştir. Çalışmada, kırâat edebiyatına ciddi katkılar sunmasına rağmen kendisi ve telifleri hakkında yeterince malumat bulunmayan ‘Avfî’nin bu alandaki behresinin ortaya konulması adına; eserlerinde ele aldığı usûl usûl konularının yanı sıra kırâat ilmiyle alakalı muhtelif konular, kırâat alan yazınının temel kaynaklarıyla mukayese edilmek suretiyle incelenmiştir. Bu bağlamda, çalışmada yer verilen konulara ilişkin ‘Avfî’nin tercih ettiği görüşlerin tespit edilmesi araştırmanın temel hedeflerindendir. Sonuç olarak, ‘Avfî’nin kırâat ilmine dair farklı konularda yüzü aşkın eser telif ederek bu ilmin Anadolu coğrafyasındaki gelişimine ciddi anlamda katkı sağladığı ve kendisinden sonraki dönemi etkilediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kırâat, Muhammed b. Ahmed el-‘Avfî, Osmanlı Devleti’nde Kırâat, Dârulkurrâ, İstanbul Tarîki.

ABSTRACT

MUḤAMMAD B. AḤMAD AL-AWFĪ'S LIFE, WORKS AND CONTRIBUTIONS TO THE SCIENCE OF QIRĀ'ĀT

Hidayet AYAN

Born in Egypt in the second half of the 16th century and later migrating to Istanbul, Muḥammad b. Aḥmad al-ʿAwfī is a qirā'āt scholar who contributed to the development of the science of qirā'āt in the Ottoman Empire with the works he wrote. His profound knowledge of qirā'āt was greatly influenced by his teachers, especially Aḥmad al-Masyarī. ʿAwfī transmitted his scholarly knowledge to the next generations through the many works he wrote and the scholarly gatherings he attended. As a matter of fact, his works, especially *al-Jawāhir al-Mukallala*, were included among the books that were utilized in the study of qirā'āt and included among the source works used in the one of schools of qirā'āt education known as the ṭarīq of Istanbul in the Ottoman geography. In this study, the life of ʿAwfī is discussed, and the situation of the science of qirā'āt in the Ottoman Empire during and before his time is included. In this study, in order to reveal the importance of ʿAwfī in this field, about whom and his works are not sufficiently known depth his serious contributions to the qirā'āt literature; in addition to the uṣūl issues he addressed in his works, various issues related to the science of qirā'āt were examined by comparing them with the basic sources of the qirā'āt literature. In this context, determining ʿAwfī's special views on the subjects included in the study is one of the main objectives of the research. As a result, it is seen that ʿAwfī made a great contribution to the development of this science and its transmission to the next generations by writing more than a hundred works on different subjects related to the science of qirā'āt.

Keywords: Qirā'āt, Muḥammad b. Aḥmad al-ʿAwfī, Qirā'āt in the Ottoman Empire, Dār al-Qurrā', Ṭarīq of Istanbul.

ÖNSÖZ

Konusu ilahî kelâmın lafızları olması sebebiyle kırâat ilmi, dinî ilimler arasında önemli bir konuma sahiptir. Şüphesiz tarihin akışı içerisinde Kur’ân lafızlarının hata ve tahriften korunmasında en büyük rolü kırâat ilmi üstlenmiştir. Şöyle ki Hz. Peygamber vahyin başlangıcıyla birlikte Kur’ân âyetlerini ashâba okumak ve yazdırmak suretiyle kayıt altına almıştır. Bu kayıt faaliyetinin devamı niteliğinde Hz. Ebûbekir döneminde Kur’an cemedilerek iki kapak arasına alınmış, Hz. Osman döneminde istinsah edilen nüshalar İslam coğrafyasının muhtelif bölgelerine ulaştırılmıştır.

Ashâb, yedi harf ruhsatı çerçevesinde Rasûlullah’tan öğrendiği muhtelif kırâat formlarını tâbiîn nesline aktarmış, bu kırâatler tâbiîn döneminde okunmaya devam edilerek muhafaza edilmiştir. Hicrî ikinci asırda kırâat ilmine vukufiyetleriyle tebarüz etmiş olan bazı âlimlerin tercihleri ümmet arasında kabul görmüş, böylece kırâat ekollerinin oluşum süreci başlamıştır. Kısmen eleştiri alsa da İbn Mücahid’in (ö. 324/936) hicrî dördüncü asrın başlarında ortaya koyduğu yedili tasnif, kırâat çevrelerinde kabul görmüştür. Ebû ‘Amr ed-Dânî (ö. 444/1053) ve Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtibî (ö. 590/1194) de kaleme aldıkları eserlerle mezkûr kırâatleri ihtiva eden seb’a tarîkinin muhkem hâle gelmesini sağlamışlardır. İbnü’l-Cezerî (ö. 833/1429), söz konusu yedi kırâat haricinde üç kırâatin de sahîh ve muteber olduğunu ispat etmiş böylece ‘aşere tarîki kırâat ricâli arasında kabul görmeye başlamıştır.

Yaklaşık sekiz asırlık bir kırâat birikimini tevarüs eden Osmanlı Devleti’nde kırâat ilmine ehemmiyet verilmiş, kırâat tedrisatı için pek çok müessese inşa edilmiştir. Muhtelif dönemlerde İbnü’l-Cezerî ve Ahmed el-Mesyerî (ö. 1006/1597) gibi kırâat ilminin seçkin simaları devlet eliyle Anadolu’ya davet edilmiştir. Muhammed b. Ahmed el-‘Avfî (ö. 1052/1646)’de Mısır’dan İstanbul’a gelen kırâat âlimlerinden biridir.

Bu araştırmanın konusu ‘Avfî’nin hayatı, eserleri ve kırâat ilmine olan katkılarıdır. Çalışmanın ana metni giriş, üç bölüm ve sonuç olmak üzere beş kısımdan müteşekkildir. Giriş bölümünde araştırmanın konusu ve yöntemi ortaya

konularak kaynakları değerlendirilmiştir. Birinci bölümde ‘Avfî öncesi Osmanlı’da kırâat ilminin durumu ve kırâat eğitimi verilen kurumlar ele alınmıştır. İkinci bölümde ise ‘Avfî’nin yaşadığı dönem ve hayatı incelenmiş buna ilaveten eserlerinin muhtevası tanıtılmıştır. Üçüncü bölümde ‘Avfî’nin teliflerinde temas ettiği konular kırâat yazın alanının kaynak eserleri üzerinden mukayeseli bir şekilde incelenmiş ve müellifin görüşleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Sonuç bölümünde ise araştırma kapsamında varılan neticelere yer verilerek birtakım teklifler ortaya konulmuştur.

Bu tez çalışmasında katkı ve tavsiyeleriyle daima şahsıma yol gösteren kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Ahmet Gökdemir’e, tez takip jürimde yer alarak akademik tecrübeleriyle her daim önümü açan değerli hocalarım Prof. Dr. Abdullah Emin Çimen ve Prof. Dr. Hüseyin Hüsnü Koyunoğlu’na şükranlarımı sunarım. Beni kırâat alanında çalışma yapmaya teşvik eden hocam merhum Prof. Dr. Sıtkı Gülle’ye, belli bir dönem danışman hocalığımı yapan kıymetli hocalarım Prof. Dr. Kerim Buladı ve Prof. Dr. Necmettin Kızılkaya’ya teşekkür ederim. Tezi baştan sona okuyarak tashih eden ve çalışmanın şekillenmesinde değerli katkılar sunan kıymetli dostum Dr. Muhammed Pilgir’e; yazma eserleri okuma noktasında şahsıma zaman ayıran değerli Ziyad Mustafa, Abdussettar Şeyh Muhammed ve Yusuf el-Hamîdî’ye ve yazma eser temini noktasında araştırmacılara her türlü kolaylığı sağlayan Türkiye Yazma Eserler Kurumu çalışanlarına teşekkürlerimi arz ederim. Son olarak dualarıyla şahsıma her daim manevi destek olan anne ve babama, yetişmemde emeği geçen tüm hocalarıma ve özellikle tez yazım sürecinde şahsıma desteğini esirgemeyerek her türlü fedakârlığı sergileyen kıymetli eşimle biricik evlatlarıma teşekkürü borç bilirim.

Hidayet AYAN
İstanbul, 2023

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED B. AHMED EL-‘AVFÎ ÖNCESİ OSMANLI DEVLETİ’NDE KİRÂAT İLMİ VE ‘AVFÎ’NİN HAYATI

1.1. ‘AVFÎ ÖNCESİ OSMANLI DEVLETİ’NDE KİRÂAT İLMİ.....	7
1.1.1. OSMANLI DÖNEMİNİN TEBARÜZ EDEN KİRÂAT ÂLİMLERİ.....	10
1.1.1.1. İbnü’l-Cezerî	11
1.1.1.2. Molla Gürânî	16
1.1.1.3. Ahmed el-Mesyerî.....	20
1.1.2. KUR’ÂN VE KİRÂAT EĞİTİMİ VERİLEN KURUMLAR	21
1.1.2.1. Sıbyan Mektepleri	22
1.1.2.2. Dârulkurrâlar	23
1.1.2.2.1. Müstakil Olarak İnşa Edilen Dârulkurrâlar.....	26
1.1.2.2.2. Medrese Bünyesinde Kurulan Dârulkurrâlar	26
1.1.2.2.3. Camilere Bitişik Dârulkurrâlar.....	27
1.1.2.2.4. Türbe Dârulkurrâları	28
1.1.2.2.5. Tekke ve Zaviyelere Bitişik Dârulkurrâlar	29
1.1.2.3. Dârulkurrâlarda Eğitim ve Öğretim	29
1.1.2.3.1. Dârulkurrâların Müfredatı.....	29
1.1.2.3.2. Dârulkurrâların Eğitim Öğretim Kadrosu	32
1.2. ‘AVFÎ’NİN HAYATI.....	32
1.2.1. ‘ÂVFÎ’NİN YAŞADIĞI DÖNEMDE MISIR	36
1.2.2. ‘ÂVFÎ’NİN YAŞADIĞI DÖNEMDE İSTANBUL	38
1.2.3. ‘AVFÎ’NİN İBNÜ’L-CEZERÎ’YE İSNÂDI	40
1.2.4. ‘AVFÎ’NİN HOCALARI.....	41
1.2.4.1. Mansûr et-Tablâvî	41
1.2.4.2. Ahmed el-Mesyerî.....	43
1.2.4.3. İbn Ğânim el-Makdisî	45
1.2.5. ‘AVFÎ’NİN ÇAĞDAŞLARI.....	46
1.2.5.1. Seyfüddîn el-Fedâlî	47
1.2.5.2. Abdurrahman b. Şehâze el-Yemenî	48
1.2.5.3. Sultan el-Mezzâhî	49
1.2.5.4. Nuruddîn Ali eş-Şebrâmellisî.....	51
1.2.5.5. Muhammed Efendî.....	53

1.2.5.6. Muhammed b. Osman	54
1.2.5.7. Ali A‘rec Efendî	55
1.2.5.8. Mansûr Efendî	55
1.2.5.9. Muhammed el-Bebâî	55
1.2.5.10. İbrahim Efendî	56
1.2.6. ‘AVFÎ’NİN GÖREV YAPTIĞI KURUM	56
Atik Vâlîde Dârulkurrâsı	56

İKİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED B. AHMED EL-‘AVFÎ’NİN ESERLERİ VE TALEBELERİ

2.1. ‘AVFÎ’NİN ESERLERİ.....	61
2.1.1. ‘AŞRU’S-SUĞRÂYA DAİR ESERLERİ	63
2.1.1.1. Dürri’l-Efkâr li Men Kâne fi Kırâ’âtî’l-Eimmeti’l-‘Aşri’s-Seyyâr.....	63
2.1.1.2. el-Cevâhiru’l-Mükellele li Men Râme et-Turuka’l-Mükemmele fi’l-Kırâ’âtî’l-‘Aşr	70
2.1.1.3. Dürri’l-Mensûr fi’n-Nehci’l-Mensûr.....	76
2.1.1.4. et-Teshîl ve Şifâu’l-‘Alîl li-Tâlibi Ceddin Müciddin fi’r-Rahîl.....	79
2.1.2. ‘AŞRU’L-KÜBRÂ’YA DAİR ESERİ	83
Şifâu’z-Zam’ân ve Ziyâu’l-Furkân fi Kırâ’âtî’l-Eimmeti’l-‘Aşerati Üli’l-İtkân.....	83
2.1.3. ŞÂZ KIRÂATLARI DAİR ESERİ	86
Lemehâtü’l-Envâr ve Nefehâtü’l-Ezhâr fi’l-Kırâ’âtî’l-Erba’atî’l-Mezîde ‘Ale’l-‘Aşreti’l-Meşhûre bi’l-Emsâr	86
2.1.4. RESMÜ’L-MUSHAF DAİR ESERİ	91
el-Cevâhîru’l-Yürâiyye fi Resmi’l-Mesâhîfi’l-Osmaniyye.....	91
2.1.5. İSNADA DAİR ESERİ	95
Risâle fi’r-Rivâyât ve’t-Turuk li’d-Dânî	96
2.1.6. USÛLE DAİR ESERLERİ	99
2.1.6.1. Muhtasaru’l-Makâle fi’l-Fethi ve’l-İmâle	99
2.1.6.2. Ravdu’l-Ezhâr fîmâ Verade mine’l-İdgâmi’l-Kebîr li’bni’l-‘Alâ.....	103
2.1.6.3. Risâle fi Beyânî’l-Evcühi fi’t-Tekbîr Beyne’s-Süver	105
2.1.7. KIRÂAT İHTİLAFLARININ RİCÂLE NİSPETLE MUKAYESESİNE DAİR ESERLERİ	108
2.1.7.1. Zehru’l-Mütenâsir fîmâ Beyne’l-Mekkî ve ‘Âsım.....	108
2.1.7.2. Dürri’n-Nesîr fi Kırâati İbn Kesîr	111
2.1.7.3. Miftâhu’z-Zafer li Men Râme ‘Ulûme Kitâbillâh bi Zihnî Hadar	113
2.1.8. NEŞR’İN MUHTEVASINA DAİR ESERİ.....	117
Telhîsu’n-Neşri’l-Kebîr	117
2.1.9. ‘AVFÎ’NİN ESERLERİNİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ	121
2.2. ‘AVFÎ’NİN TALEBELERİ.....	122

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUHAMMED B. AHMED EL-‘AVFÎ’NİN KIRÂAT İLMİNE KATKILARI

3.1. ‘AVFÎ’NİN ESERLERİNDE USÛLE DAİR MESELELER.....	124
3.1.1. İSTİÂZE-BESMELE	124

3.1.2. İDĞÂM.....	127
3.1.2.1. İdğâm-ı Kebîr.....	129
3.1.2.2. İdğâm-ı Sağîr.....	131
3.1.2.3. Mahreçleri Birbirine Yakın Harflerin İdğamı	133
3.1.3. HEMZE İLE İLGİLİ MESELELER	134
3.1.3.1. Müfred Hemze	135
3.1.3.2. Bir Kelimede İki Hemze	137
3.1.3.3. İki Kelimede İki Hemze	139
3.1.4. NAKL.....	141
3.1.5. SEKTE.....	144
3.1.6. VAKF.....	146
3.1.6.1. Vakfla Alakalı Genel Meseleler.....	147
3.1.6.2. Hamza ve Hişâm'ın Hemze Üzerindeki Vakfları	149
3.1.7. FETH VE İMÂLE	156
3.1.8. MED VE KASR	160
3.1.9. TENVİN VE NÛN-i SÂKİNE DAİR HÜKÜMLER.....	166
3.1.10. CEM'İ MİMLERİ.....	168
3.1.11. HÂÛ'L-KİNÂYE	169
3.1.12. SÂD HARFİNİN İŞMÂMI.....	171
3.1.13. BEZZÎ'NİN TÂ HARFİ ÜZERİNDEKİ İDĞÂMI.....	172
3.1.14. VERŞ RİVÂYETİNE MAHSUS BAZI UYGULAMALAR	174
3.1.14.1. Ezrak Tarîki'nde Râ Harfinin Durumları.....	174
3.1.14.2. Verş'in Lâm Harfindeki Tağlîz Uygulaması.....	176
3.2. 'AVFÎ'NİN ESERLERİNDE MUHTELİF KİRÂAT MESELELERİ.....	177
3.2.1. TEKBİR	177
3.2.2. RESMÜ'L-MUSHAF	179
3.2.3. SAHÎH KİRÂAT ŞARTLARI.....	181
3.2.4. ŞÂZ KİRÂATLER	182
SONUÇ.....	185
KAYNAKÇA	189

KISALTMALAR LİSTESİ

B.	: İbn
B.y.	: Basım yeri yok
Bk.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
H.	: Hicrî
Haz.	: Hazırlayan
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MÜİF	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
No.	: Numara
Nşr.	: Neşreden
Ö.	: Ölüm tarihi
S.	: Sayfa
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	: Tahkik eden
Trc.	: Tercüme eden
Ts.	: Tarihsiz
Vd.	: Ve diğerleri
VGMA	: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
Vr.	: Varak
Y.y.	: Yayıncı yok

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Bir ilim dalı; o alanda telif ortaya koyan kişilerin tespiti, onların eserlerinin incelenmesi ve mezkûr ilim dalına katkılarının ortaya konulmasıyla gelişme sağlar. Bu bağlamda ülkemizde ulemâ biyografisi formatlı akademik kırâat araştırmalarında özellikle son dönemlerde ciddi bir artışın olduğu gözlemlenmektedir. Şüphesiz söz konusu çalışmalar, kırâat ilmine dair gelenekteki birikimin ortaya çıkarılmasına ve bununla birlikte kırâat tedrisatının daha nitelikli bir şekilde icra edilmesine katkı sağlayacaktır. Muhammed b. Ahmed el-‘Avfî’nin hayatı, eserleri ve kırâat ilmine dair görüşlerinin incelendiği bu tez çalışmasının Osmanlı dönemi kırâat ilmi birikiminin fark edilmesine ve özellikle bu coğrafyaya mahsus kırâat ekolleri olarak kabul edilen tarik ve mesleklerin mahiyetinin kavranmasına katkı sunacağını düşünmekteyiz.

Kırâat ilmine dair yazmış olduğu eserler ve yaptığı vazifeler dikkate alındığında ‘Avfî’nin bu alanda döneminin otorite isimlerinden biri olduğu ve telifatıyla kendisinden sonraki döneme etki ettiği müşahade edilmektedir. Nitekim o, Osmanlı dönemi kırâat ilmi tedrisatında ortaya çıkan iki ekolden biri olan İstanbul tarîkinin kurucusu Ahmed el-Mesyerî’nin önde gelen talebelerindendir. Buna ilaveten onun eser telifi açısından velut bir âlim olması, ‘Avfî hakkında müstakil çalışma yapmayı gerekli kılan unsurlardan biri olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede çalışmada aşağıda zikredilen sorulara cevap bulunmaya çalışılmıştır:

a. Muhammed b. Ahmed el-‘Avfî’nin yaşadığı dönemde kırâat ilmi nasıl bir keyfiyet arz etmektedir?

b. ‘Avfî’nin kırâat ilmine katkıları var mıdır, nelerdir?

c. Yapılacak derinlikli bir çalışmayla ‘Avfî’nin hayatı ve eserleri hakkında geniş malumat elde etmek mümkün müdür?

d. ‘Avfî, teliflerinde kırâat yazın alanının temel kaynakları olan ve tedrisatta istifade edilen *et-Teysîr*, *eş-Şâtıbiyye* ve *ed-Dürre* gibi eserlere ne denli yer vermiştir?

e. ‘Avfî, kırâat alanında müstakil bir metodoloji ortaya koymuş mudur ve varsa bu yöntemin ayırıcı özellikleri nelerdir?

f. ‘Avfî’nin İstanbul tarîki ve bu tarikin kurucusu Ahmed el-Mesyerî ile olan ilişkisi nedir?

Yukarıda zikredilen sorular çerçevesinde bu çalışmanın hedefleri; kırâat sahasında ricâl ilmine katkıda bulunmak ve Muhammed b. Ahmed el-‘Avfî’yi tanıtmaktır. Onun Osmanlı ilim dünyasındaki yerini özellikle de kırâat alanındaki konumunu tespit etmek, yazmış olduğu eserlerle Kur’ân ve kırâat eğitimine katkılarını ortaya koymak da araştırmanın hedefleri arasındadır.

2. Araştırmada Takip Edilen Yöntem

“Muhammed b. Ahmed el-‘Avfî ve Kırâat İlmindeki Yeri” başlıklı bu çalışma, üç ana bölüm, giriş ve sonuç olmak üzere toplam beş bölümden oluşmaktadır.

‘Avfî’nin kırâat ilmindeki konumunun tespit edilebilmesi ancak kendisinden önceki dönemin kırâat birikiminin ortaya konulmasıyla mümkün olacaktır. Bu amaçla çalışmada Osmanlı’da kırâat ilminin tarihi serüveninin incelendiği bir bölüm açılmış ve burada mezkûr dönemde kırâat ilmine katkılarıyla tebarüz etmiş olan; İbnü’l-Cezerî, Molla Gürânî (ö. 893/1488) ve Ahmed el-Mesyerî’nin hayatına yer verilmiştir. İlgili bölümde buna ilaveten Kur’an ve kırâat eğitiminin verildiği müesseselerden, sıbyân mektepleri ile dârukkurrâlar genel hatlarıyla incelenmiştir. Akabinde ‘Avfî’nin hocaları ve çağdaşlarıyla ilgili bilgi verilmiş, onların telif ve tedris açısından kırâat alanına katkıları ele alınmıştır. Bu bölümde son olarak ‘Avfî’nin hayatı Mısır ve İstanbul devri olarak iki kısımda incelenmiş bununla birlikte onun yaşadığı dönemin ilmî ve siyasi durumu kısaca değerlendirilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ‘Avfî’nin eserlerine dair muhteva ortaya konulmaya çalışılmış; söz konusu eser şayet yazma ise nüsha ve varak bilgileri verilmiş, yer yer farklı nüshaların kimlik bilgileri de zikredilmiştir. Değerlendirmeye tabi tutulan eserlerin muhteviyatındaki konular ayrıntılı olarak tanıtılmış, ‘Avfî’nin ilgili eseri kaleme alırken istifade ettiği kaynaklara işaret edilmiştir. Çalışmada tetkik edilen her bir eserin ilgili başlığının sonuna mezkûr telifin içerik tablosu eklenmiştir.

Buna ilaveten bölümün sonunda ‘Avfi’nin eserlerine dair genel bir değerlendirme de yapılmıştır.

Araştırmanın üçüncü ve son bölümü olan ‘Avfi’nin kırâat ilmine katkılarının incelendiği kısımda; müellifin eserlerinde ele aldığı konular kırâat yazın alanının temel kaynaklarından istifade edilerek mukayeseli bir formatta incelenmiş ve bu konularla alakalı ‘Avfi’nin görüşleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Yine ‘Avfi’nin; resmü’l-mushaf, sahîh kırâat şartları ve şâz kırâatler gibi temel usûl konuları haricindeki kırâat meselelerine yaklaşımı ilgili başlıklar altında tetkik edilmiş ve yer yer onun ferşü’l-hurûftaki yöntemine değinilmiştir. Çalışma içerisinde verilen örneklerin Arapça yazımında genel olarak harekesiz yazım tercih edilmiş, ihtiyaç duyulan yerlerde ise hareke kullanılmıştır.

3. Araştırmanın Kaynakları

Muhammed b. Ahmed el-‘Avfi üzerine yapılan bu çalışma, bir biyografik araştırma olmasının yanında muhteviyatında kırâat konularının ele alınması sebebiyle usûl boyutu da olan bir incelemedir. Bu durum, araştırmada başvurulması gereken kaynak türlerinin çeşitliliğini zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda çalışmada; başta müellifin telifatı olmak üzere terâcim kaynakları, tarih kitapları, sözlük ve ıstılah kaynakları, kırâat ilmi usûlüne dair eserler, tez ve makalelerle muhtelif ansiklopedi maddelerinden istifade edilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde, ‘Avfi öncesi Osmanlı’da Kırâat ilminin durumu ve keyfiyeti ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda İsmail Hakkı Uzunçarşılı’nın (ö. 1977) *Büyük Osmanlı Tarihi*, Ziya Kazıcı’nın *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, Ahmed Çelebi’nin *İslam’da Eğitim-Öğretim Tarihi*, Necati Tetik’in *Başlangıçtan IX. Hicrî Asra Kadar Kırâat İlminin Ta’limi* ve Atilla Akdemir’in *Kırâat İlmi Eğitim ve Öğretim Tarihi* öncelikli olarak başvuru kaynakları arasında yer almıştır.

‘Avfi öncesinde Osmanlı’da kırâat ilminin gelişimine önemli katkılar sağlayan âlimlerin hayatlarının ele alındığı kısımda; İbnü’l-Cezerî’nin *Ğâyetü’n-nihâye* ve

Câmi‘u‘l-esânîd‘i, Muhammed b. Ali ed-Dâvûdî’nin (ö. 945/1539), *Tabakâtü‘l-Müfessirîn‘i*, Muhammed b. Abdurrahmân es-Sehâvî’nin (ö. 902/1497) *ed-Dav‘u‘l-lâmi‘ li ehli‘l-karni‘t-tâsi‘i*, Mustafa b. Hasen el-İslambûlî’nin (ö. 1145/1732) *Mürşidü‘t-talebe ilâ ma‘rifeti turuki‘t-Tayyibe*’si gibi klasik kaynaklardan istifade edilmiştir. Bunlara ilave olarak Cahit Baltacı’nın *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, Ali Osman Yüksel’in *İbn Cezerî ve Tayyibetü‘n-Neşr*, Sakıp Yıldız’ın *Fatih’in Hocası Molla Gürânî ve Tefsiri*, Ahmet Gökdemir’in *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Mısır Tariki Kurrâları* gibi modern çalışmalar da bu bölümde faydalanılan eserler arasındadır.

Çalışma kapsamında hakkında bilgi verilen kişilerle alakalı olarak başvurulmuş başlıca biyografik kaynaklar; Taşköprizâde’nin (ö. 968/1561) *eş-Şakâiku‘n-Nu‘mâniyye*’si, Nev‘îzâde Atâî’nin (ö. 1045/1635) *Hadâiku‘l-hakâik‘i*, Şeyhî’nin (ö. 1144/1731) *Vekâyi‘u‘l-fudalâ‘ı*, Ayvansarayî’nin (ö. 1201/1787) *Hadîkatü‘l-cevâmi‘i*, Bağdatlı’nın (ö. 1920) *İzâhu‘l-meknûn ve Hediyyetü‘l-ârifîn‘i*, Mehmed Süreyyâ’nın (ö. 1909) *Sicilli Osmânî‘si*, Muhibbî’nin (ö. 1111/1699) *Hulâsatü‘l-eser‘i*, Ziriklî’nin (ö. 1976) *el-A‘lâm‘ı*, Kâtip Çelebî’nin (ö. 1067/1657) *Keşfü‘z-zünûn‘u*, ve Carl Brockelmann’ın (ö. 1956) *Târîhu‘l-Edebi‘l-Arabî* isimli eseridir.

‘Avfî’nin çağdaşları ve hocaları başlığında yukarıda zikredilen genel terâcim kaynaklarına ilaveten; Marsafî’nin *Hidâyetü‘l-kârî‘si*, İlyas b. Ahmed el-Birmâvî’nin *İmtâ‘u‘l-fudalâ‘ı*, Kehhâle’nin (ö. 1987) *Mu‘cemü‘l-müellifîn‘i*, Murâdî’nin (ö. 1206/1791) *Silkü‘d-dürer‘i* gibi tabakat kitapları ile Mehmed Emîn Efendî’nin (ö. 1859) *Zühru‘l-erîb*, Recep Akakuş’un *İslâm‘da Kur‘ân Öğretimi ve Reisü‘l-Kurrâ Gönenli Mehmed Efendi* ve Ahmet Özel’in *Hanefî Fıkıh Âlimleri* isimli eserlerinden istifade edilmiştir.

Kırâat ilminin tedris edildiği mekânlar olan dârulkurrâlar ve ‘Avfî’nin görev yapmış olduğu Atik Vâlide Dârülkurrâsı’nın incelendiği bölümde; Evliya Çelebi’nin (ö. 1095/1684) *Seyahatnâme*, Taşköprizâde Kemâleddin Efendî’nin (ö. 1030/1621) *Mevzûâtü‘l-ulûm*, İbrahim Hakkı Konyalı’nın (ö. 1984) *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi II*, Mehmet Nermi Haskan’nın (ö. 2002) *Eyüp Tarihi II/Eyüp*

Medreseleri ve Mektepleri, Yusuf Küçükdağ'ın *Konya Dârulkurrâları*, Abdullah Emin Çimen'in *Hafızlık tarihi ve Türkiye'de Hafızlık Kurumunun İşlevselliği*, Yusuf Alemdar'ın *Osmanlı'da Dârulkurrâ Müessesesi ve Kırâat Eğitimi*, Tijen Sabırlı'nın *Nurbanu Atik Vâlîde Sultan Vakfı'nın Sosyal ve Ekonomik Açından İncelenmesi* isimli eserleri istifade edilen başlıca kaynaklardır.

Araştırmanın 'Avfî'nin eserleri ve talebelerinin ele alındığı ikinci bölümünde müellifin, çoğu yazma hâlinde olan telifatından nüshalarına ulaşılabilen on beş eseri temel kaynak olarak alınmıştır. Buna ilaveten 'Avfî'nin eserlerine dair yapılan tez ve tahkik çalışmalarından da istifade edilmiştir. Bunlar; 'Alâ' 'Âdil el-'Îsâvî'nin *Dürri'l-efkâr*, Merve Salih Hayânî'nin *Muhtasarı'l-makâle fi'l-fethi ve'l-imâle* ve Mehdî b. Abdullah Kârî Muhammed Sadîk'ın *el-Cevâhiru'l-yürâiyye fî resmi'l-mesâhifi'l-Osmâniyye* üzerine yaptıkları tez çalışmalarıyla Abdurrahman Fethullah İbrahim Nâfî'nin *el-Cevâhiru'l-mükellele*'yi tahkik ettiği çalışmasıdır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde 'Avfî'nin eserlerinde yer verdiği kıraât ilmi konuları alanın temel kaynaklarına müracaat edilerek incelenmiştir. Dâni'nin *et-Teysîr*'i, Şâtıbî'nin *Hırzû'l-emânî*'si, İbnü'l-Cezerî'nin *Neşr ve en-Nihâye fî'l-kırâati's-selâs ez-zâide 'ani'l-'aşera*'sı, Abdü'l-Fettâh el-Kâdî'nin *el-Vâfî fî Şerhi's-Şâtibiyye*'si, Dimyâtî'nin (ö. 1117/1705) *İthâfû fudalâi'l-beşer*'i, Tâhir İbn Galbûn'un (ö. 399/1009) *Kitâbü't-Tezkira fî'l-kırâat*'ı, Pâlûvî'nin (ö. 1192/1778) *Zübdetü'l-'irfân*'ı, Ebû Şâme el-Makdisî'nin (ö. 665/1267) *el-Mürşidü'l-vecîz*'i, Alemüddîn es-Sehâvî'nin (ö. 643/1245) *Cemâlû'l-kurrâ ve kemâlû'l-ikrâ*'sı, Kastallânî'nin (ö. 923/1517) *Letâifü'l-işârât*'ı bu bölümde başvurulmuş klasik kaynaklardır. Bunlara ilaveten; Ali Şahin'in *el-Münezzel fî'l-kırâati'l-'aşr min tarîki't-Teysîr ve't-Tahbîr*, Recep Koyuncu'nun *Kırâat İlmi/Takrîb Usûlü* ve Muhammed Pilgir'in *Kıraat İlminde Med: Kıraat-ı Aşere'nin Ortak Meseleleri Bağlamında* isimli eserleri de bu bölümde başvurulmuş modern kaynaklar arasındadır.

Çalışma esnasında hadis kaynaklarına usûl konularından istiâze ve tekbir ile ilgili başlıklarda müracaat edilmiş olup burada başvurulmuş eserler; Hâkim'in (ö.

405/1014) *el-Müstedrek 'ala's-sahîhayn*'ı, Tirmizî'nin (ö. 279/892) *el-Câmi'u'l-kebîr*'i ve Dârimî'nin (ö. 255/869) *Müsnedü'd-Dârimî*'sidir.

Araştırmacıların sıkça başvurmaları gereken kaynak türleri arasında sözlükler şüphesiz önemli bir yer teşkil etmektedir. Nitekim bu çalışmada pek çok sözlük ve ıstılah kaynağına müracaat edilmiştir. Bunların başlıcaları; Ebû Abdîrrahmân Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî'nin (ö. 175/791) *Kitabü'l-'Ayn*'ı, Muhammed b. Yakup el-Fîrûzâbâdî'nin (ö. 817/1415) *el-Kâmûsü'l-Muhîr*'i ve İbn Manzûr'un (ö. 711/1311) *Lisânü'l-'Arab*'ıdır. Çalışmada yer yer kırâat ilmi ıstılah kaynaklarına da başvurulmuştur. Bu bağlamda başvuru eserler; Hamdi Salâh el-Hüdhüd'ün *Mustalahâtü 'ilmi'l-kırâati fî dav'i 'ilmi'l-mustalahi'l-Hadîs*'i, İbrahim b. Saîd ed-Düserî'nin *Muhtasarü'l-'ibârât limu'cemi mustalahâti'l-kırâat*'ı, Nihat Temel'in *Kırâat ve Tecvîd İstılahları ile Yavuz Fırat'ın Tecvîd ve Kırâat İlmi Terimleri Sözlüğü*'dür.

Muhammed b. Ahmed el-'Avfî ile ilgili yapılan bu çalışmada yukarıda zikredilen kaynaklara ilaveten pek çok yazma eser, tez, makale ve diğer çalışmalara müracaat edilmiştir. Başvuru maddelerin çoğunluğu *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'ndekiler olup bir kısmı ise Milli Eğitim Bakanlığı *İslam Ansiklopedisi* maddeleridir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED B. AHMED EL-‘AVFÎ ÖNCESİ OSMANLI DEVLETİ’NDE KİRÂAT İLMİ VE ‘AVFÎ’NİN HAYATI

1.1. ‘Avfî Öncesi Osmanlı Devleti’nde Kırâat İlmî

Osmanlı öncesinde kırâat ilmi muhtelif aşamalardan geçmiş,¹ bu dönemlerde tedvin ve tasnif sürecini tamamlamıştır. Şöyle ki tâbiîn ve tebe-i tâbiîn dönemlerinde sahâbeden tevarüs edilen kırâat birikimi üzerine çeşitli şehirlerde otorite imamlar çevresinde kırâat ekolleri oluşmuştur. Bununla beraber muhtelif bölgelere dağılan ve kırâat tedrisi yapan âlimlerin çokluğu sebebiyle bu dönemde farklı kırâat ekolleri teşekkül etmiştir.²

İbn-i Mücahid *Kitâbü’s-seb’a fi’l-kirâ’ât* isimli eserinde sayıları çok fazla olan kırâatlerin en muteber kabul edilen yedi tanesini bir araya getirmiştir.³ Onun kırâatleri yedi sayısı ile sınırlandırması, netameli bir konu olan “yedi harf” kavramıyla yedi kırâatin karışmasına ve seçtiği kırâatlerin muteberliği hususunda eleştiriye tabi tutulmasına sebep olmuştur. Bu tenkitlere rağmen onun “yedi kırâat” tasnifi, kırâat çevrelerinde kabul görmüş ve İbnü’l-Cezerî tarafından ‘aşere tarîki ortaya konuluncaya kadar kırâat tedrisi onun tercih ettiği yedi kırâat üzerinden yapılmıştır.⁴

¹ Bu aşamalar sırasıyla oluşum, gelişme, açılım, daralma ve akademik kırâatçılık dönemleridir. Konuyla ilgili bk. Mehmet Dağ, “Kırâat İlminin Akademik Serencamı-Araştırma Mantığı ve Biçimi Üzerine”, *Ekev Akademi Dergisi* 56 (2013), 312-319.

² Abdülhamit Birişik, “Kırâat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/427-428.

³ Tayyar Altıkulaç, “İbn Mücâhid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/214. Bu imamlar; Medine’de Nâfi’ b. Abdurrahmân el-Leysi (ö. 169/785) ve Ebû Ca’fer Yezîd b. Ka’kâ’ el-Kârî (ö. 130/747-748), Mekke’de Ebû Ma’bed Abdullah b. Kesîr (ö. 120/738), Basra’da Ebû ‘Amr b. ‘Alâ el-Basrî (ö. 154/771) ve Ya’kûb Hadramî (ö. 205/821), Kûfe’de ‘Âsım b. Behdele (ö. 127/ 745), Hamza b. Habîb (ö. 156/773), Ali b. Hamza el-Kisâî (ö. 189/805) ve Halef b. Hişâm el-Bezzâr (ö. 229/844); Şam’da ise Abdullah b. Âmir el-Yahsûbî’ (ö. 118/736) dir.

⁴ Yavuz Fırat, “Kırâat İlmi ve Tarikler”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2011), 39; Ayrıca bk. Ahmet Gökdemir, “Osmanlı Kırâat Eğitiminde Tarikler, Meslekler ve Mesleklerin Temel Eserleri”, *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 13 (2019), 91-123.

Daha sonraki süreçte *el-Gâye fi'l-kırâ'âtî'l-aşr* adlı eseriyle onlu kırâat ('aşera) sistemini ilk defa zikreden müellif, İbn Mihrân en-Nîsâbü'rî' (ö. 381/992) dir.⁵ Bununla beraber kırâat ilminde onlu sistemin yerleşip kabul görmesini sağlayan kişi İbnü'l-Cezerî'dir.⁶ O, *Tahbîru't-Teysîr* isimli eserinde İbn Mücâhid'in tespit ettiği yedi kırâate, sahîh olduklarını bizzat ispatladığı, üç kırâati de eklemiştir.⁷ İbnü'l-Cezerî, on kırâat üzerine yazdığı *Neşr*, *Tayyibetü'n-Neşr* ve *Takrîbü'n-Neşr* isimli eserlerle bu üç kırâatin sıhhatini ilim camiasına kabul ettirmiş ve böylece seb'a tarîkine ilaveten bu üç kırâate de yer verilen 'aşere tarîki kırâat tedrisindeki yerini almıştır.⁸

Kırâatlerin tasnif edildiği dönemin akabinde kırâat terminolojisi, hadis usûlü kavramları da dikkate alınarak oluşturulmaya çalışılmış,⁹ bu çabanın neticesinde kırâatlerin sahîhi sakîminden ayrılmıştır. Tevâtür kavramı da bu süreç içerisinde kırâat âlimleri tarafından yeniden gündeme alınmış, bu bağlamda kırâatlerin naklindeki mütevâtirlik imkânı tartışılmıştır.¹⁰ Sahîh, şâz ve mevzû kırâatlerin belirginleştiği bu dönemde özellikle şâz kırâatlerle alakalı zengin bir literatürün oluştuğu görülmektedir.¹¹

Kırâat eğitiminde hicrî 5. yüzyılın başlarına kadar uygulanan infirâd metodu bu dönem sonrasında muhtelif sebeplerden dolayı yerini indirâc yöntemine bırakmıştır.¹² İlk zamanlarda daha çok cami ve evlerde yapılan kırâat tedrisi için hususi mekânlar inşa edilmiş ve Osmanlı'nın kuruluşundan önce bu müesseselerin

⁵ Ali Eroğlu, "İbn Mihrân en-Nîsâbü'rî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/99.

⁶ Birişik, "Kıraat", 25/429.

⁷ Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2023), 20/553.

⁸ Birişik, "Kıraat", 25/428.

⁹ Dağ, "Kırâat İlminin Akademik Serencamı", 315.

¹⁰ Mehmet Ünal, "Kırâat Kriterleri Bağlamında Kırâatlerin Tevâtürü Meselesi ve Şia'nın Buna Bakışı", *Milel ve Nihal* 3 (2011), 85-94; Sıtkı Güllü, "Kırâatlerde Tevâtür Olgusu", *Uluslararası Kırâat Sempozyumu* (Ankara: DİB Yayınları, 2015), 71-77.

¹¹ Birişik, "Kıraat", 25/429-430. "Bu anlayış (yedi kırâat) hem tavanda hem de tabanda yerleşik hâle gelmesine rağmen, bazı âlimler yedinin dışındaki kırâatler için gelişen bu olumsuz tabloyu içlerine sindirememiş olacaklar ki onlar geliştirdikleri metodolojilerin yanı sıra şâz kırâatler adıyla yaptıkları çalışmalarla bunların da sahîh olduklarını ama yaygın olmadıklarını belirtmişlerdir. Ancak yine de onlar, bu kırâatlerin yedi kırâat gibi değerlendirilmesini sağlayamamışlardır." Bk. Dağ, "Kırâat İlminin Akademik Serencamı", 315.

¹² İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn* (Beyrût: y.y., 1980), 12-14.

eğitim ve işleyiş sistemi belli olgunluğa ulaşmıştır.¹³ Büyük ölçüde sistemleşmiş bir şekilde önceki dönemlerden tevarüs edilen kırâat ilmi Osmanlı'da, özellikle tarik ve mesleklerin teşekkülüyle öğretim metotları açısından büyük ilerleme kaydetmiştir.¹⁴

Mü'min b. Ali (ö. 799), İbnü'l-Cezerî'nin Bursa'ya gelişinden önce Osmanlı topraklarında kırâat ilmiyle iştigal eden bir kişi olarak dikkat çekmektedir.¹⁵ Mü'min b. Ali, kırâat tedrisi için Şam'a gitmiş ve burada İbnü'l-Cezerî'den ders almıştır.¹⁶ O, Şam'da bulunduğu süre zarfında İbnü'l-Cezerî'den eş-Şâtıbiyye, et-Teysîr, ed-Dürre ve et-Tizkâr adlı eserleri okumuştur. Anadolu'ya dönüşünde Manisa'ya yerleşen Mü'min b. Ali, Yıldırım Bayezid'in 792/1390 yılında Manisa'yı fethi¹⁷ sonrasında padişahla beraber Bursa'ya geçmiş ve I. Murad Camii'nde hatip olarak görevlendirilmiştir. Kırâat alanında önemli bir müktesebata sahip olan Mü'min b. Ali bir taraftan buradaki hatiplik görevine devam ederken bir taraftan da kırâat dersleri vermiştir.¹⁸

İbnü'l-Cezerî, Mümin b. Ali'den “Bursa hatibi ve şeyhi, kırâat ilmi silsilesinin Rum diyarında nihayete erdiği kişi” şeklinde bahsetmektedir. İbnü'l-Cezerî, kırâat ilminde onun yüksek seviyede bilgi sahibi bir kimse olduğunu ve pek çok kişiye “kırâat-ı ‘aşera” okuttuğunu ifade etmiştir.¹⁹ Buna ilaveten Mü'min b. Ali'nin kırâat alanına dair Hz. Osman mushafındaki yazılışları farklı olan kelimeleri ele aldığı

¹³ Bu mekânlar dâru'lkur'ân ve dâru'lhuffâzlardır. Konuyla ilgili bk. Cahit Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2005), 68; Ahmet Gökdemir, “Osmanlı Kur'ân Eğitim Merkezleri: Dâru'l-kurrâlar ve Sıbyan Mektepleri”, *Edebali İslâmiyat Dergisi* 2 (2017), 44.

¹⁴ Tarik ve meslekler hakkında geniş bilgi için bk. Gökdemir, “Osmanlı Kırâat Eğitiminde Tarikler, Meslekler ve Mesleklerin Temel Eserleri”, 91-123.

¹⁵ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsûf İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, nşr. Gotthelf Bergstraesser (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427/2006), 2/248-249.

¹⁶ Ali Osman Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2012), 162; Recep Akakuş, *İslam'da Kur'ân Öğretimi ve Reisü'l-Kurrâ Gönenli Mehmed Efendi* (İstanbul: Sahaflar Kitap Sarayı, 1991), 76; Mustafa Atilla Akdemir, *Hamid b. Abdülfettâh el-Paluvî Hayatı, İlmi Şahsiyeti, Eserleri ve “Zübdetü'l-İrfân” Adlı Eserinin Metodolojik Tanıtımı ve Tahkiki* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999), 27.

¹⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi* (b.y.: Türk Tarih Kurumu Yayınları, ts.), 1/263.

¹⁸ Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 9.

¹⁹ İbnü'l-Cezerî, *Câmi'u'l-esânîd*, thk. Hâzım b. Saîd Haydar (Riyad: Cami'atü Melik Suud Yayınları, 1434/2013), 53.

Câmi'ü'l-keîâm fî Resmi Mushafî'l-Îmâm isimli bir eseri bulunmaktadır.²⁰ Hocası İbnü'l-Cezerî'yi Bursa'ya geldiğinde evinde ağırlayan Mü'min b. Ali, bu tarihten bir yıl sonra 799/1396 tarihinde vefat etmiştir.²¹

İbnü'l-Cezerî öncesinde Mü'min b. Ali gibi bu ilme merakı olan kişilerin kırâat ilmi tahsil etmek için Osmanlı coğrafyasından devrin kırâat merkezleri olarak kabul edilen Mısır ve Şam'a seyahatler yaptığı bilinmektedir.²² Bununla beraber Osmanlı Devleti'nde kırâat ilmi çalışmalarının resmi olarak Yıldırım Bayezid'in (1389-1403) daveti üzerine İbnü'l-Cezerî'nin 1395 yılında Bursa'ya gelişiyile başladığı kabul edilmektedir.²³

1.1.1. Osmanlı Döneminin Tebarüz Eden Kırâat Âlimleri

Osmanlı coğrafyasında kırâat ilminin gelişmesinde Yıldırım Bayezid tarafından Bursa'ya davet edilen İbnü'l-Cezerî'nin rolü büyük olmuştur. Bununla beraber yazdığı eserler ve yetiştirdiği talebelerle bu ilmin Anadolu coğrafyasında inkişaf etmesine katkı sağlayan pek çok kırâat âlimi mevcuttur.

Bu çalışmaya konu olan Muhammed b. Ahmed el-'Avfî (ö. 1052/1642) öncesi Osmanlı dönemi kırâat ilmi tedrisat ve telifat faaliyetlerinde, özellikle şu üç isim öne çıkmaktadır. Bunlar sırasıyla; İbnü'l-Cezerî, Molla Gürânî ve Ahmed el-Mesyerî'dir. Aşağıda mezkûr zatların hayatlarına ve bunların Osmanlı'da kırâat ilmine olan katkılarına değinilecektir.

²⁰ Mü'min b. Ali, *Câmi'ü'l-Kelâm fî Resmi Mushafî'l-Îmâm* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 44), 1b-64b. Mukaddime ve maksat bölümlerinden oluşan bu eserin muhtelif kütüphanelerde pek çok yazma nüshası bulunmaktadır. Konuyla ilgili bk. Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 23.

²¹ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye fî tabakâtî'l-kurrâ*, Ed. Gotthelf Bergstraesser (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006), 2/283.

²² Abdullah Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 9.

²³ Ali Osman Yüksel, "Meşhur Kırâat Âlimi: İbnü'l-Cezerî", *Hız. Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu* (İstanbul: y.y., 1999), 115.

1.1.1.1. İbnü'l-Cezerî

Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, 25 Ramazan 751 (26 Kasım 1350) tarihinde Dımaşk'ta doğmuştur.²⁴ Künyesi Ebü'l-Hayr olan İbnü'l-Cezerî, aslen Cizreli olduğu için dedelerine nispetle el-Cezerî nisbesiyle anılmıştır.²⁵ Özellikle kırâat ve hadis²⁶ ilimleriyle meşgul olan İbnü'l-Cezerî, hafızlığını ikmal ettikten sonra kırâat eğitimine başlamış ve muhtelif hocalardan infirâd tarîki üzere dersler almıştır. Ancak o, bu usûlün çok zaman alacağını fark edince bundan vazgeçerek İbrâhim el-Hamevî'den (ö. ?) cem' metoduyla kırâat-i seb'a okumuştur.²⁷ Talebelik yıllarında Mısır'a ilmi amaçlı seyahatler yapan İbnü'l-Cezerî, burada kırâat-ı 'aşereyi ve bazı şâz kırâatleri okumuş, Dımaşk'dan döndükten sonra ise Ebû Yûsuf Ahmed el-Kefrî'den (ö. ?) de kırâat-i seb'a üzere hatim yapmıştır.²⁸

İslâmî ilimler tahsilini tamamladıktan sonra Dımaşk'a geçen İbnü'l-Cezerî, Emeviyye Camii'nde Kubbetü'n-Neşr'in altında yıllarca kırâat dersleri vermiş; buradaki derslerine dünyanın değişik bölgelerinden yüzlerce talebe iştirak etmiştir.²⁹ Ayrıca kendisine Âdiliyye medresesi ve Ümmü's-Salih Türbesi'nde kırâat şeyhliği görevi de verilmiştir. Bu arada kendi ifadesiyle Mısır'da haksızlığa uğradığı bir hukuki dava sonucunda mallarına el konulmuş ve kendisi ödemesi mümkün olmayan bir tazminatla yükümlü tutulmuştur. Maruz bırakıldığı bu durum üzerine İbnü'l-Cezerî, İskenderiye üzerinden Antakya'ya geçmiş ve burada kaldığı süre zarfında

²⁴ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, 2/217; Şemsüddîn Muhammed b. Ali ed-Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 2/64; Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 147-148; Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", 20/551.

²⁵ Cizre önceleri Mardin iline bağlıyken şu anda Şırnak ilinin ilçelerinden biridir. Burası "Cezîre-i İbn Ömer" adıyla da bilinmektedir. Bk. Hartmann, M. "Cezîre-i İbn Ömer", *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1968), 3/152.

²⁶ İbnü'l-Cezerî'nin hadis ilmiyle ilişkisi ve bu alanındaki eserleri için bk. Mehmet Savan, *İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) Hadis İlmindeki Yeri* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, 2010), 48-80; Mutlu Gül, "Yıldırım Bayezid'in Yanında Bir Âlim: İbnü'l-Cezerî ve Hadisçiliği", *Uluslararası Yıldırım Bayezid Sempozyumu* (Ankara 2019), 45.

²⁷ Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", 20/551.

²⁸ Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", 20/552.

²⁹ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, 2/218; Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi' li ehli'l-karni't-tâsi'* (Beyrût: Dâru'l-Cil, 1992), 9/256; Ahmed b. Mustafa Taşköprizâde, *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fî 'ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, trc. Muharrem Tan (İstanbul: İz Yayıncılık, 2007), 55; Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 156.

pek çok talebeye “kırâat-ı ‘aşera” dersleri vermiştir.³⁰ İbnü’l-Cezerî’nin bu durumu, Şam’da kendisinden ders almış bir talebesi olan ve o dönemde I. Murad (1362-1389) tarafından yaptırılan Hüdâvendigâr Camii’nde imam-hatiplik vazifesini deruhte eden Mü’min b. Ali er-Rûmî³¹ tarafından Yıldırım Bayezid’e bildirilmiş; bunun üzerine Bayezid, İbnü’l-Cezerî’yi Bursa’ya davet etmiştir.³² Yıldırım Bayezid, ilme verdiği değerden ötürü Bursa şehrinin girişinde İbnü’l-Cezerî’yi karşılamış ve kendisine ihtiramda bulunmuştur. Ayrıca Yıldırım Bayezid, İbnü’l-Cezerî’nin kırâat okutması için Ulu Cami bünyesinde bulunan Dârulkurrâyı³³ tahsis etmiş, zamanın en yüksek maaşı sayılan 150 veya 200 dirhem ile onu bu müessesenin başına, “muallim-i sultanî” ve “reîsü’l-kurrâ” unvanıyla atamıştır.³⁴ Bursa’da kaldığı yıllar³⁵ boyunca İbnü’l-Cezerî, mezkûr dârulkurrâda ders vermiş ve pek çok talebe yetiştirmiştir.³⁶

Ailesiyle beraber Osmanlı topraklarına yerleşen İbnü’l-Cezerî, Sultan Bayezid’le beraber İstanbul kuşatmasına katılmış ve Niğbolu savaşına iştirak etmiştir.³⁷ O, bu savaşlarda ordunun manevi motivasyonunu sağlamak ve askerleri cihada teşvik etmek görevlerini yerine getirmiştir.³⁸ Yıldırım Bayezid’in yanında Ankara savaşına da katılan İbnü’l-Cezerî, Osmanlı ordusunun savaşı kaybetmesi neticesinde Timur’a esir düşmüştür. Daha önceden onun ilmî derinliğine dair bilgi sahibi olan Timur, onu hürmetle karşılayıp kendisine iltifatta bulunmuştur. Timur tarafından Keş’te yaptırılmış olan medresede görevlendirilen İbnü’l-Cezerî, onun

³⁰ Altıkulaç, “İbnü’l-Cezerî”, 20/552.

³¹ Yüksel, “Meşhur Kırâat Âlimi: İbnü’l-Cezerî”, 121.

³² Mükrimin Halil Yınanç, “Bayezid Yıldırım”, *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 2/369.

³³ “Kırâat ilminin intikalinin, resmî düzeyde Yıldırım Bayezid döneminde İbnü’l-Cezerî ile başladığı söylenebilir. Şöyle ki Bursa’da Ulu Camii Külliyesi müstemilatında bir dârulkur’ân inşa edilmiş ve buradaki talimhânede Kur’ân ve kırâat öğretimine başlanmıştır (1395-1402). İbnü’l-Cezerî, burada çokça talebe yetiştirmiş ve onlara icazet vermiştir.” Bk. Aydın Kudat, “Osmanlı Dönemi Nükûd Vakıfları Bağlamında Dârulkurrâ ve Kırâat Tedrisatı (Rumeli Nükûd Vakıfları Örneği)”, *Turkish Studies* 13/25 (2018), 297.

³⁴ Yüksel, “Meşhur Kırâat Âlimi: İbnü’l-Cezerî”, 115.

³⁵ Hem idareciler hem de halk nazarında ciddi rağbet gören İbnü’l-Cezerî’nin hayatının en huzurlu ve rahat döneminin Bursa’da geçirdiği yedi senelik bölümü olduğunu söylemek mümkündür. Bk. Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü’n-Neşr*, 147.

³⁶ Recep Akakuş, “İlm-i Kırâat Otoritelerinden İmam Cezerî ve Torunu Kâsım Paşa”, *Diyanet Dergisi* 4 (1990), 3.

³⁷ İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-nihâye*, 2/218-219; Sehâvî, *ed-Dav’u’l-lâmî*, 9/256- 257; Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü’n-Neşr*, 159-169; Altıkulaç, “İbnü’l-Cezerî”, 20/552.

³⁸ Yüksel, *İbnü’l-Cezerî ve Tayyibetü’n-Neşr*, 195.

ölümünden sonra torunu Sultan Halil'den izin alarak bu şehirden ayrılmıştır.³⁹ Daha sonraki dönemlerde Şiraz kadılığı da yapan İbnü'l-Cezerî, burada bir Dârul-Kur'ân yaptırmış ve kırâat alanında pek çok talebe yetiştirmiştir.⁴⁰ 833/1429 tarihinde Şiraz'da vefat eden İbnü'l-Cezerî, bânîsi olduğu Dârul-Kur'ân'ın haziresine defnedilmiştir.⁴¹

Bursa yıllarında eser telifine yoğunlaşan İbnü'l-Cezerî, burada ilk olarak 1396 yılı Ramazan ayında talebesi Mü'min b. Ali'nin evinde *Nihâyetü'l-berara* adlı kitabını kaleme almıştır.⁴² 1397'de *Neşru'l-kırâ'âti'l-aşr* adlı eserini yazan İbnü'l-Cezerî, yine aynı yıl içerisinde *Neşr*'in manzum hâli olan *Tayyibetü'n-Neşr*'i telif etmiştir.⁴³ İbnü'l-Cezerî'nin kendi ifadesinden anlaşıldığına göre o, bu manzum eseri tamamladıktan sonra pek çok kişi kendisinden mezkûr eseri okumuş ve ezberlemiştir.⁴⁴ *Neşr* isimli eserini *Takrîbü'n-Neşr* adıyla 1401'de Bursa'da⁴⁵ ihtisâr eden İbnü'l-Cezerî'nin kırâat ilmi alanında kaynak kitaplar olarak kabul edilen bu eserlerini Bursa'da kaleme alması, şüphesiz Osmanlı topraklarında bu ilmin intişarına büyük katkı sağlamıştır. Zira Bursa'da bulunduğu yıllarda bir taraftan eser telif eden İbnü'l-Cezerî, diğer taraftan kırâat ilminin Osmanlı coğrafyasına yayılmasında katkıda bulunacak talebeler yetiştirmiştir. Onun talebeleri arasında Padişah Bayezid'in oğulları Mehmed, Mustafa ve Mûsâ da yer almıştır.⁴⁶

³⁹ Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", 20/553.

⁴⁰ Taşköprizâde, *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye*, 55.

⁴¹ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmî*, 257; Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 178; Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", 20/553.

⁴² İbnü'l-Cezerî, *en-Nihâye fi'l-kırâati's-selâs ez-zâide 'ani'l-aşera* (Mecmû'atün Mühimmetün fi't-Tecvîdi ve'l-Kırâati ve'r-Resmi ve 'Addi'l-Ây Adlı Eser İçinde), haz. Cemâl es-Seyyid Rifâ'î (Kahire: Mektebetü İbn-i Teymiyye, 1427/2006), 156.

⁴³ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*, haz. Muhammed Temîm ez-Zu'bî (Cidde: Dâru'l-Hüdâ, 1994), 103.

⁴⁴ İbnü'l-Cezerî, *Câmi'u'l-esânîd*, 18b.

⁴⁵ İbnü'l-Cezerî, *Takrîbü'n-Neşr*, haz. Abdullah Muhammed Halîlî (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423/2002), 210.

⁴⁶ Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", 20/552-553. İbnü'l-Cezerî'nin Bursa'daki diğer talebeleri; Hüdâvendigâr Camii Hatibi Mü'min b. Ali b. Muhammed er-Rûmî, Şeyh Avd, Şeyh Süleyman, Fazıl Paşa'nın oğlu Ali İmam Safer Şah, Muhammed b. Fahreddîn Abdullah ve kardeşi, İbn Münteşa, Ali b. Muhammed el-Hüseynî, İbn Meymûn, Ebû Abdillâh b. Belevî, İbn Selamet ed-Darîr, Ahmed b. Hüseyin es-Sivâsî, Ya'kûb b. Abdillâh el-Hatîb, Emînüddîn Muhammed b. et-Tebrîzî, Abdülmuhsin et-Tebrîzî, Abdülhamîd b. Ahmed et-Tebrîzî, Ali b. Kenan er-Rusâtî, Ahmed el-Bennî ed-Darîr, Mûsâ b. Ahmed eş-Şehbî, Bursa Yeşil Camii mimarı İvaz Paşa'dır. Ayrıca Niğbolu savaşı sonrası Yıldırım Bayezid'in esir aldıktan sonra İbnü'l-Cezerî'ye teslim

İbnü'l-Cezerî'nin Osmanlı topraklarına gelmesi, burada kırâat ilmine dair eserler kaleme alması ve yazdığı kitapları talebelere bizzat okutması, Osmanlı'da kırâat ilminin kök salmasını sağlamış ve bu çok yönlü çabanın neticesinde İslâm dünyasındaki kırâat ilmi birikimi Osmanlı'ya aktarılmıştır.⁴⁷ Şöyle ki İbnü'l-Cezerî, dünyada ve Türkiye'de kırâat ilmi icâzetnâmelerinde isnâd zincirlerinin kesişim noktasında bulunmaktadır. O, Mısır ve Suriye başta olmak üzere birçok kırâat ilmi merkezinden elde ettiği kırâat müktesebatını Anadolu'ya aktarmış; kırâat ilmiyle ilgili kitapları hem yazmak hem de okutmak suretiyle kırâatin burada yayılmasına büyük katkı sağlamıştır.⁴⁸ Anadolu insanı da İbnü'l-Cezerî'nin bu çabasına karşın eserlerine gerekli ilgiyi göstermiş ve neticede *Neşr*, ulemâ arasında şöhret kazanan bir kitap olmuştur. Onun manzum olarak kaleme aldığı *Tayyibetü'n-Neşr* isimli eseri de Bursa'da pek çok talebe tarafından ezberlenmiş ve bu şekilde ilk *Tayyibe* hafızları Anadolu topraklarından çıkmıştır.⁴⁹

İbnü'l-Cezerî'nin eserlerinin sonraki dönemlerde Anadolu coğrafyasında teşekkül eden İstanbul⁵⁰ ve Mısır tariklerinin tedrisatında istifade edilen temel kaynaklar arasında yer alması, onun Osmanlı dönemi kırâat ilmi alanındaki etkisinin göstergelerinden birisidir. Şöyle ki İstanbul tarîkinde Ebû 'Amr ed-Dânî'nin *et-Teysîr*'i ile İbnü'l-Cezerî'nin *Tahbîru't-Teysîr* isimli eseri, asıl kaynak olarak kabul edilirken İmâm Şâtıbî'nin *Hırzû'l-emânî* diye bilinen *eş-Şâtıbiyye* adlı eseriyle İbnü'l-Cezerî'nin *ed-Dürre*'sı yardımcı kaynak olarak kullanılmıştır. Mısır tarîkinde ise İmâm Şâtıbî'nin *eş-Şâtıbiyye*'si ve İbnü'l-Cezerî'nin *ed-Dürre*'sı asıl kaynak olarak görülürken Dânî'nin *et-Teysîr* adlı eseri ile İbnü'l-Cezerî'nin *Tahbîr*'i yardımcı kaynak olarak kabul edilmiştir.⁵¹ Bununla birlikte takrîb tarîki olarak

ederek kendilerine Kur'ân öğretmesini istediği talebeler de burada zikredilebilir. Bk. Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 167.

⁴⁷ Ahmet Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Mısır Tariki Kurrâları* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2017), 45.

⁴⁸ Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî*, 54.

⁴⁹ Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 216; Atilla Akdemir, *Kırâat İlmi Eğitim ve Öğretim Metodları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2013), 110.

⁵⁰ Daha önceleri *Teysîr* tarîki olarak bilinen bu tarik, Osmanlı'da tedrisatı İstanbul'da devam ettirildiği için İstanbul tarîki olarak anılmaya başlanmıştır.

⁵¹ Abdullah Efendîzâde Muhammed Emîn Efendî, *'Umdetü'l-hullân fî idâhi Zübdeti'l-irfân*, thk. Mehmed Çaba (İstanbul: Hacıveyisâde İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2021), 1/35; Hocaâzâde

bilinen ve on kırâate ait tariklerin çeşitlendiği tedris yönteminde İbnü'l-Cezerî'nin *Neşr* ve *Tayyibetü'n-Neşr* adlı eserlerinden istifade edilmektedir.⁵² Ayrıca onun *el-Hidâye*⁵³ ve *Mukaddime* adlı eserleri uzun yıllar Osmanlı dârukkurrâlarında ibtidâî ders kitabı olarak okutulmuştur.⁵⁴ Şunu da ifade etmek gerekir ki İbnü'l-Cezerî'nin kırâat ilmi üzerine esaslı eserler kaleme alması sonraki dönem Osmanlı ulemâsının bu alana yönelerek çokça eser telif etmelerinde etkili olmuştur.⁵⁵

Ömrünü kırâat ilmine vakfetmiş olan İbnü'l-Cezerî, seyahatlerinde ve hac yolculuklarında dahi kırâat dersi vermekten geri durmamıştır.⁵⁶ Talebe yetiştirme hususundaki iştiağının yanında çok sayıda eser telif eden İbnü'l-Cezerî, otuz dördü Kur'ân ilimleri alanında olmak üzere yüz civarında eser kaleme almıştır.⁵⁷

İbnü'l-Cezerî'nin Bursa'dan ayrılmasından sonra çocukları ve yetiştirdiği talebeler burada kırâat ilmi faaliyetlerini devam ettirmişlerdir. Özellikle çocuklarından Ebû Bekir Ahmed (ö. 835/1432), babasıyla Bursa'da yaşarken kırâat ilmiyle yoğun bir şekilde meşgul olmuş, temel kırâat metinlerini ezberledikten sonra babasından *Neşr*, *Tayyibetü'n-Neşr* ve *Takrîbü'n-Neşr* adlı eserleri okumuştur. O, bir taraftan Bursa'da Ulu Camii müştemilatında yer alan Hundî Hâtun Mektebi'nde⁵⁸ babasından ders alırken diğer yandan kırâat dersleri vermiştir. Yıldırım Bayezid'in evlatlarına da hocalık yapan Ahmed el-Cezerî, Bursa Ulu Camii'ne imam olarak

Ahmed Hilmi, *Ravzatü'l-Kurrâ ve Târîh-i Kur'ân-ı Kerîm* (İstanbul, Türk Neşriyat Yurdu, 1959), 6-7.

⁵² Akdemir, *Kırâat İlmi Eğitim ve Öğretim Metodları*, 155.

⁵³ *el-Hidâye*, İbnü'l-Cezerî'nin hadis ilmi alanında kaleme aldığı bir eserdir. Bu kitabın dârukkurrâlarda okutulma sebebi, kırâat ilmi açısından da oldukça önemli olan isnâd kavramının kırâat talebeleri tarafından kavranmasını sağlamak olsa gerektir. Eserle alakalı geniş bilgi için bk. Savan, *İbnü'l-Cezerî'nin (V. 833/1429) Hadis İlmindeki Yeri*, 49.

⁵⁴ Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî*, 57.

⁵⁵ Mustafa Öztürk, "Osmanlı Tefsir Kültürüne Panaromik Bir Bakış", *İlim Yayma Vakfı Kur'ân ve Tefsir Akademisi*, 3 (2011), 153.

⁵⁶ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, 2/219-220; Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi*, 9/257.

⁵⁷ Brockelmann, *Târîhu'l-edebe'l-'Arabî*, trc. Seyyid Yakub Bekir, Abdülhalim en-Neccâr (Kahire: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-'Amme li'l-Kitâb, 1993), 7/218-233; İbn Hacer Askalânî, *İnbâü'l-ğumri bi-ebnâi'l-'umr*, thk. Hasan Habeşî (Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ li Şüûni'l-İslâmî, 1969), 3/467.

⁵⁸ Hundî Hatun Mektebi, Osmanlı'nın ilk dârukkurrâsıdır. İbnü'l-Cezerî'nin bu kurumdaki kırâat tedrisiyle, Osmanlı'da kırâat ilmi tahsili düzenli bir şekilde başlamış ve Ankara savaşına kadar devam etmiştir. Bk. Yusuf Alemdar, *Osmanlı'da Dârukkurrâ Müessesesi ve Kırâat Eğitimi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003), 109.

atanmış⁵⁹ daha sonra bu caminin mütevellileri arasına dâhil olarak çeşitli hizmetlerde bulunmuştur.⁶⁰

1.1.1.2. Molla Gürânî

Henüz küçük yaşlardayken Kur'ân hafızı olan⁶¹ Molla Gürânî'nin (ö. 893/1488) asıl adı Şemsüddîn Ahmed b. İsmâil'dir. Tahsil hayatına erken yaşlarda başlayan Gürânî, ilköğrenimini memleketinde tamamladıktan sonra Bağdat'ta Ömer el-Kazvîni'den (ö. ?) kırâat-i seb'a, kelâm, tefsir, nahiv, fıkıh; bugün Batman ili sınırlarında bulunan Hasankeyf'te Celâleddîn el-Hulvânî'den (ö. ?) de Arap dili ve edebiyatına dair dersler almıştır. Kahire'de İbn Hacer el-Askalânî'den (ö. 852/1449) ders okuyarak icâzet alan Gürânî; Ali el-Makrizî (ö. 845/1442), Ahmed el-Kalkaşendî (ö. 821/1418) gibi dönemin hatırı sayılır âlimlerinden de kırâat, hadis, tefsir ve fıkıh ilmine dair eğitim almıştır.⁶²

Molla Gürânî, Halep'te II. Murad dönemi (1421-1444, 1446-1451) âlimlerinden Molla Yegân (ö. 865/1461)⁶³ ile karşılaşmış, ilmi kudreti ve kişiliğiyle Molla Yegân'ın dikkatini çekmiştir. Molla Gürânî'nin Osmanlı ilim dünyasına ciddi katkılar sağlayacağını düşünen Molla Yegân, durumu bir mektupla padişah II. Murad'a bildirmiştir. Padişahın olumlu cevabı üzerine Molla Gürânî, Molla Yegân'la beraber Edirne'ye geçmiştir.⁶⁴

II. Murad'la görüşüp onun ihsanına muhatap olan Gürânî, önce Bursa Kaplıca, akabinde ise Yıldırım Medresesi'ne müderris olarak tayin edilmiştir. Kendiisne Manisa'da sancak görevinde olan Şehzâde Mehmed'in hocalığı görevi verilen Molla

⁵⁹ Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", 20/553.

⁶⁰ Akakuş, "İmam Cezerî ve Torunu Kâsım Paşa", 16.

⁶¹ Sehâvî, *ed-Dav'ul-lâmi'*, 1/241.

⁶² Yaşaroğlu, "Molla Gürânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2020), 249.

⁶³ Bursa kadısı Molla Yegân, Molla Fenârî'nin talebesi olup kendisinden başta kırâat olmak üzere değişik ilimler tahsil etmiştir. Geniş bilgi için bk. Abdülkadir Özcan, "Molla Yegân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/265.

⁶⁴ Her ne kadar bazı tarih kaynaklarında Molla Gürânî'nin hacdan dönen Molla Yegân ile Kahire'de karşılaşp beraber Anadolu'ya geçtikleri yazılsa da bazı çağdaş araştırmacılara göre bu karşılaşmanın Halep'te gerçekleşmiş olma ihtimali daha kuvvetlidir. Sakıp Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî ve Tefsiri* (İstanbul: Sahaflar Kitap Sarayı, ts.), 48.

Gürânî, bu vazifeyi yerine getirdiği süre içerisinde Şehzâde Mehmed'e Kur'ân'ı hatmettirmiş⁶⁵ buna ilaveten Osmanlı Türkçesi, Arapça ve temel ilmiyal bilgilerine dair dersler vermiştir.⁶⁶ Şehzâde Mehmed padişah oluncaya kadar onun hocalığını yapan Molla Gürânî, Sultan Mehmed tahta çıktıktan sonra da talebesine her türlü desteği sağlamış, özellikle İstanbul'un fethinde onu fethe teşvik edenler arasında yer almıştır.⁶⁷

Bursa kadılığı görevinde bulunan Gürânî, İstanbul Müftülüğü vazifesini de bir süre deruhte etmiş, sonrasında bu makamın şeyhulislâmlığa dönüşmesiyle Molla Hüsrev'den (ö. 885/1480) sonra Osmanlı'nın dördüncü şeyhulislâmı olmuştur.⁶⁸ İstanbul'da iki cami, iki mescit, bir dâru'lhadîs, dâru'lcurrâ, hankâh, hamam ve mektep yaptıran Molla Gürânî; bu yapıların işleyişinin sürekli hâle gelmesi için vakıflar oluşturmuştur.⁶⁹ Ayrıca Molla Gürânî'nin Fatih ve II. Bayezid'in destekleriyle biri Galata ikisi de Fatih'te olmak üzere Kur'ân eğitimi için üç kurum tesis ettiği bazı kaynaklarda ifade edilmiştir.⁷⁰ Gürânî, oluşturduğu bu eğitim kurumlarıyla talebelerin tüm ihtiyaçlarını tek çatı altında karşılayabilmeyi hedeflemiş, bu amaçla sistemli bir medrese müfredatı oluşturmuş ve öğrencilerin daha iyi şartlarda barınmasını sağlamıştır.⁷¹

Bursa'da İbnü'l-Cezerî ile başlayan Osmanlı kırâat ilmi çalışmaları, Timur'un Ankara savaşı sonrasında onu kendi ülkesine götürmesiyle kısa süreli bir duraklama dönemine girmiştir. Ancak bu duraklama sonucu oluşan boşluk Molla Gürânî'nin İstanbul'da yürüttüğü kırâat faaliyetleriyle doldurulmuştur.⁷² Bu meyanda Molla Gürânî'nin Vefa ve Fındıkzâde'de yaptırdığı dâru'lcurrâlar, Kur'ân ve kırâat ilminin Osmanlı topraklarında yeniden canlanmasına büyük katkı sağlamıştır.⁷³ Bu bağlamda İstanbul'un Vefa semtinde bulunan kiliseyi camiye çeviren Gürânî, bu yapının

⁶⁵ Ahmet Ateş, "Molla Gürânî", *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 8/407.

⁶⁶ Yıldız, *Molla Gürânî ve Tefsiri*, 55.

⁶⁷ Yaşaroğlu, "Molla Gürânî", 249.

⁶⁸ Abdülkadir Altınsu, *Osmanlı Şeyhulislâmları* (Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1972), 9.

⁶⁹ Yaşaroğlu, "Molla Gürânî", 250.

⁷⁰ Yıldız, *Molla Gürânî ve Tefsiri*, 76.

⁷¹ Yıldız, *Molla Gürânî ve Tefsiri*, 79.

⁷² Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî*, 57.

⁷³ Yaşaroğlu, "Molla Gürânî", 250.

yanına bir dârukkurrâ ve dâruhhadîs inşa ettirmiş; burada bir yandan ders okutarak talebe yetiştirirken diğer yandan eser telifiyle meşgul olmuştur. İslâmî ilimlerin muhtelif dallarında oldukça kıymetli eserler kaleme alan Gürânî, kırâat ilmi tedrisinde indirâc metodunu uygulamıştır. Gürânî'nin yaptırmış olduğu dârukkurrâ uzun süre varlığını sürdürememiş, tarihi süreç içerisinde bu müessesenin vazifesini Şeyhulislâm Sa'di Çelebi dârukkurrâsı üstlenmiştir. Burada 1916 yılına kadar kesintisiz olarak 382 yıl boyunca kırâat eğitimi verilmiştir.⁷⁴

İslâmî ilimlerin değişik alanlarına dair pek çok eser⁷⁵ kaleme almış olan Molla Gürânî'nin önemli eserlerinden biri *Gâyetü'l-emânî fî tefsîri'l-keîâmî'r-Rabbânî* dir. O, 867/1463 yılında tamamladığı bu eserini Fatih Sultan Mehmed'e (1444-1446, 1451-1481) ithaf etmiştir.⁷⁶ Eserin Süleymaniye Kütüphanesi Damat İbrahim Paşa 146 numarada bulunan nüshası Molla Gürânî'nin talebesi İbrahim b. Ahmed tarafından nesih hat ile kaleme alınmış ve bizzat Gürânî tarafından tetkik edilerek imzalanmıştır.⁷⁷ Eser henüz yayın dünyasına kazandırılmamış⁷⁸ olsa da araştırmacıların dikkatini çekmiş ve eserle ilgili bir takım akademik çalışmalar yapılmıştır.⁷⁹ Gürânî, tefsirinde kırâat-i seb'a'ya yer vermiş; ancak bunu yaparken öncesinde devam eden geleneğe tabi olarak zikrettiği kırâatlerin kaynaklarını belirtmemiştir.⁸⁰ Bununla beraber o, Ebû 'Amr ed-Dânî'nin *et-Teysîr* isimli eseri ile

⁷⁴ Recep Akakuş, “Şeyhulislâm Sa'di Çelebi ve Dârukkurrâsı”, *Diyanet Dergisi* 2 (1989). 98.

⁷⁵ Molla Gürânî'nin eserleriyle alakalı geniş bilgi için bk. Selim Yıldız, *Molla Gürânî ve el-Kevserü'l-Cârî Adlı Buhârî Şerhi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 31-41; Mehmet Mustafa Göksu, *Molla Gürânî'nin Gâyetü'l-Emânî İsimli Tefsirinin Edisyon Kritiği (Necm-Nâs Sureleri Arası)* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 30-36; Yıldız, *Molla Gürânî ve Tefsiri*, 90.

⁷⁶ Göksu, *Molla Gürânî ve Gâyetü'l-Emânî*, 31.

⁷⁷ Selim Demirci, *Molla Gürânî ve El-Kevserü'l-Cârî Adlı Buhârî Şerhi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 36.

⁷⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, yaşadığı dönemde bu kıymetli eserin henüz yayınlanmamış olmasından dolayı müteessir olduğunu ifade etmektedir. Konuyla ilgili bk. Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1973), 2/610.

⁷⁹ Bu eserle ilgili biri yüksek lisans diğeri de doktora olmak üzere iki adet tez çalışması yapılmıştır. Bk. Göksu, *Molla Gürânî'nin Gâyetü'l-Emânî İsimli Tefsirinin Edisyon Kritiği (Necm ve Nâs Sureleri Arası)* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007); Mahmut Ay, *Gâyetü'l-Emânî'nin Fâtihâ ve Bakara Sûrelerinin 1-103 Âyetlerinin Edisyon Kritiği* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003).

⁸⁰ Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî*, 63.

Ebû İshâk el-Ca‘berî’nin (ö. 732/1332) *Kenzü’l-me‘ânî fî şerhi Hirzi’l-emânî*’sini iki muteber kırâat ilmi kaynağı olarak eserinde zikretmektedir.⁸¹

Molla Gürânî’nin eserlerinden bir diğeri, *Ref‘ül-hitâm ‘an vakfî Hamza ve Hişâm*’dır. O, kaleme aldığı bu risâlede Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtıbî’nin *Kaside-i Lâmiyye (eş-Şâtıbiyye)* isimli manzum eserinin 20 beyitten oluşan “Bâb-u vakf-ı Hamza ve Hişâm ‘Ale’l-Hemz” başlıklı bölümünü şerh etmiştir. Müellif, konuları işlerken bazen *eş-Şâtıbiyye*’den ilgili beytin tamamını almış bazen de beyitten kesitler sunmakla yetinmiştir.⁸² Bahsi geçen eserin biri Süleymaniye Kütüphanesi Bağdatlı Vehbi Bölümü 27, diğeri Lâlelî Bölümü 57/2 numarada olmak üzere iki yazma nüshası bulunmaktadır.⁸³

Molla Gürânî’nin eserlerinden olan *el-Abkarî fî havâşi’l-Ca‘berî* ise *Hirzü’l-emânî* hakkında Ebû İshak el-Ca‘berî’nin yazdığı şerh üzerine yapılmış bir ta‘lik çalışmasıdır.⁸⁴ Süleymaniye Kütüphanesi Cârullah Bölümü 9 ve Murad Molla Bölümü 10 numarada eserin yazma nüshaları bulunmaktadır.⁸⁵ Molla Gürânî’nin kırâatle ilgili bir diğeri ise *Keşfü’l-esrâr ‘an kırâ’âtî’l-eimmeti’l-ahyâr*’dır. Mezkûr telif, İbnü’l-Cezerî’nin A‘meş (ö. 148/765), Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) ve İbn Muhaysın (ö. 123/741) kırâatlerini içeren; ancak ismi belirtilmeyen⁸⁶ kırk beyitlik manzum eserine Gürânî tarafından yapılmış bir şerh⁸⁷ olup müellif tarafından II. Bayezid’e (1481-1512) ithaf edilmiştir.⁸⁸ Süleymaniye Kütüphanesi Süleymaniye Bölümü 47/2 ve İbrahim Efendî Bölümü 72 numarada eserin yazma nüshaları bulunmaktadır.⁸⁹

⁸¹ Yıldız, *Molla Gürânî ve Tefsiri*, 169.

⁸² Recep Koyuncu, “Molla Gürânî’nin (V. 893/1488) Ref‘ul-Hitâm ‘An Vakfî Hamza Ve Hişâm Adlı Risalesinin Tahkikli Neşri”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2017), 153.

⁸³ Demirci, *Molla Gürânî ve el-Kevserü’l-Cârî*, 38.

⁸⁴ Göksu, *Molla Gürânî ve Gâyetü’l-Emânî*, 33.

⁸⁵ Demirci, *Molla Gürânî ve el-Kevserü’l-Cârî*, 35.

⁸⁶ İsmi belirtilmeyen bu eser İbnü’l-Cezerî’nin şâz kırâatler hakkında yazdığı manzum eseri *Nihâyetü’l-berara fî’l-kırâ’âtî’s-selâs ez-zâide ‘ale’l-‘aşera*’dır.

⁸⁷ Göksu, *Molla Gürânî ve Gâyetü’l-Emânî*, 34.

⁸⁸ Yaşaroğlu, “Molla Gürânî”, 250.

⁸⁹ Demirci, *Molla Gürânî ve el-Kevserü’l-Cârî*, 40.

1.1.1.3. Ahmed el-Mesyerî

Mısır'ın Kahire şehrine bağlı Mesyer köyünde dünyaya gelen Ahmed el-Mesyerî (ö. 1006/1598), gençliğini ve kısmen yetişkinlik dönemini burada geçirmiştir. O, Mısır'da yaşadığı dönemde bölgenin önde gelen kırâat âlimlerinden Muhammed b. Sâlim et-Tablâvî (ö. 966/1558)'den kırâat ilmi tahsil ederek bu alanda kendisinden icâzet almıştır.⁹⁰ Aynı zamanda et-Tablâvî'nin damadı olan Mesyerî, Kanûnî Sultan Süleyman (1520-1566) döneminin sonlarında Sokullu Mehmet Paşa (ö. 987/1579) tarafından İstanbul'a davet edilmiş ve Eyüp Sultan Camii'ne imam olarak görevlendirilmiştir.⁹¹ Mesyerî, imamet göreviyle birlikte başta Sokullu Mehmet Paşa'nın türbesi olmak üzere pek çok müessesede şeyhulkurrâlık vazifesini de üstlenmiştir.⁹²

Eyüp Sultan Camiinde Teysîr tarîki⁹³ üzere kırâat dersleri veren Mesyerî'nin meclislerine⁹⁴ devrin önde gelen âlimleri de iştirak etmiş ve bu kişiler, kırâat ilmini kendisinden tahsil etmişlerdir. Talebeleri arasında Süleymaniye Camii İmamı Muhammed el-Bebâî,⁹⁵ Ayasofya Hatibi İbrahim Efendî, Ali el-'Arec,⁹⁶ Şeyh

⁹⁰ Mustafa b. Hasen el-İslambûlî, *Mürşidü't-talebe ilâ m'arifeti turuki't-Tayyibe* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Selim Ağa, 29), 68b; Molla Mehmed Emîn Efendî, *el-Âsârü'l-mecîdiyye fî menâkıbî'l-Hâlidîyye* (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1314), 117-118.

⁹¹ Muhammed Emîn Efendî, *'Umdetü'l-hullân*, 1/36; Hocaşâde Ahmed Hilmi, *Ravzatü'l-Kurrâ*, 7; Fatih Çollak, "Reisü'l-Kurrâlık Müessesesi ve Esâmî-i Kurrâ Defteri", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-IV: Kırâat İlmi ve Problemleri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002), 205; Necati Tetik, "Kırâat Eğitiminin Dünü, Bugünü, Yarını ve Kırâat Eğitiminde Meslekler", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-IV: Kırâat İlmi ve Problemleri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002), 157.

⁹² Nev'îzâde Atâî, *Hadâiku'l-hakâik fî tekmileti's-Şekâik*, haz. Abdülkadir Özcan (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), 2/465.

⁹³ Teysîr tarîki, Ebû 'Amr ed-Dânî'nin *Teysîr*'i ile İbnü'l-Cezerî'nin *Tahbîru't-Teysîr* isimli eserinin asıl kaynak olarak kabul edildiği; İmam Şâtûbî'nin *Hırzû'l-emânî* diye de bilinen *eş-Şâtûbiyye* adlı telifiyle İbnü'l-Cezerî'nin *ed-Dürre*'sının yardımcı kaynak olarak kullanıldığı bir kırâat öğretim metodudur. Bk. Akdemir, *Kırâat İlmi Eğitim ve Öğretim Metodları*, 68.

⁹⁴ Ahmed el-Mesyerî, vefat edene kadar Eyüp Sultan Camii Külliyesi'nde kırâat dersleri vermeye devam etmiştir. Bk. Mehmet Adıgüzel, "Kırâat İlminde Tarîk-Sened Boyutu ve Konu ile İlgili Te'lif Edilen Eserler", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2001), 233.

⁹⁵ Ahmed el-Mesyerî'nin talebelerinden Muhammed el-Bebâî, Şa'ban Efendî ile Ömer b. Mustafa'nın kırâat ilmindeki hocasıdır. Bk. Ömer b. Mustafa, *Risâle fî'l-kırâa* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendî, 229), 1b-2a; İslambûlî, *Mürşidü't-talebe*, 66b, 69b.

⁹⁶ Ahmed el-Mesyerî'nin talebelerinden biri olan Ali A'rec Efendî, aynı zamanda Evliyâ Muhammed Efendî ile Süleymaniye imamı Hüseyin Efendî'nin hocasıdır. Bk. Şeyhî Mehmed Efendî, *Vekâyi'u'l-fudalâ*, haz. Abdülkadir Özcan (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), 1/60.

Mansûr,⁹⁷ Evliyâ Muhammed Efendî (ö. 1045/1636),⁹⁸ Dersiâm Muhammed Efendî (ö. 1054/1644),⁹⁹ Muhammed b. Ahmed el-‘Avfî¹⁰⁰ gibi kırâat alanının önde gelen isimleri bulunmaktadır.¹⁰¹ Ahmed el-Mesyerî’nin Eyüp Sokullu Dârulkurrâsı’nda vermiş olduğu kırâat derslerinin etkisi ve yetiştirdiği talebelerinin oluşturduğu tesir neticesinde önceden Teysîr tarîki olarak bilinen kırâat tedris metodu, Osmanlı kırâat ilmi camiasında zamanla İstanbul tarîki adıyla şöhrat bulmuştur.¹⁰² Kırâat ve tecvid ilimlerinde seçkin bir şahsiyet olması yanında edepli ve mütevazı oluşuyla¹⁰³ tanınan Mesyerî, 1006/1598 senesinde vefat etmiş ve Sokullu Mehmed Paşa Türbesi haziresine defnedilmiştir.¹⁰⁴

1.1.2. Kur’ân ve Kırâat Eğitimi Verilen Kurumlar

Osmanlı Devletin’de Kur’ân ve kırâat eğitiminin verildiği muhtelif kurumlar tesis edilmiştir. Bunlardan sıbyan mektepleri iptidai seviyede Kur’an öğretiminin yapıldığı müesseseler iken dârulkurrâlar ileri seviyede Kur’ân ve kırâat eğitimi veren kurumlar olarak işlev görmüştür. Dârulkurrâların çok farklı çeşitleri olmakla birlikte bunlar genel olarak müstakil dârulkurrâlar ve farklı kurumların bünyesinde açılmış dârulkurrâlar olarak iki kısımda incelenebilir.

Bu başlık altında ‘Avfî öncesinde Osmanlı’da Kur’ân ve kırâat eğitiminin yapıldığı kurumlar ele alınacaktır.

⁹⁷ ‘Avfî’nin ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla Şeyh Mansûr, kendisinin farklı meclislerde birlikte olduğu ders arkadaşısıdır. Bk. Muhammed b. Ahmed el-‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele limen râme’t-turuka’l-mükellele* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Dârul-Mesnevî, 12), 128a.

⁹⁸ Evliyâ Muhammed Efendî, Ahmed el-Mesyerî’nin talebelerindendir. Bk. İslambûlî, *Mürşidü’t-talebe*, 68b. Kendisinden Hüseyin b. Ali el-Amâsî Hüseyinî, Şa‘ban Efendî gibi devrinin önde gelen kırâat âlimleri ders almıştır. O, imâm-ı Sultânî görevinde de bulunmuş ve hicrî 1045 senesinde vefat etmiştir. Bk. Hüseyin b. Ali el-Amâsî, *Dürr-i Mekkûn* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ragıp Paşa, 241), 41b-42a.

⁹⁹ Dersiâm Muhammed Efendî, Ali b. Sultan Muhammed el-Herevî ve Ahmed el-Mesyerî’den kırâat dersleri almıştır. Ali el-Herevî’den hac yolculuğuna çıktığında Şâtıbiyye tarîki üzere, Ahmed el-Mesyerî’den ise Teysîr tarîkiyle kırâat ilmi tahsil etmiştir. Bk. İslambûlî, *Mürşidü’t-talebe*, 66a-67b.

¹⁰⁰ Tezin konusu olan Muhammed b. Ahmed el-‘Avfî’nin hayatı, çalışma içerisinde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

¹⁰¹ İslambûlî, *Mürşidü’t-talebe*, 69b.

¹⁰² Muhammed Emîn Efendî, *‘Umdetü’l-hullân*, 1/35-36.

¹⁰³ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 1/162.

¹⁰⁴ İslambûlî, *Mürşidü’t-talebe*, 69a-b.

1.1.2.1. Sıbyan Mektepleri

Osmanlı'da ilk Kur'ân eğitiminin verildiği kurumlar sıbyan mektepleridir. Bu kurumlara Abbâsîler döneminde “küttâb”, Karahanlılar ve Selçuklular'da ise “sıbyan mektebi” ismi verilmiştir. Osmanlılar devrinde de “sıbyan mektebi” şeklindeki isimlendirme üzerinden devam edilmiştir.¹⁰⁵

Hayırseverler tarafından ekseriyetle cami ve mescitlerin yanında inşa edilen¹⁰⁶ sıbyan mekteplerinin harcamaları, çoğunlukla vakıf gelirlerinden; kısmen de öğrencilerden alınan haftalıklardan karşılanmıştır.¹⁰⁷ Bu mekteplerde müfredata dönem dönem bazı ilaveler yapılmışsa da eğitimin omurgasını Kur'ân tedrisatı oluşturmaktadır. Sıbyan mekteplerinde Kur'ân ve tecvid eğitimine ilaveten talebelere namazın nasıl kılınacağı öğretilmiş ve namaz sureleri ezberletilmiştir. Ayrıca çocuklara ilkyazı eğitimi de bu kurumlarda verilmiştir.¹⁰⁸ Bu mekteplerde görev yapan hocalar “muallim”,¹⁰⁹ yardımcı hocalar ise “kalfa” (halife)¹¹⁰ olarak isimlendirilmiştir. Genelde medrese mezunu olup cami ve mescitlerde imam-hatiplik

¹⁰⁵ Cahit Baltacı, “Mektep/Osmanlılar'da Mektep”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/ 6-7. Ders programı, öğretim kadrosu, talebe profili ve fiziksel mekân inşası açısından bakıldığında Osmanlı'daki sıbyan mekteplerinin İslâm'ın ilk yıllarından itibaren bu amaçla kurulmuş kurumlardan büyük ölçüde etkilendiği görülmektedir. Bk. Ahmet Cihan, *Osmanlı'da Eğitim* (İstanbul: 3F Yayınları, 2007), 32.

¹⁰⁶ Halil İnalçık, İstanbul'da 219 adet yanı başında sıbyan mektebi inşa edilmiş olan caminin varlığından bahsetmektedir. Halil İnalçık, “İstanbul/Türk Devri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/227. Evliya Çelebi de İstanbul'da 1993 adet sıbyan mektebinin olduğunu ifade eder. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, çev. Mümin Çevik (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 2011), 1/252. İstanbul'daki Kur'ân eğitim merkezleri olan sıbyan mektepleri ve dârulkurrâlarla ilgili bilgi için bk. Ahmet Gökdemir, *Evliya Çelebi'nin Gözüyle Osmanlı'da Kur'ân Kültürü (Tedrîsât/Tilâvet/Örf-Adet)* (İstanbul: Kitâbi Yayınları, 2019).

¹⁰⁷ Vedat Günyol, “Mektep”, *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1972), 7/656-657.

¹⁰⁸ Yücel Gelişli, “Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri/Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü”, *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 15/38.

¹⁰⁹ Çocuklara Kur'ân tilâvetini, dini bilgileri, namaz kılmayı ve yazı yazmayı öğreten kişidir. Gelişli, “Sıbyan Mektepleri”, 15/39.

¹¹⁰ Halife, muallimin yardımcısıdır ve muallimin derse giremediği durumlarda ders vermekle vazifelidir. Öğrenciler arasında ders durumu zayıf olanları ve okula yeni gelenleri çalıştırmak ve yeri geldiğinde mektebin temizlik hizmetlerini yürütmek de görevleri arasındadır. Baltacı, “Mektep”, 6.

veya müezzinlik görevini idame ettiren kişiler, sıbyan mekteplerine hoca olarak görevlendirilmiştir.¹¹¹

Kız çocuklarına mahsus mekteplerde ise medrese mezunu olmadığı halde Kur'ân bilen, Subha-i Sıbyan ve Tuhfe-i Vehbi gibi bazı risaleleri okuyabilen yaşlı kadınlar hocalık yapmıştır.¹¹²

Sıbyan mekteplerindeki Kur'ân eğitimini tamamlayan öğrencilerden istidatlı olanlar dârulkurrâlarda eğitimlerini devam ettirmişlerdir. Bu talebeler öncelikle alt seviye dârulkurrâlarda hafızlık yapmış; sonrasında ise daha üst seviye dârulkurrâlara kayıt yaptırarak buralarda kırâat ilmini tahsil etmişlerdir.¹¹³

1.1.2.2. Dârulkurrâlar

Osmanlı Devleti döneminde kırâat ilmi tedrisi dârulkurrâ adı verilen müesseselerde yapılmıştır. Bu müesseseler; Kur'ân-ı Kerîm okumanın öğretildiği, bir bölümünün veya tamamının ezberletildiği, buna ilaveten kırâat eğitiminin verildiği yerlerdir.¹¹⁴ Genel anlamda Kur'ân eğitim merkezi denilebilecek bu kurumlar Eyyûbiler'de “dârulkur'ân”, Selçuklular'da “dârulhuffâz”, Osmanlılar'da “dârulkurrâ” ismiyle bilinmekte¹¹⁵ ise de dârulhuffâz isminin kısmen Osmanlı'da da kullanıldığı görülmektedir.¹¹⁶ Farklı dönemlerde muhtelif isimler alan bu kurumların ortak özelliği, içerisinde Kur'ân eğitimi veriliyor olmasıdır. Bununla birlikte değişik dönemlerde farklı isimlerle anılan mezkûr müesseselerde muhtelif seviyelerde eğitim

¹¹¹ Gelişli, “Sıbyan Mektepleri”, 15/39.

¹¹² Ali Özyalvaç, “Bir Müfettiş Raporu'nda Erken 20. Yüzyıl İstanbul Suriçi Sıbyan Mektepleri”, *Türkiyat Mecmuası* 21/1 (Haziran 2011), 351.

¹¹³ Taşköprizâde İsmâüddîn Ahmed Efendî, *Mevzûâtü'l-'ulûm*, trc. Kemaleddin Mehmed (İstanbul: 1313), 1/141-144; Ziya Kazıcı, “Bir Eğitim Kurumu Olarak Dârulkurrâ”. *Kur'ân Kurslarında Eğitim Öğretim ve Verimlilik Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi-30* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2000), 37.

¹¹⁴ Nebi Bozkurt, “Dârulkurrâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/543.

¹¹⁵ Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, 14, 22-23; Ziya Kazıcı, *İslam Müesseseleri Tarihi* (İstanbul: Kayihan Yayınları, 1991), 245; Necati Tetik, *Başlangıçtan IX. Hicri Asra Kadar Kırâat İlminin Ta'limi* (İstanbul, İşaret Yayınları, 1989), 161.

¹¹⁶ “Dârulhuffâzların yüksek kısmına dârulkurrâ denilirdi.” Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: MEB Yayınları, 1983), 1/399. Selçuklular, kırâat ilminin okutulduğu medreseleri genellikle “dârulhuffâz” şeklinde adlandırmışlardır. Bu isimlendirme, kısmen Osmanlılar döneminde de uygulanmıştır.” Bozkurt, “Dârulkurrâ”, 8/544.

verildiği de olmuştur. Nitekim dârukkur'ânlar Kur'ân kursu, dâruhuffâzlar hafızlık kursu ve dârukkurrâlar kırâat eğitim merkezi olma özelliğiyle öne çıkmıştır.¹¹⁷ Talebenin her türlü ihtiyacını karşılayacak şekilde tasarlanan bu kurumlar, genelde yatılı mektep formatında oluşmuştur.¹¹⁸

Osmanlı, dârukkurrâların inşasına devam etmekle birlikte bu müesseselerin idame ettirilmesi için hususi vakıflar kurmuştur.¹¹⁹ Ayrıca dârukkurrâlarda kırâat eğitiminin nitelikli bir şekilde yapılabilmesi amacıyla başta Mısır olmak üzere muhtelif ülkelerden kırâat âlimleri Anadolu topraklarına davet edilmiş, bu şekilde dârukkurrâlar fiziki şartlar ve eğitim açısından daha vasıflı hale getirilmiştir.

Osmanlı devrinin ilk dârukkurrâsının Orhan Gazi döneminde İznik'in fethinden sonra Süleyman Paşa (ö. 761/1359) tarafından yaptırılan medrese bünyesinde bulunduğu bilinmektedir.¹²⁰ Bununla birlikte İbnü'l-Cezerî'nin Yıldırım Bayezid döneminde Bursa'ya gelişiyle¹²¹ Ulu Camii bünyesinde açılan dârukkurrâ, Osmanlı'nın ilk nitelikli dârukkurrâsı olarak kabul edilmektedir.¹²² Nitekim kırâat ilmi tedrisatının Osmanlı topraklarında yaygınlaşması ve sistemli hale gelmesinde İbnü'l-Cezerî'nin Bursa Yıldırım Bayezid Dârukkurrâsı'nda vermiş olduğu derslerin ve yetiştirdiği talebelerin büyük rolü olmuştur. Şunu da belirtmek gerekir ki Bursa'da Yıldırım Bayezid'in yaptırdığı dârukkurrânın ismi belgelerde muallimhâne¹²³ olarak

¹¹⁷ Alemdar, *Osmanlı'da Dârukkurrâ Müessesesi*, 67. Bu değerlendirme esas alındığında Osmanlı öncesi Türk devletlerinde kırâat eğitimi olmadığı sadece Kur'ân okuma ve hafızlık seviyesinde bir tedrisatın olduğuna dair yanlış bir düşünceye kapılma durumu söz konusu olabilir. Nitekim seb'a tariki ile kırâat tedrisinin başlaması hicri 6. yy a kadar gitmektedir. Bu sebeple dârukkur'ân ve dâruhuffâzlarda da kırâat eğitimi verilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Konuyla ilgili bk. Ahmet Gökdemir, "Anadolu'da Osmanlı Öncesi Kur'ân Kültürü (Tedrîsât/Tilâvet/Kırâat)", *İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 7 (2019), 24-47.

¹¹⁸ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 1/399.

¹¹⁹ Kudat, "Osmanlı Dönemi Nükûd Vakıfları", 296.

¹²⁰ Çelebi, *Seyahatnâme*, 2/1155; Ayrıca bk. Kenan Yakuboğlu, *Osmanlı Medrese Eğitimi ve Felsefesi* (İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2006), 76; M. Baha Tanman, "Dârukkurrâ/Mimari", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/545. Bu medresenin 1360 tarihinden önce yapıldığı bilinmektedir. Bk. Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, 699.

¹²¹ İbnü'l-Cezerî, Bursa'ya 798/1395 tarihinde yerleşmiştir. Konuyla ilgili bk. Süleyman Kablan, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Kırâat İlmi", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 8/1 (Ocak 2022), 511-530.

¹²² Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, 23; Alemdar, *Osmanlı'da Dârukkurrâ Müessesesi*, 70.

¹²³ Osmanlı coğrafyasında medreselerin teşekkül döneminde eğitim-öğretim yapılan mekânlara genel olarak muallimhâne ismi verildiği görülmektedir. Daha sonra mektep ismi yaygın olarak kullanılmıştır. Baltacı, "Mektep", 6; Mefail Hızlı, "Osmanlı Döneminde Bir İlköğretim Kurumu

geçmektedir. Dârulkurrâ adıyla Osmanlı topraklarında inşa edilen ilk yapılar ise Trabzon'daki Fatih Dârulkurrâsı ile Amasya'daki II. Bayezid devrine ait Abdullah Paşa ve Sultan Hatun dârulkurrâlarıdır.¹²⁴

İstanbul, Bursa, Edirne ve Konya gibi başkentlik yapmış şehirler başta olmak üzere Osmanlı coğrafyasının birçok bölgesinde dârulkurrâ inşa edilmiştir.¹²⁵ İstanbul'da sultan, vezir ve ileri gelenlerin yaptırmış olduğu büyük camilerin çoğunun müstemilatında bir dârulkurrâ bulunmasının yanında çok sayıda müstakil dârulkurrâ da mevcuttur.¹²⁶ Evliya Çelebi'ye (ö.1095/1684) göre İstanbul'daki dârulkurrâların toplam sayısı elli beştir.¹²⁷ Bu durum, Osmanlı döneminde kırâat ilmine verilen önemin açık bir göstergesidir.

Dârulkurrâlar, 3 Mart 1924 tarihinde ilan edilen “Tevhîd-i Tadrîsât Kanunu” ile resmi olarak kapatılmış¹²⁸ olsa da işlevsel olarak hafızlık eğitimi veren alt seviye dârulkurrâlar, varlığını Kur’ân kursu formatıyla günümüzde devam ettirmektedir.¹²⁹ Kırâat eğitiminin tedris edildiği üst seviye dârulkurrâların vazifesini ise hâlihazırda Haseki Eğitim Merkezi Kırâat Bölümü¹³⁰ başta olmak üzere Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı kırâat eğitim merkezleri icra etmektedir.

Aşağıda dârulkurrâların çeşitleri ve bunların genel özellikleri hakkında bilgi verilecektir.

Olarak Sıbyan Mektepleri”, *İslâm Tarihinin Problemleri Kolokiyumu* (Şanlıurfa: Elif Matbaası, 2008), 107.

¹²⁴ Tanman, “Dârulkurrâ”, 545.

¹²⁵ Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Ahmet Gökdemir, *Evliya Çelebi'nin Gözüyle Osmanlı'da Kur'ân Kültürü (Tadrîsât/Tilâvet/Örf-Adet)* (İstanbul: Kitâbî Yayınları, 2018).

¹²⁶ Çelebi, *Seyahatnâme*, 1/361; Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, 28.

¹²⁷ Alemdar, *Osmanlı'da Dârulkurrâ Müessesesi*, 69.

¹²⁸ Alemdar, *Osmanlı'da Dârulkurrâ Müessesesi*, 97; Abdullah Emin Çimen, *Hafızlık tarihi ve Türkiye'de Hafızlık Kurumunun İşlevselliği* (İstanbul: Sayfa Dijital Baskı, 2010), 51.

¹²⁹ Kazıcı, “Bir Eğitim Kurumu Olarak Dârulkurrâ”, 30, 39.

¹³⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı'nın, 5 Eylül 1975 gün ve 1842 sayılı, yine 17 Ekim 1975 gün ve 4666 sayılı onayıyla, Haseki Eğitim Merkezi İhtisas bölümü, 20 Ocak 1976 yılında “Haseki Eğitim Merkezi” adıyla Fatih ilçesi Haseki semtindeki Haseki Sultan Külliyesi'nde eğitim-öğretime başlamıştır. Bu hususla alakalı bk. Ahmet Vefa Temel, “Haseki Dini Yüksek İhtisas Eğitim Merkezi ile Medreselerin Modern ve Klasik Arapça Öğretim Müfredatı Açısından Değerlendirilmesi”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (2014), 3/72.

1.1.2.2.1. Müstakil Olarak İnşa Edilen Dârulkurrâlar

Osmanlı dârulkurrâları genellikle bir külliye'nin müştemilatı içerisinde ya da cami veya mescitlere bitişik olarak inşa edilmiştir. Bununla beraber az da olsa müstakil olarak yapılmış dârulkurrâlar mevcuttur. Bursa'daki Hoca Yâ'kûb, Kütahya'daki Câ'fer Paşa ve İstanbul'daki Üsküdar Vâlide-i Atik ile Esmâhan¹³¹ dârulkurrâları bu tür yapılardandır.¹³²

Müstakil dârulkurrâlar diğer yapı çeşitleri gibi cami veya mescitlere bitişik olmamakla beraber onların yanı başında inşa edilmiş olup; kuruluşu, işleyişi ve finansman durumları itibariyle bağımsız bir müessese izlenimi vermektedir.¹³³ Dârulkurrâ müessesesi esasen kendini müstakil yapılanma formatında gösterir. Zira hususi vakfiyeden yola çıkılarak kurumun nasıl tesis edildiği, işlevini ne şekilde sürdürdüğü ve giderlerinin nerelerden karşılandığı gibi hususları tespit etmek mümkündür.¹³⁴

1.1.2.2.2. Medrese Bünyesinde Kurulan Dârulkurrâlar

İslâm'ın ilk yıllarından itibaren eğitim verilen kurumlarda Kur'ân-ı Kerîm okuma dersi, temel derslerden addedilmiş¹³⁵ ilerleyen dönemlerde inşa edilen medreselerde de Kur'ân kürsüsü, temel bölümlerden biri olmuştur. Nitekim Abbâsî Halifesi Mustansır-Billâh (ö. 640/1242) tarafından Bağdat'ta inşa ettirilen ve dört ana bölümünden birisi Kur'ân fakültesi (*Dârulkur'ân*) olan Mustansiriyye medresesi, bu uygulamanın örneklerinden biridir.¹³⁶ Bursa, Ulu Camii,¹³⁷ İstanbul, Süleymaniye¹³⁸

¹³¹ İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi II* (İstanbul: Türkiye Yeşilay Cemiyeti Yayınları, 1977), 2/294-295. Üsküdar Atik Vâlide Dârulkurrâsı aynı zamanda tezin konusu olan Muahmmmed b. Ahmed el-'Avfî'nin görev yaptığı yerlerden bir tanesidir. Bu sebeple çalışmanın ilgili bölümünde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

¹³² Tanman, "Dârulkurrâ", 545.

¹³³ Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf", *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1986), 8/153-172.

¹³⁴ Alemdar, *Osmanlı'da Dârulkurrâ Müessesesi*, 80.

¹³⁵ Ahmet Çelebi, *İslam'da Eğitim-Öğretim Târîhi*, çev. Ali Yardım (İstanbul: Damla Yayınları, 1983), 234.

¹³⁶ Diğer üç fakülte ise dört mezhebin okutulduğu fıkıh, hadis (dârulhadis) ve hastanedir (dârü't-tıb). Bk. Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1983), 33-34.

¹³⁷ Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, 23.

ve Valide-i Atik¹³⁹ dârulkurrâları da medrese binası bünyesinde kurulan dârulkurrâlar arasında zikredilebilir.

Dârulkurrâlar, bazen dârulhadîslerle yan yana veya iç içe inşa edilmişlerdir. Bu durumun örneklerinden biri Eyüp semtinde bulunan Hacı Beşir Ağa Dârulhadîsi ve Dârulkurrâsı'dır.¹⁴⁰ Şunu da belirtmek gerekir ki her ne kadar medreselerde özel olarak dârulkur'ân veya dârulkurrâ bölümleri bulunmasa da Kur'ân ilimleri ve kırâat, pek çok medresede okutulan temel dersler arasında yer almıştır.¹⁴¹

1.1.2.2.3. Camilere Bitişik Dârulkurrâlar

Dârulkurrâların işlevinin kısmen camilerinkilerle benzerlik arz etmesi, onların genellikle camilerin içinde veya çevresinde bina edilmesine sebep olmuştur. Nitekim Osmanlılar'ın ilk resmi dârulkurrâsı olarak kabul edilen Yıldırım Bayezid dârulkurrâsı Bursa Ulu Camii müstemilatında açılmıştır. Önceki dönemlerden tevarüs edilen bu gelenek Osmanlı dârulkurrâlarında yaygınlaşmış; Osmanlı'da sultan, vezir ve eşrafın yaptırdığı tüm camilerde birer dârulkurrâ yer almıştır.¹⁴² Amasya'da Çeribaşı¹⁴³ ve Sultan Hatun,¹⁴⁴ İstanbul'da ise Çırçır Mescidi¹⁴⁵ dârulkurrâsı bu şekilde tesis edilmiş yapılardır.

Nuruosmaniye Camii örneğindeki gibi bazen cami içinde dârulkurrâ hizmetinin verildiği de olmuştur. Şöyle ki kurrânın kırâat tedrisine devam etmesi ve Sultan III. Osman'ın annesi Şehsuvar Sultan'ın türbesinde düzenli olarak hatim okunması

¹³⁸ Ayvansarayî Hüseyin Efendî-Ali Sofi Efendî-Süleyman Besim Efendî, *Hadîkatü'l-cevâmi'* (İstanbul: İşâret Yayınları, 2001), 1/16.

¹³⁹ Ayvansarayî vd., *Hadîkatü'l-cevâmi'*, 3/ 83.

¹⁴⁰ Ali Yardım, "Dârülhadîs/Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar'da Dârülhadîs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/531.

¹⁴¹ Bozkurt, "Dârulkurâ", 8/544.

¹⁴² Kazıcı, "Bir Eğitim Kurumu Olarak Dârulkurrâ", 38.

¹⁴³ Burası Çeribaşı Camii altında ve çeşmenin arkasındadır. Ayvansarayî Hüseyin Efendî-Ali Sofi Efendî-Süleyman Besim Efendî, *Hadîkatü'l-cevâmi'* (Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 2007), 1/156.

¹⁴⁴ Sultan Hatun Dârulkurrâ'sı Acem Ali Mahallesi'nde Bâli Bey Camii yakınlarındadır. Bk. Hüseyin Hüsameddin Abdizâde, *Amasya Tarihi*, haz. Mesut Aydın Güler (Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 2007), 1/57.

¹⁴⁵ Ayvansarayî vd., *Hadîkatü'l-cevâmi'*, 1/74.

Nuruosmaniye Camii vakfiyesinde belirtilmiştir.¹⁴⁶ Bu durum Osmanlılar'ın cami hazirelerindeki türbelerde de kırâat ilmi tedrisatını teşvik ettiğini göstermektedir.¹⁴⁷ Kırâat alanında ihtisas merkezi olmasının yanında nitelikli din adamı yetiştirmeyi de hedefleyen dârulkurrâ müesseseleri, çevresinde inşa edildikleri camileri talebeleri için tatbikat merkezi olarak kullanmışlardır. Zira bu müesseselerde ders gören talebeler, camilerde staj yapar gibi öğrendikleri bilgileri uygulama imkânı bulmuşlardır.¹⁴⁸

1.1.2.2.4. Türbe Dârulkurrâları

Dârulkurrâların diğer bir çeşidi türbe dârulkurrâlarıdır. Kur'ân eğitimine katkı sağlamak ve medfûn bulunan kişi adına sadaka-ı câriyede bulunmak türbe dârulkurrâların kurulma amaçlarındandır. Bu tür dârulkurrâlar, bazı imkân sahibi kimselerin vefatlarından sonra türbelerinde Kur'ân okunması ve öğretilmesi için vasiyette bulunmaları üzerine varislerinin bu vasiyetin gerçekleşmesi adına düzenledikleri vakfiyeler aracılığıyla oluşmuştur.¹⁴⁹ İstanbul'da Sokullu Mehmet Paşa¹⁵⁰ ile Bursa'da Emircan türbeleri,¹⁵¹ içerisinde dârulkurrâ bulunan bu tarz yapılardandır. Meşhur kırâat âlimi Ebû Şâme el-Makdisî'nin meşîhatü'l-kırâa görevinde bulunduğu Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü'l-Eşref'in türbesindeki dârulkurrâ da türbe dârulkurrâlar arasında zikredilebilir.¹⁵²

¹⁴⁶ Recep Akakuş, *Târihi Açından Nuruosmaniye Külliyesi ve Kur'ân-ı Kerîm Öğretimi* (İstanbul: Sistem Matbaacılık, 2010), 83.

¹⁴⁷ Bozkurt, "Dârulkurrâ", 8/543.

¹⁴⁸ Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, 22-24; Alemdar, *Osmanlı'da Dârulkurrâ Müessesesi*, 76.

¹⁴⁹ Alemdar, *Osmanlı'da Dârulkurrâ Müessesesi*, 79.

¹⁵⁰ "Sokullu Mehmet Paşa Dârulkurrâsı, Camii Kebîr Caddesi üzerinde, türbenin sol tarafındadır." Mehmet Nermi Haskan, *Eyüp Tarihi II/Eyüp Medreseleri ve Mektepleri* (İstanbul: Türk Turing Turizm İşletmeciliği Vakfı, 1993), 26.

¹⁵¹ "İbrahim Paşa Mahallesi'nde bulunan Hoca Emircan b. Hoca Abdullah adında birinin yattığı türbenin yanında kendisi tarafından yaptırılan Emircan Dârulkurrâsı vardı." Mefail Hızlı, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim-Öğretim* (Bursa: Emin Yayınları, 2012), 147.

¹⁵² Bozkurt, "Dârulkurrâ", 8/545. İbnü'l-Cezerî de Mısır'daki tahsili sonrası Şam'a dönüşünde Ümmü Sâlih Türbesi kırâat şeyhliği görevinde bulunmuştur. Bk. Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", 20/552.

1.1.2.2.5. Tekke ve Zaviyelere Bitişik Dârulkurrâlar

İlim erbabı bir kısım tasavvuf ehli, tekkelerinin yakınlarına dârulkurrâ inşa ettirerek burada Kur'ân ve kırâat dersleri vermişlerdir. Bu tarz kurumlarda şeyhulkurrâlık görevini aynı zamanda kırâat âlimi de olan tekke şeyhi yürütmüş, talebeler ise ekseriyetle şeyhin müritleri olmuştur.¹⁵³ İstanbul'da Şeyh Ataullah¹⁵⁴ ve Amasya'da Mahmut Çelebi Tekkesi,¹⁵⁵ içerisinde kırâat eğitimi verilen müesseselerdendir.

Osmanlı döneminde kırâat ilminin tedris edildiği yerlerden bir diğeri hususi evlerdir. Kırâat tedrisatı için tahsis edilen bu nevi mekânlar, bazen bir kırâat âliminin gelen talebelere ders vermek amacıyla evini açması, bazen de imkân sahibi kişilerin evlerini hoca ve talebeler için küçük bir dârulkurrâyâ çevirmeleri şeklinde oluşmuştur.¹⁵⁶

1.1.2.3. Dârulkurrâlarda Eğitim ve Öğretim

Dârulkurrâlar, Osmanlı'da gerek hafızlık eğitimi gerekse kırâat tedrisatı yapılan hususi kurumlardır. Bununla birlikte Kur'ân kırâati dışında İslâmî ilimlere ait bir kısım derslere de müfredatta yer verilmiştir.¹⁵⁷

Bu başlık altında dârulkurrâlardaki kırâat eğitiminin müfredatı ve bu eğitimleri veren müderris kadronun özellikleri incelenecektir.

1.1.2.3.1. Dârulkurrâların Müfredatı

Dârulkurrâlarda Kur'ân'ın manasından ziyade lafzı ile meşgul olunmuş; hususen Kur'ân'ı güzel okuma, hafızlık ve kırâat eğitimi üzerine yoğunlaşmıştır.¹⁵⁸

¹⁵³ Alemdar, *Osmanlı'da Dârulkurrâ Müessesesi*, 78.

¹⁵⁴ Kanlıca Nakşî Dergâhı Postnişini Şeyh Ataullah Efendî, tekkesinde tasavvuf ve kırâat tedrisini birlikte sürdürmüştür. Akakuş, *İslam'da Kur'ân Öğretimi*, 80-86; M. Baha Tanman, "Atâ Efendî Tekkesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/36-37.

¹⁵⁵ Burası Karatay Mahallesi'ndeki Mahmut Çelebi Tekkesi'nin bitişigindendir. Abdizâde, *Amasya Tarihi*, 1/158.

¹⁵⁶ Alemdar, *Osmanlı'da Dârulkurrâ Müessesesi*, 74.

¹⁵⁷ Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim* (İstanbul: Bilge Yayınları, 2004), 57-59; Çimen, *Hafızlık Tarihi*, 49.

Bununla birlikte bu müesseselerde belli seviyede tefsir ve hadis dersleri de okutulmuştur.¹⁵⁹ Tedris edilen ilimlerin özelliklerinden kaynaklı olsa gerek dârulkurrâlarda sık tekrara ve uygulamaya dayalı bir öğretim metodu takip edilmiştir. Bu uygulama çalışmaları için dârulkurrâların yanında bulunan camiler aynı zamanda birer tatbikat mahalli olmuştur.¹⁶⁰

Osmanlı'da dârulkurrâlar, bir ihtisas kurumu¹⁶¹ olmalarının yanında din hizmetlerinde görev alacak kişilerin doğrudan yetiştirilmesine yönelik eğitim veren kurumlardır. Bu kurumlara öğrenci kabulünde, talebelerin sıbyan mektebindeki eğitimini tamamlamaları veya bu şartı sağlamasa da kurum tarafından istenilen yeterlilikte olmaları şartı aranmıştır. Şöyle ki talebeler sıbyan mektebini bitirince önce alt seviye dârulkurrâlara giderek buralarda hafızlıklarını tamamlamış, sonrasında üst seviye dârulkurrâlara kayıt yaptırıp bu kurumlarda kırâat ilmini tedris etmişlerdir.¹⁶²

Dârulkurrâlar, vakıflar üzerinden hayatiyetini sürdüren müesseseler olduğu için, vakıf geleneğine bağlı olarak, bu kurumların işleyiş şartları vakıf sahibi tarafından belirlenmiştir. Dolayısıyla vakıf sahibinin talepleri ilgili dârulkurrânın eğitim programının teşekkülünde de kısmen etkili olmuştur.¹⁶³

Dârulkurrâlarda uygulanan eğitim programları, verilen dersler ve okutulan kitaplar hakkında yeterli malumat bulunmamaktadır. Bununla beraber dârulkurrâların müfredâtlarında genel olarak ta'lim (mehâric-i hurûf/sıfât-ı hurûf), tecvid ve kırâat olmak üzere üç temel dersin mevcut olduğu müşahade edilmektedir.¹⁶⁴ Bazı vakfiyelerden yola çıkarak dârulkurrâlarda kırâat-i seb'a eğitiminin verildiği ve bu

¹⁵⁸ Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, 57-59.

¹⁵⁹ Çimen, *Hafızlık tarihi*, 49.

¹⁶⁰ Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, 22-24.

¹⁶¹ "Osmanlı'da dârulkurrâ denilince, eğitimin Kur'an kırâatine hasredildiği, alanında uzman kırâat bilgini yetiştiren, ihtisaslaşmaya yönelik, orta ve yüksek seviyeli meslek ve ihtisas mektepleri akla gelir." Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Târihi* (İstanbul: Eser Matbaası, 1977), 1/169-172.

¹⁶² Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, 130-134.

¹⁶³ Yusuf Küçükdağ, *Konya Dârulkurrâları* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2014), 2-3.

¹⁶⁴ Gökdemir, "Osmanlı Kur'an Eğitim Merkezleri: Dârulkurrâlar ve Sıbyan Mektepleri", 50.

eğitim esnasında Şâtıbî'nin *Kasîde-i Lâmiye*'si ve bu eser üzerine yazılan bazı şerhlerin okutulduğu anlaşılmaktadır.¹⁶⁵

Osmanlı coğrafyasında ortaya çıkan kırâat eğitim metotları olarak tanımlanan tarîk ve meslekler¹⁶⁶ göz önünde bulundurulduğunda bunlara kaynaklık eden eserlere dârukkurrâ eğitim müfredatında yer verildiği görülmektedir. Bu eserler, Dâni'nin *et-Teyşîr fî'l-kırâati's-seb'ı*, İbnü'l-Cezerî'nin *Tahbîru't-Teyşîr*'i ve *ed-Dürratü'l-mudiyye*'si ile Şâtıbî'nin *Hırzû'l-emânî ve vechü't-tehânî*'sidir.¹⁶⁷ İbnü'l-Cezerî'nin *Tayyibetü'n-Neşr* adlı eseri de yazıldığı dönemden itibaren dârukkurrâlarda yaygın olarak okutulan kitaplar arasında yer almıştır.¹⁶⁸ Sonraki dönemlerde İstanbul ve Mısır tarikleri bünyesinde ortaya çıkan mesleklerin kurucularının ya da takipçilerinin kaleme aldıkları muhtelif eserlerin de dârukkurrâlarda ders kitabı olarak okutulduğu görülmektedir.¹⁶⁹ Ayrıca Hamid b. Abdülfettâh el-Palûvî'nin *Zübdetü'l-'irfân* adlı eseri ve buna şerh olarak Muhammed Emîn Efendî'nin kaleme aldığı *'Umdetü'l-hullân* adlı kitap da dârukkurrâlarda okutulan eserler arasındadır.¹⁷⁰ *'Umdetü'l-hullân*'ın Osmanlıda kabul görüp yaygın bir şekilde okutulmasının sebepleri arasında, mesleklerin oluşum döneminde yazılmış olması ve kırâtlerin tevcihinde bütün mesleklerin tercihlerini dikkate alması zikredilebilir.¹⁷¹

¹⁶⁵ Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, 81-82.

¹⁶⁶ Osmanlı topraklarında kırâat eğitiminde istifade edilen hususi iki tarîk; Mısır ve İstanbul tarikleridir. Bu tariklerin herbiri için ikişer meslek söz konusudur. Bunlar; Mısır tarîkine ait Atâullah ve Mutkîn mesleğiyle İstanbul tarîkine bağlı İ'tilâf ve Sûfî meslekleridir. Detaylı bilgi için bk. Gökdemir, "Osmanlı Kırâat Eğitiminde Tarikler", 93-100; Mustafa Atilla Akdemir, "Kırâat Eğitiminde Tarikler", *Kur'an ve Kırâati Sempozyumları Kitabı*, haz. Muhammed Aydın (Sakarya: Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2006), 165-177.

¹⁶⁷ Akakuş, *Reisü'l-Kurrâlık*, 32, 34.

¹⁶⁸ Gökdemir, "Dârukkurrâlar ve Sıbyan Mektepleri", 51.

¹⁶⁹ Bu dört meslekten Sûfî mesleğinin kırâat vecihlerini toplu halde içeren ve tedrisatta takip edilen hususi bir kitabı yoktur. Ne meslek kurucusu Şeyh Ahmed es-Sûfî ne de meslek takipçileri bu formatta bir eser ortaya koymuşlardır. Diğer mesleklerin kırâat tedrisinde istifade edilen temel kaynakları ise; İ'tilâf mesleğinde YûsufEfendîzâde'nin *el-İ'tilâf fî vücûhi'l-ihtilâf*'ı, Mutkîn mesleğinde Kettânîzâde'nin *Mutkinü'r-rivâye*'si, Şeyh Atâullah mesleğinde ise Ahmed er-Rüşdî'nin *Mürşidü't-talebe*'sidir. Gökdemir, "Osmanlı Kırâat Eğitiminde Tarikler", 112.

¹⁷⁰ İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nuzulü ve Kırâati* (İstanbul: Nedve Yayınları, 1981), 274; Abdurrahman Çetin, *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kırâatlar* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2010), 271; Alemdar, *Osmanlı'da Dârukkurrâ Müessesesi*, 128-129.

¹⁷¹ Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 18.

1.1.2.3.2. Dârulkurrâların Eğitim Öğretim Kadrosu

Dârulkurrâlarda ders veren hocalara şeyhulkurrâ¹⁷² veya şeyhulkırâa, icra ettikleri göreve ise meşîhatü'l-kırâa¹⁷³ denilmektedir. Şeyhulkurrâ olarak atanacak kişide hafızlık, Kur'ân-ı güzel okuma, tecvid ilminin inceliklerine vâkıf olma ve kırâat-i seb'a ve 'aşera'yı râvîlerine nispet ederek okuyup okutabilmenin yanı sıra kırâat otoriteleri nezdinde bu ilme dair dirayetiyle tanınma şartı da aranmaktadır.¹⁷⁴

Şeyhulkurrâlara ilmî konumları ve görev yaptıkları medresenin kategorisi dikkate alınarak muhtelif seviyelerde maaş verilmiştir. Verilen bu paranın miktarı günlük altı¹⁷⁵ ile elli akçe arasında farklılık gösterirken¹⁷⁶ dârulkurrâlarda okuyan talebelere de günlük bir veya iki akçe harçlık tayin edilmiştir.¹⁷⁷

Dârulkurrâlarda kırâat tahsili yapacak talebelerde ise genel olarak sıbyan mektebini bitirmek, hafız olmak,¹⁷⁸ tecvid ve mehâric-i hurûf konularına aşinalık gibi özellikler aranmıştır.¹⁷⁹ Kırâat tedrisi konusunda istekli ve kabiliyetli olmak da aranan şartlar arasındadır.¹⁸⁰

1.2. 'Avfî'nin Hayatı

Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-'Avfî el-Hicâzî'nin¹⁸¹ doğum tarihine dair biyografik kaynaklarda herhangi bir bilgi yer almamaktadır.¹⁸² Onun doğum

¹⁷² Çimen, *Hafızlık Tarihi*, 51; Küçükdağ, *Konya Dârulkurrâları*, 25.

¹⁷³ Nebi Bozkurt, "Hafız", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/76.

¹⁷⁴ Cahit Baltacı, "Klasik Dönem Osmanlı İlim Müesseseleri", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 12 (1999), 261.

¹⁷⁵ Alemdar, *Osmanlı'da Dârulkurrâ Müessesesi*, 94.

¹⁷⁶ Hızlı, *Bursa Medreseleri*, 185, 186.

¹⁷⁷ Hızlı, *Bursa Medreseleri*, 185; Çimen, *Hafızlık Tarihi*, 51.

¹⁷⁸ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 1/399.

¹⁷⁹ Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, 24; Kazıcı, *İslam Müesseseleri Tarihi*, 259. Bunlar günümüzde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın düzenlemiş olduğu kırâat eğitimi ile ilgili ihtisas kurslarına başvuru yapan talebeler için aranan şartlarla büyük oranda örtüşmektedir.

¹⁸⁰ Kudat, "Osmanlı Dönemi Nükûd Vakıfları", 299.

¹⁸¹ Muhammed b. Ahmed el-'Avfî'nin eserlerinde kendisinin atası olarak zikrettiği Atiyye el-'Avfî'nin Hicaz bölgesinde yaşamış olması sebebiyle müellife el-Hicâzî nisbesi verilmiş olabilir. Bk. Muhammed b. Ahmed el-'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele limen râme et-turuka'l-mükemmele*, thk. Abdurrahman Fethullah İbrahim Nafi', (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2014), 1/4.

¹⁸² Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn: Esmâü'l-Müellifîn ve Âsârü'l-Musannifîn* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1951), 2/263, 279; Bağdatlı İsmail Paşa, *Îzâhu'l-meknûn fi'z-Zeyli 'alâ*

yeriyle alakalı olarak da net bir bilgi mevcut değildir. Hicâzî nispesine dayanarak ‘Avfî’nin Hicâz’da doğduğu çıkarımında bulunanlar¹⁸³ olduğu gibi onun aslen Hicâzlı olup Mısır’da doğduğunu kaydeden araştırmalar da vardır.¹⁸⁴ el-‘Avfî nisbesi ise Muhammed b. Ahmed el-‘Avfî’nin kendi ifadesiyle¹⁸⁵ nesebinin tâbiînin önde gelenlerinden birisi olan ‘Atıyye el-‘Avfî’ye (ö. 111/729-30)¹⁸⁶ dayanıyor olması sebebiyle verilmiştir.

Osmanlı sadrazamı Sokullu Mehmet Paşa tarafından İstanbul’a davet edilen Ahmed el-Mesyerî’nin, ‘Avfî’nin babası olduğu bilgisine bazı kaynaklarda yer verilmektedir.¹⁸⁷ ‘Avfî, eserlerinde pek çok yerde Ahmed el-Mesyerî’yi hocası olarak zikretmekte¹⁸⁸ ancak onunla ilgili aralarında var olan herhangi bir nesep bağından bahsetmemektedir. Biyografik eserlerde ‘Avfî’nin İstanbul’a gelişinden önceki hayatı ve İstanbul’a gelişiyile alakalı herhangi bir bilgiye yer verilmemektedir.¹⁸⁹ Ancak ‘Avfî’nin Sokullu Mehmet Paşa tarafından Mısır’dan payitahta davet edilen

Keşfi’z-zünûn ‘an esâmi’l-kütübi ve’l-fünûn (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1972), 1/381; Hayreddin Zirikî, *el-A’lâm* (Beyrut: Dâru’l-‘İlmi’l-Melâyîn, 2002), 6/9; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu‘cemü’l-müellifîn*, (Beyrût: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, ts.), 3/82; Abdülfettah es-Seyyid ‘Acmi el-Marsafî, *Hidâyetü’l-kârî ilâ tecvidi Kelâmi’l-Bârî*, 2. Baskı (Medine: Mektebetü Taybe, ts.), 773-774.

¹⁸³ Muhammed b. Ahmed el-‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-yürâiyye fî resmi’l-mesâhifi’l-Osmâniyye*, thk. Mehdi Abdullah Kârî Muhammed Sadîk, (Mekke: Ümmü’l- Kurâ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, h. 1422), 1/31.

¹⁸⁴ ‘Alâ Âdil Ajeel Alithawi, *Dirâse ve ta’rifu mahtutati Dürri’l-Efkâr li Muhammed el- ‘Avfî* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 25.

¹⁸⁵ Muhammed b. Ahmed el-‘Avfî, *ed-Dürri’n-nesîr fî kırâati İbn-i Kesîr* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, 2093), 6a.

¹⁸⁶ Ebü’l-Hasen ‘Atıyye b. Sa’d b. Cünâde el-‘Avfî el-Cedelî, aslen Kûfeli olup tâbiîndendir. Hadis ve tefsir ilmindeki yetkinliği sebebiyle döneminin önde gelen ilmî şahsiyetlerden biri olarak kabul edilmiştir. Bk. İsmail Lütfi Çakan, “Atıyye el-‘Avfî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/62-63.

¹⁸⁷ Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu’l-meknûn*, 1/380; Akakuş, *Kur’ân Öğretimi*, 77; *Reisü’l-Kurrâlık*, 32; Yüksel, *Cezerî ve Tayyibesi*, 21.

¹⁸⁸ ‘Avfî, eserlerinde gerek hocalarını sayarken gerekse okuduğu kırâat vecihlerini zikrederken Ahmed Mesyerî’den çokça bahsetmektedir. Ancak Ahmed el-Mesyerî’nin kendisinin babası olduğuna dair ‘Avfî’nin herhangi bir ifadesine rastlanılmamaktadır. Konuyla ilgili bk. Muhammed b. Ahmed el-‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele limen râme et-turuka’l-mükemmele*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendî, 354), 13a.

¹⁸⁹ Kehhâle, *Mu‘cemü’l-müellifîn*, 3/82; Zirikî, *el-A’lâm*, 6/9; Bağdatlı, *Hediyyetü’l-‘ârifîn*, 2/263, 279; Bağdatlı, *İzâhu’l-meknûn*, 1/381, 2/415.

hocası Ahmed el-Mesyerî'nin maiyetinde İstanbul'a gelmiş olma ihtimali söz konusudur.¹⁹⁰

'Avfî'nin İstanbul'a geliş zamanıyla alakalı olarak onun hicri 1005 tarihinde veya bu tarihten önce buraya hicret ettiğini söylemek mümkündür. Çünkü o, eserlerinde hocası Ahmed el-Mesyerî'ye yaptığı hatimlerden birisi için 1005 tarihini vermektedir.¹⁹¹ Her ne kadar 'Avfî'nin İstanbul'a gelişinden önceki hayatı hakkında malumat bulunmasa da onun ömrünün büyük kısmını İstanbul'da geçirdiği aşikârdır. Nitekim o, İstanbul'da Rüstem Paşa Sarayı'nın ana kapısına yakın bir evde oturduğunu ve pek çok eserini burada kaleme aldığını ifade etmektedir.¹⁹² Payitahtta kırâat ilmi ile alakalı birtakım meclislere iştirak eden 'Avfî, Süleymaniye Camii'nde kurulan bir kırâat halkasında hocası ve ders arkadaşlarıyla bir arada olduklarından bahsetmektedir.¹⁹³ 'Avfî, Atik Valide Külliyesi olarak bilinen Üsküdar Valide Camii Dârulkurrâsında şeyhulkurrâlık vazifesini deruhte etmiştir.¹⁹⁴

'Avfî'nin eserleri dikkatle incelendiğinde onun İslâmî ilimlerin geneline dair ciddi bir eğitim aldığı fark edilmektedir. Kırâat alanına dair derin vukufiyeti olan 'Avfî, eserlerinde kırâat dersi aldığı üç hocasının ismini zikretmektedir. Bunlar; Mansûr et-Tablâvî (ö. 1014/1606), İbn Ğânim el-Makdisî (ö. 1004/1596) ve Ahmed el-Mesyerî'dir.¹⁹⁵ Buna ilaveten bazı çalışmalarda 'Avfî'nin kırâat alanında farklı hocalarından da bahsedilmektedir.¹⁹⁶ 'Avfî'nin tefsir ilmi alanında da behresi olduğu

¹⁹⁰ 'Avfî'nin yaşadığı dönemde âlimler bir bölgeden başka bir bölgeye hicret ederken genelde tek başlarına değil de aile ve çevreleriyle göç etmektedirler. Ahmed el-Mesyerî'nin Mısır'dan İstanbul'a gelişinde de bu geleneğe uyulduğu ve onun 'Avfî ile olan yakınlık durumu dikkate alındığında 'Avfî'nin hocası maiyetinde İstanbul'a hicret ettiği düşünülebilir.

¹⁹¹ 'Avfî, *ed-Dürri'l-efkâr fî beyâni kırââtî'l-'aşr*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendî, 8), 271a.

¹⁹² 'Avfî, *Miftâhu'z-zafer limen râme 'ulûmi Kitâbillah bi zihnî hazer* (Burdur: Burdur İl Halk Kütüphanesi, 403), 98a.

¹⁹³ 'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 119b. 'Avfî, burada hocası Ahmed el-Mesyerî ile ders arkadaşları Şeyh Mansûr, Evliyâ Muhammed Efendî, Muhammed Bâbâî ve İbrahim Efendî'nin ismini zikretmektedir. Cümlelerin devamında geçen "وغيرهم" ifadesinden mezkûr mecliste kırâat ehli başka kişilerin de var olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁹⁴ Akakuş, *Kur'ân Öğretimi*, 77; Reisü'l-Kurrâlık, 32; Yüksel, *Cezerî ve Tayyibesi*, 21,72.

¹⁹⁵ 'Avfî, *Lemehâtü'l-envâr ve nefehâtü'l-ezhâr fî'l-kırââtî'l-erba'atî'l-mezîde 'ale'l-'aşrati'l-meşhûre bi'l-emsâr* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendî, 24), 8a; *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 13a; *et-Teshîl ve şifâü'l-'alil*, 5a.

¹⁹⁶ 'Avfî'nin kendi zikrettiği hocaları dışında kırâat dersi aldığı 'Almâvî ve Miştevellî isimli iki hocasından daha bahsedilmektedir. Mehdî Abdullah, "Dirâse", 1/36.

bir kısım kaynaklarda belirtilse de onun kırâat ilmi dışında herhangi bir eserine rastlanılmamaktadır.¹⁹⁷ Eserlerinin ferşü'l-hurûfa dair bölümlerinde ahkâm âyetlerini ele alırken ortaya koyduğu görüşlerden yola çıkılarak 'Avfî'nin Osmanlı Devleti'nde yaygın olan Hanefî mezhebine mensup olduğu anlaşılmaktadır.¹⁹⁸ Kaynaklarda 'Avfî'nin ailesi ve çocuklarıyla alakalı herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.¹⁹⁹ 'Avfî'nin kişiliği ve karakterine dair tabakât eserlerinde bilgi bulunmamakla birlikte eserlerindeki ifadeler dikkate alındığında onun mütevazı ve yumuşak huylu bir mizaca sahip olduğunu anlaşılmaktadır.²⁰⁰ Yine eserlerinde onun, hocalarıyla alakalı oldukça hürmetkâr ifadeler kullandığı da görülmektedir.²⁰¹

'Avfî'nin vefat yılıyla alakalı terâcim eserlerinde her ne kadar 1049²⁰² ve 1050²⁰³ tarihleri zikredilse de *Zehru'l-mütenâsir fî mâ beyne'l-Mekkî ve 'Âsım* isimli eserinde vermiş olduğu bilgiye göre kendisi 1052 yılında şiddetli bir hastalığa yakalanmış ve mezkûr eserini hastalık halinde iken aynı yıl içerisinde tamamlamıştır.²⁰⁴ Bu seneden sonra yazdığı herhangi bir eserine rastlanılmadığından 'Avfî'nin vefat tarihini 1052 veya sonrası şeklinde tespit etmek doğru olacaktır.

Payitahtta vefat eden 'Avfî, muhtemelen III. Murad (1574-1595), III. Mehmet (1595-1603), I. Ahmet (1603-1617), I. Mustafa (1617-1618 / 1622-1623), Genç Osman (1618-1622), IV. Murad (1623-1640) ve I. İbrahim (1640-1648) adlı Osmanlı padişahlarının idaresine tanıklık etmiştir. Fakat azami insan yaşam süresi dikkate

¹⁹⁷ Zirikli, *el-A 'lâm*, 6/9.

¹⁹⁸ 'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele* isimli eserinin ferşü'l-hurûf bölümünde Mâide sûresi 6. âyette abdest ile ilgili ihtilafları ele alırken Hanefî mezhebinin önde gelen isimleri İmam Züfer ve İmam Muhammed'in görüşlerini öne çıkarmaktadır. Bk. 'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 2/75.

¹⁹⁹ Mehdî Abdullah, "Dirâse", 1/33. Kaynaklarda ve kendi eserlerinde 'Avfî'nin herhangi bir künyesine rastlanılmamaktadır. Bunun 'Avfî'nin kendisini kırâat ilmine vakfetmesi sebebiyle evlenmemiş olması veya erkek evladının olmaması durumundan kaynaklanması mümkündür. Ayrıca mensup olduğu kabilenin şöhreti sebebiyle sadece "العوفي" nisbesiyle anılması da yeterli görülmüş olabilir.

²⁰⁰ 'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 5b; *Lemehâtü'l-envâr*, 1b; *Miftâhu'z-zafer*, 1b.

²⁰¹ 'Avfî, *Lemehâtü'l-envâr*, 21b.

²⁰² Bağdatlı, *Hediyyetü'l-ârifin*, 2/279.

²⁰³ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 3/82.

²⁰⁴ 'Avfî'nin bu çalışma esnasında tespit edilen en son yazdığı eseri *Zehru'l-mütenâsir fî mâ beyne'l-Mekkî ve 'Âsım*'dır. Müellif burada yıl olarak 1052 tarihini ve eserlerinin sayısı ile alakalı olarak 163 rakamını vermektedir. 'Avfî'nin en son bu eseri kaleme aldığı düşünülür. Muhammed b. Ahmed el-'Avfî, *Zehru'l-mütenâsir fî mâ beyne'l-Mekkî ve 'Âsım* (Konya: Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Burdur İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 970), 34a.

alınacak olursa onun Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566) ve II. Selim (1566-1574) dönemlerinde hayatta olma ihtimali zayıf da olsa vardır.²⁰⁵

1.2.1. ‘Âvfî’nin Yaşadığı Dönemde Mısır

Pek çok medeniyete beşiklik etmiş olan Mısır, 1517 yılında Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim tarafından hâkimiyet altına alınmıştır.²⁰⁶ Mezkûr bölgede bu tarihten itibaren yaklaşık dört asır Osmanlı egemenliği devam etmiştir. Osmanlı hâkimiyetindeki Mısır’da iktisadi ve siyasi alanda gelişmeler yaşanmış, kültür ve bilim sahalarındaki çalışmalar etkin bir şekilde sürdürülmüştür.

Memlûkler dönemindeki gibi Osmanlı Mısır’ında da ilmî ve kültürel hayatın merkezi Ezher külliyesi olmuştur. Nitekim güçlü vakıflarla desteklenen Ezher’de Kur’ân tilâveti ve kırâat, tefsir, hadis, fıkıh gibi alanlarda eğitim öğretim yapılmış; Ezher ulemâsının oluşturduğu vaaz ve zikir meclisleri toplumun gelişimine katkı sağlamaya devam etmiştir.²⁰⁷ Ayrıca Osmanlı döneminde Mısır’da önemli bir imar hareketliliği başlatılmış, bu bağlamda devlet erkânı tarafından pek çok medrese, cami, han, hamam ve çarşı inşa edilmiştir.²⁰⁸ Şuna da değinmek gerekir ki bu bölgede toplumun ekserisini Araplar oluşturmaktadır. Osmanlı devleti asimilasyon politikası uygulamadığından Mısır halkı kültürel ve toplumsal niteliklerini muhafaza etmiştir.²⁰⁹

²⁰⁵ İsmi geçen padişahların hayatları ile alakalı ayrıntılı bilgi için bk. Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi* (İstanbul: Çağ Yayınları, ts.), 10/313-505.

²⁰⁶ Seyyid Muhammed es-Seyyid, “Mısır/Osmanlı Dönemi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/563-569; Mehmet Yavuz, “Osmanlı Dönemi Mısırlı Dilekçilerden Ebû Bekr Receb b. İsmâ‘îl eş-Şenevânî (1019-/1611)”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Mecmuası*, 14 (2009), 166-189.

²⁰⁷ Nurettin Ceviz, *Osmanlılar Döneminde Mısır’da Arap Edebiyatı (1517-1798)* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002), 64; Mahmut Kafes, “Osmanlılar Döneminde Mısır’da Bilimsel Faaliyetler ve Nahiv İlminin Durumu”, *Tarihin Peşinde*, 6/12 (2014), 281.

²⁰⁸ Yavuz, “Ebû Bekr Receb b. İsmâ‘îl eş-Şenevânî”, 167.

²⁰⁹ Said Nuri Akgündüz, “Osmanlı Mısır’ında Hanbelî Bir Âlim Mer‘î b. Yûsuf ve Duhân Risâlesi”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 40 (2022), 214.

‘Âvfî’nin yaşadığı dönemde Mısır, Osmanlı devletine bağlı bir eyalet konumunda olup beylerbeyi adı verilen yönetici tarafından idare edilmiştir.²¹⁰ ‘Avfî’nin de hayatta olduğu dönem olan 17. yüzyılın başlarına kadar Mısır’ın durumu, üç farklı evrede incelenmektedir. Bunlar; istikrar evresi (1525-1560), huzursuzluk evresi (1561-1583) ile ıslah ve tanzim evresi (1584-1611) olarak isimlendirilmiştir.²¹¹ Tezin konusu olan ‘Âvfî’nin Mısır’da ne kadar yaşadığı bilinmemekle beraber yaşadığı dönem dikkate alındığında onun yukarıda anlatılan evrelerden tanzim evresine ilaveten huzursuzluk evresini de idrak etmiş olma ihtimali vardır.

Mısır’ın istikrar evresinde Osmanlı kanunları ciddiyetle uygulanmış ve eyalette düzen hâkim olmuştur. Beylerbeyi olarak vazife yapanlar uzun süre görevde kalmışlar bunun neticesinde Mısır’da refah seviyesi yükselmiş, asayiş konusunda ise iyi bir seviye yakalanmıştır.²¹² Eyaletin huzursuzluk evresinde ise merkezi idarede oluşan zaafın Mısır’ı da etkilemesi sebebiyle tayinler sık yapılır hale gelmiş, bu durum genel bir istikrarsızlığı ortaya çıkarmıştır. Buna ilaveten Mısır’daki bazı askeri grupların idareye nüfuz etmeye çalışıp yakınlarını iltimasla devlet görevlerine yerleştirmeleri, eyalette ciddi bir huzursuzluğun baş göstermesine sebep olmuştur.²¹³ İstikrarın son bulup huzursuzluğun toplumla yönetimi karşı karşıya getirmesi sonucunda toplumdaki rahatsızlıkların giderilmesi adına Mısır’da mali ve yönetsel birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Nitekim bu meyanda harcamalarda tasarrufa gidilmiş ve mali sistem ıslah edilmeye çalışılmıştır. Fakat huzursuzluğa neden olduğu düşünülen sebeplere kökten bir çözüm getirilememiş olması nedeniyle 17. yüzyılın ortalarından itibaren Mısır eyaletinde huzur ve istikrar yeniden bozulmuştur.²¹⁴

²¹⁰ Ceviz, “Osmanlılar Döneminde Mısır’da Arap Edebiyatı”, 28-30; Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları*, 63.

²¹¹ Seyyid, “Mısır/Osmanlı Dönemi”, 29/564; Yavuz, “Ebû Bekr Receb b. İsmâ‘îl eş-Şenevânî”, 166.

²¹² Seyyid, “Mısır/Osmanlı Dönemi”, 29/564.

²¹³ Seyyid, “Mısır/Osmanlı Dönemi”, 29/564; Yavuz, “Ebû Bekr Receb b. İsmâ‘îl eş-Şenevânî”, 166.

²¹⁴ Seyyid, “Mısır/Osmanlı Dönemi”, 29/564.

1.2.2. ‘Âvfi’nin Yaşadığı Dönemde İstanbul

Osmanlı toplumu, din ve dil açısından çeşitlilik arz eden çok kültürlü bir yapıya sahiptir. Tarıma dayalı bir toplum olması hasebiyle nüfusun çoğunluğu kırsalda yaşamaktadır ve devlet gelirlerinin büyük bir kısmı tarım ürünlerinden alınan vergilerden oluşmaktadır.²¹⁵ İlmî ve kültürel faaliyet ise başta İstanbul olmak üzere şehir merkezlerinde yoğunlaşmaktadır.

Bu dönemde hanedan ve saray ehli dışındaki halk; askerler, ulemâ, tüccar ve reayadan müteşekkil dört sınıftan oluşmaktadır. Nitekim Osmanlı’da bu gruplardan ilmiye teşkilatının en önemli unsurları; şeyhulislâm, kazaskerler, müderrisler, tarikat şeyhleri, kadılar ve din görevlileridir. Burada şuna değinmek gerekir ki Osmanlı devletinde dinin merkezde olması sebebiyle ulemâ sınıfı, bilimsel çalışmalar yürütmek ve tedrisatla meşgul olmakla beraber yöneticiler üzerinde etkili bir kitle olarak öne çıkmaktadır.²¹⁶

Osmanlı toplumunda ilmî hayat; cami, mektep, medrese ve kısmen kültürel eğitimlerin verildiği tekkeler üzerinden yürütülmektedir.²¹⁷ Bu bağlamda 16. asrın sonlarında pek çok medrese inşa edilmiş ve bu müesseseler içerisinde kütüphanelere yer verilmiştir. Nitekim III. Murad’ın annesi Nurbânû Sultan’ın Üsküdar’da yaptırdığı ve ‘Avfi’nin şeyhulkurrâlık görevi ifa ettiği Atik Valide Külliyesi bünyesinde medrese, dârulhadîs ve içerisinde talebelerin istifade edecekleri kaynakların bulunduğu geniş bir kütüphane kurulmuştur. Şeyhulislâm Zekerîyyâ Efendî, Dârussaâde Ağası Gazanfer Ağa, Vezir Hadım Hâfız Ahmed Paşa medreseleri de müstemilatlarında kütüphane bulunan müesseselerdendir. Ayrıca ‘Avfi’nin hayatta olduğu 17. yüzyılın başlarından müstakil kütüphanelerin tesis

²¹⁵ Özlem Bektaş Öztaşkın, *XV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Halkı* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 111.

²¹⁶ Mehmet Öz, “Osmanlılar/Sosyal Hayat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/532, 536.

²¹⁷ Öz, “Osmanlılar/Sosyal Hayat”, 33/536.

edilmeye başlandığı 1678 senesine kadar İstanbul'daki büyük medreselerin kahir ekseriyeti kendi bünyelerinde kütüphane bulundurmaktadır.²¹⁸

Osmanlı toplumunda dinî ve siyasi açıdan önemli bir akım olarak kabul edilen Kadızâdeliler hareketinin ortaya çıkıp yayılmaya başlaması, 'Avfî'nin yaşadığı ve muhtemelen Mısır'dan İstanbul'a hicret ettiği döneme denk gelmektedir. Kadızâde Mehmet Efendî'nin (ö. 1045/1635) başlattığı, Birgivî Mehmet Efendî'nin (ö. 981/1573) fikirleriyle beslenen bu hareketin ağırlıklı olarak mutasavvıflarla giriştiği mücadele, mezkûr dönemin ilmî ortamını etkilemiştir.²¹⁹ Kadızâdelilerin tasavvuf ehliyle sıkı bir mücadeleye girişmesi; İsmâil Rusûhî Ankaravî (ö. 1041/1631), *Mesnevi* üzerine yazdığı şerhle şöhret bulan Sarı Abdullah Efendî (ö. 1071/1660), Abdullah Bosnevî (ö. 1054/1644) ve *Rûhu'l-Beyân* müellifi İsmâil Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725) gibi sûfilerin ortaya çıkmasına mâni olamamıştır.²²⁰ Onaltıncı yüzyılın sonları ve onyedinci yüzyılın başları İslâmî ilimlerde temayüz etmiş yetkin âlimlerin yetiştiği bir dönemdir. Nitekim İsmâil Hakkı Bursevî, Kınalızâde Ali Efendî (ö. 979/1572), Ebüssuûd Efendî, Ali Çelebi (ö. 992/1584) farklı ilim sahalarında eser veren ve bu dönemde yaşayan âlimlerdendir.²²¹

'Avfî'nin yaşamış olduğu zaman evresi, Osmanlı devletinde kırâat ilminin geliştiği bir dönemdir. Nitekim Ahmed el-Mesyerî'nin Mısır'dan İstanbul'a gelişi ve Eyüp'te bulunan Sokullu Mehmed Paşa Dârulkurrâsı'nda kırâat halkaları kurması bu döneme denk gelmektedir. Mesyerî'nin kırâat meclislerinde yetişen Evliyâ Muhammed Efendî, Muhammed el-Babâî, İbrahim Efendî, Alî el-A'rec Efendî, Mansûr Efendî ve Muhammed b. Ahmed el-'Avfî gibi kırâat âlimleri, bu ilmin Osmanlı'da yayılmasına katkı sağlamışlardır.²²² Ayrıca bu dönemde yetişen kırâat âlimleri arasında Hüseyin Efendî (ö. ?), Dersiâm Muhammed b. Osman Efendî (ö.

²¹⁸ İsmail E. Erünsal, "İstanbul/Kültür ve Edebiyat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/278.

²¹⁹ Semiramis Çavuşoğlu, "Kadızâdeliler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 25/100.

²²⁰ Khaled al-Rouyhab, "17. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda "Bağnazlığın Zaferi" Efsanesi", çev. Tuğrul Kütükçü-Aygün Yılmaz, *Mizânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 9 (2019), 295.

²²¹ Turan Açık, "Osmanlı İmparatorluğu'nun 17. Yüzyıldaki "Alacakaranlığından Bir Kesit: Trabzon Subaşılarının Yerelleşmesi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 40 (2016), 136.

²²² Kırâat ilminin Anadolu coğrafyasındaki gelişimine ciddi katkılar sağlamış olan bu zatlarla alakalı çalışmanın "'Avfî'nin Çağdaşları" başlıklı bölümünde geniş bilgi verilecektir.

1054/1644), Yûsuf b. Abdîrrahmân el-Amâsî (ö. ?) ve Şa‘bân b. Mustafa Efendî (ö. 1097/1685) gibi zatlar da bulunmaktadır.²²³

‘Avfî’nin yaşadığı dönemde Anadolu’nun muhtelif vilayetlerinde kırâat ilmi tahsili için dârulkurrâlar inşa edildiği görülmektedir. Binaenaleyh Kütahya, İstanbul Süleymaniye, Hüsrev Kethüdâ, Sokullu Mehmet Paşa, Atik Vâlîde ve Edirne Selimiye dârulkurrâlarının inşası mezkûr döneme tekabül etmektedir.²²⁴ ‘Avfî, bu dârulkurrâlardan biri olan ve Nurbânû Sultan’ın yaptırdığı Atik Vâlîde Dârulkurrâsı’nda şeyhulkurrâlık görevinde bulunmuştur.²²⁵

1.2.3. ‘Avfî’nin İbnü’l-Cezerî’ye İsnâdı

‘Avfî, *ed-Dürri’l-mensûr fî’n-nehci’l-mensûr* adlı eserinde kırâat ilmine dair isnâdlarını tafsilatlı bir şekilde zikretmektedir. Buna göre ‘Avfî; *eş-Şâtıbiyye, Tahbîru’t-Teysîr, el-Müctebâ, el-‘Unvân fî’l-kirââtî’s-seb’, et-Tezkira fî’l-kirââtî’s-semân, el-İrşâd fî’l-kirâât ‘anî’l-eimmeti’s-seb’a, et-Tebsıra fî’l-kirââtî’s-seb’, el-Hâdî fî’l-kirââtî’s-seb’, el-Hidâye fî’l-kurrâî’s-seb’, el-Kâfî fî’l-kirââtî’s-seb’, Müfradâtü Ya‘kûp* isimli eserlerin muhtevasıyla, Kur’ân’ı baştan sona hocası Ahmed el-Mesyerî’ye okuduğunu ve bu eserlerde mertebeteyn tarîkini takip ettiğini aktarmaktadır.²²⁶ Ayrıca o, İbnü’l-Cezerî’nin *Neşr* ve *Tayyibe* tariklerinin muhtevalarıyla Kur’ân’ı baştan sona Ahmed el-Mesyerî’ye okuduğunu ifade etmektedir. Bu hatmin akabinde ise Dâni’nin *Câmi‘u’l-beyân* adlı eserinin tazammunuyla Bakara sûresi sonuna kadar Mesyerî’ye okuduğunu fakat hocasının hicri 1007 yılında vefatıyla bu tariki hitama erdiremediğini aktarmaktadır.²²⁷

‘Avfî’nin İbnü’l-Cezerî’ye ulaşan isnad zincirlerinden tespit edilebilen dört tanesi aşağıda zikredilecektir:

²²³ Akdemir, “Hâmid b. Abdülfettâh el-Paluvî, 34-35.

²²⁴ Bozkurt, “Dârulkurrâ, 8/544.

²²⁵ Recep Akakuş, *İslâm’da Kur’ân Öğretimi ve Reisü’l-Kurrâ Gönenli Mehmed Efendi* (İstanbul: Sahaflar Kitap Sarayı, 1991), 76; Ali Osman Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü’n-Neşr* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2012), 21, 72.

²²⁶ ‘Avfî, *Dürri’l-mensûr*, 74a.

²²⁷ ‘Avfî, *Dürri’l-mensûr*, 74a.

1- ‘Avfî, Ahmed el-Mesyerî’den; o, Muhammed b. Sâlim Nâsiruddîn et-Tablâvî’den; Tablâvî, Celâlüddîn el-Beycûrî, Kemâlüddîn ed-Devâhilî ve Zeynüddîn el-Cinânî’den; onlar da İbnü’l-Cezerîden kırâat okumuşlardır.²²⁸

2- ‘Avfî, Ahmed el-Mesyerî’den; o, Muhammed b. Sâlim Nâsiruddîn et-Tablâvî’den; Tablâvî, Zekerîyya el-Ensârî’den; Zekerîyya el-Ensârî, en-Nüveyrî’den; Nüveyrî ise İbnü’l-Cezerî’den kırâat ilmini tahsil etmiştir.²²⁹

3- ‘Avfî, Zeynüddîn Mansûr et-Tablâvî’den; o da dedesi Muhammed b. Sâlim Nâsiruddîn et-Tablâvî’den; Tablâvî ise Zekerîyya el-Ensârî’den; Ensârî, Rıdvân el-‘Ukbî’den, ‘Ukbî ise İbnü’l-Cezerî’den kırâat ilmini okumuştur.²³⁰

4- ‘Avfî, Nûruddîn b. Ğânim el-Makdisî’den; Makdisî, Şeref b. ‘Abdilhak es-Sinbâtî ve Ebü’l-Cûd Muhammed b. İbrâhîm es-Semdîsî’den; bu ikisi de Şihâb Ahmed b. Esed el-Emyûtî; o da İbnü’l-Cezerî’den kırâat ilmini ahzetmiştir.²³¹

1.2.4. ‘Avfî’nin Hocaları

‘Avfî, kırâat ilmini hem ‘aşru’s-suğrâ hem ‘aşru’l-kübrâ tarikleri üzere tahsil etmiştir. Onun kırâat alanında ders aldığı hocaları; Mansûr et-Tablâvî, Ahmed el-Mesyerî ve İbn Ğânim el-Makdisî’dir.²³²

Bu başlık altında ‘Avfî’nin kırâat ilmini ahzettığı hocalarının hayatı ve onlardan aldığı eğitimin muhtevasına dair bilgiler verilecektir.

1.2.4.1. Mansûr et-Tablâvî

‘Avfî’nin Mısır’da yaşadığı dönemdeki hocalarından Ebü’s-Sa’d Zeynüddîn Mansûr b. Ebi’n-Nasr b. Muhammed et-Tablâvî eş-Şâfiî’ (ö. 1014/1606), dönemin önemli ilim merkezlerinden Kahire’de doğmuştur.²³³ Tablâvî, Mısır’ın meşhur

²²⁸ ‘Avfî, *Dürri’l-mensûr*, 74a.

²²⁹ ‘Avfî, *Dürri’l-mensûr*, 74a-b.

²³⁰ Mehdi Abdullah, “Dirâse”, 1/37-38.

²³¹ Mehdi Abdullah, “Dirâse”, 1/38.

²³² ‘Avfî, *Lemehâtü’l-envâr*, 8a; *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 13a; *et-Teshîl ve şifâü’l-‘alîl*, 5a.

²³³ Muhammed Emin el-Muhibbî, *Hulâsatü’l-eser fî a’yânî’l-karnî’l-hâdî ‘aşer* (Mısır: Matbaatü Vehbiyye, 1284), 4/28; Kehhâle, *Mu‘cemü’l-müellifin*, 13/15. Biyografik kaynaklarda Mansûr et-Tablâvî’nin doğum tarihine dair herhangi bir bilgi yer almamaktadır.

âlimlerinden Nâsiruddîn Muhammed b. Sâlim et-Tablâvî'nin torunudur. Bu nedenle Tablâvî; Sıbtu't-Tablâvî, Sıbtu'n-Nâsir, Sıbt-u Nâsiruddîn şeklinde şöhret bulmuş,²³⁴ aslen Mısır'ın Menûfiyye kasabasının Tabeliyye köyünden olması sebebiyle kendisine Tablâvî nisbesi verilmiştir.²³⁵

Mansûr et-Tablâvî, Kahire'nin önde gelen âlimlerinden tefsir, kırâat, fıkıh, hadis, nahiv, sarf, belâgat, kelam ve mantık başta olmak üzere muhtelif alanlarda dersler almıştır. Arapça ve diğer alet ilimlerini Ebü'n-Nasr b. Nâsiruddîn et-Tablâvî'den (ö. ?),²³⁶ fıkıh ilmini Şemsüddîn er-Remlî'den (ö. 1004/1596)²³⁷ tahsil eden Mansûr et-Tablâvî, Süyûtî'nin (ö. 911/1505) talebelerinden İbrahim b. Abdîrahmân el-Alkamî'den de (ö. 911/1505) ders almıştır.²³⁸ O, aklî ilimleri ise Şihâbüddîn Ahmed b. Kâsım el-'Abbâdî'den (ö. 992/1584) tedris etmiştir.²³⁹

Kur'ân-ı Kerîm'i değişik kırâatlere dair rivâyetleriyle ezberleyen²⁴⁰ Tablâvî'nin kırâat ilmini kimden tahsil ettiğine dair kaynaklarda net bilgi bulunmamaktadır. Ancak Nâsiruddîn et-Tablâvî'nin; torununun öğrencilik dönemlerinde iken hayatta bulunması ve dönemin önemli kırâat âlimlerinden olması gibi durumlar göz önünde bulundurulduğunda torunu Mansûr et-Tablâvî'ye kırâat dersi vermiş olması kuvvetli bir ihtimal olarak değerlendirilebilir.²⁴¹

²³⁴ Ali Bulut, "Mansûr et-Tablâvî, Hayatı, Eserleri ve "Nazmü'l-İstiâre" Adlı Manzûmesi", *İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Mecmuası*, 23/2 (2013), 24.

²³⁵ Âdil Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirîn min sadri'l-İslâm hatte'l-'asri'l-hâzır* (Beyrût: Müessesetü Nuveyhizi's-Sekâfiyye, 1409/1988), 2/688.

²³⁶ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 4/428. Ebü'n-Nasr b. Nâsiruddîn et-Tablâvî (ö. ?) hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Ancak Nâsiruddîn et-Tablâvî'nin oğlu olduğu dikkate alındığında kendisinin kızdan torunu olduğu bilinen Mansûr et-Tablâvî'nin dayısı olduğu anlaşılmaktadır. Geniş bilgi için bk. Adem Ergül, *Mansûr Sıbtu Nâsiruddîn et-Tablâvî'nin Hayatı ve Âyetü'l-Kürsî Tefsirinin Tahkiki* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1991), 11; Ahmet Gökdemir, "Kırâat Eğitiminde Ali b. Süleyman el-Mansûrî Öncesi Mısır Tarihinin Arka Planı: Biyografik Bir İnceleme", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 18 (2018), 183.

²³⁷ Şemsüddîn er-Remlî, Şâfiî fakihidir. *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc* adlı kitabına eş-Şebrâmellisî'nin hâşiyesi vardır. Ayrıntılı bilgi için bk. Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, 2/261; Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 4/428; Ahmet Özel, "Şemseddin Remlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/565-566.

²³⁸ Bulut, *Mansûr et-Tablâvî*, 25.

²³⁹ Hocası 'Abbâdî'nin vefatından sonra onun tüm talebeleri et-Tablâvî'nin ders halkasına katılarak eğitimlerine devam etmişlerdir. Bk. Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 4/428.

²⁴⁰ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 4/428.

²⁴¹ Ergül, *Mansûr Sıbtu Nâsiruddîn et-Tablâvî*, 9-10.

Muhibbî, Tablâvî'nin pek çok talebesinin olduğunu ifade etmesine rağmen sadece Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed eş-Şevberî el-Mısırî'nin (ö. 1069/1659) ismini zikretmektedir.²⁴² Döneminde Şâfiîlerin önde gelen fakihlerinden birisi olarak kabul edilen eş-Şevberî, Ezher Camii'nde uzun yıllar ders okutmuş ve fetva vermiştir.²⁴³

Mansûr et-Tablâvî Arap dili, fıkıh, hadis, tefsir ve kırâat ilimlerine dair pek çok eser kaleme almıştır.²⁴⁴ Bunlardan az bir kısmı neşredilmişken çoğunluğu yazma eser hâlinde muhtelif kütüphanelerde bulunmaktadır.²⁴⁵ Akâid alanında yazdığı *Şerh-u Akâidi'n-Nesefti*'si, Arap dili alanında kaleme aldığı *Nazmü'l-istiâre* ve *el-'ukûdü'l-cevheriyye fî halli elfâzi'l-Âcrûmiyye*'si, Tablâvî'nin eserlerinden bazılarıdır.²⁴⁶ Onun kırâat ilmine dair eseri ise *eş-Şem'atü'l-mudiyye bi-neşri kırâati's-seb'ati'l-merdiyye*'dir.²⁴⁷ Mansûr et-Tablâvî, 14 Zilhicce cumartesi günü 1014'te (22 Nisan 1606) Kahire'de vefat etmiştir.²⁴⁸

1.2.4.2. Ahmed el-Mesyerî

Ahmed el-Mesyerî (ö. 1006/1598), Mısır'ın Kahire şehrine bağlı Mesyer köyünde dünyaya gelmiştir. Doğduğu yer sebebiyle kendisine el-Mesyerî²⁴⁹ nisbesi verilmiştir. Kırâat ilmini, Mısır'ın önde gelen âlimlerinden olan ve kırâat alanında yetkin bir kişi olarak kabul edilen kayınpederi Nâsiruddîn Muhammed b. Sâlim et-Tablâvî'den²⁵⁰ tahsil etmiştir.²⁵¹

²⁴² Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 4/428.

²⁴³ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 3/85-86; Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/89.

²⁴⁴ Bağdatlı, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, 2/475; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 1/45; 13/15; Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/300; Ergül, *Mansûr Sıbtu Nâsiruddîn et-Tablâvî*, 12-16.

²⁴⁵ Bulut, *Mansûr et-Tablâvî*, 26.

²⁴⁶ Tablâvî'nin eserleri hakkında geniş bilgi için bk. Ali Bulut, "Tablâvî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* Ek-2 (Ankara: TDV Yayınları, 2019), 569-70; *Mansûr et-Tablâvî*, 26-29; Ergül, *Mansûr Sıbtu Nâsiruddîn et-Tablâvî*, 12-16.

²⁴⁷ Bu kitap, önce Ali Seyyid Ahmed Ca'fer tarafından neşredilmiştir. Daha sonra eserin Abdurrahman İbrahim Bedr tarafından tahkikli bir neşri yapılmıştır.

²⁴⁸ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 4/428; Bağdatlı, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, 2/475; Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/300.

²⁴⁹ "المسير يفتح الميم و الباء بينهما سين مهملة ساكنة قرية معمورة من اعمال مصر" Mehmed Emîn Efendî, *Zühru'l-erîb fî idâhi'l-cem'i bi't-takrîb* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendî, 11), 5a; İslambûlî, *Mürşidü't-talebe*, 68b.

²⁵⁰ Nâsiruddîn Muhammed b. Sâlim et-Tablâvî, Celâlüddîn es-Süyûtî, Zekeriyyâ el-Ensârî gibi devrinin önde gelen âlimlerinden ders almıştır. Hadis, kırâat ve fıkıh gibi muhtelif alanlara dair

Mesyerî, Kanûnî Sultan Süleyman döneminde Sokullu Mehmet Paşa tarafından İstanbul'a davet edilmiş²⁵² ve Eyüp Sultan Camii'ne imam olarak tayin edilmiştir.²⁵³ Burada imamet görevine devam eden Mesyerî, aynı zamanda Sokullu Mehmet Paşa türbesi başta olmak üzere bazı müesseselerde şeyhulkurrâlık vazifesi de ifa etmiştir.²⁵⁴

Eyüp Sultan Camii'nde Teysîr tarîki²⁵⁵ üzere kırâat dersleri veren Mesyerî'nin meclislerine ilim çevresi rağbet göstermiş ve dönemin tanınan ilim adamları, kendisinden kırâat ilmini ahzetmişlerdir.²⁵⁶ Süleymaniye Camii İmamı Muhammed el-Bebâî, Ayasofya Hatibi İbrahim Efendî, Ali el-'Arec,²⁵⁷ Şeyh Mansûr,²⁵⁸ Evliyâ Muhammed Efendî,²⁵⁹ Dersiâm Muhammed Efendî (ö. 1054/1644),²⁶⁰ Muhammed b. Ahmed el-'Avfî gibi kırâat alanının öne çıkan isimleri Mesyerî'nin talebeleri arasındadır.²⁶¹

İlk dönemlerde Teysîr tarîki olarak bilinen bu kırâat tedris metodu, Ahmed el-Mesyerî'nin Eyüp Sokullu Dârulkurrâsı'nda vermiş olduğu kırâat derslerinin ve

eserleri bulunan Tablâvî, aynı zamanda kırâat ilmi silsilelerin merkezinde yer alan bir ilim adamıdır. Bk. İlyas b. Ahmed Hüseyin el-Birmâvî, *İmtâ'u'l-fudalâ bi terâcimi'l-kurrâ*, (Medine: Dâru'n-Nedve el-'Âlemiyye, 1421/2000), 2/282; Marsafî, *Hidâyetü'l-kârî*, 707.

²⁵² İslambûlî, *Mürşidü't-talebe*, 68b; Molla Emîn Efendî, *el-Âsâru'l-mecîdiyye*, 117-118.

²⁵³ Mesyerî'nin İstanbul'a gelişiyle alakalı kaynaklarda herhangi bir tarih yer almamaktadır. Ancak Kanûnî'nin padişahlığı, Sokullu'nun vezirliği ve Ebüssuûd Efendî'nin (ö. 982/1574) şeyhulislâmlığı dönemine tekabül ettiği tahmin edilen bu davetin, 1550-1565 yılları arasında gerçekleştiği söylenebilir. Bk. Akdemir, *Kırâat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 110.

²⁵⁴ Emîn Efendî, *'Umdetü'l-hullân*, 1/36; Hocazâde, *Ravzatü'l-Kurrâ*, 7; Fatih Çollak, "Reisü'l-Kurrâ'lık Müessesesi ve Esâmî-i Kurrâ Defteri", 205; Tetik, "Kırâat Eğitiminde Meslekler", 157.

²⁵⁵ Atâî, *Hadâiku'l-hakâik*, 2/465.

²⁵⁶ Teysîr tarîki ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Akdemir, *Kırâat İlmi Öğretim ve Eğitim Metotları*, 68; Tetik, "Kırâat Eğitiminde Meslekler", 156-160.

²⁵⁷ Mesyerî, Eyüp Sokullu Mehmet Paşa Dârulkurrâsı'nda verdiği kırâat derslerine vefatına kadar devam etmiştir. Konuyla ilgili bk. Adıgüzel, "Kırâat İlminde Tarîk-Sened Boyutu", 233.

²⁵⁸ Ahmed el-Mesyerî'nin talebelerinden Ali 'Arec, aynı zamanda Evliyâ Muhammed Efendî ile Süleymaniye imamı Hüseyin Efendî'nin hocasıdır. Bk. Şeyhî, *Vekâyi'u'l-fudalâ*, 1/60.

²⁵⁹ 'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 128a.

²⁶⁰ Evliyâ Muhammed Efendî, Ahmed el-Mesyerî'nin talebelerindendir. Bk. İslambûlî, *Mürşidü't-talebe*, 68b. Kendisinden Hüseyin b. Ali el-'Amâsî Hüseyinî, Şa'ban Efendî gibi devrinin önde gelen kırâat âlimleri ders almıştır. İmâm-ı Sultânî görevinde de bulunan Evliyâ Muhammed Efendî, hicrî 1045 senesinde vefat etmiştir. Bk. Amâsî, *Dürr-u meknûn*, 41b-42a; İslambûlî, *Mürşidü't-talebe*, 65b.

²⁶¹ Dersiâm Muhammed Efendî, Ali b. Sultan Muhammed el-Herevî ve Ahmed el-Mesyerî'den kırâat dersleri almıştır. O, Ali el-Herevî'den Hac yolculuğuna çıktığında Şâtibiyye tarîki üzere Ahmed el-Mesyerî'den de Teysîr tarîki üzere okumuştur. İslambûlî, *Mürşidü't-talebe*, 66a-67b.

²⁶² İslambûlî, *Mürşidü't-talebe*, 69b.

yetiştirdiği talebelerinin tesiriyle Osmanlı topraklarında İstanbul tarîki adıyla anılır olmuştur.²⁶² Daha çok kırâat alanında talebe yetiştirme faaliyeti içinde olan Mesyerî'nin kaynaklarda herhangi bir eserinden bahsedilmemektedir.²⁶³

Kırâat ilmine olan vukûfiyeti yanında mütevazı kişiliğiyle²⁶⁴ de öne çıkan Mesyerî, 1006/1598 senesinde vefat etmiş ve Sokullu Mehmed Paşa Türbesi hazîresine defnedilmiştir.²⁶⁵

1.2.4.3. İbn Ğânim el-Makdisî

Nûruddîn Alî b. Muhammed b. Alî el-Hazrecî el-Makdisî (ö. 1004/1596), 920/1514 tarihinde Kahire'de doğmuştur.²⁶⁶ O, Hazrec kabilesinden Sa'd b. Ubâde'nin soyundan geldiği için el-Hazrecî nisbesi ile tanınmış, atalarından Ğânim'e nispetle de kendisine İbn Ğânim lakabı verilmiştir.²⁶⁷

Mısır'ın önde gelen âlimlerinden tefsir, kırâat, tecvid, hadis, fıkıh ve kelâm gibi muhtelif alanlarda dersler alan İbn Ğânim, Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Hasan el-Makdisî'nin (ö. ?) halkasında hıfzını tamamlayıp kırâat-i seb'ayı okumuştur.²⁶⁸ Şihâbüddîn Ahmed b. Ahmed er-Remlî (ö. 957/1550), Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed b. Abdilazîz el-Fütûhî (ö. 972/1564) ve kırâat ilmine olan vukûfiyetiyle öne çıkan Nâsıruddîn Muhammed b. Sâlim et-Tablâvî, İbn Ğânim el-Makdisî'nin başlıca hocaları arasında yer almaktadır.²⁶⁹

Döneminin Hanefî fıkıh otoritelerinden kabul edilen İbn Ğânim, hac ve Kudüs seferleri haricinde ülke dışına yolculuk yapmamıştır. Bununla beraber İslâm

²⁶² Muhammed Emîn Efendî, *'Umdetü'l-hullân*, 1/36. Hocaşâde Ahmed Hilmi, İstanbul tarîki isminin şöhret bulduğu dönemi şu şekilde ifade etmektedir: "Üstâd-ı müşârun ileyhın yetiştirdiği telâmîz memâlik-i Osmaniyye'nin her tarafına dağılarak tâlibîn-i ilm-i vücûh-ı kırâati müstefid etmişlerdir. 1000 tarihinden sonra işbu "tarîk-ı Teysîr", "tarîk-ı İslâmbol" namıyla iştihâr etmiştir." Bk. Hocaşâde Ahmed Hilmi, *Ravzatü'l-Kurrâ*, 7.

²⁶³ İslambûlî, *Mürşidü't-talebe*, 68b.

²⁶⁴ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 1/162.

²⁶⁵ İslambûlî, *Mürşidü't-talebe*, 69a-b; Mehmed Emîn Efendî, *Zühru'l-erîb*, 5b.

²⁶⁶ Birmâvî, *el-İmtâ'*, 2/253; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 7/195.

²⁶⁷ Cengiz Kallek, "İbn Ğânim, Nûruddîn Ali b. Muhammed b. Ali el-Hazrecî el-Makdisî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/503.

²⁶⁸ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 3/180-81.

²⁶⁹ Kallek, "İbn Ğânim", 19/503.

dünyasının çeşitli bölgelerinden pek çok kişi Kahire'ye gelerek kendisinden ders almıştır. Nitekim Şihâbüddîn el-Hafâcî (ö. 1069/1659), Hasen b. 'Ammâr b. 'Alî eş-Şürunbülâlî (ö. 1069/1659) ve Nûruddîn el-Halebî (ö. 1044/1635) gibi tanınmış âlimler onun talebelerindendir.²⁷⁰

Tefsir, hadis, kelam, Arap dili, fıkıh gibi İslâmî ilimlerin birçok dalında eser kaleme alan İbn Ğânim, simya ilmindeki mahareti ile de tanınmaktadır.²⁷¹ Fîrûzâbâdî'nin *el-Kâmûsü'l-muhit*'ine düştüğü notlardan derlenen *Havâşî (Hâşiye) 'ale'l-Kâmûs*, fıkıh ilmi alanında kaleme aldığı *Risâle fî mes'ele'l-vakf 'ale'l-evlâd* ve tefsir ilmine dair yazdığı *Hâşiye (Ta'lîka) 'ale'l-Eşbâh ve'n-nezâir*, onun başlıca eserlerindendir.²⁷² İbn Ğânim'in kırâat alanındaki eseri ise dâd harfiyle ilgili tartışmaları konu edinen *Buğyetü'l-mürtâd fî (li) tashîhi'd-dâd*'dir.²⁷³

Kahire'de çeşitli görevler üstlenen İbn Ğânim, Eşrefiyye Camii'nde imamlık; Eşrefiyye, Vezir Süleyman Paşa, Sargatmışiyye medreselerinde ise müderrislik yapmıştır. O, buna ilaveten Sultan Hasan medresesinde meşihatü'l-ikrâ²⁷⁴ görevini de ifa etmiştir. Ömrünün sonlarına doğru zühd hayatına meyleden İbn Ğânim, Halvetiyye tarikatına intisap etmiştir.²⁷⁵ 18 Cemâziyelâhir 1004/1596 tarihinde Kahire'de vefat eden İbn Ğânim, Türbetü'l-Mücâvirîn'e defnedilmiştir.²⁷⁶

1.2.5. 'Avfî'nin Çağdaşları

'Avfî, ilmî ortamın oldukça hareketli olduğu bir dönemde hayat sürmüştür. Şöyle ki onun yaşadığı onaltı ve onyedinci yüzyıllar Osmanlı coğrafyasında ilim müesseselerinin tekâmül etmiş olduğu ve başta İslâmî ilimler olmak üzere hemen her alanda mütehasşis âlimlerin yetiştiği bir dönemdir.

²⁷⁰ Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1990), 124.

²⁷¹ Kallek, "İbn Ğânim", 503.

²⁷² Birmâvî, *el-İmtâ'*, 2/256.

²⁷³ Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifin*, 7/195. Bahsi geçen eserdeki dâd harfiyle alakalı düşünceler ve bunlara verilen cevaplarla ilgili bk. Ahmet Gökdemir, "Osmanlı'da Dâd Harfi Tartışmaları Bağlamında Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin Yeri", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (2017), 245-257.

²⁷⁴ Bünyesinde kırâat bölümü bulunan medreselerdeki kırâat hocalarına "şeyhulkırâa", görevlerine de "meşihatü'l-kırâa, meşihatü'l-ikrâ veya riâsetü'l-ikrâ" denilmiştir. Bk. Bozkurt, "Hâfız", 15/76.

²⁷⁵ Kallek, "İbn Ğânim", 503.

²⁷⁶ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 185.

Bu bölümde ‘Avfî ile aynı dönemde yaşayan ve hususen kırâat alanında çalışma yapmış olan ilim adamlarının hayatları hakkında bilgi verilecektir. Bunlar; Seyfüddîn el-Fedâlî (ö. 1020/1611), Abdurrahman b. Şehâze el-Yemenî (ö. 1050/1640), Sultan el-Mezzâhî (ö. 1075/1664), Nûruddîn Ali eş-Şebrâmellisî (ö. 1087/1676), Muhammed Efendî (Evliya), Muhammed b. Osman, Ali A‘rec Efendî, Mansûr Efendî, Muhammed el-Bebâî ve İbrahim Efendî’dir.

1.2.5.1. Seyfüddîn el-Fedâlî

Seyfüddîn Ebü’l-Feth b. ‘Atâillâh el-Vefâî el-Fedâlî, Şâfiî fakihi ve kırâat âlimidir. İslâmî ilimlerde akranlarından önde olduğu kabul edilen el-Fezâilî, zamanının Mısır şeyhulkurrâsıdır.²⁷⁷

İlmî bir çevrede yetişen Fedâlî, dönemin önde gelen kırâat âlimlerinden Şehâze el-Yemenî ve Ahmed b. Abdilhak es-Sinbâtî’den kırâat ilmine dair dersler almış, bu esnada ‘aşru’s-suğrâ ve ‘aşru’l-kübrâyı okumuştur.²⁷⁸ Fedâlî’nin önde gelen talebeleri arasında kendisinden sonraki dönemde kırâat ilmine önemli katkılar sağlayan Sultân el-Mezzâhî ve Muhammed b. Alâuddîn el-Bâbilî zikredilebilir. Fedâlî, 1020/1611 yılında Mısır’da vefat etmiştir.²⁷⁹

Kaynaklarda Fedâlî’nin kırâat ilmine dair birçok risâlesinin olduğu belirtilmektedir.²⁸⁰ İbnü’l-Cezerî’nin *Mukaddime*’si üzerine kaleme almış olduğu *Şerhu Bedî’ ‘ale’l-Cezeriyye fi’t-tecvîd*²⁸¹ isimli kitabı ve *el-Havâşî’l-Muhkeme* ismiyle de bilinen *el-Âcurrûmiyye*’ye²⁸² yazdığı şerhi başlıca eserlerindendir.²⁸³

²⁷⁷ Muhibbî, *Hulâsatü’l-eser*, 2/220.

²⁷⁸ Birmâvî, *el-İmtâ’*, 2/141.

²⁷⁹ Birmâvî, *el-İmtâ’*, 2/141-42; Muhibbî, *Hulâsatü’l-eser*, 2/221.

²⁸⁰ Ziriklî, *el-A‘lâm*, 3/149; Bağdatlı, *Hediyyetü’l-‘ârifîn*, 1/413; Kehhâle, *Mu‘cemü’l-müellifîn*, 8/54.

²⁸¹ Fedâlî’nin *el-Cevâhiru’l-mudîyye ale’l-Mukaddimetü’l-Cezeriyye* adlı eseri 1426/2005 tarihinde neşredilmiştir. Bu eserin Fedâlî’ye nispet edilen *Şerhu Bedî’ ‘ale’l-Cezeriyye fi’t-tecvîd* adlı eser olması muhtemeldir.

²⁸² İbn Âcurrûm’un (ö. 723/1323) nahve dair *el-Mukaddimetü’l-Âcurrûmiyye fi’l-ilmî’l-‘Arabîyye* isimli eserinin kısa adıdır. Bu eser, nahiv ilmine dair temel bilgileri ihtiva eden ve üzerine pek çok çalışma yapılmış bir kitaptır. Bk. Hulusi Kılıç, “İbn Âcurrûm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/295.

²⁸³ Birmâvî, *el-İmtâ’*, 2/142.

1.2.5.2. Abdurrahman b. Şehâze el-Yemenî

975/1568 yılında Mısır'da doğan Abdurrahman b. Şehâze el-Yemenî, yetişkinlik dönemini de burada geçirmiştir.²⁸⁴ Erken yaşlarda Kur'ân'ı ezberleyen Yemenî, babası Şehâze el-Yemenî'den kırâat-ı seb'a dersleri almıştır.²⁸⁵ Eğitimi esnasında babasının vefat etmesi üzerine²⁸⁶ aynı zamanda babasının talebesi olan eş-Şihâb Ahmed b. Abdülhak es-Sinbâtî'den kırâat-ı seb'ayı tamamlamış, akabinde ise kırâat-ı 'aşereyi okumuştur.²⁸⁷ İbn Ğânim el-Makdisî,²⁸⁸ eş-Şems Ali er-Remlî ve uzun süre derslerine devam ettiği en-Nûr ez-Ziyâdî,²⁸⁹ Yemenî'nin diğer önemli hocaları arasında yer almaktadır.

Zamanının şeyhulkurrâsı olarak kabul edilen Yemenî'nin kırâat ilmindeki şöhreti geniş coğrafyalara yayılmış nitekim Hicaz, Şam ve Mısır bölgelerinden bu ilmi tedris etmek isteyen çok sayıda talebe ders almak için kendisine gelmişlerdir.²⁹⁰ Başlıca talebeleri arasında Nûruddîn Ali eş-Şebrâmellisî, Abdüsselâm b. İbrâhim el-Lekânî (ö. 1078/1668), Abdülbâki ed-Dımaşkî, Muhammed el-Bakarî (ö. 1111/1699) ve Şahin el-Erminâvî (ö. 1100/1689)²⁹¹ zikredilebilir. Kaynaklarda Yemenî'nin derslerine en çok devam eden talebesi olarak zikredilen Şebrâmellisî, Tayyibe tarîki üzere kendisinden Kur'ân'ı baştan sona okumuştur.²⁹² Fıkıh alanında da yetkin bir isim olan Yemenî, her yıl muteber fıkıh kitaplarından birisini ders halkalarında okutmuştur.²⁹³ İlmî çalışmalarının yanında ticaretle de meşgul olan Yemenî,

²⁸⁴ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 2/358.

²⁸⁵ İslambûlî, *Mürşidü't-talebe*, 68b.

²⁸⁶ Babası Şehâze el-Yemenî'den kırâat-ı seb'ayı okumaya başlayan Abdurrahmân b. Şehâze el-Yemenî, ancak Nisâ sûresi 41. âyete kadar gelebilmiştir. Bk. Birmâvî, *el-İmtâ'*, 2/172. Şehâze ailesiyle ilgili bilgi için bk. Gökdemir, "Kırâat Eğitiminde Ali b. Süleyman el-Mansûrî Öncesi Mısır Tariki", 184-185.

²⁸⁷ Marsafî, *Hidâyetü'l-kârî*, 789.

²⁸⁸ Muhammed b. Ahmed el-'Avfî'nin hocaları arasında yer alan İbn Ğânim el-Makdisî, kırâat alanında döneminin önde gelen âlimlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Kallek, "İbn Ğânim", 503; Birmâvî, *el-İmtâ'*, 2/255.

²⁸⁹ Birmâvî, *el-İmtâ'*, 2/172-73.

²⁹⁰ Marsafî, *Hidâyetü'l-kârî*, 790.

²⁹¹ Birmâvî, *el-İmtâ'*, 2/172.

²⁹² İslambûlî, *Mürşidü't-talebe*, 68b.

²⁹³ Marsafî, *Hidâyetü'l-kârî*, 789.

ekonomik durumu iyi olmayan talebelere maddi destek olmasıyla da bilinmektedir.²⁹⁴ Yemenî, 1050/1640 senesinde vefat etmiştir.²⁹⁵

1.2.5.3. Sultan el-Mezzâhî

Sultan b. Ahmed Selâme b. İsmâil Ebü'l-'Azâim el-Mezzâhî el-Mısırî, 985/1577 yılında Mısır'ın Mansûra bölgesine yakın Mezzâh kasabasında doğmuştur.²⁹⁶ Erken yaşlarda hafızlığını tamamlayan Mezzâhî, *eş-Şâtıbiyye*, *ed-Dürra* ve *Tayyibe* tarikleri üzere kırâat-ı 'aşere dersleri almıştır.²⁹⁷ Kırâat ilminin yanında dinî ve aklî ilimlerle ilgili dersler de alan Mezzâhî'nin sadece aklî ilimlerdeki hocalarının otuz civarında olduğu kaynaklarda ifade edilmektedir.²⁹⁸

Mezzâhî, 1008/1600 yılında Ezher'de hocalık yapmaya başlamış ve özellikle fıkıh ve kırâat ilimlerine yoğunlaşmıştır.²⁹⁹ O, her gün öğle öncesi vakitlerde fıkıh dersi, günün kalan kısmında ise yoğun bir şekilde kırâat dersleri vermiştir. Kahire'de ilim çevreleri tarafından mutlak şeyhulkurrâ olarak kabul edilen Mezzâhî, kırâat derslerinde talebelerine bu alanın önemli eserlerinden *eş-Şâtıbiyye*, *ed-Dürra* ve *Tayyibe* 'yi okutmuştur.³⁰⁰ Derslerinde her yıl muhtelif ilimlerden on civarı kıymetli eser okutulduğu için ilim adamı olmak isteyen kişiler, Mezzâhî'nin ders halkalarına iştirak etmek adına büyük çaba göstermişlerdir.³⁰¹

Mezzâhî, yukarıda ifade edildiği üzere pek çok hocadan İslâmî ilimlere dair dersler almıştır. Onun hocaları arasında Seyfüddîn b. 'Atâullâh el-Fedâlî, en-Nûr ez-Ziyâdî, Sâlim eş-Şibşîrî, Ahmed Halîl es-Sübki ve Muhammed el-Kasrî gibi önemli isimler yer almaktadır.³⁰² Mezzâhî'nin talebeleri arasında Alî b. Süleymân el-

²⁹⁴ Birmâvî, *el-İmtâ'*, 2/172.

²⁹⁵ Birmâvî, *el-İmtâ'*, 2/173; Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 2/359.

²⁹⁶ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 2/211; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 4/238; Marsafî, *Hidâyetü'l-kârî*, 647.

²⁹⁷ Birmâvî, *el-İmtâ'*, 2/135.

²⁹⁸ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 2/210.

²⁹⁹ Mezzâhî, fıkıh ilminin özellikle ferâiz ve hesap alanlarında döneminin en önde gelen âlimi kabul edilmektedir. Muhibbî, onunla alakalı olarak "Seyyidü'l-Fukahâ" ve "Merciu'l-Fukahâ" ifadelerini kullanmaktadır. Bk. Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 2/210-211.

³⁰⁰ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 2/211.

³⁰¹ Birmâvî, *İmtâ'*, 2/135; Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 2/11.

³⁰² Birmâvî, *İmtâ'*, 2/136-137; Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 2/210.

Mansûrî (ö. 1134/1721),³⁰³ Nûruddîn Ali eş-Şebrâmellisî,³⁰⁴ Muhammed el-Bakarî,³⁰⁵ Ahmed el-Bennâ ed-Dimyâtî,³⁰⁶ Muhammed b. Abdirresûl el-Berzencî (ö. 1103/1691),³⁰⁷ İbrahim el-Birmâvî (ö. 1106/1694),³⁰⁸ Ebü'l-Felâh Abdülhay İbnü'l-İmâd (ö. 1089/1679),³⁰⁹ Ahmed el-Hamevî (ö. 1098/1687),³¹⁰ Şahin el-Erminâvî ve Abdülbâkî ez-Zürkânî (ö. 1099/1688)³¹¹ zikredilebilir.

³⁰³ XVII. yüzyılın ilk dönemlerinde Mansûra şehrinde doğan Ali b. Süleyman el-Mansûrî, erken yaşlarda hafızlığını tamamlayıp Ezher'de eğitim almıştır. Köprülü Fâzıl Mustafa Paşa'nın (ö. 1102/1691) davetiyle önce Belgrad'a sonrasında İstanbul'a gelen Mansûrî, Osmanlı coğrafyasında kırâat ilminin gelişimine önemli katkıda bulunan şahsiyetlerden biridir. Aynı zamanda o, Anadolu coğrafyasında gelişmiş olan ve Mısır tariki olarak bilinen kırâat eğitim metodunun kurucusudur. Geniş bilgi için bk. Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları*, 59-62; "Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Osmanlı İlim Dünyasına Katkıları", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (2017), 113-148.

³⁰⁴ Bu çalışmanın "'Avfî'nin Çağdaşları" başlıklı bölümünde, Nûruddîn eş-Şebrâmellisî ile alakalı geniş bilgi verilecektir.

³⁰⁵ Muhammed el-Bakarî, Şâfiî fakihidir. Döneminde Ezher Camii şeyhulkurrâlığı da yapan Bakarî, kırâat alanında pek çok eser kaleme almıştır. Bakarî hakkında geniş bilgi için bk. Kemal Atik, "Bakarî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/529; Halil İbrâhim Kaçar, *Ebü'l-İkrâm Muhammed b. İsmâil el-Bakarî'nin Hayatı ve Gunyetü't-Tâlibîn ve Münyetü'r-Râğibin Adlı eserinin Tahkiki* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992), 8-18.

³⁰⁶ Ahmed el-Bennâ ed-Dimyâtî, kırâat ve hadis ilimlerinde tebarüz etmiş Mısırlı bir âlimdir. Özellikle Türkiye'de sürdürülen kırâat eğitiminin takrîb kısmında istifade edilen *İthâfû fudalâ 'i'l-beşer fi (bi) 'l-kirâ'ati 'l-erba 'ate 'aşer* adlı eserin müellifidir. Geniş bilgi için bk. Tayyar Altıkulaç, "Bennâ, Ahmed b. Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/457-458.

³⁰⁷ Muhammed b. Abdirresûl el-Berzencî, Şâfiî âlimidir. Hocalarından eş-Şebrâmellisî ve el-Mezzâhî, aynı zamanda Mısır tariki kurucusu olarak kabul edilen Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin hocalarıdır. Berzencî ile ilgili bk. Muhammed Halil b. Ali el-Murâdî, *Silkü'd-Dürrer fi A'yâni'l-Karni's-Sânî Aşer*, (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1408/1988), 4/65; Cengiz Kallek, "Berzencî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/525-526.

³⁰⁸ İbrahim el-Birmâvî, Şâfiî fakihî ve Ezher şeyhidir. Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin hocalarından olan Sultân el-Mezzâhî ve Muhammed b. Alâuddîn el-Bâbilî'den ders almıştır. Aynı zamanda Nûruddîn Ali eş-Şebrâmellisî'nin de talebesidir. Geniş bilgi için bk. Rahmi Yaran, "Birmâvî, İbrahim b. Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/203.

³⁰⁹ İbnü'l-İmâd, âlim ve devlet adamlarının biyografilerini içeren *Şezerâtü'z-zeheb* isimli eserin müellifidir. Kendisi, Şam'dan Mısır'a geçip burada Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin hocalarından el-Bâbilî, el-Mezzâhî ile eş-Şebrâmellisî'nin derslerine katılmıştır. Bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/290; Cengiz Tomar, "İbnü'l-İmâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/95.

³¹⁰ Ahmed el-Hamevî, aslen Hamalı olması sebebiyle Hamevî diye anılmıştır ve Hanefî fakihidir. Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin hocalarından el-Mezzâhî ile eş-Şebrâmellisî'den ders almıştır. Bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/239; Birmâvî, *el-İmtâ'*, 2/137, 234; Mustafa Sinanoğlu, "Hamevî, Ahmed b. Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/456.

³¹¹ Abdülbâkî ez-Zürkânî, Mâlikî fakihidir. Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin hocaları Şebrâmellisî, Bâbilî ve Mezzâhî gibi hocalardan ders almıştır. Bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/72; Tuncay Başoğlu, "Zürkânî, Abdülbâkî b. Yûsuf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/578-579.

Mezzâhî kırâat alanına dair *Kitâb fîl-kırâ'âtî'l-erbe'i'z-zâide 'ale'l-'aşr-i min tarîki'l-Kabâkîbî, el-Cevheru'l-masûn, Mesâil ve ecvibetühâ, Ecvibe 'an es'ile fî'l-kırâ'ât* ve *Risâle fî ecvibeti mesâili'l-'ısrîne* adlı eserleri kaleme almıştır.³¹² Bunların haricinde onun Süleymaniye Kütüphanesi Bağdatlı Vehbi Bölümü 2093,³¹³ İbrahim Efendî Bölümü 28³¹⁴ ve Bağdatlı Vehbi Bölümü 2123³¹⁵ numaralarda kayıtlı kırâat ilmine dair üç risâlesi bulunmaktadır.

Kaynaklarda âbid ve zühd ehli bir insan olduğu belirtilen³¹⁶ Mezzâhî, 1075/1664 yılında vefat etmiştir. Cenaze namazını Şems el-Bâbilî (ö. 1077/1666) kıldırması ve Türbetü'l-Mücâvirîn'e defnedilmiştir.³¹⁷

1.2.5.4. Nuruddîn Ali eş-Şebrâmellisî

Ebü'z-Ziyâ Nûreddîn Alî b. Alî eş-Şebrâmellisî el-Kâhirî, 998/1590 yılında Mısır'ın Garbiye vilâyetine bağlı Şebrâmellis'te doğmuştur.³¹⁸

Üç yaşında geçirmiş olduğu çiçek hastalığı sebebiyle gözlerini kaybetmesine rağmen küçük yaşta Kur'an'ı ezberleyen Şebrâmellisî,³¹⁹ 1008'de (1599) ilim tahsili için babasıyla beraber Kahire'ye gitmiştir.³²⁰ Burada dönemin önemli kırâat âlimlerinden şeyhulkurrâ Abdurrahmân b. Şehâze el-Yemenî'den Şâtıbiyye ve Teysîr tarikleri üzere kırâat-ı seb'ayı okumuş, sonrasında ise hocasından Şâtıbiyye tarîki doğrultusunda kırâat-ı 'aşere eğitimi almıştır.³²¹

³¹² Birmâvî, *el-İmtâ'*, 2/138. Mezzâhî'nin diğer alanlara dair eserleri için bk. Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 4/238; Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 2/211.

³¹³ Risâle, Tevbe sûresinin başında besmele okunup okunmayacağı meselesiyle alakalıdır. Ayrıca eser, Dûrî ve Sûsî'nin idğâmları, med miktarları gibi değişik konuları da ihtiva etmektedir. Bk. Sultan el-Mezzâhî, *Risâle*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, 2093), 1b-146a.

³¹⁴ Eserde, Duhâ-Nâs sûreleri arasında söz konusu olan tekbirler konusu ele alınmıştır. Bk. Sultan el-Mezzâhî, *Risâle fî evcûhi't-tekbîr*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendî, 28), 1a-109a.

³¹⁵ Risâle, Verş rivâyetinin bazı kelimelerdeki vecihlerini incelemektedir. Bk. Sultan el-Mezzâhî, *Risâle fî evcûh-i Verş*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, 2123), 1b-207a.

³¹⁶ Birmâvî, *el-İmtâ'*, 2/136.

³¹⁷ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 2/211.

³¹⁸ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 3/175; Birmâvî, *el-İmtâ'*, 2/231; Marsafî, *Hidâyetü'l-kârî*, 783.

³¹⁹ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 3/175.

³²⁰ Birmâvî, *el-İmtâ'*, 2/231; Geniş bilgi için bk. Abdullah Kahraman, "Şebrâmellisî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/395.

³²¹ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 3/175.

Şebrâmellisî; Muhammed el-Münâvî (ö. 1031/1622),³²² Nûruddîn el-Halebî (ö. 1044/1635),³²³ Fahrûddîn eş-Şenevânî (ö. ?),³²⁴ Şihâbüddîn el-Ğanimî,³²⁵ Ali el-Üchûrî (ö. 1066/1656),³²⁶ İbrâhim el-Lekânî (ö. 1078-1688)³²⁷ gibi devrinin önde gelen âlimlerinden muhtelif ilimlere dair dersler almıştır. Şebrâmellisî; Şâfiî fıkhi, fıkıh usulü, tarih ve kırâat alanlarında döneminin otorite isimlerinden biri olmuştur.³²⁸

Ezher’de uzun süre ders veren Şebrâmellisî’nin bu süreçte pek çok talebesi olmuştur. Muhammed el-Berzencî eş-Şehrezûrî (ö. 1103-1691),³²⁹ Muhammed el-Bühûtî (ö. 1088/1677),³³⁰ Ahmed ed-Deyrebî (ö. 1151/1738),³³¹ Şemsüddîn er-Remlî, Süleyman Fâzıl Efendî (ö. 1134/1722), Mehmed Ayıntâbî (ö. 1111/1699), Abdülkâdir el-Bağdâdî (ö. 1093/1682),³³² Ahmed el-Bennâ ed-Dimyâtî ve Ahmed el-Hamevî onun talebelerinden bazılarıdır.

³²² Münâvî hakkında bilgi için bk. Birmâvî, *el-İmtâ’*, 2/232; M. Yaşar Kandemir, “Münâvî, Muhammed Abdür-raûf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/572-575.

³²³ Nûruddîn el-Halebî, Şâfiî fakihidir ve daha çok *es-Sîretü'l-Halebîyye* adlı eseriyle tanınmaktadır. Şebrâmellisî, kendisinden rivâyette bulunmuştur. Bk. Birmâvî, *el-İmtâ’*, 2/232; Cevat İzgi, “Halebî Nûreddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/232-233.

³²⁴ Kahraman, “Şebrâmellisî”, 395.

³²⁵ Birmâvî, *el-İmtâ’*, 2/233.

³²⁶ Ali el-Üchûrî, Mâlikî fakihî, muhaddis ve mutasavvıftır. Üchûrî ile ilgili bk. Ali Hakan Çavuşoğlu, “Üchûrî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/276.

³²⁷ İbrâhim el-Lekânî, Mâlikî mezhebine mensub bir âlimidir. Şebrâmellisî, kendisinden daha ziyade hadis, kelam, Arap diline yönelik dersler alıp *Sâhihu'l-Buhârî*, *‘Akâ'idü'n-Neseft*, *Muğni'l-lebîb* ile *Cem'u'l-cevâmî* isimli eserleri okumuştur. Bk. Birmâvî, *el-İmtâ’*, 2/33; Metin Yurdağür, “Lekânî, Abdusselâm b. İbrâhim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/ 130.

³²⁸ Kahraman, “Şebrâmellisî”, 395.

³²⁹ Şehrezûrî, Ali b. Süleyman el-Mansûrî’nin hocalarından eş-Şebrâmellisî ve el-Mezzâhî’den ders almıştır. Onun tecvîd ilmiyle ilgili *el-Cevheru'n-nezîd fî kavâidi't-tecvîd* adlı bir eseri vardır. Bk. Kehhâle, *Mu‘cemü'l-müellifîn*, 12/41.

³³⁰ Bühûtî, Ali b. Süleyman el-Mansûrî’nin hocalarından eş-Şebrâmellisî ve el-Mezzâhî’nin talebelerindendir. Bk. Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 2/296; Birmâvî, *el-İmtâ’*, 2/135, 233.

³³¹ Kehhâle, *Mu‘cemü'l-müellifîn*, 2/30.

³³² Abdülkâdir Bağdâdî, Arap edebiyatı tarihçisi ve dil bilginidir. Bin kadar Arap şairinin de divanlarının içinde bulunduğu şahsi kütüphanesi, zamanının en zengin kütüphanelerindendir. Edirne’de sadrazam Fazıl Ahmed Paşa ile tanışan Bağdâdî, Padişah IV. Mehmed’in takdirini kazanmıştır. Geniş bilgi için bk. Nazif Hoca, “Abdülkâdir el-Bağdâdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/230-231.

Şebrâmellisî'nin muhtelif alanlarda yazdığı eserlerinin çoğunluğu hâşiye formatındadır.³³³ Müellif, İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddime* adlı eserine Zekeriya el-Ensârî'nin yazmış olduğu *ed-Dekâ'iku'l-muhkeme* isimli şerh için de *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Mukaddime'ti'l-Cezeriyye* adında bir eser kaleme almıştır.³³⁴ Şebrâmellisî, 1087/1676 yılında vefat etmiştir.³³⁵

1.2.5.5. Muhammed Efendî

Osmanlı döneminin önemli kırâat âlimlerinden biri olan Muhammed b. Cafer b. İlyas, Evliyâ Efendî ismiyle şöhret bulmuştur.³³⁶ 971/1564 yılında dünyaya gelen³³⁷ Muhammed Efendî, aslen Amasyalıdır.³³⁸

İlim tahsili için memleketinden İstanbul'a gelen Muhammed Efendî, öncelikle hafızlığını tamamlamış, akabinde döneminin önde gelen âlimlerinden muhtelif alanlarda dersler alarak şer'î ilimleri tahsil etmiştir. Sokullu Mehmed Paşa tarafından Mısır'dan pâyitahta davet edilen kırâat âlimi Ahmed el-Mesyerî'den kırâat dersleri almaya başlayan Muhammed Efendî, onun vefatı üzerine talebesi Ali A'rec'den bu alandaki tahsilini tamamlamıştır.³³⁹

Bedesten civarında bir mescitte imamlık görevine başlayan Muhammed Efendî, 1025/1616 tarihinde Horpeşteli Mustafa Efendî'nin vefatı üzerine onun yerine Padişah imamlığına tayin edilmiş ve bu görevi uzun süre ifa etmiştir.³⁴⁰ Sultan Ahmed Camii imamlığı da yapan Muhammed Efendî, resmî olarak tayin edilen ilk reisülkurrâdır.³⁴¹ Kırâat alanında pek çok talebe yetiştiren Muhammed Efendî'nin en

³³³ Şebrâmellisî'nin eserleri hakkında bilgi için bk. Birmâvî, *el-İmtâ'*, 2/234.

³³⁴ Eserle ilgili geniş bilgi için bk. Kahraman, "Şebrâmellisî", 395-396.

³³⁵ Marsafî, *Hidâyetü'l-kârî*, 785.

³³⁶ Şeyhî, *Vekâyi'u'l-fudalâ*, 1/60; İslambûlî, *Mürşidü't-talebe*, 67b; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 3/995.

³³⁷ İslambûlî, *Mürşidü't-talebe*, 67b.

³³⁸ Şeyhî, *Vekâyi'u'l-fudalâ*, 1/60; Abdizâde, *Amasya Tarihi*, 4/20. Mustafa b. Hasen İslambûlî, onun aslen İznik'li olduğunu ifade etmektedir. Bk. İslambûlî, *Mürşidü't-talebe*, 67b.

³³⁹ Muhammed Efendî, Ahmed el-Mesyerî'den ancak Furkân sûresine kadar okuyabilmiştir. Bk. İslambûlî, *Mürşidü't-talebe*, 67b.

³⁴⁰ İslambûlî, *Mürşidü't-talebe*, 67b.

³⁴¹ Mehmed Emîn Efendî, *Zühru'l-erîb*, 5b.

meşhur talebeleri Reisülkurrâ Yûsuf Efendî³⁴² ve Reîsülhutabâ ve'l-kurrâ Şa'ban Efendî'dir.³⁴³ Cömertliği ve güzel ahlakı sebebiyle toplumda ilmiyle âmil olan bir şahsiyet olarak öne çıkan Muhammed Efendî,³⁴⁴ 1044/1635 yılında Revan seferinde iken hastalanıp geri dönmüş ve 1045/1636 senesinde vefat etmiştir.³⁴⁵

1.2.5.6. Muhammed b. Osman

Muhammed b. Osman (ö. 1054/1644), aslen Arnavut olmakla beraber genç yaşta ilim tahsili için İstanbul'a gelmiştir. Saray efradı arasına dâhil olan Muhammed Efendî, sultan hocası Karamânî Efendî'den başta Arapça olmak üzere muhtelif dinî ilimlere dair dersler almıştır.³⁴⁶ Kırâat ilmini Ahmed el-Mesyerî'den tahsil eden Muhammed Efendî, hac ziyaretinde Ali el-Kârî'den de³⁴⁷ Şâtıbiyye tarîki üzere kırâat okumuş ve icazet almıştır.³⁴⁸

Uzun müddet dersiâm olarak Süleymaniye Camii'nde ders okutan Muahmmed Efendî, bir dönem sarayda "küçük oda muallimliği" görevini de ifa etmiş ve 1051/1641 yılında Maktul Mustafa Paşa'nın Parmakkapı civarında inşa ettirdiği medresede müderrislik vazifesini üstlenmiştir.³⁴⁹ Çok yönlü bir ilim adamı olan Muhammed Efendî özellikle Arapça, tefsir, hadis ve kırâat alanlarında pek çok talebe

³⁴² Abdullah b. Muhammed Yûsuf Efendîzâde, *Ecvibetü mesâil fi vücûhi'l-Kur'ân* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 68), 38a. YûsufEfendîzâde ile alakalı geniş bilgi için bk. Halit Özkan, "YûsufEfendîzâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/41-42.

³⁴³ Şaban Efendî, Muhammed Bebâî'de hafızlığını tamamlamıştır. Ahmed Mesyerî'nin talebelerinden Evliya Muhammed Efendî ve Dersiam Muhammed b. Osman'dan kırâat dersleri alan Şaban Efendî'nin *Risaletün fi İlmi't-Tecvîd* isimli bir eseri vardır. Bk. İslambûlî, *Mürşidü't-talebe*, 66a-66b; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 69.

³⁴⁴ Şeyhî, *Vekâyi'u'l-fudalâ*, 1/60; İslambûlî, *Mürşidü't-talebe*, 67b; Abdurrahîm Âkîfzâde, *Kitâbü'l-Mecmû' fi'l-meşhûdi ve'l-mesmû'*, çev. Hikmet Özdemir (İstanbul: Türkiye İlmî İctimâî Hizmetler Vakfı Yayınları, 1998), 162; Ayvansarayî vd., *Hadîkatü'l-cevâmi'*, 71-72; Osman Fevzi Olcay, *Amasya Ünlüleri*, haz. Turan Böcekci (Ankara: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 2002), 71-72.

³⁴⁵ Şeyhî, *Vekâyi'u'l-fudalâ*, 1/60. Mehmed Süreyya ve Abdizâde, ilgili çalışmalarında Muhammed Efendî'nin vefat tarihini 1044 olarak vermektedirler. Bk. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 3/95; Abdizâde, *Amasya Tarihi*, 4/45.

³⁴⁶ Şeyhî, *Vekâyi'u'l-fudalâ*, 1/146; İslambûlî, *Mürşidü't-talebe*, 66a.

³⁴⁷ Ebü'l-Hasen Nûreddîn Âlî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî, meşhur Hanefî fakihî, muhaddis, müfessir ve kırâat âlimidir. Geniş bilgi için bk. Ahmet Özel, "Âli el-Kârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/403-405.

³⁴⁸ İslambûlî, *Mürşidü't-talebe*, 66a.

³⁴⁹ İslambûlî, *Mürşidü't-talebe*, 67b.

yetiştirmiştir. Onun kırâat ilminde öne çıkan talebeleri arasında řa‘ban Efendî ve Yûsuf Efendî zikredilebilir.³⁵⁰

Muhammed Efendî’nin Nûruddîn Abdurrahmân b. Muhammed el-Câmî (ö. 898/1492)’nin³⁵¹ *el-Fevâidü’z-Zıyâiyye* adlı eseri üzerine bir hâşiyesi ve *Dinkoz* adlı esere yazdığı bir ta‘liki vardır.³⁵² Yaklaşık seksen yıllık bir ömür yaşayan Muhammed Efendî, 1054/1644 tarihinde vefat etmiştir.³⁵³

1.2.5.7. Ali A‘rec Efendî

Hayatı hakkında biyografik kaynaklarda pek bilgi bulunmayan Ali A‘rec Efendî (ö. 11/17. yy), kırâat ilmini Ahmed el-Mesyerî’den tahsil etmiştir.³⁵⁴ Reîsülkurrâ Evliyâ Muhammed Efendî ve Reîsülkurrâ Hüseyin Efendî kendisinden kırâat dersleri alan talebelerdendir.³⁵⁵

1.2.5.8. Mansûr Efendî

Mansûr Efendî (ö. 11/17. yy), Muhammed b. Ahmed el-‘Avfî’nin *el-Cevâhiru’l-mükellele limen râme et-turuka’l-mükemmele* isimli eserinde verdiği bilgiye göre Ahmed Mesyerî’nin talebelerinden ve ‘Avfî’nin ders arkadaşlarındandır.³⁵⁶ Kaynaklarda hakkında pek fazla bilgi bulunmamaktadır.

1.2.5.9. Muhammed el-Bebâî

Kırâat eğitimini Ahmed el-Mesyerî’den alan ve ‘Avfî’nin ders arkadaşlarından olan Muhammed el-Bebâî (ö. 11/17. yy), Süleymaniye Camii imamlığı görevinde

³⁵⁰ İslambûlî, *Mürşidü’t-talebe*, 66b.

³⁵¹ Nûruddîn Abdurrahmân b. Nizâmüddîn Ahmed b. Muhammed el-Câmî, aslen İranlıdır. Osmanlı medreselerinde okutulan ve *Molla Camî* adıyla meşhur *el-Fevâidü’z-Zıyâiyye* isimli eserin müellifidir. Ayrıntılı bilgi için bk. Ömer Okumuş, “Câmî, Abdurrahman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/94-99.

³⁵² Şeyhî, *Vekâyi’u’l-fudalâ*, 1/146; İslambûlî, *Mürşidü’t-talebe*, 66a-67b; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 3/1007.

³⁵³ Şeyhî, *Vekâyi’u’l-fudalâ*, 1/146; İslambûlî, *Mürşidü’t-talebe*, 67b; Âkifzâde, *Kitâbü’l-Mecmû’*, 162; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 3/1007.

³⁵⁴ İslambûlî, *Mürşidü’t-talebe*, 69b.

³⁵⁵ Ahmed Hamdi İslambûlî, *İcâzet*, (İstanbul: MÜİF Kütüphanesi, Üsküdarlı, 41), 5b.

³⁵⁶ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 128a; İslambûlî, *Mürşidü’t-talebe*, 69b.

bulunmuştur.³⁵⁷ Kırâat alanında pek çok talebe yetiştiren Muhammed el-Bebâî'nin önde gelen talebeleri arasında Şa'ban Efendî³⁵⁸ ve Ömer b. Mustafa³⁵⁹ yer almaktadır.

1.2.5.10. İbrahim Efendî

Kırâat alanında Ahmed el-Mesyerî'den ders almış olan İbrahim Efendî (ö. 11/17. yy), 'Avfî'nin ders arkadaşlarındanıdır.³⁶⁰ Kaynaklarda hayatı hakkında pek malumat bulunmasa da İbrahim Efendî'nin Ayasofya Camii hatipliği görevinde bulunduğu bilinmektedir.³⁶¹

1.2.6. 'Avfî'nin Görev Yaptığı Kurum

Atik Vâlide Dârulkurrâsı

Atik Vâlide Dârulkurrâsı, III. Murad'ın annesi Nurbânû Vâlide Sultan (ö. 991/1583) tarafından 1570-1579 yılları arasında inşa ettirilen Vâlide-i Atik Külliyesi içerisinde yer almaktadır.³⁶² Müştemilatında cami, medrese, tekke, sıbyan mektebi, dârulhadis, dârulkurrâ, imaret, dâruşşifâ ve hamam unsurları bulunan külliye; bugün Üsküdar Toptaşı semtinde kendi adını taşıyan mahallede bulunmaktadır.³⁶³ Mimar Sinan eseri³⁶⁴ olan Atik Vâlide Dârulkurrâsı, onun İstanbul'da yaptığı dört dârulkurrâdan biridir.³⁶⁵ Vakfiyede dârulkurrânın yeri "...mezkûr caminin karşısında..."³⁶⁶ şeklinde ifade edilmiş; ancak bu ifadenin muğlak olması sebebiyle yerinin tespiti açısından ihtilaf oluşmuştur. Bununla birlikte imaretin bulunduğu

³⁵⁷ 'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 128a; İslambûlî, *Mürşidü't-talebe*, 69b.

³⁵⁸ İslambûlî, *Mürşidü't-talebe*, 66b.

³⁵⁹ Ömer b. Mustafa, *Risâle fi'l-kırâa*, 1b-2a.

³⁶⁰ 'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 128a.

³⁶¹ İslambûlî, *Mürşidü't-talebe*, 69b.

³⁶² Tanman, "Atik Vâlide Sultan Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 4/68.

³⁶³ Tanman, "Atik Vâlide Külliyesi", 68.

³⁶⁴ Abdullah Kuran, "Üsküdar Atik Vâlide Külliyesi'nin Yerleşme Düzeni ve Yapım Tarihi Üzerine", *Suut Kemal Yetkin'e Armağan* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Armağan Dizisi, 1984), 231-248.

³⁶⁵ Mimar Sinan'ın İstanbul'da yapmış olduğu diğer üç dârulkurrâ ise Süleymaniye, Hüsrev Kethüdâ ve Sokullu Mehmed Paşa dârulkurrâlarıdır. Bk. Tanman, "Dârulkurrâ", 546.

³⁶⁶ Nurbanu Vâlide Sultan'ın 1582 tarihli vakfiyesi için bk. *Atik Valide Sultan Vakfiyesi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, sayfa no: 281, sıra no. 50, defter no. 2113.

binada dâruľhadisle dâruľkurrânın yan yana oldukları genel olarak kabul görmüştür.³⁶⁷

Herhangi bir açılış kitabesi bulunmayan Atik Vâlide Dâruľkurrâsı³⁶⁸ kuvvetle muhtemel vakfiyesinin onaylandığı tarihten itibaren hizmet vermeye başlamıştır.³⁶⁹ Zamanla tahrip olmuş olan dâruľkurrâ binası XVIII. yüzyılda Feridun Ağa tarafından onarılıp kütüphane olarak yeniden vakfedilmiştir.³⁷⁰ Bu kütüphane, Kemankeş Emir Hoca adıyla bilinen Seyyid Abdülkadir Efendî'nin Vâlide-i Atik Camii'ne 1135 (1722) tarihinde bağışladığı kitaplarla kurulmuş ve uzun yıllar hizmet vermiştir.³⁷¹ Sonraki dönemlerde dâruľkurrâ binası, başka amaçlar doğrultusunda kullanılmaya başlanınca Atik Vâlide Sultan Vakfı'na ait bu kütüphanedeki eserler, Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'ne nakledilmiştir.³⁷² Atik Vâlide Dâruľkurrâsı, dâruľhadisle beraber yakın bir geçmişe kadar Toptaşı Cezaevi olarak kullanılmıştır.³⁷³ Mezkûr dâruľkurrâ hâlihazırda metruk durumdadır.³⁷⁴

Osmanlı külliyelerinin tamamında müstakil dâruľkurrâ biriminin bulunmadığı bilinmektedir.³⁷⁵ Şöyle ki dâruľkurrâların bir kısmı için külliye bünyesinde müstakil bina inşa edilmiş, bazı dâruľkurrâlar da müstemilatta bulunan cami içerisinde kırâat hizmeti vermiştir. Atik Vâlide Külliyesi'nde bulunan dâruľkurrâ ise müstakil binası olan ve kırâat ihtisasının yapıldığı bir mekândır.³⁷⁶

³⁶⁷ Tijen Sabırlı, *Nurbanu Atik Vâlide Sultan Vakfı'nın Sosyal ve Ekonomik Açından İncelenmesi (1582-1826)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 282.

³⁶⁸ Sabırlı, *Atik Vâlide Sultan Vakfı*, 52.

³⁶⁹ Vakfiyenin onaylandığı tarih 1-10 Rebîulâhır 990/25 Nisan-5 Mayıs 1582'dir. Bk. Sabırlı, *Atik Vâlide Sultan Vakfı*, 15.

³⁷⁰ Kuran, *Üsküdar Atik Vâlide Külliyesi*, 244.

³⁷¹ Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar* (İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayınları, 2001), 2/47.

³⁷² Ramazan Pantik, *Atik Vâlide Sultan Külliyesi (1686-1727)* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 31-32.

³⁷³ Ahmet Uçar, "Toptaşı Hapishanesinin Meşhur Sâkinleri", *Üsküdar Sempozyumu IV*, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayınları, 2007), 2/247-282.

³⁷⁴ "Dâruľkurrâ binası şu anda metruk hâledir. Ancak iç kısmı orijinaline yakın şekilde durmaktadır. Burası yüksek pencereli, içinde bir ocak ve bir mihrap bulunan kare planlı bir hücreden oluşmaktadır. Muhtemelen fazla büyük olmayan bir avlusu da mevcuttu. Ancak şu anda binaya çok yakın konumlanmış meskenler olduğundan avlu tam olarak ayırt edilememektedir." Bk. Sabırlı, *Atik Vâlide Sultan Vakfı*, 52.

³⁷⁵ Sabırlı, *Atik Vâlide Sultan Vakfı*, 282.

³⁷⁶ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), *İstanbul Vakfiye Defterleri [VKF.İST.d.]*, No. 50, Defter No. 2113, 281.

Atik Vâlide Külliyesi'nin vakfiyesinde, dârulkurrâda görev yapacak şeyhülkurrânın ve eğitim için kabul edilecek olan talebelerin vasıfları, günlük tahsisatları, okutulacak olan dersler ve kitaplarla alakalı geniş bilgi verilmektedir. Vakfiyede, dârulkurrâ personelinin görev tanımları yapılmakta ve kırâat eğitiminde temel alınacak usullere işaret edilerek tedrisatın bu formatta yapılması talep edilmektedir.

Vakfiyede şeyhülkurrâda bulunması gereken özellikler şu şekilde belirtilmektedir:

“...Bu şeyhulkurra ulum-u ‘Arabîyye’ye vâkıf, funun-i edebiyede mâhir, okutma usul-u tedrise çok aşına, tecvidci, tecvidde yektâ, talebeyi okudup faidelendirir. Hâfız-ı Kur’ân-ı mecid, kırâatte sahibi itkân, eimme-i kırâatin akvâl ve rivâyâtını zabtetmiş, ekâbir-i kurrâdan gelen rivâyet üzere kırâat ve edada mahîr, mütevâtir rivâyâtı haber-i âhaddan, meşhûri şâzdan temyiz, hâfî ile müdğam, murakkak ile müfehham, ihtilâs ile itmâm, ravm ile işmâm arasını tefrik ve temyiz eder. Hurufun mehâric ve sıfatına vâkıf, kırâate ve kırâatin nüktelerine müteallık, ulumun inceliklerine âşına, ilmi kırâati büyük meşâyihden ahz ve en yüksek eimmei kırâatten kırâati ahzetmiş, dinlemiş, çokça okumuş ve okutmuş, zâtında ilim ile ameli cem etmek sureti ile yetişmiş, ağır başlılık ve vakar comesine tamamen bürünmüş, ebrâr ve ekâbirin alâmet ve şiarı olan hayâ ridâsını giyinmiş, küçük ve büyük herkes nazarında muhterem ve hazakatlı ehli kırâatten eimme-i ‘aşeraya ait kırâat-i ‘aşera hakkında yazılan kütüb ü mutebereyi ifade ve takrire muktedir bulunmuş olacaktır...”³⁷⁷

Kırâat tedrisinde şeyhülkurrânın okutacağı kitaplar ve bu vazifesi karşılığında alacağı günlük yevmiye ile alakalı ise vakfiyede şu bilgiler yer almaktadır:

“...ve İmâm-ı Şâtıbî'nin kasîdesini ve İmam Ca'berî tarafından bu kasîde üzerine yazılan şerhini, İmam Cezerî'nin Mukaddime ve Neşr'ini ve bu babda yazılan sair muteber ve yüksek kavâid kitaplarını okutacak ve bu şeyhulkurrânın vazifesi yevmi otuz dirhem olacaktır.”³⁷⁸ Atik Vâlide Dârulkurrâsı'nın vakfiyesinde burada okutulacak olan kitapların ayrıntılı olarak zikredilmiş olması, araştırmacılara genel olarak dârulkurrâların müfredatı hakkında bilgi edinme imkânı sunmaktadır.

³⁷⁷ VGMA, VKF.İST.d., No. 50, Defter No. 2113, 281.

³⁷⁸ VGMA, VKF.İST.d., No. 50, Defter No. 2113, 281.

Atik Vâlide Dârulkurrâsı'nın ilk şeyhülkurrâsı Acemzâde Hasan Efendî'dir (ö. ?). Hasan Efendî, 996/1587-88 yılında başladığı görevini 1002/1593-94 yılına kadar devam ettirmiştir.³⁷⁹ 'Avfî de burada şeyhülkurrâ olarak görev yapmıştır.³⁸⁰

Atik Vâlide Dârulkurrâsı'na hafızlığını tamamlayan ve farklı kırâatleri öğrenerek kırâat ilminde ihtisas yapmak isteyen kişiler talebe olarak kabul edilmiştir.³⁸¹ Ayrıca burada kırâat eğitimi alacak telebelerin sayısı on ile sınırlandırılmış ve kendilerinden haftada dört gün derse gelmeleri talep edilmiştir.³⁸²

Dârulkurrâda yapılacak olan kırâat eğitimine dair usûl, talebelerde aranan vasıflar ve talebeye tahsis edilen ücret, vakfiyede şu şekilde belirtilmiştir:

*"...bu dârulkurrâyâ ciddiyetle çalışan ve iyi okuyan ve zihinleri parlak, tabiatları seçme melekisine mâlik, istifade emelini besleyen, istidâdlı hafızlardan on zâtın tayinini şart kıldı. Bunlar mezkûr şeyhe devam ederek onun ilminden istifade edecekler ve ondan okuyacaklar, okuduklarını ana dinleteceklerdir. Her biri münferiden hususi bir kırâat ve rivâyetle müşteğil bulunacak ve kâffesi her yerdeki adet vechiyle her hafta dört gün mezkûr dârulkurrâda hazır olacaklar, büyük bir edeple mezkûr şeyhten Kuran-ı Kerim taallüm edecekler, kırâatin nazariyat ve ameliyatını öğrenecekler ve bu husustaki kavâidi gizli ve aşikârını tahkim edecekler. İlmi kırâat hakkında tasnif edilen kütüb-ü mutebereyi tederrüisle iştiğal ve su-i edebden ictinab ile edebi muhafaza, teallum ve tefahhum bâbında olanca kudretlerini sarf edecekler ve her birinin vazifesi ikişer dirhem olacaktır..."*³⁸³

Dârulkurrâ personeli ise şeyhülkurrâ, 10 talebe³⁸⁴ ve ferâiz³⁸⁵ ilmiyle ilgilenen bir görevli olmak üzere toplam 12 kişiden müteşekkildir. Vâlide-i Atik Külliyesi

³⁷⁹ Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, 607.

³⁸⁰ Akakuş, *İslam'da Kur'an Öğretimi*, 77; Recep Akakuş, *Tarihsel Boyutuyla Kur'an-ı Kerim Öğretimi ve Reisü'l Kurrâlık* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2008), 32; Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 21, 72.

³⁸¹ Sabırlı, *Atik Vâlide Sultan Vakfı*, 53.

³⁸² Dârulkurrâyâ devam ettikleri dört gün dışında talebeler, camide halka yönelik Kur'an eğitimi vererek hizmet ediyorlardı. Bu uygulama dâruhuffâz ve dârulkurrâlarda eski dönemlerden beri devam eden bir durumdur. İsmail Çiftçiöğlü, *Vakfiyelere ve Tahrir Defterlerine Göre Karamanlı Eğitim Öğretim Müesseseleri* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001), 53.

³⁸³ VGMA, *VKF.İST.d.*, No. 50, Defter No. 2113, 281.

³⁸⁴ Talebe sayısını on ile sınırlama uygulaması bu tarz ihtisas kurumlarında eğitim kalitesini yüksek tutma amacına matuftur. Bk. Çiftçiöğlü, *Karamanlı Eğitim Öğretim Müesseseleri*, 52.

bünyesinde bir de sıbyan mektebi bulunmaktadır.³⁸⁶ Nitekim Nurbanu Vâlide Sultan Vakfıyesı'nde sıbyan mektebinin bulunduğu yer, řu şekilde ifade edilmiştir: “*Yine mezkûr cami kurbünde vâkıfanın sırf rızây-i Bârî talebiyle yaptırıp içinde Kur’ân-ı Kerîm öğrenmek ve anlamak için bütün Müslüman çocuklarına vakfettiğı mektep...*”³⁸⁷ Bu mektep, mahalle çocuklarının devam ettiğı iptidai bir okul şeklinde faaliyet göstermiştir. Görevlendirilen personelin özelliklerinden yola çıkılarak burada çocuklara Kur’ân-ı Kerîm, okuma-yazma ve hüsnü hat eğitiminin verildiğı anlaşılmaktadır.³⁸⁸

³⁸⁵ Ferâiz, fıkıh ilmi içerisinde hususi olarak miras hukukunu ele alan ilimdir. Atik Vâlide Dârulkurrâsı'nda bu ilimde ihtisas sahibi ve talep edildiğinde varislerin hisse paylaşımlarını gerçekleştiren bir görevli bulunmaktadır. Bk. Sabırlı, *Atik Vâlide Sultan Vakfı*, 211.

³⁸⁶ Tanman, “Atik Vâlide Külliyesi”, 72.

³⁸⁷ VGMA, *VKF.İST.d.*, No. 50, Defter No. 2113, 281; Gülcan Kaplan, *Üsküdar Atik Vâlide Sultan Camii Çinileri* (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi, Güzel sanatlar Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 73.

³⁸⁸ Sabırlı, *Atik Vâlide Sultan Vakfı*, 282.

İKİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED B. AHMED EL-‘AVFÎ’NİN ESERLERİ VE TALEBELERİ

2.1. ‘Avfî’nin Eserleri

Muhammed b. Ahmed el-‘Avfî, eser telifi açısından oldukça velûd bir âlimdir. Şöyle ki terâcim kitaplarında kendisinin pek çok eseri olduğu ifade edilmektedir.¹ *Zehru’l-mütenâsir fî mâ beyne’l-Mekkî ve ‘Âsım* isimli eserinde ise ‘Avfî, bu kitabın 163. telifi olduğunu belirtmektedir.² Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki ‘Avfî’nin eserlerinin ekserisi günümüze ulaşamamıştır.

Çalışma esnasında yapılan taramalar neticesinde ‘Avfî’nin 25 eseri tespit edilmiş ve bunlardan 15 tanesinin nüshalarına ulaşılmıştır. Bu eserlerin çoğunluğu yazma eser hâlinde olup bir kısmı üzerinde tahkîk formatında çalışmalar yapılmıştır.³ Nüshalarına ulaşılan eserlerin isimleri şu şekildedir.

1. *Dürü’l-efkâr li-men kâne fî kırââtî’l-eimmeti’l-‘aşri’s-seyyâr (Dürü’l-efkâr fî’n-nehci’l-muhtâr fî kırââtî’l-eimmeti’l-‘aşrati fî cemî’i’l-a’sâri ve’l-emsâr)*
2. *el-Cevâhiru’l-mükellele li men râme et-turuka’l-mükemmele fî’l-kırââtî’l-‘aşr*

¹ Mustafa b. Hasen, son kısmında kırâat âlimlerine dair biyografik bilgiler verdiği *Mürşidü’t-talebe* isimli eserinde ‘Avfî’nin 120 adet kitabı olduğunu ifade etmektedir. Bk. İslambûlî, *Mürşidü’t-talebe*, 68b.

² ‘Avfî, *Zehru’l-mütenâsir fî mâ Beyne’l-Mekkî ve ‘Âsım*, 34a.

³ Müellifin *Dürü’l-Efkâr, Muhtasaru’l-Makâle fî’l-Fethi ve’l-İmâle ve el-Cevâhiru’l-yürâiyye fî resmi’l-mesâhifi’l-Osmâniyye* isimli eserleri üzerine yüksek lisans tezi yapılmış ve bu çalışmalarda ilgili eserler tahkik edilmiştir. Ayrıca ‘Avfî’nin önemli eserlerinden biri olan *el-Cevâhiru’l-mükellele limen râme et-turuka’l-mükemmele* ile ilgili bir tahkik çalışması vardır. Bu çalışmalar şunlardır: ‘Alâ’ ‘Âdil ‘Acil el-‘İsâvî, *Dirâse ve Tâ’rif Mahtûta “Dürü’l-Efkâr” (li Muhammed ‘Avfî)* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018); Merve Salih Hayânî, *Dirâse ve Tahkik Mahtûta (Muhtasaru’l-Makâle fî’l-Fethi ve’l-İmâle li Muhammed ‘Avfî)* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018); Mehdi Abdullah Kârî Muhammed Sadık, *el-Cevâhiru’l-yürâiyye fî resmi’l-mesâhifi’l-Osmâniyye* (Mekke: Ümmü’l-Kurâ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, h. 1422); Muhammed b. Ahmed el-‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele limen râme et-turuka’l-mükemmele*, thk. Abdurrahman Fethullah İbrahim Nafi’, (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 2014).

3. *Lemehâtü 'l-envâr ve nefehâtü 'l-ezhâr fî 'l-kırââtî 'l-erba'atî 'l-mezîde 'ale 'l-aşreti 'l-meşhûre bi 'l-emsâr*

4. *Miftâhu 'z-zafer li men râme 'ulûme Kitâbillâh bi zihnî hadar (Muhtasarü 'l-'Avfî fîmâ beyne Hafs ve 'l-Bezzî)*

5. *Muhtasaru 'l-makâle fî 'l-fethi ve 'l-imâle*

6. *Ravzu 'l-ezhâr fîmâ verade mine 'l-idğâmi 'l-kebîr li 'bni 'l-'Alâ*

7. *el-Cevâhîru 'l-yürâiyye fî resmi 'l-mesâhîfi 'l-Osmâniyye*

8. *Risâle fî beyânî evcûhi 't-tekbîr beyne 's-süver*

9. *Şifâü 'z-zam'ân ve ziyâü 'l-furkân*

10. *et-Teshîl ve şifâü 'l-'alîl li tâlibî ciddin müciddin fî 'r-rahîl*

11. *Zehru 'l-mütenâsir fîmâ beyne 'l-Mekkî ve 'Âsım*

12. *Dürü 'l-mensûr fî 'n-nehci 'l-mensûr*

13. *Risâle fî 'r-rivâyât ve 't-turuk li 'd-Dânî*

14. *Telhîsu 'n-Neşri 'l-Kebîr*

15. *Dürü 'n-nesîr fî kırâât-i İbni Kesîr*

Muhammed b. Ahmed el-'Avfî'ye ait olmadığı hâlde isim benzerliği veya müellifinin yaşadığı dönem açısından değerlendirilerek 'Avfî'ye nispet edilen eserler vardır.⁴ Ayrıca 'Avfî'ye nispeti kuvvetli olduğu hâlde herhangi bir nüshasına ulaşılamayan eserler de mevcuttur. Bu eserler şunlardır:

1. *Bahru 'l-me'ânî ve kenzü seb'î 'l-mesânî*

2. *el-Minhatü 's-seniyye fî 'l-ahkâmi 't-tecvîdiyye*

3. *Muhtasaru 'l-idğâmi 'l-kebîr li 'd-Dânî*

4. *Risâle fî 'l-Mekkî ve 'l-Medenî mine 'l-Kur'ân ve 'n-nâsih ve 'l-mensûh ve addü 'l-ây*

5. *Ravdatü 'l-'irfân ve behcetü 'l-ihvân fî turuki 'l-'Irakıyyîn*

6. *Risâle fî emsile mine 'l-Kur'ânî 'l-Kerîm*

7. *Risâletü 'l-'Avfî fî 'htilâfi 't-turuki ve 'r-rivâyât*

⁴ Bunlar; Mahmûd b. Ahmed 'Avfî el-Hicâzî'nin (ö. 1045/1635) *Mir'âtü 'l-'acâib bi 'l-ceybi 'l-ğâib* ve *Risâle fî Keyfiyyeti istihrâci 't-takvîm* adlı eserleri ile Nûruddîn Muhammed b. Muhammed b. Yahyâ el-'Avfî'nin (ö. 629/1232) *Cevâmi 'u 'l-hikâyât ve levâmiu 'r-rivâyât* adlı eseridir.

8. *Câmi‘u‘z-zikr li süveri‘l-Kur‘âni küllihâ hel nezzelet bi Mekke em fi‘l-Medîne*

9. *Dürri sime‘l-‘ulâ fîmâ hâlefe fîhi Hafı b. ‘Alâ‘*

10. *Teceddüdü‘s-sabâh ve tebeddüdü‘z-zalâm*

Bu bölümde ‘Avfî’nin eserleri genel hatlarıyla incelenecektir. Müellifin nüshalarına ulaşılan eserleri içeriklerinden de istifade edilerek ayrıntılı bir şekilde tanıtılacak, nüshasına ulaşamayanlar hakkında ise yapılan çalışmalardan hareketle bilgi verilecektir.

2.1.1. ‘Aşru’s-Suğrâya Dair Eserleri

‘Avfî’nin ‘aşera muhtevasıyla kaleme aldığı eserlerin çoğunluğu ‘aşru’s-suğrâ üzerinedir. Bu başlıkta onun ‘aşru’s-suğrâ üzerine telif ettiği *Dürri‘l-efkâr*, *el-Cevâhiru‘l-mükellele*, *Dürri‘l-mensûr* ve *et-Teshîl ve şifâü‘l-‘alîl* adlı eserleri tafsilatlı bir şekilde tanıtılacaktır.

2.1.1.1. *Dürri‘l-Efkâr li Men Kâne fî Kırâ‘âtî‘l-Eimmeti‘l-‘Aşri’s-Seyyâr*

‘Avfî, *Dürri‘l-efkâr li men kâne fî kırâ‘âtî‘l-eimmeti‘l-‘aşri’s-seyyâr*⁵ isimli eserini ‘aşere muhtevasıyla *Teysîr*, *Hırzü‘l-emânî* ve *Tahbîr* tariklerine göre kaleme almıştır.⁶ Eserin bu çalışmada incelenecek olan nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendî Bölümü, 8 numarada yer almaktadır.

‘Avfî, mezkûr eserine aşağıdaki ifadelerle başlamaktadır:

⁵ Eserin adı ulaşılan yazma nüshalarda bizzat ‘Avfî tarafından *Dürri‘l-efkâr li-men kâne fî kırâ‘âtî‘l-eimmeti‘l-‘aşri’s-seyyâr* olarak belirtilmektedir. Bk. ‘Avfî, *Dürri‘l-efkâr*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, 00019-002), 139a. Bununla birlikte aynı nüshanın 137b’sinde eserin adı *Dürri‘l-efkâr fî‘n-nehci‘l-muhtâr fî kırâ‘âtî‘l-eimmeti‘l-‘aşrati fî cemî‘i‘l-a‘şari ve‘l-emsâr* şeklinde kaydedilmiştir. Ayrıca mezkûr eserin Manisa İl Halk Kütüphanesi 3006 numaralı nüshasının kapak kısmında “*Dürri‘l-efkâr fî‘n-nehci‘l-muhtâr fî kırâ‘âtî‘l-eimmeti‘l-‘aşrati fî cemî‘i‘l-a‘şar ve‘l-emsâr*” adı kaydedilmişken aynı nüshanın metin kısmında ‘Avfî, eserine “*Dürri‘l-efkâr limen kâne fî kırâ‘âtî‘l-eimmeti‘l-‘aşerati’s-seyyâr*” ismini verdiğini ifade etmektedir. Netice olarak şunu ifade etmek gerekir ki bu iki isim de aynı eser için kullanılmaktadır.

⁶ ‘Avfî, *Dürri‘l-efkâr*, 1b-2a.

أحمدك اللهم حمدا يستوجب من روضات النعيم قرارا. ويكون في القيامة من فرّج أمة وعن النار أستارا
وأهدي صلاة بملأ السبع العلا شذا عطره وطبقها أنوارا، إلى من اصطفيته مختارا.

‘Avfî, besmele-hamdele ve salvele kısmı sonrasında acziyetini ifade edip eserini *Teysîr*⁷ ve *Hırzû’l-emânî*⁸ adlı kitapların muhtevası üzerine kaleme aldığını belirtmektedir. ‘Avfî, mezkûr teliflerin kırâat ilminin önemli kaynakları arasında yer aldıklarını belîğ bir tarzda dile getirmekte,⁹ eserinin bu ilk kısmında hocası Ahmed el-Mesyerî’yi de zikretmektedir.¹⁰ O, kitabının on kırâat imamının okuyuşlarıyla alakalı olduğunu ifade etmekte ve eserine *Dürri’l-efkâr li men kâne fî kırâ’âtî’l-eimmeti’l-‘aşri bi settâr* ismini vermektedir.¹¹ Akabinde ‘Avfî, on kırâat imamını râvîleri ve tarikleriyle birlikte zikrederek klasik kırâat kitaplarında olduğu üzere konulara istiâze bahsiyle giriş yapmaktadır.¹²

‘Avfî, istiâze bahsinde kurrânın tamamı için istiâze sigasının “أعوذ بالله من الشيطان” şeklinde olduğunu ve istiâzenin bu sigasının gerek sûre başlarında gerekse sûre içlerinde cehri okunması hususunda herhangi bir ihtilafın söz konusu olmadığını zikretmektedir.¹³ Daha sonra besmele konusuna da değinen ‘Avfî, Tevbe sûresi haricindeki sûre başlarında besmelenin gerekliliğini ve kırâat ricâlinin iki sûre arasındaki besmeleyle alakalı tasarruflarını ayrıntılı bir şekilde ortaya koymaktadır.¹⁴

‘Avfî, istiâze ve besmele sonrasında kırâat usûlü ile ilgili mevzulara giriş yapmaktadır. O, bu hususta ilk olarak Sûsî’nin idğâm-ı kebîr ve sagîr bahislerini ele

⁷ Tam adı *et-Teysîr fî’l-kırââtî’s-seb’* olan bu eser Ebû ‘Amr ed-Dânî’nin kırâat-i seb’a üzerine kaleme aldığı meşhur eseridir. Detaylı bilgi için bk. Abdurrahman Çetin, “Ebû ‘Amr ed-Dânî ve Eserleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (1991), 31-40.

⁸ Ebû ‘Amr ed-Dânî’nin *et-Teysîr fî’l-kırââtî’s-seb’* adlı eserinin Kâsım b. Firrûh eş-Şâtıbî tarafından nazma çevrilmiş hâlidir. Eserin tam adı *Hırzu’l-emânî ve vechü’t-tehânî*’dir. Geniş bilgi için bk. Eren Pilgir, “Hırzu’l-Emânî’nin Kırâat Tedrisatındaki Serencamı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 62/1 (2021), 251-268.

⁹ ‘Avfî, *Dürri’l-efkâr*, 2b.

¹⁰ ‘Avfî, *Dürri’l-efkâr*, 2a.

¹¹ ‘Avfî, *Dürri’l-efkâr*, 2a.

¹² ‘Avfî, *Dürri’l-efkâr*, 4a.

¹³ ‘Avfî, *Dürri’l-efkâr*, 4a. Ayrıca bk. el-Kâsım b. Firrûh b. Halef b. Ahmed eş-Şâtıbî, *Metnü’ş-Şâtıbiyye: Hırzû’l-emânî ve vechü’t-tehânî fî’l-kırââtî’s-seb’i*, haz. Muhammed Temîm ez-Zu’bî (Dımaşk: Dâru’l-Gavsânî li’d-Dirâsâtî’l-Kur’âniyye, 1431/2010), 8 (95. beyit); Abdülfettâh Abdülganî el-Kâdî, *el-Vâfi fî Şerhi’ş-Şâtıbiyye* (Kahire: Dâru’s-Selâm, 1438/2017), 33-34.

¹⁴ ‘Avfî, *Dürri’l-efkâr*, 4a.

almaktadır.¹⁵ O, idğâma dair hususları dile getirirken konuyu fasıllar hâlinde ele alıp başlıkları idğâm harflerini esas alarak isimlendirmekte ve kurrânın konuyla alakalı icralarını zikretmektedir.¹⁶ İdğâm bahisleri akabinde ‘Avfî, tenvîn ve nûn-i sâkinin hükümlerine değinmektedir. O, konuyla ilgili hususları ele alırken ilk olarak nûn harfiyle alakalı tecvid meselelerini zikretmekte, sonrasında hurûf-ı mukatta‘alardaki sâkin nûn harfinin durumlarını beyan etmektedir.¹⁷

‘Avfî, med ve kasr konularına *Dürri’l-efkâr* adlı eserinde ayrıntılı bir şekilde değinmektedir. O, bu hususta ilk olarak meddin kısımlarını ele almakta ve kırâat ricâlinin medlerle ilgili uygulamalarını ortaya koymaktadır. Bunlar tûl-tevassut ve kasr gibi vecihlerdir ki ‘Avfî, bunları uygulayan ricâle isnâd etmektedir.¹⁸ Aynı şekilde o, ziyade medle usûle dair bir uygulamanın aynı yerde bulunması hâlinde kırâat ricâli için terettüp eden okuyuşların eserlere isnâden farklılıklarına da temas etmektedir.¹⁹ Onun medlere dair bilgi verdiği diğer hususlar ise “ها أنتم” ve “هؤلاء” gibi kelimelerde gerçekleşen medler, hemze-i mütetarrife üzerinde Hamza kırâatine ve İbn ‘Âmir kırâatinin Hişâm rivâyetine dair uygulamalar, Verş’in ألان kelimesinde yaptığı medd-i bedelin farklı vecihlerine dayanak olan illetlerdir.²⁰ Bu konuda ‘Avfî’nin değindiği bir diğer med meselesi ise ziyade meddin manevî sebebidir. O, burada medd-i ta’zîm ve medd-i tebriye örnekler vermektedir.²¹ ‘Avfî, med bahsinden sonra nakl konusuna geçiş yapmakta, bu bahiste kendi ifadesiyle müfred hemzenin tahfifinin bir çeşidi olan nakl mevzûsunu birtakım örnekler üzerinden ele almaktadır.²²

¹⁵ ‘Avfî, *Dürri’l-efkâr*, 5a.

¹⁶ ‘Avfî, *Dürri’l-efkâr*, 5a-17a.

¹⁷ ‘Avfî, *Dürri’l-efkâr*, 15a-16b.

¹⁸ ‘Avfî, *Dürri’l-efkâr*, 17a-18a.

¹⁹ ‘Avfî, *Dürri’l-efkâr*, 20a.

²⁰ ‘Avfî, *Dürri’l-efkâr*, 24a.

²¹ ‘Avfî, *Dürri’l-efkâr*, 26a. Konuyla alakalı olarak detaylı bilgi için bk. Ebü’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsûf İbnü’l-Cezerî, *Neşru’l-kırâati’l-‘aşr*, thk. Eymen Rüşdî Süveyd, (İstanbul: Dâru’l-Gavsânî li’d-Dirâsâti’l-Kur’âniyye-Lübnan: Dâru’l-Gavsânî li’d-Dirâsâti’l-Kur’âniyye, h. 1439/2018), 2/1107-1111; Muhammed Pilgir, *Kıraat İlminde Med: Kıraat-ı Aşere’nin Ortak Meseleleri Bağlamında* (Ankara: İlâhiyât, 2022), 144.

²² ‘Avfî, *Dürri’l-efkâr*, 35a.

‘Avfî’nin *Dürri’l-efkâr*’da usûl bağlamında yukarıda zikredilenler dışında ele aldığı konular sırasıyla; bir kelimedede iki hemze ve peş peşe gelen iki kelimedede yer alan iki hemzenin durumu,²³ sekte,²⁴ Hamza ve Hişâm’ın hemze üzerindeki vakfları,²⁵ feth-imâle ve beyne,²⁶ Kisâî’nin hâ-i te’nisle ilgili uygulamaları,²⁷ hâu’l-kinâye,²⁸ Verş’in râ²⁹ ve lâm harfleriyle ilgili icraları,³⁰ kelime sonlarındaki izâfet yâları³¹ ve zâid yâlardır.³²

‘Avfî, *Dürri’l-efkâr* isimli eserine klasik kırâat eserlerinde olduğu gibi usûl konularıyla başlamakta ve daha sonra ferşü’l-hurûf bölümüyle devam etmektedir. O, ferşü’l-hurûf kısmında sûreleri mushaftaki sırasına göre ele almakta, bu bağlamda Fâtihâ’dan Nâs’a kadar kırâat ricâlinin farklı uygulamalarını zikretmektedir.³³ ‘Avfî, ferşü’l-hurûf bahsi sonrasında tekbir bahsine değinerek eserini hitama erdirmektedir. O, konuyla ilgili Dâni’nin *et-Teysîr*’inde Duhâ ile Nâs sûreleri arasında zikrettiği tekbir vecihlerini kısaca ele almakta ve bu konuda *Bahru’l-meânî*³⁴ isimli eserinde daha geniş bilgi verdiğini ifade etmektedir.³⁵

‘Avfî, *Dürri’l-efkâr*’da konuları öncelikle bâb adını verdiği ana başlıklar altında incelemekte³⁶ ve ayrıntılı zikredilmesi gereken durumlarda bâbları fasllara ayırmakta,³⁷ faslları ise yer yer neviler şeklinde alt başlıklara bölmektedir.³⁸ O, imâmlar ve râvîler arasındaki kırâat ihtilaflarına dikkat çekmek ve konuların değişik

²³ ‘Avfî, *Dürri’l-efkâr*, 37a-48b.

²⁴ ‘Avfî, *Dürri’l-efkâr*, 48b.

²⁵ ‘Avfî, *Dürri’l-efkâr*, 49b.

²⁶ ‘Avfî, *Dürri’l-efkâr*, 75b.

²⁷ ‘Avfî, *Dürri’l-efkâr*, 98b.

²⁸ ‘Avfî, *Dürri’l-efkâr*, 103b.

²⁹ ‘Avfî, *Dürri’l-efkâr*, 108b.

³⁰ ‘Avfî, *Dürri’l-efkâr*, 113b.

³¹ ‘Avfî, *Dürri’l-efkâr*, 133a.

³² ‘Avfî, *Dürri’l-efkâr*, 140a.

³³ ‘Avfî, *Dürri’l-efkâr*, 156b-271a.

³⁴ *Bahru’l-meânî* ve *kenzü seb’il-mesânî* adlı eser, ‘Avfî’nin telifatında sıkça zikrettiği ve kırâat meselelerini en geniş şekilde ele aldığını ifade ettiği eseridir. Ancak tez çalışması esnasında yapılan taramalarda bu eserin herhangi bir nüshasına ulaşılamamıştır. Bk. ‘Avfî, *Dürri’l-efkâr*, 271a.

³⁵ ‘Avfî, *Dürri’l-efkâr*, 271a.

³⁶ ‘Avfî, *Dürri’l-efkâr*, 5a.

³⁷ ‘Avfî, *Dürri’l-efkâr*, 6b.

³⁸ ‘Avfî, *Dürri’l-efkâr*, 41a

vechelerini ortaya koymak için³⁹ sık sık “وأما” ifadesini kullanmaktadır. Yine o, üzerinde ihtilafın söz konusu olduğu durumları ifade ederken “واختلف في”،⁴⁰ özellikle bir imamı diğerlerinden ayıran icralarda “واختص”،⁴¹ bir imamın diğeriyle aynı şekilde okuduğu kelimeler için ise genellikle “وافقه” ifadelerini kullanmaktadır.⁴² Eserde sıkça rastlanılan bir diğere ifade ise “وتقدم” dir. ‘Avfî, bu ifadeyi daha önce anlattığı bir meselenin başka bir vechesini zikredeceği zaman yazıda tekrara düşmemek amacıyla kullanmaktadır.⁴³

Dürü’l-efkâr’ın üzerinde çalışılan nüshasında yukarıda zikredilen ifadelerin kırmızı renkle yazılmak suretiyle öne çıkarıldığı görülmektedir.⁴⁴ Yer yer metin içindeki kelimeleri açıklama bağlamında metnin kenarlarında notlara yer verilmiştir.⁴⁵ Vücûhâtların aktarımında bazen vecihlerin geçtiği kaynaklar tablo şeklinde gösterilmiştir.⁴⁶ ‘Avfî, bazı konuların anlatımında muhâvere yöntemini kullanarak sorular sorup bunlara ikna edici cevaplar vermekte; bu uygulama esnasında “فَأَنْ قُلْتُ قُلْتُ” ifadesini kullanmaktadır.⁴⁷ O, *Dürü’l-efkâr*’ın ferşü’l-hurûf kısmında kırâat ihtilaflarının isnâd edildiği ricâli bölgelerine nispetle beyan etmektedir.⁴⁸

‘Avfî’nin *Dürü’l-efkâr* isimli eserini kaleme alırken faydalandığı kaynaklar Ebû ‘Amr ed-Dânî’nin *et-Teyisîr fî’l-kırâ’âtî’s-seb*⁴⁹ ve *Câmiu’l-beyân fî’l-kırâ’âtî’s-seb*’ı,⁵⁰ Kasım b. Fîrruh eş-Şâtıbî’nin *Hirzü’l-Emânî*’si,⁵¹ Ebû’l-Abbâs Ahmed el-Mehdevî’nin *el-Hidâye fî’l-kurrâî’s-seb*’ı,⁵² Ebû Abdillâh b. Şüreyh’in *el-*

³⁹ ‘Avfî, *Dürü’l-efkâr*, 6a-b.

⁴⁰ ‘Avfî, *Dürü’l-efkâr*, 7b.

⁴¹ ‘Avfî, *Dürü’l-efkâr*, 31b.

⁴² ‘Avfî, *Dürü’l-efkâr*, 36a.

⁴³ ‘Avfî, *Dürü’l-efkâr*, 165a.

⁴⁴ ‘Avfî, *Dürü’l-efkâr*, 15a.

⁴⁵ ‘Avfî, *Dürü’l-efkâr*, 18b.

⁴⁶ ‘Avfî, *Dürü’l-efkâr*, 20a.

⁴⁷ ‘Avfî, *Dürü’l-efkâr*, 37a.

⁴⁸ ‘Avfî, *Dürü’l-efkâr*, 167a-168b.

⁴⁹ ‘Avfî, *Dürü’l-efkâr*, 2a.

⁵⁰ ‘Avfî, *Dürü’l-efkâr*, 24a.

⁵¹ ‘Avfî, *Dürü’l-efkâr*, 2a.

⁵² ‘Avfî, *Dürü’l-efkâr*, 9b.

Kâfî fi'l-kırâ'âti's-seb 'ı,⁵³ Ebû Tâlib el-Mekkî'nin *et-Tebşıra fi'l-kırâ'âti's-seb* 'ı,⁵⁴ İbnü'l-Fehhâm Ebû Bekr b. Abdirrahmân'ın *et-Tecrîd li-buğyeti'l-mürîd fi'l-kırâ'âti's-seb* 'ı,⁵⁵ İbnü'l-Cezerî'nin *Tayyibetü'n-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr* ve *Tahbîru't-Teysîr fi'l-kırââti'l-eimmeti'l-'aşera*'sı,⁵⁶ İbn Sivâr Ebû Tâhir Ahmed b. Ali el-Bağdâdî'nin (ö. 499/1105) *el-Müstenîr fi'l-kırâ'âti'l-'aşr* 'ı,⁵⁷ Abdülmün'im b. Abdillâh b. Galbûn'un (ö. 399/1008) *Kitâbü'l-İrşâd fi'l-kırâât 'ani'l-eimmeti's-seb'a*⁵⁸ ve *et-Tezkira fi'l-kırâ'âti's-semân* 'ı,⁵⁹ Ebü'l-Kâsım b. Ahmed b. 'Amr et-Taberî'nin *Kitâbü'l-Kifâye*'sı,⁶⁰ Ebü'l-'İzz el-Kalânî'si'nin (ö. 521/1127) *el-Kifâyetü'l-kübrâ fi'l-kırâ'âti'l-'aşr* 'ı,⁶¹ Ebû Alî Hasen b. İbrâhîm el-Ehvâzî'nin (ö. 446/1054) *el-Vecîz fi'l-kırâ'âti's-semâniyye*'sı,⁶² Ali el-Hüzelî'nin (ö. 465/1072) *el-Kâmil fi'l-kırâ'âti'l-'aşer ve'l-erbe 'îne'z-zâidete 'aleyhâ*'sı,⁶³ Sıbtü'l-Hayyât Ebû Muhammed Abdillâh b. Ali'nin (ö. 541/1146) *Kitâbü'l-Mübhic* 'i,⁶⁴ İbnü'l-Bâziş'in (ö. 540/1145) *el-İknâ' fi'l-kırâ'âti's-seb* 'ı,⁶⁵ İbn-i Fâris'in (ö. 395/1004) *Câmi'u't-te'vîl fi'tefsîri'l-Kur'ân* 'ı,⁶⁶ Muhammed b. Süfyân el-Kayrevânî'nin *el-Hâdî fi'l-kırââti's-seb* 'ı,⁶⁷ Ebü't-Tâhir İsmâil b. Halef b. Sa'id es-Sarâkustî'nin *el-Unvân fi'l-kırâ'âti's-seb* 'ı,⁶⁸ Ahmed b. Ömer et-Tarsûsî'nin *el-Müctebâ*'sı⁶⁹ ve 'Avfî'nin *Bahru'l-me'ânî ve kenzü seb'i'l-mesânî*'sidir.⁷⁰ 'Avfî, *Dürri'l-efkâr* isimli eserini şu ifadelerle bitirmektedir:

⁵³ 'Avfî, *Dürri'l-efkâr*, 9b.

⁵⁴ 'Avfî, *Dürri'l-efkâr*, 9b.

⁵⁵ 'Avfî, *Dürri'l-efkâr*, 9a.

⁵⁶ 'Avfî, *Dürri'l-efkâr*, 9a.

⁵⁷ 'Avfî, *Dürri'l-efkâr*, 9a.

⁵⁸ 'Avfî, *Dürri'l-efkâr*, 9a.

⁵⁹ 'Avfî, *Dürri'l-efkâr*, 9a.

⁶⁰ 'Avfî, *Dürri'l-efkâr*, 9a.

⁶¹ 'Avfî, *Dürri'l-efkâr*, 9a.

⁶² 'Avfî, *Dürri'l-efkâr*, 9a.

⁶³ 'Avfî, *Dürri'l-efkâr*, 9a.

⁶⁴ 'Avfî, *Dürri'l-efkâr*, 23a.

⁶⁵ 'Avfî, *Dürri'l-efkâr*, 53b.

⁶⁶ 'Avfî, *Dürri'l-efkâr*, 98b.

⁶⁷ 'Avfî, *Dürri'l-efkâr*, 26b.

⁶⁸ 'Avfî, *Dürri'l-efkâr*, 25a.

⁶⁹ 'Avfî, *Dürri'l-efkâr*, 25a.

⁷⁰ 'Avfî, *Dürri'l-efkâr*, 20b.

وكان ذلك ليلة الجمعة ثاني عشر ليلة من رمضان سنة خمس وألف وذكرت هذا في الباب في غير هذا الكتاب مفصلاً فاعنى عن ذكره هنا تم كتاب درّ الأفكار في النهج المختار اختصرته من كتابي بحر المعاني وكنز السبع المثاني والحمد لله أولاً وآخراً وظاهراً وباطناً.

***Dürü'l-efkâr*'ın İçerik Tablosu**

İmamlar ve Râvîlere Dair Bilgiler vr. 2a	İstiâze vr. 4a	Besmele vr. 4a	Sûsî'ye Göre İdğâm-ı Kebîr ve Sağîr vr. 5a	Tenvîn ve Sâkin Nûn'un Hüküm leri vr. 15a	Med ve Kasr vr. 17a	Harekeli Hemzenin Durumları vr. 30a	Nakl vr. 35a
Bir Kelimedede Mevcut İki Hemze vr. 37a	İki Kelimedede Mevcut İki Hemze vr. 44a	Hemze Harici Sâkin Harfler Üzerinde Sekte vr. 48b	Hamza ve Hişâm'ın Hemze Üzerinde ki Vakfları vr. 49b	Feth- İmâle ve Beyne vr. 75b	Kisâî'nin Hâu't- Te'nisle İlgili Uygulamaları vr. 98b	Hâu'l- Kinâye vr. 103b	Verş'in Râ (ر) Harfiyle İlgili Uygulamaları vr. 108b
Verş'in Lâm Harfiyle İlgili İcrası vr. 113b	Kelime Sonlarında ki Vakflar vr. 115b	Mushaf İmlâsına Göre Vakflar vr. 117a	İzâfet “Yâ”ları vr. 133a	Zâid “Yâ”lar vr. 140a	Ferşü'l- Hurûf vr. 156b- 271a	Tekbirler vr. 271a	Ferağ Kaydı vr. 272b

2.1.1.2. *el-Cevâhiru'l-mükellele li Men Râme et-Turuka'l-Mükemmele fi'l-Kırâ'âtî'l-'Aşr*

'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele li men râme et-turuka'l-mükemmele fi'l-kırâ'âtî'l-'aşr*⁷¹ adlı eserini 'aşera tarîki üzere kaleme almış ve *Bahru'l-me'ânî ve kenzü seb'i'l-mesânî* isimli telifinden ihtisar etmiştir. Eserin çalışmada incelenecek olan nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendî Bölümü, 354 numarada bulunmaktadır. Eserin müstensihî Muhammed b. Mahmûd, ferağ kaydında eserin istinsahını 1267 yılında tamamladığını ifade etmektedir.⁷²

'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele* adlı eserine şu cümlelerle başlangıç yapmaktadır:

الحمد لله الذي هدانا لتلاوة كتابه المهيمن على كل كتاب أنزلناه والصلاة والسلام على خير خلقه محمد الذي فضله كل نبي وأرسله وأله وأصحابه الذين قاموا بعده بالقرآن كما علمه ورتلته وأئمة نقلوه عذبا بالروايات الصحيحة المسلسلة.

'Avfî, yukarıdaki ifadelerin akabinde ilk olarak kırâat imam ve râvîlerini ele almaktadır. O, konuyla ilgili imamlar ve râvîlerinin isimlerini zikretmekle yetinmektedir.⁷³ Daha sonra o, *eş-Şâtıbiyye* ve *ed-Dürre* adlı eserlerin tarik muhtevalarını dikkate alarak ilgili eserlerdeki kırâat ricâlini zikretmektedir.⁷⁴ 'Avfî, isnâd konusunun ardından idğâm-ı kebîr bahsiyle usûl konularına giriş yapmaktadır.⁷⁵ O, bu konuda ilk olarak Sûsî'nin idğâm-ı kebîr ile ilgili icralarını zikretmekte, sonrasında idğâm-ı kebîrin bir cüzü olarak idğâm-ı mütecâniseyn ve mütekâribeyni ele almaktadır.⁷⁶ Sonrasında ise kurrânın idğâm-ı kebîr icra ettiği harfleri tek tek incelemekte ve bunlarla alakalı örnekler vermektedir.⁷⁷ O, harflerdeki idğâmları ele alırken mezkûr harflerin hangilerinin idğâm edilebileceğini ve hangi

⁷¹ Muhammed b. Ahmed el-'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele li men râme et-turuka'l-mükemmele fi'l-kırâ'âtî'l-'aşr*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendî, 354), 5b.

⁷² 'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 120b.

⁷³ 'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 6b.

⁷⁴ 'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 6a.

⁷⁵ 'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 6a.

⁷⁶ 'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 7a.

⁷⁷ 'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 8b.

durumlarda bu harflerde idğâm yapılamayacağını ortaya koymaktadır.⁷⁸ ‘Avfî’nin burada ele aldığı bir diğer konu idğâm-ı sağîrdir. O, bu idğâm çeşidinde idğâmı mümkün olan harflerle ilgili olarak kurrânın uygulamalarına değinmekte ve kurrâ arasında ihtilaflı olan idğâm harflerini tek tek ele alıp konuyla ilgili imam ve râvîlerin tercihlerine örnekler vermektedir.⁷⁹ ‘Avfî, idğâmların ardından mahreçleri birbirlerine yakın olan harfleri incelemekte ve konuyla ilgili kırâat ricâline ait idğâm ve izhâr vecihlerini zikretmektedir.⁸⁰

‘Avfî, idğâm bahsi sonrasında tenvîn ve nûn-i sâkinin hükümlerini incelemektedir. O, konuyla ilgili tecvid kâidelerinin isimlerini zikrettikten sonra bunların mahiyetlerini ele almakta ve bu hususta ilk olarak izhâr konusuna yer vermektedir. Öncelikle izhâr harflerini zikreden müellif, daha sonra meseleye dair imamlar ve râvîlerin görüşlerini beyan etmektedir.⁸¹ Müellifin, tenvîn ve sâkin nûnla ilgili diğer konuları da aynı formatta kaleme aldığı görülmektedir.⁸²

‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*’de tenvîn ve sâkin nûndan sonra med ve kasr konusuna geçiş yapmaktadır. O, bu hususta öncelikle medlerin lafzî veya manevî sebeplerle oluşabileceğini ifade etmekte⁸³ daha sonra ise medd-i lâzım, medd-i ârız, medd-i muttasıl ve medd-i munfasıl konularını ele almaktadır.⁸⁴ Bu bahiste değinilen diğer konular ise medd-i lîn⁸⁵ ve medd-i bedeldir.⁸⁶ Medler konusunun ardından müfred hemze konusuna giriş yapan müellif, müfred hemzenin sâkin ve harekeli olarak iki şekilde geldiğini zikretmekte ve Ebû Ca’fer’in mezkûr meseleye dair tercihlerini incelemektedir.⁸⁷ Bu bölümde tercihleri özellikle zikredilen kırâat ricâli arasında Sûsî⁸⁸ ve Ezrak⁸⁹ da yer almaktadır.

⁷⁸ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 9a.

⁷⁹ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 10a-11a.

⁸⁰ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 6a-12b.

⁸¹ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 12a.

⁸² ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 12a-13a.

⁸³ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 13a-14b.

⁸⁴ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 14b-15b.

⁸⁵ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 15b.

⁸⁶ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 15a-16b.

⁸⁷ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 17a-b.

⁸⁸ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 17b.

⁸⁹ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 17a-18b.

Müellif, eserde müfred hemzenin akabinde aynı kelimedede peş peşe gelen iki hemze⁹⁰ ve farklı kelimelerde vaki olan iki hemze konularına yer vermektedir.⁹¹ ‘Avfî, zikri geçen mevzulardan aynı kelimedede peş peşe gelen iki hemzeye dair daha ziyade istifhâm⁹² ve vasl hemzelerine⁹³ değinirken farklı kelimelerde bulunan iki hemzeye örnekler vermekte ve meseleye dair uygulamaları kırâat ricâline nispet etmektedir.⁹⁴

Eserde hemzelerle alakalı ele alınan bir diğer konu nakldir. ‘Avfî, bu mevzûda öncelikle nakl kavramının tarifini yapmakta; daha sonra Verş’in bu husustaki birtakım uygulamalarına örnekler vermektedir.⁹⁵ Eserde nakl meselesiyle ilgili bazı örneklere tahrîrât disiplinine tealluk etmesi nedeniyle özellikle yer verilmektedir. Bu misallerden biri عاداً الأولى terkibi, bir diğeri ise القرآن kelimesidir.⁹⁶ Hemzeye dair eserde bahsi geçen bir diğer konu ise sekt meselesidir.⁹⁷ Müellif, nakl meselesinde olduğu gibi sekt bahsinde de öncelikle tarif yapmakta, sonrasında da sekt ehliyle bunların uygulamalarına değinmektedir.⁹⁸ Ebû Ca‘fer’in hecâ harflerindeki⁹⁹ sekte dair icrası da ‘Avfî’nin bu başlık altında ele aldığı hususlardandır.¹⁰⁰

‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele* adlı eserinde hâ-i kinâye bahsine de yer vermektedir. Şöyle ki o, öncelikle hâ-i kinâye konusunu örneklendirmekte, daha sonra diğer başlıklarda olduğu gibi bu hususa ilişkin misalleri kırâat ricâline nispet ederek zikretmektedir.¹⁰¹ Eserde hâ-i kinâye sonrasında Hamza ve Hişâm’ın vakfları meselesi yer almaktadır.¹⁰² Müellif, bu konunun kavranabilmesi için kırâat isnâdlarının bilinmesine ve Arap dili kuralları ile Resmü’l-Osmânî bilgisine sahip olunmasına ihtiyaç olduğunu belirtmekte, aksi durumda hatalı ve şâz okumaların söz

⁹⁰ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 20a.

⁹¹ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 24b.

⁹² ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 21a.

⁹³ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 23a.

⁹⁴ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 24b.

⁹⁵ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 25a.

⁹⁶ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 26a-b.

⁹⁷ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 26a.

⁹⁸ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 26a-27b.

⁹⁹ Hecâ harfleri ifadesiyle kastedilen hurûf-ı mukatta‘adır.

¹⁰⁰ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 27b.

¹⁰¹ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 27a-b.

¹⁰² ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 6a.

konusu olabileceğini dile getirmektedir.¹⁰³ ‘Avfî, konuyu ele alırken öncelikle alt başlıklar hâlinde birtakım hususlara değinmekte ve yer yer bu başlıklar altında bazı meseleleri irdelemektedir.¹⁰⁴

Eserin usûl kısmında ele alınan diğer konu başlıkları feth, imâle ve beyne;¹⁰⁵ Kisâi’nin bazı kelimelerdeki imâlelerle ilgili görüşleri,¹⁰⁶ Ezrak’ın râ harfîyle alakalı icrası,¹⁰⁷ kırâat ricâlinin lâm harfîne dair uygulamaları,¹⁰⁸ kelime sonlarında yapılan vakfla birlikte ortaya çıkan vecîhler,¹⁰⁹ resmü’l-mushaf zaviyesinden gerçekleşen vakf uygulamaları¹¹⁰ ve cem‘i mîmlerindeki sılalardır.¹¹¹ Usûl konularından sonra eserde ferşü’l-hurûf bölümüne geçilmekte¹¹² ve bu kısımda sûrelerdeki kırâat ihtilaflarına tek tek yer verilmektedir.¹¹³ Eserde temas edilen son mevzû ise tekbir bahsidir. Bu kısımda tekbir uygulamasının kaynağının Hz. Peygamber olduğuna ve tekbir siğâlarından sadece الله أكبر formu üzerinde ittifak edildiğine dikkat çekilmektedir. Bu başlıkta Duhâ’dan itibaren beyne’s-sûrateyne müteallik tekbir vecihleri de tek tek zikredilmektedir.¹¹⁴

‘Avfî, telifinde konuları bâb başlıkları altında ele almakta,¹¹⁵ bâblar dâhilinde ayrıntılı zikredilmesi gereken hususları ise fasllar hâlinde incelemekte,¹¹⁶ bazen de fasllar altında nev‘ ismiyle başlıklar açmaktadır.¹¹⁷ O, faslların içinde hususi bir meseleyi irdeleneceği zaman وأما ve فأمّا ifadeleriyle konulara giriş yapmakta,¹¹⁸ üzerinde durulması gereken yerlerde ise مسألة¹¹⁹ ve تنبيهات sözcükleriyle konuya

¹⁰³ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 28b.

¹⁰⁴ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 28a-29a.

¹⁰⁵ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 36a.

¹⁰⁶ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 43a.

¹⁰⁷ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 44a.

¹⁰⁸ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 46a.

¹⁰⁹ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 47a.

¹¹⁰ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 49b.

¹¹¹ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 54b.

¹¹² ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 54a.

¹¹³ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 54a-120b.

¹¹⁴ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 119b.

¹¹⁵ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 6a.

¹¹⁶ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 13b.

¹¹⁷ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 28a.

¹¹⁸ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 7b.

¹¹⁹ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 33a.

dikkat çekmektedir.¹²⁰ Bununla birlikte bazen başlıklandırmada fasl yerine قسم kelimesinin de kullanıldığı görülmektedir.¹²¹ Şuna da değinmek gerekir ki eserde kırâat ricâlinin ihtilaf ettiği yerlerde واختلفوا,¹²² ittîfak ettikeri durumlarda ise اجتمع ifadesi kullanılmaktadır.¹²³

‘Avfî, eserini kaleme alırken pek çok kaynaktan istifade etmiştir. Bunların başlıcaları: *et-Teysîr fî'l-kırâ'âtî's-seb*,¹²⁴ *Hirzû'l-Emânî*,¹²⁵ *el-Hidâye fî'l-kurrâî's-seb*,¹²⁶ *el-Kâfî fî'l-kırâ'âtî's-seb*,¹²⁷ *et-Tebsîra fî'l-kırâ'âtî's-seb*,¹²⁸ *Tayyibetü'n-Neşr fî'l-kırâ'âtî'l-'aşr*,¹²⁹ *Tahbîru't-Teysîr fî'l-kırâ'âtî'l-eimmeti'l-'aşera*,¹³⁰ *Kitâbü'l-Îrşâd fî'l-kırâ'âtî 'ani'l-eimmeti's-seb'a*,¹³¹ *et-Tezkira fî'l-kırâ'âtî's-semân*,¹³² *el-Kâmil fî'l-kırâ'âtî'l-'aşer ve'l-erbe'îne'z-zâidete 'aleyhâ*,¹³³ *el-Hâdî fî'l-kırâ'âtî's-seb*,¹³⁴ *el-Unvân fî'l-kırâ'âtî's-seb*,¹³⁵ *el-Müctebâ*¹³⁶ ve *Bahru'l-me'ânî ve kenzü seb'i'l-mesânî* dir.¹³⁷ Müellif eserini aşağıdaki ifadelerle sonlandırmaktadır:

وهذا آخر ما قدره الله تعالى من تأليف كتاب الجواهر المكلفة لمن رام الطرق المكمل نفع الله تعالى بها المسلمين آمين وافق الفراغ من كتابه وتأليفه في الساعة المباركة من يوم الجمعة المباركة الثاني والعشرون من ذي القعدة المباركة سنة تسع وأربعين وألف أحسن الله عاقبتهم وذلك بمنزلي عند الحريم من السرائر الرسمية.

el-Cevâhiru'l-mükellele'nin İçerik Tablosu

¹²⁰ ‘Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 42a.

¹²¹ ‘Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 49b.

¹²² ‘Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 10a.

¹²³ ‘Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 16b.

¹²⁴ ‘Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 6b.

¹²⁵ ‘Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 12b.

¹²⁶ ‘Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 12b.

¹²⁷ ‘Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 12b.

¹²⁸ ‘Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 12b.

¹²⁹ ‘Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 46a.

¹³⁰ ‘Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 19b.

¹³¹ ‘Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 12b.

¹³² ‘Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 12b.

¹³³ ‘Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 12b.

¹³⁴ ‘Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 12b.

¹³⁵ ‘Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 12b.

¹³⁶ ‘Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 38a.

¹³⁷ ‘Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 6b.

Kırâat İmamları ve Râvîlerin in İsimleri vr. 6b	Tarik Sahipleri vr. 6a	İdğâm-ı Kebîr vr. 6a	İdğâm-ı Sağîr vr. 10a	Mahreçle ri Birbirleri ne Yakın Olan Harfler vr. 11a	Nûn-i Sâkîn ve Tenvînin Hükümle ri vr. 12a	Bezzî'nin Tâ Hakkında ki Uygulam aları vr. 13a	Med ve Kasr vr. 13a
Müfred Hemze vr. 17b	Bir Kelimedeki İki Hemze vr. 20a	İki Kelimedeki İki Hemze vr. 24b	Nakl vr. 5a	Sekt vr. 26a	Hâu'l- Kinâye vr. 27b	Hamza ve Hişâm'ın Hemze Üzerinde ki Vakfları vr. 28b	Feth, İmâle ve Beyne vr. 36a
Kîsâî'nin Bazı Kelimele rdeki İmâle Uygulam aları vr. 43a	Ezrak'ın Râ Harfinde ki İcrası vr. 44a	Lâm Bahsi vr. 46a	Kelimele rin Sonların daki Vakflar vr. 47a	Mushaf İmlâsına Göre Vakflar vr. 49b	İşmâm Bahsi vr. 53a-b	Cemi Mîmlerin deki Sıla Bahsi vr. 54b	İstiâze vr. 54b
Besmele vr. 54b	Ferşü'l- Hurûf	Tekbirler vr. 120b	Ferağ Kaydı				

	vr. 54a- 120b		vr. 122b
--	------------------	--	----------

2.1.1.3. *Dürri'l-Mensûr fi'n-Nehci'l-Mensûr*

‘Avfî, *Dürri'l-mensûr fi'n-nehci'l-mensûr* adlı eserini ‘aşru’s-suğrâ muhtevasıyla Ahmed el-Mesyerî’nin tarîki üzere¹³⁸ kaleme aldığını ifade etmektedir. Eserin incelenen nüshası Kahire Ezheriye Kütüphanesi, 22272 numarada bulunmaktadır. Bu eserin adı her ne kadar bazı çalışmalarda *Dürri'l-mensûr fi'n-nehci'l-meşhûr* olarak zikredilse de ‘Avfî’nin eserinin dibâcesinde eserin ismi *Dürri'l-mensûr fi'n-nehci'l-mensûr* şeklinde geçmektedir.¹³⁹

‘Avfî, eserine şu sözlerle giriş yapmaktadır:

الحمد لله الذي أنزل القرآن كلامه غير مخلوق ويسره على خير نبي أرسله وفضله على كل كتاب أنزل
ونصّب لتلاوته من رفع درجاته وتوجه وفتح لهم طريق رواياته وخفض لهم ما شذّ ومهده وكسر كأس اللهو عن
قلبه وضمه بمحبّتك وجزمه.

‘Avfî, *Dürri'l-mensûr*’a kırâat ricâline dair malumat vererek başlamakta, bu kısımda zikrettiği kişiler hakkında biyografik ve tabakata dair bilgilere yer vermektedir.¹⁴⁰ ‘Avfî’nin hocası Ahmed el-Mesyerî aracılığıyla önce İbnü’l-Cezerî’ye sonrasında da Dâni’ye kadar olan icâzet silsilesi bu kısımda bahsi geçen hususlardandır.¹⁴¹ ‘Avfî, icâzet silsilesini zikrettikten sonra usûl konularına giriş yapmaktadır. O, burada öncelikle idğâm konusunu ele almakta, sırasıyla idğâm-ı kebîre ve kısımlarına dair örneklere yer vermektedir. İdğâm bağlamında zikredilen

¹³⁸ Ahmed el-Mesyerî, Osmanlı coğrafyasında İstanbul tarîki olarak bilinen tarikin kurucusu olarak kabul edilmektedir. İstanbul tarîkiyle ilgili geniş bilgi için bk. Akdemir, *Kırâat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 116-119; Fırat, “Kırâat İlmi ve Tarikler”, 44; Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî*, 200-201; “Osmanlı Kırâat Eğitiminde Tarikler”, 98.

¹³⁹ Muhammed b. Ahmed el-‘Avfî, *Dürri'l-mensûr fi'n-nehci'l-mensûr* (Kahire: Ezheriye Kütüphanesi, 22272), 69b; Akyüz, *Osmanlı Kurrâları* (İstanbul: Rabbani Yayınları, 2021), 119; ‘Îsâvî, *Dirâse ve Tâ’rif Mahtûta “Dürri'l-Efkâr”*, 38; Hayânî, *Dirâse ve Tahkîk Mahtûta (Muhtasarı’l-makâle fi’l-fethi ve’l-imâle*, 19.

¹⁴⁰ ‘Avfî, *Dürri'l-mensûr*, 69b-71a-74a. Hadis ilminde yaşadığı dönemler esas alınarak râvîlerin tabakalandırılmasında olduğu gibi ‘Avfî de burada kırâat ricâli için tabaka ifadesini kullanmaktadır.

¹⁴¹ ‘Avfî, *Dürri'l-mensûr*, 74a-b.

hususlardan birisi de bir kelimedede ve iki kelimedede vaki olan idğâm meselesidir.¹⁴² Daha sonra idğâm-ı sağıra değinen ‘Avfî, Verş ve İbn Zekvân gibi râvîlerin idğâm uygulamalarını ele almaktadır.¹⁴³ Bu bölümde idğâmlarla ilgili bahsi geçen bir diğer mesele ise birbirlerine idğâmları câiz, vacip ve mümtenî‘ olan harflerdir. ‘Avfî burada harflerin mahreçlerini inceleyerek konuya giriş yapmakta ve mevzûyu câiz-vacip-mümtenî‘ idğâmlar tasnifine göre ele almaktadır.¹⁴⁴

Eserde, idğâm bahsi sonrasında ele alınan konu nûn-i sâkinedir. Bu bağlamda boğaz harflerinin nûn harfiyle peş peşe bulunması, Verş’in hemzeleri, ح ve ع harflerinin Ebû Ca‘fer kırâatindeki ihfâ uygulaması, Ebû Ca‘fer’in izhârı, idğâm-ı bilâ ğunne, idğâm-ı me‘a’l-ğunne ve ihfâ gibi konulara yer verilmektedir.¹⁴⁵ Bezzî’nin “tâ”ları,¹⁴⁶ med ve kasr,¹⁴⁷ müfred hemze,¹⁴⁸ bir kelimedede iki hemze,¹⁴⁹ iki kelimedede iki hemze,¹⁵⁰ nakl,¹⁵¹ vakf-ı Hamza ve Hişâm,¹⁵² sekt,¹⁵³ feth ve imâle,¹⁵⁴ Kisâî’nin vakf hâlinde hâu’t-te’nîsteki imâlesi,¹⁵⁵ Verş’in “râ”ları,¹⁵⁶ Ezrak’ın lâmü’t- tağlîzi,¹⁵⁷ kelime sonlarındaki vakflar,¹⁵⁸ vakf hâlinde resmü’l-mushafa tealluk eden kırâat ihtilafları,¹⁵⁹ “yâ” harfinin nevilerinde gerçekleşen uygulamalar¹⁶⁰ ve hâu’l-kinâye; eserde sırasıyla ele alınan diğer usûl konularıdır.¹⁶¹

¹⁴² ‘Avfî, *Dürri’l-mensûr*, 74b.

¹⁴³ ‘Avfî, *Dürri’l-mensûr*, 78b.

¹⁴⁴ ‘Avfî, *Dürri’l-mensûr*, 79a.

¹⁴⁵ ‘Avfî, *Dürri’l-mensûr*, 82a-82b.

¹⁴⁶ ‘Avfî, *Dürri’l-mensûr*, 84a.

¹⁴⁷ ‘Avfî, *Dürri’l-mensûr*, 84b.

¹⁴⁸ ‘Avfî, *Dürri’l-mensûr*, 91b.

¹⁴⁹ ‘Avfî, *Dürri’l-mensûr*, 96a.

¹⁵⁰ ‘Avfî, *Dürri’l-mensûr*, 99a.

¹⁵¹ ‘Avfî, *Dürri’l-mensûr*, 101a.

¹⁵² ‘Avfî, *Dürri’l-mensûr*, 101b.

¹⁵³ ‘Avfî, *Dürri’l-mensûr*, 102a.

¹⁵⁴ ‘Avfî, *Dürri’l-mensûr*, 113a.

¹⁵⁵ ‘Avfî, *Dürri’l-mensûr*, 120b.

¹⁵⁶ ‘Avfî, *Dürri’l-mensûr*, 121b.

¹⁵⁷ ‘Avfî, *Dürri’l-mensûr*, 123b.

¹⁵⁸ ‘Avfî, *Dürri’l-mensûr*, 124a.

¹⁵⁹ ‘Avfî, *Dürri’l-mensûr*, 125a.

¹⁶⁰ ‘Avfî, *Dürri’l-mensûr*, 129a.

¹⁶¹ ‘Avfî, *Dürri’l-mensûr*, 131b.

‘Avfî, eserinde konuları bâblara¹⁶² ve fasllara¹⁶³ ayırarak incelemektedir.¹⁶⁴ Ele aldığı meselelere dair çokça misal veren ‘Avfî, bu bağlamda örnek anlamındaki نحو sözcüğünü sıkça kullanmaktadır.¹⁶⁵ O, râvîlerin ihtilaf ettikleri yerlerde اختلف¹⁶⁶ ittifak ettikleri durumlarda ise اجمع¹⁶⁷ ifadelerine yer vermekte ve kurrânın birbiriyle uyuşan icraları için وافق¹⁶⁸ ifadesini kullanmaktadır. Müellif, diğer teliflerinde olduğu üzere *Dürri’l-mensûr*’da da bazı kırâat meselelerini farazi sorular sorup bunları cevaplayarak anlatmakta; bu bağlamda sıkça فأن قلت قلت terkiibinden istifade etmektedir.¹⁶⁹ ‘Avfî’nin eser yazımında takip ettiği genel metodu dikkate alındığında esere ait nüshanın son kısmının düştüğü anlaşılmaktadır. Zira o, genelde teliflerinin son bölümünde ferağ kaydı oluşturmakta ve burada ilgili eserini nerede, hangi tarihte kaleme aldığını zikretmektedir. *Dürri’l-mensûr*’un ilgili nüshasında ise bu tarz bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Eserin çalışmada incelenen nüshasında tespit edilebilen son cümleler şunlardır:

فلما قربت منها خلط لفظها بالزاي وافقهم رويس بالقصص والزلاز من غير خلاف وكذلك في الباقي
بخلاف عن التمار فالنخاس عنه بالاشمام وهو الذي في الأصل وروى أبو الطيب عنه الصاد غيرهما.

***Dürri’l-mensûr*’un İçerik Tablosu**

İmamlar ve Râvîleri vr. 69b	‘Avfî’ nin İcâzet Silsilesi vr. 74a	İdgâm Bahisleri vr. 74b	Nûn-i Sâkine vr. 82a	Bezzî’nin “Tâ”ları vr. 84a	Med ve Kasr vr. 84b
Müfred Hemze	Bir Kelimde İki	İki Kelimedede	Nakl vr. 101a	Vakf-ı Hamza ve	Sekt vr. 102a

¹⁶² ‘Avfî, *Dürri’l-mensûr*, 91b.

¹⁶³ ‘Avfî, *Dürri’l-mensûr*, 84a.

¹⁶⁴ ‘Avfî, *Dürri’l-mensûr*, 70b.

¹⁶⁵ ‘Avfî, *Dürri’l-mensûr*, 77a.

¹⁶⁶ ‘Avfî, *Dürri’l-mensûr*, 75a.

¹⁶⁷ ‘Avfî, *Dürri’l-mensûr*, 94a.

¹⁶⁸ ‘Avfî, *Dürri’l-mensûr*, 78a.

¹⁶⁹ ‘Avfî, *Dürri’l-mensûr*, 76a.

vr. 91b	Hemze vr. 84b	İki Hemze vr. 99a		Hişâm vr. 101b	
Feth ve İmâle vr. 113a	Verş'in "Râ"ları vr. 121b	Ezrak'ın Lâm-ı Tağlîzi vr. 123b	Kelime Sonlarındaki Vakf vr. 124a	Resmü'l- Mushaf Dikkate Alınarak Yapılan Uygulamalar vr. 125a	"Yâ" Bahisleri vr. 129a
Hâu'l- Kinâye vr. 131b					

2.1.1.4. *et-Teshîl ve Şifâu'l-'Alîl li-Tâlibi Ceddin Müciddin fî'r-Rahîl*

‘Avfî, *et-Teshîl ve şifâu'l-'alîl li-tâlibi ceddin müciddin fî'r-rahîl* adlı eserinde on kırâat imamının ihtilaflarını muhtasar olarak ele almaktadır. *et-Teshîl*'in çalışmada incelenen nüshası Edirne Selimiye Kütüphanesi, Selimiye Yazmalar Bölümü, 42/1 numarada bulunmaktadır. Eserin bulunduğu yazma nüsha 211 varak olup 1-199 arasında *et-Teshîl* yer almaktadır. Mezkûr nüshanın ferağ kaydı bölümünde ‘Avfî, eserini hicri 12 Zilhicce 1050 yılında Rüstem Paşa Konağı'nın yakınındaki evinde şiddetli hastalık hâlinde tamamladığını ifade etmektedir.

‘Avfî, eserine şu ifadelerle başlamaktadır:

الحمد لله ذي النعم المتواترة والفضل الجزيل، والصلاة والتسليم على نبيه الداعي إلى سواء السبيل،
يترادفان عليه ما حيّل مُحْيِل وأعلن بالتهليل، وعلى أصفياه الذين مثلهم في التوراة والإنجيل.

‘Avfî, *et-Teshîl* isimli eserinde ilk olarak kırâat imamları ile ikişer râvîsini zikretmekte,¹⁷⁰ sonrasında ise Dâni’nin kırâat imamlarına kadar olan silsilesine isnad zincirinde bulunan kırâat ricâlinin isimlerini zikretmek suretiyle yer vermektedir.¹⁷¹ O, aynı menhec üzere İbnü’l-Cezerî’nin isnad zincirini de burada zikretmektedir.¹⁷² Akabinde kendi icâzetinde yer alan isimleri tadat eden ‘Avfî, aynı zamanda Eyüp Sultan Camii’nde hocası Ahmed el-Mesyerî’den *eş-Şâtıbiyye*, *Tahbîru’t-Teysîr* ve *Neşr*’i okuduğuna dair malumat vermektedir.¹⁷³

‘Avfî, eserinde isnada dair verdiği bilgiler sonrasında sahîh kırâat şartlarını ele almaktadır. Mezkûr şartlar arasında Arap gramerine ve imam mushafa uygunluk ile sahîh isnâdı zikrederek bunlardan herhangi birinin eksikliği söz konusu olduğunda ilgili kırâatin şâz olarak kabul edilebileceğini ifade etmektedir. O, şâz kırâatler konusunu *Bahru’l-meânî* adlı eserinde ayrıntılı bir şekilde ele aldığını beyan etmektedir. Bu kısımda ‘Avfî, şâz kırâatlerin kabul edilebileceğini ifade etmekte; fakat bunların sahîh kırâatler gibi tilâvet edilemeyeceği ve inkâr edenlerin kâfir olarak addedilemeyeceği tezini savunmaktadır.¹⁷⁴

Eserde ferşü’l-hurûf öncesinde müstakil olarak değinilen hususlardan biri istiâze-besmele bahsidir. Burada istiâzenin gizli veya açıktan çekilebileceğine dair cumhurun görüşünden bahsedilirken besmele hususunda ise alternatif vecihlere işaret edilmektedir.¹⁷⁵ Bu bilgiler sonrasında ferşü’l-hurûfa geçilmekte, Fâtihâ sûresindeki vecihler¹⁷⁶ ayrıntılı bir şekilde ele alındıktan sonra Bakara’dan itibaren sûre tertibine göre imamların vücûhâtlarına yer verilmektedir. Eserin son kısmında ise tekbir

¹⁷⁰ ‘Avfî, *et-Teshîl* ve *şifâü’l-‘alîl li tâlibin ceddin ve müciddin fi’r-rahîl*, (Edirne: Selîmiye Yazma Eser Kütüphanesi, Selimiye, 42), 2a. Mezkûr numarada bulunan yazma eserin adı Yazma Eserler Kurumu internet sitesinde “Mecmuat El Resail Teshil Şifa El-Alil” şeklinde yanlış olarak kaydedilmiştir.

¹⁷¹ ‘Avfî, *et-Teshîl* ve *şifâü’l-‘alîl*, 3b.

¹⁷² ‘Avfî, *et-Teshîl* ve *şifâü’l-‘alîl*, 3a.

¹⁷³ ‘Avfî, *et-Teshîl* ve *şifâü’l-‘alîl*, 4b.

¹⁷⁴ ‘Avfî, *et-Teshîl* ve *şifâü’l-‘alîl*, 8b.

¹⁷⁵ ‘Avfî, *et-Teshîl* ve *şifâü’l-‘alîl*, 9a.

¹⁷⁶ ‘Avfî, *et-Teshîl* ve *şifâü’l-‘alîl*, 8b-10b.

Tahbîru't-Teysîr,¹⁹¹ *Kitâbü'l-İrşâd fî'l-kırâât 'ani'l-eimmeti's-seb'a*,¹⁹² *et-Tezkira*,¹⁹³ *el-'Unvân fî'l-kırâ'âti's-seb'*,¹⁹⁴ *el-Müctebâ*,¹⁹⁵ *el-Cevâhiru'l-yürâiyye*¹⁹⁶ ve *Bahru'l-me'ânî ve kenzü seb'i'l-mesânî* dir.¹⁹⁷ 'Avfî, eserini şu ifadelerle sona erdirmektedir:

ما زينت بالنجمي وأشرققت بالفجوى وضوات بالشمس في يومنا والغدوى إلى انتهاء الأمرى تمت بعونه
الله الملك الوالي والحمد لله رب العالمين.

***et-Teshîl ve şifâü'l-'alîl*'in İçerik Tablosu**

On Kırâat İmamı ve Râvîleri vr. 2a	Dânî'nin İsnâdında İsmi Geçen Kurrâ vr. 3b	'Avfî'ni n İcâzet Silsilesi vr. 4b-7a	Sahîh Kırâatler İçin Aranan Şartlar vr. 8b	İstiâze ve Besmele vr. 8a	Fâtihâ Sûresind e Mevcut Ferşî Farklılık lar vr. 8a	Bakara Sûresind e Mevcut Ferşî Farklılık lar vr. 10b	Al-i İmrân Sûresinde Mevcut Ferşî Farklılık lar vr. 50a
Nâs Sûresinde Mevcut Ferşî Farklılık lar vr. 198b	Tekbirler vr. 198a	Hâtime ve Dua vr. 198a- 199b	Ferağ Kaydı vr. 199b				

¹⁹¹ 'Avfî, *et-Teshîl ve şifâü'l-'alîl*, 198b.

¹⁹² 'Avfî, *et-Teshîl ve şifâü'l-'alîl*, 116b.

¹⁹³ 'Avfî, *et-Teshîl ve şifâü'l-'alîl*, 116b.

¹⁹⁴ 'Avfî, *et-Teshîl ve şifâü'l-'alîl*, 116b.

¹⁹⁵ 'Avfî, *et-Teshîl ve şifâü'l-'alîl*, 116b.

¹⁹⁶ 'Avfî, *et-Teshîl ve şifâü'l-'alîl*, 11a.

¹⁹⁷ 'Avfî, *et-Teshîl ve şifâü'l-'alîl*, 198b.

2.1.2. ‘Aşru’l-Kübrâ’ya Dair Eseri

‘Avfî’nin telifleri arasında ‘aşru’l-kübrâya dair tek bir eseri tespit edilebilmiştir. Bu kısımda onun ‘aşru’l-kübrâ üzere kaleme aldığı *Şifâü’z-zam’ân ve ziyâü’l-Furkân* isimli eserinin muhteviyatı geniş bir şekilde incelenecektir.

Şifâü’z-Zam’ân ve Ziyâü’l-Furkân fî Kırâ’âti’l-Eimmeti’l-‘Aşerati Üli’l-İtkân

‘Avfî, *Şifâü’z-zam’ân ve ziyâü’l-Furkân fî kırâ’âti’l-eimmeti’l-‘aşerati üli’l-İtkân* adlı eserini ‘aşru’l-kübrâ muhtevasıyla kaleme almıştır. Eserin incelemeye tabi tutulan nüshası Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendî Bölümü, 7 numarada bulunmaktadır. ‘Avfî, *Şifâü’z-zam’ân* isimli eserini hicri 1033 yılında Rüstem Paşa sarayına yakın bir konumda bulunan evinde yazdığını ve bu kitabının 150. telifi olduğunu ifade etmektedir.¹⁹⁸ İncelenen nüshanın başka bir özelliği de müellif nüshası olmasıdır. Nüshanın baş kısımlarında tahrifat olduğu için eserin giriş cümleleri tespit edilememiştir.

Şifâü’z-zam’ân’ın ilgili nüshasında mukaddime bölümünün tamamı ve usûle dair ilk konuların yer aldığı sayfalar düşmüştür. Okunma imkânı olan bölümde ‘Avfî’nin ilk olarak ele aldığı konu elifü’l-mümâledir. Bu kısımda vakf-vasl durumlarında elifü’l-mümâleye Sûsî rivâyeti kapsamında değinilmektedir.¹⁹⁹ Ayrıca üzerinde imâle icra edilen harflerin tamamına yer verilmekte ve bunlar örneklendirilmektedir.²⁰⁰ Eserde imâle konusuyla ilgili genişçe yer verilen bir diğer husus Kisâi’nin vakf hâlinde icra ettiği hâ-i tenislerdeki imâleleridir.²⁰¹ Eserde imâle bahsinden sonra râ harfinde Verş’in Ezrak tarîkine isnâd edilen terkîk uygulamasına

¹⁹⁸ ‘Avfî, *Şifâü’z-zam’ân ve ziyâü’l-Furkân fî kırââti’l-eimmeti’l-‘aşerati üli’l-İtkân*, (İstanbul: Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendî, 7), 303a-b.

¹⁹⁹ ‘Avfî, *Şifâü’z-zam’ân ve ziyâü’l-Furkân*, 4a-b.

²⁰⁰ ‘Avfî, *Şifâü’z-zam’ân ve ziyâü’l-Furkân*, 5a.

²⁰¹ ‘Avfî, *Şifâü’z-zam’ân ve ziyâü’l-Furkân*, 9b-11a.

yönelik malumat verilmektedir.²⁰² Eserde değinilen bir başka konu ise Ruveys'e isnâdla lâm harfinin tağlîzidir.²⁰³

Şifâû 'z-zam 'ân'da kelime sonlarında vakf yapıldığında ortaya çıkan icralara değinilmekte²⁰⁴ ve bu meyanda öncelikle kelime sonlarındaki vakflar meselesi ele alınmaktadır. Sonrasında ise vasl hâlinde sonu sâkin veya harekeli kelimelerdeki vakflar,²⁰⁵ tâ-i merbûtalara üzerinde yapılan vakflar, İbn Kesîr kırâatinde icra edilen cem'i zamirleri ve iki sâkinin bir araya gelmesi durumunda kelimelerde ortaya çıkan hâller incelenmektedir. Bir diğer başlıkta ise ravm ve işmâm yapılan kelimeler inceleme konusu olmuştur.²⁰⁶ Vakflarla ilgili değinilen bir başka husus, mushaf imlâsı merkezli oluşan vakflardır.²⁰⁷

Eserde, vakf bahsinin akabinde temas edilen konu izafet “yâ”larıdır. Mevzuyla alakalı ilk olarak kendisinden sonra meftûh hemze gelen izafet “yâ”larına değinilmekte bu bağlamda Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Ca'fer ve Ebû 'Amr kırâatlerindeki icralara yer verilmekte ve bu hususta mezkûr imamların ittifak ettikleri uygulamalar incelenmektedir.²⁰⁸ Konuyla ilgili değinilen bir başka mesele, kendisinden sonra meksûr hemze gelen izâfet “yâ”larıdır.²⁰⁹ Sonrasında mazmûm hemze gelen,²¹⁰ akabinde lâm-ı tarifli hemze-i vasl²¹¹ ile lâm-ı tarifsiz hemze-i vasl gelen izafet “yâ”larının²¹² yanı sıra vasl veya kat' olsun kendisinden sonra herhangi bir hemzenin gelmediği izafet “yâ”ları da *Şifâû 'z-zam 'ân*'da ele alınan konular arasındadır.²¹³ Burada yâ harfiyle ilgili olarak değinilen bir başka husus ise kelime sonlarında

²⁰² 'Avfî, *Şifâû 'z-zam 'ân ve ziyâû 'l-Furkân*, 12b.

²⁰³ 'Avfî, *Şifâû 'z-zam 'ân ve ziyâû 'l-Furkân*, 16b.

²⁰⁴ 'Avfî, *Şifâû 'z-zam 'ân ve ziyâû 'l-Furkân*, 17b.

²⁰⁵ 'Avfî, *Şifâû 'z-zam 'ân ve ziyâû 'l-Furkân*, 17a-b.

²⁰⁶ 'Avfî, *Şifâû 'z-zam 'ân ve ziyâû 'l-Furkân*, 18a-19b.

²⁰⁷ Konuyla alakalı olarak detaylı bilgi için bk. 'Avfî, *Şifâû 'z-zam 'ân ve ziyâû 'l-Furkân*, 21b-26a.

²⁰⁸ 'Avfî, *Şifâû 'z-zam 'ân ve ziyâû 'l-Furkân*, 32b.

²⁰⁹ 'Avfî, *Şifâû 'z-zam 'ân ve ziyâû 'l-Furkân*, 34b.

²¹⁰ 'Avfî, *Şifâû 'z-zam 'ân ve ziyâû 'l-Furkân*, 35b.

²¹¹ 'Avfî, *Şifâû 'z-zam 'ân ve ziyâû 'l-Furkân*, 35a.

²¹² 'Avfî, *Şifâû 'z-zam 'ân ve ziyâû 'l-Furkân*, 36a.

²¹³ 'Avfî, *Şifâû 'z-zam 'ân ve ziyâû 'l-Furkân*, 39b.

bulunan zâid “yâ”lardır.²¹⁴ Yâ harfine dair bahisler sonrasında sırasıyla istiâze²¹⁵ besmele,²¹⁶ ferşü’l-hurûf²¹⁷ ve tekbirler²¹⁸ konusu ele alınmaktadır.

‘Avfî, *Şifâü’z-zam’ân*’ı kaleme alırken pek çok kaynaktan istifade etmiştir. Bunlardan bazıları; *Hirzü’l-Emânî*,²¹⁹ *el-Hidâye*,²²⁰ *el-Kâfi*,²²¹ *et-Tebsıra*,²²² *Kitâbü’l-İrşâd fî’l-kirâât ‘ani’l-eimmeti’s-seb’a*,²²³ *et-Tezkira*,²²⁴ *el-Kâmil*,²²⁵ *el-Hâdî*,²²⁶ *el-‘Unvân*,²²⁷ *el-Müctebâ*²²⁸ ve *Ravdatü’l-‘irfân ve behcetü’l-ihvân fî turuki’l-‘Irakıyyîn*’dir.²²⁹ ‘Avfî eserini aşağıdaki ifadelerle sonlandırmaktadır:

فهذا آخر ما يسره الله تعالى من تأليف كتاب شفاء الظمان وضياء الفرقان في قراءات الأئمة العشرة
أولي الإتيان وذلك بمنزلي باب السراية المنسوبة إلى سلطان رستم باشا رحم الله من سلف وأحسن عاقبة من بقى
وافق الفراغ من تأليفه يوم الإثنين المبارك مستهل شهر رجب المبارك سنة ثلاث وثلاثين وألف. قاله وكتبه محمد
بن أحمد العوفي الضعيف غفر الله لهما والمسلمين أجمعين. كتب المؤلفات مائة وخمسين.

Şifâü’z-zam’ân’ın İçerik Tablosu

Elifü’l- Mümâle vr. 4b	Sûre Başlarınd a Mevcut Harflerin İmâleleri vr. 6a	Kisâî’ni n Vakf Hâlinde Hâu’t- Te’nîs’e Dair İmâlesi	Verş’in Râ Harfindek i Uygulama sı	Ruveys’in Tağlîz ile İlgili Uygulama ları vr. 16b	Kelime Sonlarınd a Vakflar vr. 17a	Zamîr Hâsı (Ravm/İ şmâm) vr. 19a	Resmül’ - Mushafa Göre Vakf vr. 21b
------------------------------	---	--	---	--	---	--	--

²¹⁴ ‘Avfî, *Şifâü’z-zam’ân ve ziyâü’l-Furkân*, 39a.

²¹⁵ ‘Avfî, *Şifâü’z-zam’ân ve ziyâü’l-Furkân*, 46a.

²¹⁶ ‘Avfî, *Şifâü’z-zam’ân ve ziyâü’l-Furkân*, 51b.

²¹⁷ ‘Avfî, *Şifâü’z-zam’ân ve ziyâü’l-Furkân*, 54a-300a.

²¹⁸ ‘Avfî, *Şifâü’z-zam’ân ve ziyâü’l-Furkân*, 301b.

²¹⁹ ‘Avfî, *Şifâü’z-zam’ân ve ziyâü’l-Furkân*, 268b.

²²⁰ ‘Avfî, *Şifâü’z-zam’ân ve ziyâü’l-Furkân*, 168a.

²²¹ ‘Avfî, *Şifâü’z-zam’ân ve ziyâü’l-Furkân*, 268b.

²²² ‘Avfî, *Şifâü’z-zam’ân ve ziyâü’l-Furkân*, 268b.

²²³ ‘Avfî, *Şifâü’z-zam’ân ve ziyâü’l-Furkân*, 158a.

²²⁴ ‘Avfî, *Şifâü’z-zam’ân ve ziyâü’l-Furkân*, 158a.

²²⁵ ‘Avfî, *Şifâü’z-zam’ân ve ziyâü’l-Furkân*, 267a.

²²⁶ ‘Avfî, *Şifâü’z-zam’ân ve ziyâü’l-Furkân*, 268b.

²²⁷ ‘Avfî, *Şifâü’z-zam’ân ve ziyâü’l-Furkân*, 268b.

²²⁸ ‘Avfî, *Şifâü’z-zam’ân ve ziyâü’l-Furkân*, 158a.

²²⁹ ‘Avfî, *Şifâü’z-zam’ân ve ziyâü’l-Furkân*, 146a.

		vr. 9b	vr. 12b				
İzâfet “Yâ”ları vr. 32a	Zâid “Yâ”lar vr. 39b	İstiâze vr. 46a	Besmele vr. 51b	Ferşü’l- Hurûf vr. 54a	Fâtihâ Sûresi vr. 54a	Nâs Sûresi vr. 300a	Tekbirle r vr. 301b
Ferağ Kaydı vr. 306b							

2.1.3. Şâz Kırâatlere Dair Eseri

‘Avfî’nin çalışmaları arasında şâz kırâatlere dair kaleme alınmış olan tek bir eser tespit edilebilmiştir. Bu kısımda onun şâz kırâatlerle ilgili *Lemehâtü’l-envâr ve nefehâtü’l-ezhâr* isimli eserinin içeriği ayrıntılı bir şekilde tanıtılacaktır.

Lemehâtü’l-Envâr ve Nefehâtü’l-Ezhâr fî’l-Kırâ’âti’l-Erba‘ati’l-Mezîde ‘Ale’l-‘Aşreti’l-Meşhûre bi’l-Emsâr

‘Avfî, *Lemehâtü’l-envâr ve nefehâtü’l-ezhâr fî’l-kırâ’âti’l-erba‘ati’l-mezîde ‘ale’l-‘aşreti’l-meşhûre bi’l-emsâr* adlı eserinde dört şâz kırâati ele almaktadır. Eserin incelenek olan nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendî Bölümü, 24 numarada bulunmaktadır. Müstensih Muhammed b. el-Hâc Mustafâ’nın müellif nüshasından istinsâh ettiği eser, hicri 1114 yılında tamamlanmıştır.²³⁰

‘Avfî, mezkûr esere aşağıdaki cümlelerle giriş yapmaktadır:

²³⁰ ‘Avfî, *Lemehâtü’l-envâr ve nefehâtü’l-ezhâr fî’l-kırâ’âti’l-erba‘ati’l-mezîde ‘ale’l-‘aşreti’l-meşhûre bi’l-emsâr*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendî, 24), 64b.

الحمد لله مكور النهار على الليل ومكور الليل على النهار وجعلنا من أمة نبيه المختار، وشرفنا بتلاوة كتابه أناء الليل والنهار، ووعدنا الفوز بالدرجات العلى والنجاة من النار، والصلاة والتسليم على خير خلقه محمد النبي المختار، وعترته وصحبه المهاجرين والأنصار، والتابعين لهم بإحسان والكرام الأخيار وعلى جميع الأنبياء والمرسلين أولى الأيدي والأبصار.

Eserin ilk bölümünde şâz kırâatlere dair genel hatlarıyla bilgi veren ‘Avfî, şâz kırâatlerle namaz kılınması hususunda ihtilafın söz konusu olduğunu, bu bağlamda mütekaddimûnun şâz kırâatlerin isnâdına vâkîf olmaları hasebiyle onlarla namaz tilâvetine izin verdiğini, müteahhirûnun ise bu isnâdları kaybetmeleri sebebiyle namazda şâz kırâatlerin okunmasına ruhsat vermediklerini ifade etmektedir. ‘Avfî, ders almış olduğu bazı hocalarının şâz kırâatle namaz kılınabileceği görüşünde olduklarını; fakat edeben bunu hoş görmediklerini beyan etmektedir. Daha sonra şâz kırâat imâmları ve râvîlerini zikreden ‘Avfî, konuyla ilgili eser ortaya koyan kırâat âlimleri hakkında özlü bilgiler vermektedir. Söz konusu veriler arasında mezkûr kırâat ricâlinin hangi beldeye mensup oldukları, hoca ve talebeleri hakkında calibi dikkat malumat bulunmaktadır.²³¹ O, bu hususta imâmlarla alakalı bilgilerin verildiği kaynakları da sık sık zikretmektedir.²³²

Eserde verilen biyografik bilgilerin akabinde idğâm bahsine geçilmekte ve bu hususta ilk olarak idğâm-ı kebîr hususu ele alınmaktadır.²³³ ‘Avfî, burada aynı kelimede veya iki kelimede vaki olan idğâmı alakalı Arap dilcilerinin ihtilaf ettiğini beyan ettikten sonra kendisinin mevzûya dair görüşünü dile getirmektedir.²³⁴ O, bu bilgiler sonrasında mahreçleri ve sıfatları aynı olan iki harfin idğâmına değinmektedir.²³⁵ ‘Avfî, konuyu incelerken kırâat ricâlinin idğâmlarla ilgili uygulamalarında ihtilaf ve ittifak noktalara özellikle dikkat çekmektedir.²³⁶ İdğâm bahsine *Lemehâtü'l-envâr*’da genişçe yer veren ‘Avfî, idğâmı söz konusu olan harflere tek tek değinmektedir.²³⁷ İdğâmlar hususunda temas edilen son mevzu ise

²³¹ ‘Avfî, *Lemehâtü'l-envâr*, 2a.

²³² ‘Avfî, *Lemehâtü'l-envâr*, 2a-3b.

²³³ ‘Avfî, *Lemehâtü'l-envâr*, 3a.

²³⁴ ‘Avfî, *Lemehâtü'l-envâr*, 4b.

²³⁵ ‘Avfî, *Lemehâtü'l-envâr*, 4a.

²³⁶ ‘Avfî, *Lemehâtü'l-envâr*, 5b.

²³⁷ ‘Avfî, *Lemehâtü'l-envâr*, 11b.

idğâm-ı sağîrdır. ‘Avfî, idğâm-ı sağîrin gerçekleştiği durumları tek kelime ve iki kelimede olmak üzere kısımlara ayırarak incelenmektedir.²³⁸

İdğâmlar bahsinden sonra eserde ele alınan konu hâu’l-kinâyedir.²³⁹ ‘Avfî, bunları dört grupta ele almakta ve konuyu örneklendirmektedir.²⁴⁰ Bu kısımda temas edilen bir diğer husus ise hâu’s-sekt meselesidir ki o, bu mevzûdaki örnekleri detaylı olarak incelemektedir.²⁴¹ Zamir hâlarının ayrı ve bitişik yazılması durumu da hâ harfiyle alakalı eserde bahsi geçen meselelerdendir. ‘Avfî, bu hususta öncelikle zamir “hâ”sının mahiyetine dikkat çekmekte daha sonra ise bu harfin kelime içindeki hâllerini açıklamaktadır.

يا أيها ifadesindeki hâ-i musâhabe de bu bâb altında zikri geçen mevzûlardandır. ‘Avfî hâ-i musâhabeyi; mazmûm yâ sonrasında harf-i medlerden elif bulunan, vakfen ve vaslen resmü’l-mushafta mevcut olan hâ şeklinde tanımlamaktadır. O, Kur’ân’da üç yerde vaslen söz konusu harf-i med olan elifin okunmadığını; ancak vakfen sabit olduğunu dile getirmekte ve bu üç kelimeyi tek tek zikretmektedir. Hâ harfiyle ilgili bahsi geçen son konu cem’i-müenneslerde vaki olan zamir “hâ”larıdır. Bu konuda kısa bir tanım yapan ‘Avfî, zamir “hâ”larının vakf ve vasl hâlinde nasıl okunacağına dair eserinde bilgi vermektedir.²⁴²

Hâ harfine ait bahislerden sonra eserde med ve kasr konusuna yer verilmektedir. ‘Avfî, bu başlıkta öncelikle medd-i muttasılı sonrasında da medd-i munfasılı ele almaktadır. O, konuları anlatırken evvela mevzûlara dair örnekler vermekte, sonrasında kırâat ricâlinin med konusundaki uygulamalarına değinmektedir. Med bölümünde ele alınan diğer konular ise sırasıyla medd-i lâzım, medd-i ârız ve medd-i mübâlağadır. Buradaki medd-i mübâlağadan maksat medd-i ta‘zîm ile medd-i tebriedir.²⁴³

²³⁸ ‘Avfî, *Lemehâtü’l-envâr*, 20b.

²³⁹ ‘Avfî, *Lemehâtü’l-envâr*, 22b.

²⁴⁰ ‘Avfî, *Lemehâtü’l-envâr*, 22b.

²⁴¹ ‘Avfî, *Lemehâtü’l-envâr*, 22a-23b.

²⁴² ‘Avfî, *Lemehâtü’l-envâr*, 24b.

²⁴³ ‘Avfî, *Lemehâtü’l-envâr*, 24b. Med bahisleriyle alakalı geniş bilgi için bk. Pilgir, *Kıraat İlminde Med*, 117-510.

‘Avfî’nin *Lemehâtü’l-envâr* isimli eserinde medlerden sonra ele aldığı husus, hemzenin durumlarıdır. Bu konuda müfred hemzeyi zikrederek mevzûya giriş yapan ‘Avfî, hemzenin kelimedeki durumlarına değinmekte ve konuyla alakalı örnekler vermektedir.²⁴⁴ Hemze konusunda ele alınan diğer hususlar ise iki kelimedede peş peşe gelen hemzelerle²⁴⁵ ‘Ameş’in hemzeler üzerindeki vakflarıdır.²⁴⁶ ‘Avfî, müfred hemze bahsinde olduğu üzere bu konularda da ayrıntılı bir şekilde hemzenin kelimedeki durumlarını izah etmektedir.²⁴⁷ Hemzeler bahsi sonrasında eserde yer verilen diğer meseleler feth, imâle, beyne,²⁴⁸ istiâze, besmele,²⁴⁹ ferşü’l-hurûf²⁵⁰ ve tekbirlerdir.²⁵¹

‘Avfî, eserinde konuları ele alırken bâblar şeklinde ana başlıklar açmakta bunların alt başlıklarına ise fasl²⁵² adını vermektedir. Müellif, zaman zaman علم/واعلم şeklinde ifadeler kullanarak okuyucunun zihnini vereceği bilgiye hazırlamaktadır.²⁵³ Yine o, konunun değişik vechelerine dikkat çekmek amacıyla sık sık “أما/فأما/وأما” sözcüklerini istimal etmektedir.²⁵⁴ Bununla beraber ‘Avfî, yer yer faslları²⁵⁵ nevilere ayırmakta ve bunu yaparken الأول/الثاني/الثالث şeklinde sıra sayılarından istifade etmektedir.²⁵⁶

‘Avfî’nin konuları işlerken sıkça başvurduğu yöntemlerden biri diyalog metodudur. Şöyle ki o, bazen işlediği mevzûyla ilgili “فإن قلت” ifadesini kullanıp konuya girizgâh yapmakta, sonrasında da cevap sadedinde “قلت” sözcüğünü zikrederek meseleleri ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır.²⁵⁷ ‘Avfî, kırâat vecihleriyle alakalı olarak farklı görüş serdeden imam ya da râvîlerin icralarına dikkat çekmek

²⁴⁴ ‘Avfî, *Lemehâtü’l-envâr*, 24a.

²⁴⁵ ‘Avfî, *Lemehâtü’l-envâr*, 26b.

²⁴⁶ ‘Avfî, *Lemehâtü’l-envâr*, 26b.

²⁴⁷ ‘Avfî, *Lemehâtü’l-envâr*, 31a.

²⁴⁸ ‘Avfî, *Lemehâtü’l-envâr*, 31a.

²⁴⁹ ‘Avfî, *Lemehâtü’l-envâr*, 32a.

²⁵⁰ ‘Avfî, *Lemehâtü’l-envâr*, 32a-64a.

²⁵¹ ‘Avfî, *Lemehâtü’l-envâr*, 64a.

²⁵² ‘Avfî, *Lemehâtü’l-envâr*, 10b.

²⁵³ ‘Avfî, *Lemehâtü’l-envâr*, 2b, 3a.

²⁵⁴ ‘Avfî, *Lemehâtü’l-envâr*, 10a, 11b, 12a.

²⁵⁵ ‘Avfî, *Lemehâtü’l-envâr*, 22b.

²⁵⁶ ‘Avfî, *Lemehâtü’l-envâr*, 26b.

²⁵⁷ ‘Avfî, *Lemehâtü’l-envâr*, 10b.

için yer yer واختص²⁵⁸ ve تفرّد²⁵⁹ ifadelerini kullanmaktadır. Vecihlerin zikredilmesinde sıkça kullanılan bir diğer ifade ise روى sözcüğüdür.²⁶⁰ Kırâat ricâlinin uygulamalarına örnek verilirken منها ifadesi sıkça kullanılmaktadır.²⁶¹ ‘Avfî, ferşü’l-hurûf bölümünde kırâat ihtilafları için حرف kelimesini istimal etmekte²⁶² ve kırâat ricâline alamet olması için onların rumuzlarından yararlanmaktadır.²⁶³ Ele alınan konuyla ilgili daha önce bilgi verilmişse bu duruma işaret edilmek üzere “وتقدم” ifadesi kullanılmaktadır.²⁶⁴

Lemehâtü’l-envâr’ın kaynakları arasında İbn Sivâr el-Bağdâdî’nin *el-Müstenîr fi’l-kırâ’âti’l-‘aşr*’ı,²⁶⁵ Ehvâzî’nin *el-Vecîz fi’l-kırâ’âti’s-semâniyye*’si,²⁶⁶ Abdülvahid el-Bağdâdî’nin *et-Tizkâr fi’l-kırâ’âti’l-‘aşr*’ı²⁶⁷ ve Sıbtü’l-Hayyât Abdillâh b. Alî’nin *Kitâbü’l-Mübhic*’i,²⁶⁸ zikredilebilir. Eser, aşağıdaki ifadelerle nihayete ermektedir:

وافق الفراغ من تأليفه وكتابه على مؤلفه محمد بن أحمد العوفي في وقت الظهر يوم الخميس الثامن والعشرون من الجُمادى الأولى سنة خمس وألف أحسن الله عاقبتهمَا قاله وكتبه محمد بن أحمد العوفي بمنزلي عند باب السلطنة المنسوبة إلى رستم باشا رحمه الله من سلف منهم وأحسن عاقب من بقي وذلك في شدة مرضي ملقيا على ظهري والعذر مقبول لا سيما عند من يرى صلى الله وسلم على محمد وآله أجمعين.

***Lemehâtü’l-envâr*’ın İçerik Tablosu**

Eserin ismi ve konusu vr. 2b	Şâz Kırâatler vr. 2b	Şâz Kırâat İmamları ve Râvîleri	İdğâm-ı Kebîr vr. 3a	İdğâm-ı Sağır vr. 20b	Hâü’s -Sekt vr. 22a	Hâü’l- Kinâye vr. 22b	Med ve Kasr vr. 24b
---------------------------------	----------------------------	---	----------------------------	-----------------------------	------------------------------	-----------------------------	---------------------------

²⁵⁸ ‘Avfî, *Lemehâtü’l-envâr*, 12b.

²⁵⁹ ‘Avfî, *Lemehâtü’l-envâr*, 12a.

²⁶⁰ ‘Avfî, *Lemehâtü’l-envâr*, 17a.

²⁶¹ ‘Avfî, *Lemehâtü’l-envâr*, 22a.

²⁶² ‘Avfî, *Lemehâtü’l-envâr*, 32a.

²⁶³ ‘Avfî, *Lemehâtü’l-envâr*, 33a-b.

²⁶⁴ ‘Avfî, *Lemehâtü’l-envâr*, 33b, 34a.

²⁶⁵ ‘Avfî, *Lemehâtü’l-envâr*, 3b.

²⁶⁶ ‘Avfî, *Lemehâtü’l-envâr*, 2a.

²⁶⁷ ‘Avfî, *Lemehâtü’l-envâr*, 16b.

²⁶⁸ ‘Avfî, *Lemehâtü’l-envâr*, 2a.

		vr. 2b-3a					
Müfred Hemze vr. 24a	Hemzelerde Sekt vr. 25a	İki Kelimedede İki Hemze vr. 26b	A‘meş’in Vakf Hâlinde Hemze Üzerindeki Uygulaması vr. 26b	Feth, İmâle ve Beyne vr. 31a	İstiâze vr. 32a	Besmele vr. 32a	Ferşü’l- Hurûf vr. 32a- 64a
Tekbir vr. 64a	Ferağ Kaydı vr. 65b						

2.1.4. Resmü’l-Mushafa Dair Eseri

‘Avfî, kırâat alanının çeşitli alt disiplinlerine dair pek çok eser kaleme almıştır. Onun telif ortaya koyduğu konulardan biri de resmü’l-mushaftır. Bu bölümde onun resmü’l-mushafa dair tek eseri olan *el-Cevâhîru’l-yürâiyye*’nin ayrıntılı tanıtımına yer verilecektir.

el-Cevâhîru’l-Yürâiyye fî Resmi’l-Mesâhifi’l-Osmâniyye

‘Avfî’nin *el-Cevâhîru’l-Yürâiyye* adlı eseri, Mehdî Abdillâh Kârî Muhammed Sadîk tarafından hicri 1422 yılında Ümmü’l-Kurâ Üniversitesi’nde yüksek lisans çalışması olarak tahkîk edilmiştir. ‘Avfî’nin bu eserinin adı bazı kaynaklarda *el-Cevâhîru’l-Yemâniyye fî Resmi’l-Mesâhifi’l-Osmâniyye*²⁶⁹ olarak geçse de eser üzerinde Mehdî Abdillâh Kârî Muhammed Sadîk tarafından yapılan tahkîk çalışmasında eserin adı *el-Cevâhîru’l-yürâiyye fî Resmi’l-Mesâhifi’l-Osmâniyye*²⁷⁰

²⁶⁹ Bağdatlı, *İzâhu’l-meknûn*, 1/381.

²⁷⁰ ‘Avfî, *el-Cevâhîru’l-yürâiyye*, 1/46.

şeklinde tespit edilmiştir. Söz konusu eser, yüksek lisans tezi olarak tahkik edilmiş hâli üzerinden tanıtılacaktır.

‘Avfî, *el-Cevâhîru’l-yürâiyye* adlı eserine besmele, hamdele ve salveleden sonra şu ifadelerle giriş yapmaktadır:

وبعد: يقول العبد محمد ابن احمد العوفي أصلح الله باله الغبي ولطف به يوم يبدو تقصيره ولا ينفع الأثم.
هذا مختصر أذكر فيه رسم المصاحف العثمانية القَدَم بما صح عن ذوي الهمم مع اعتراف بعقر الفهم وسقم البال
وقلة الرأسمال فالصدق غير مكتتم وسميته الجوهر اليراعية في رسم المصاحف العثمانية.

‘Avfî, eserinin mukaddime kısmında öncelikle resmü’l-mushafıla ilgili muhtasar bilgiler vereceğini dile getirmekte ve bu meyanda birtakım meselelerden bahsetmektedir.²⁷¹ Eserlerinde genelde kırâat ilmi konuları dışında herhangi bir konuya temas etmeyen ‘Avfî, *el-Cevâhîru’l-yürâiyye*’de bu uygulamasının dışına çıkmakta ve bu eserin giriş bölümünde o, nebî ve mucize kavramlarını ele alarak Kur’ân’ın i‘cazına değinmektedir.²⁷² Esere giriş mahiyetindeki bu bilgiler sonrasında ‘Avfî; yazının önemi, Arap yazısı ve Kur’ân resmine dair bilgiler vermektedir.²⁷³ Bununla birlikte yedi harf, sahîh kırâatler ve bunların şartlarını zikreden ‘Avfî, Kur’ân’ı nakledenlerin kırâatlerin sahîhini sakîminden ayırt edecek ilmî seviyede olmaları gerektiğini vurgulamaktadır.²⁷⁴

‘Avfî, *el-Cevâhîru’l-yürâiyye*’de âyetlerin nüzûl bölgelerini zikretmekte, Mekki ve Medeni olma durumlarını incelemektedir. O, bu bağlamda âyetlerin sayılarını vermekte,²⁷⁵ sonrasında vahiy kâtipleri konusunu ele almaktadır.²⁷⁶ ‘Avfî bu kısımda Hz. Peygamber’in arzalarına yer vermekte,²⁷⁷ arza meselesinden sonra kurrâ sahâbeleri tek tek zikretmektedir. Nitekim eserde zikri geçen kurrâ sahâbilerden Hz. Ebûbekir, Hz. Osman, Hz. Ömer, Hz. Ali, Hz. Huzeyfetü’l-Yemânî,

²⁷¹ ‘Avfî, *el-Cevâhîru’l-yürâiyye*, 1/2.

²⁷² ‘Avfî, *el-Cevâhîru’l-yürâiyye*, 1/3-6.

²⁷³ ‘Avfî, *el-Cevâhîru’l-yürâiyye*, 1/8-9.

²⁷⁴ ‘Avfî, *el-Cevâhîru’l-yürâiyye*, 1/12.

²⁷⁵ ‘Avfî, *el-Cevâhîru’l-yürâiyye*, 1/14.

²⁷⁶ ‘Avfî, *el-Cevâhîru’l-yürâiyye*, 1/17.

²⁷⁷ ‘Avfî, *el-Cevâhîru’l-yürâiyye*, 1/19.

Hız. İbni Abbâs, Hız. Sâlim, Hız. Ebû Hureyre muhâcirûndan; Hız. Muâz b. Cebel, Hız. Übey b. Ka'b, Hız. Ebû'd-Derdâ, Hız. Ebû Zeyd de ensardandır.²⁷⁸

Kur'ân'ın cemedilmesini gerektiren sebepler, cem faaliyetinde gözetilen usûl *el-Cevâhîru'l-yürâiyye*'de ele alınan mevzular arasındadır.²⁷⁹ Bu konunun akabinde resmü'l-mushafa dair rivâyette bulunan âlimlerden bahseden 'Avfî, kırâat ricâlinden Nâfî', Hamza, Kisâî, 'Âsım, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ el-Ferrâ, Ebû Ubeyd Kâsım b. es-Sellâm ve Ebûbekir İbnü'l-Enbârî gibi isimleri zikretmektedir.²⁸⁰ 'Avfî, daha sonra sırasıyla addü'l-ây ilmi üzerine eser kaleme alanlar,²⁸¹ resmü'l-mushafa alakalı önemli eserler²⁸² ve feşû'l-hurûf,²⁸³ atıf vâv'ı ve fâ'sının hazfî,²⁸⁴ hazfedilen elif harfleri,²⁸⁵ ziyâde elifler,²⁸⁶ hemzenin kısımları,²⁸⁷ vasl ve kat' hemzeleri,²⁸⁸ hemze-i mütevessitanın hükümleri,²⁸⁹ sâkin harfler,²⁹⁰ aslı yâ ve vâv olan elifler²⁹¹ ve hat açısından hâû's-sektlerin durumundan bahsetmektedir.²⁹²

'Avfî, kaleme aldığı eserlerde genellikle mukaddimeden sonraki ilk bölümde usûl konularını ele alırken; *el-Cevâhîru'l-yürâiyye*'de mushaf kitabetine dair genişçe bir malumat verdikten sonra ferşû'l-hurûfa akabinde ise usûl bahsine geçmektedir. Müellif, eserinde konuları bâblar²⁹³ ve fasllara²⁹⁴ ayırarak ele almaktadır.

'Avfî, eserinde ele aldığı konularla ilgili herhangi bir ihtilaf söz konusu olduğunda "اختلف"²⁹⁵ ifadesiyle öncelikle mevzûya dikkat çekmekte, daha sonra

²⁷⁸ 'Avfî, *el-Cevâhîru'l-yürâiyye*, 1/24.

²⁷⁹ 'Avfî, *el-Cevâhîru'l-yürâiyye*, 1/26.

²⁸⁰ 'Avfî, *el-Cevâhîru'l-yürâiyye*, 1/50.

²⁸¹ 'Avfî, *el-Cevâhîru'l-yürâiyye*, 1/51.

²⁸² 'Avfî, *el-Cevâhîru'l-yürâiyye*, 1/55.

²⁸³ 'Avfî, *el-Cevâhîru'l-yürâiyye*, 1/57.

²⁸⁴ 'Avfî, *el-Cevâhîru'l-yürâiyye*, 2/266.

²⁸⁵ 'Avfî, *el-Cevâhîru'l-yürâiyye*, 2/289.

²⁸⁶ 'Avfî, *el-Cevâhîru'l-yürâiyye*, 2/315.

²⁸⁷ 'Avfî, *el-Cevâhîru'l-yürâiyye*, 2/355.

²⁸⁸ 'Avfî, *el-Cevâhîru'l-yürâiyye*, 2/415.

²⁸⁹ 'Avfî, *el-Cevâhîru'l-yürâiyye*, 2/432.

²⁹⁰ 'Avfî, *el-Cevâhîru'l-yürâiyye*, 2/432.

²⁹¹ 'Avfî, *el-Cevâhîru'l-yürâiyye*, 2/484-503.

²⁹² 'Avfî, *el-Cevâhîru'l-yürâiyye*, 2/560.

²⁹³ 'Avfî, *el-Cevâhîru'l-yürâiyye*, 2/26.

²⁹⁴ 'Avfî, *el-Cevâhîru'l-yürâiyye*, 2/274-275, 284.

²⁹⁵ 'Avfî, *el-Cevâhîru'l-yürâiyye*, 2/92.

kırâat ricâlinin muhtelif uygulamaları için فقال بعضهم²⁹⁶ ifadesini kullanmaktadır.²⁹⁶ O, resmü'l-mushafa dair uygulamaları aktarırken genellikle “وروى”²⁹⁷ ve “قرأ”²⁹⁸ fiillerini kullanmakta, daha isabetli olduğunu düşündüğü tercihleri “أصح”²⁹⁹ sözcüğüyle öne çıkararak konuyla alakalı kanaatini de dolaylı olarak ortaya koymaktadır. ‘Avfî, üzerinde ittifak edilen hususlara “أجمع”³⁰⁰ ve “أجمعوا”³⁰¹ kelimeleriyle³⁰¹ kırâat ricâlinin şâz kaldığı uygulamalara ise أفرد sözcüğüyle işaret etmektedir.³⁰²

‘Avfî’nin muhataba soru sordurarak sonrasında bu suâle cevap vermesi, eserinde sıkça başvurduğu yazım yöntemlerindendir. Bu uygulama esnasında o, sık sık “فإن قلت قلت” ifadesini kullanmaktadır.³⁰³ Eserin, resmü'l-mushafa ilgili olmasındandır ki müellif, yerine göre “كتب”, “رسم”³⁰⁴ ve “كتبوا”³⁰⁵ sözcüklerini de istimal etmektedir.

‘Avfî’nin *el-Cevâhîru ’l-yürâiyye* isimli eserini kaleme alırken istifade ettiği başlıca kaynaklar; *el-Muknî’ fî ma ’rifeti mersûmi mesâhifi ehli ’l-emsâr*, *‘Akîletü etrâbi ’l-kasâid fî esne ’l-mekâsîd (el-Kasîdetü ’r-râiyye)*, *Şerhu’s-Sehâvî ‘alâ ‘Akîleti etrâbi ’l-kasâid fî esne ’l-mekâsîd*, *Şerhu’l-Ca’berî ‘alâ ‘akîleti etrâbi ’l-kasâid fî esne ’l-mekâsîd*, *Ravdatü’t-tarâif fî resmi ’l-mesâhif*, *Urcûze ‘ale’l-’irfân*, *el-Hicâü li’s-Seîdî*, *Letâifü’l-hecâ’*, *el-Letâif fî resmi ’l-mesâhif*, *el-Misbâh*,³⁰⁶ *Ravdatü’l-’irfân ve behcetü’l-ihvân fî turuki ’l-’Irâkıyyîn*,³⁰⁷ ve *el-’İknâ’ fî ’l-kırâ’âti’s-seb’* dir.³⁰⁸

‘Avfî, eserini şu cümlelerle hitama erdirmektedir:

²⁹⁶ ‘Avfî, *el-Cevâhîru ’l-yürâiyye*, 1/6.

²⁹⁷ ‘Avfî, *el-Cevâhîru ’l-yürâiyye*, 1/8.

²⁹⁸ ‘Avfî, *el-Cevâhîru ’l-yürâiyye*, 1/63.

²⁹⁹ ‘Avfî, *el-Cevâhîru ’l-yürâiyye*, 1/9.

³⁰⁰ ‘Avfî, *el-Cevâhîru ’l-yürâiyye*, 1/101.

³⁰¹ ‘Avfî, *el-Cevâhîru ’l-yürâiyye*, 2/268.

³⁰² ‘Avfî, *el-Cevâhîru ’l-yürâiyye*, 2/109.

³⁰³ ‘Avfî, *el-Cevâhîru ’l-yürâiyye*, 1/28-29.

³⁰⁴ ‘Avfî, *el-Cevâhîru ’l-yürâiyye*, 1/83.

³⁰⁵ ‘Avfî, *el-Cevâhîru ’l-yürâiyye*, 1/74.

³⁰⁶ ‘Avfî, *el-Cevâhîru ’l-yürâiyye*, 1/52-53.

³⁰⁷ ‘Avfî, *el-Cevâhîru ’l-yürâiyye*, 2/308.

³⁰⁸ ‘Avfî, *el-Cevâhîru ’l-yürâiyye*, 2/344.

وافق الفراغ من تأليفه ونسخه وقت الظهر يوم الخميس ثاني عشر شهر ربيع الثاني سنة واحد وأربعين وألف أحسن الله عاقبتنا قاله وكتبه بيده الفانية محمد بن أحمد العوفي الضعيف عفى عنه الرب اللطيف ومن قال آمين والمسلمين أجمعين وصل على سيدنا محمد وآله وصحبه إلى يوم الدين وتمت المؤلفات بعون الله تعالى مائة وثلاثة وثلاثين.

el-Cevâhîru'l-yürâiyye'nin İçerik Tablosu

Kur'ân'ın Mekkî ve Medenîliğ is. 15	Vahiy Katipleri s. 17	Kurrâ Sahâbîler s. 22	Kur'ân'ı n Cem' Edilmesi ni Gerektir en Sebepler s. 26	Resmü'l- Mushafa Dair Rivâyette Bulunan Meşhur Âlimler s. 50	Resmü'l- Mushafla Alakalı Önemli Eserler s. 55	Resmü'l- Mushafa Dair Ferşü'l- Hurûf s. 57	Atıf “vâv” ıve “fâ” sının Hazfi s. 266
Hazfedile nElifler s. 289	Ziyâde Elifler s. 315	Hemzenin Kısımları s. 355	Vasl ve Kat' Elifleri s. 415	Hemze-i Mütevassı tanın Hükümler is. 432	Sâkin Harfler Faslı s. 432	“Yâ” ve “Vâv”dan Dönüşmüş Elifler s. 484	Hâ-i Sektler s. 560

2.1.5. İsnada Dair Eseri

‘Avfî, kaleme aldığı eserlerin pek çoğunda gerek kendi isnâdı gerekse zikrettiği kırâat ricâlinin isnâdlarıyla alakalı bilgiler vermektedir. Bununla birlikte onun sadece isnâd amaçlı kaleme aldığı tek eseri *Risâle fi'r-rivâyât ve't-turuk li'd-Dânî* dir. Bu bölümde mezkûr eserin ayrıntılı tanıtımı yapılacaktır.

Risâle fi'r-rivâyât ve't-turuk li'd-Dânî

‘Avfî, *Risâle fi'r-rivâyât ve't-turuk li'd-Dânî*³⁰⁹ isimli eserinde, kendisinin Ahmed el-Meyserî’den okuduğu ve Dâni’nin sened zincirinde yer alan tarikleri incelemektedir. Eserin incelenen nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Ragıp Paşa Bölümü, 15 numarada bulunmaktadır.

Müellif, eserine şu ifadelerle giriş yapmaktadır:

ذكر أسانيد الداني رحمه الله هو الإمام الحافظ الكبير المجمع على فضله أبو عمرو عثمان بن سعيد بن عثمان بن سعيد بن عمر القرطبي كان يعرف بابن الصيرفي ولد بقرطبة سنة إحدى وسبعين وثلثمائة وابتدأ بطلب العلم سنة ست وثمانين وثلثمائة.

‘Avfî, diğer teliflerinden farklı olarak bu eserinde; besmele, hamdele ve salveleye yer vermeyip direkt olarak konulara giriş yapmaktadır. Eserin ilk kısmında Dâni’nin biyografisine dair bilgiler zikreden ‘Avfî, bu bağlamda Dâni’nin doğum tarihi, ilim tahsiline başlangıcı, Mısır, Fustat gibi yerlere yaptığı ilmi seyahatleri, vefat yeri ve tarihi gibi pek çok malumatı arz etmektedir.³¹⁰ ‘Avfî, daha sonra Dâni’nin isnâd zincirinde yer alan kırâat ricâlinin kısa biyografik bilgilerine yer vermektedir. O, mezkûr zevatın kırâat ilmi dışında öne çıktıkları ilmi alanlara da temas etmektedir. Örneğin Ebû ‘Amr’dan bahsettiği başlıkta onun kırâat haricinde hadis ve dil sahasında da döneminde otorite bir isim olduğunu ifade etmektedir.³¹¹ Bu kısımda onun özellikle tâbiîn ve tebeu’t-tâbiîn tabakasında yer kırâat ricâlinin hadis rivâyetiyle olan ilişkilerini incelemesi calibi dikkat bir durumdur.³¹²

³⁰⁹ Eserin ismi ‘Avfî ile alakalı bir çalışmada *Risâle fi'r-rivâyât ve't-turuk li'd-Dânî* şeklinde iken diğer bazı çalışmalarda *Esânîdü'd-Dânî* şeklinde geçmektedir. Konuyla ilgili bk. Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 64; ‘Isâvî, *Dirâse ve ta’rif mahtûta Dürru’l-efkâr*, 36; Hayânî, *Dirâse ve tahkik mahtûta Muhtasarı’l-makâle*, 18. Mezkûr telifin adı Türkiye Yazma Eserler Kurumu portalında ise “*Meşihâtü Ahmed el-Mesyeri*” şeklinde geçmektedir. Bk. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/32> (15.07.2023).

³¹⁰ ‘Avfî, *Rivâyât ve't-turuk li'd-Dânî*, (İstanbul: Râgıp Paşa Kütüphanesi, Râgıp Paşa, 00015-005), 148b.

³¹¹ ‘Avfî, *Rivâyât ve't-turuk li'd-Dânî*, 157a.

³¹² ‘Avfî, *Rivâyât ve't-turuk li'd-Dânî*, 150b.

Eserde isnad meselesiyle alakalı zikri geçen zevatın büyük bir kısmı kırâat imam ve râvîleridir.³¹³ Bununla beraber *Risâle fi'r-rivâyât ve't-turuk*'ta Ebü'l-Esved ed-Düelî,³¹⁴ İbn Muhaysın,³¹⁵ Ahfeş,³¹⁶ A'meş,³¹⁷ İbn Hâkân,³¹⁸ İbn Galbûn³¹⁹ gibi kırâat ilmi açısından önemli birtakım ricâlin biyografilerine de yer verilmektedir. Eserde dikkat çeken bir diğer husus ise kırâat râvîlerinden sonra gelen ve tarik sahibi olan ricâlin hayatına kronolojik olarak yer verilmiş olmasıdır.³²⁰ 'Avfî, kırâat ricâline dair biyografik bilgi verdiği kısımlarda zaman zaman ilgili kişinin şiiirlerinden de istifade etmektedir. Şöyle ki o, Yezîdî'yle alakalı malumat verirken onun şiiirini de zikretmektedir.³²¹ Eserin son kısmında Dâni'ye ait eserlerin isnadı da incelenmektedir. Burada zikri geçen eserler *et-Teysîr*,³²² *Müfradâtü Ya'kûb*³²³ ve *Câmi'u'l-beyân*'dır.³²⁴ *Risâle fi'r-rivâyât ve't-turuk*'ta روى, قرأ, سمع gibi rivâyet kalıpları sıkça kullanılmaktadır.³²⁵

Esere ait nüshanın yazım özelliklerinde dikkat çeken bazı hususlar söz konusudur. Mevcut nüshada zikri geçen kurrânın³²⁶ ve sayfa içerisinde bahsi geçen kırâat ricâlinin adlarının sayfa kenarlarına renkli olarak yazıldığı görülmektedir.³²⁷ Müstensihin sayfa kenarlarında yer yer açıklamalarda bulunması³²⁸ ve Dâni'nin hususi isnâdlarının zikredildiği yerlerde kişi isimlerinin birtakım şekillerle gösterilmesi de dikkat çekmektedir.³²⁹

³¹³ 'Avfî, *Rivâyât ve't-turuk li'd-Dâni*, 149b.

³¹⁴ 'Avfî, *Rivâyât ve't-turuk li'd-Dâni*, 157b.

³¹⁵ 'Avfî, *Rivâyât ve't-turuk li'd-Dâni*, 157b.

³¹⁶ 'Avfî, *Rivâyât ve't-turuk li'd-Dâni*, 158a.

³¹⁷ 'Avfî, *Rivâyât ve't-turuk li'd-Dâni*, 165b.

³¹⁸ 'Avfî, *Rivâyât ve't-turuk li'd-Dâni*, 168a.

³¹⁹ 'Avfî, *Rivâyât ve't-turuk li'd-Dâni*, 173b.

³²⁰ 'Avfî, *Rivâyât ve't-turuk li'd-Dâni*, 148b-149a.

³²¹ 'Avfî, *Rivâyât ve't-turuk li'd-Dâni*, 156a.

³²² 'Avfî, *Rivâyât ve't-turuk li'd-Dâni*, 174a.

³²³ 'Avfî, *Rivâyât ve't-turuk li'd-Dâni*, 177a.

³²⁴ 'Avfî, *Rivâyât ve't-turuk li'd-Dâni*, 177a.

³²⁵ 'Avfî, *Rivâyât ve't-turuk li'd-Dâni*, 150a.

³²⁶ 'Avfî, *Rivâyât ve't-turuk li'd-Dâni*, 179b.

³²⁷ 'Avfî, *Rivâyât ve't-turuk li'd-Dâni*, 188a.

³²⁸ 'Avfî, *Rivâyât ve't-turuk li'd-Dâni*, 189a.

³²⁹ 'Avfî, *Rivâyât ve't-turuk li'd-Dâni*, 189a.

Eserin incelenen nüshasında ferağ kaydı bulunmamaktadır. Muhtemelen bu durum, ilgili nüshada son bölümün düşmesinden kaynaklanmaktadır.³³⁰ ‘Avfî eserini şu ifadelerle nihayete erdirmektedir:

...على أبي الحسن محمد بن أحمد بن عيسى بن العباس السنجزي على أبي بكر محمد بن أيوب القطان على أبي الحسن علي بن عمرو الحبطي على عبد الكريم بن هاشم على اليزيدي على أبي عمرو في مفردة أبي عمرو.

Risâle fî'r-rivâyât ve't-turuk'un İçerik Tablosu

‘Avfî’nin, Ahmed el-Mesyerî’ye Okuduğu ve Dâni’ye Kadar Ulaşan Rivâyet Zinciri vr. 1a
‘Avfî’nin İsnâdları vr. 1b
Kırâat İmamlarının Sened Zincirleri vr. 149b
Dâni’nin İbn Hâkânî’ye Ulaşan İsnâdı vr. 168a
Dâni’nin İbn Mücâhid’e Ulaşan İsnâdı vr. 170a
Dâni’nin <i>Teyssîr</i> ’indeki İsnâd Zinciri vr. 174a
<i>Müfradâtü Ya ‘kûb</i> ’daki İsnâd Zinciri vr. 177a
<i>Câmi’u’l-beyân</i> ’daki İsnâd Zinciri vr. 177a
<i>Kitâbü’l-Vecîz</i> ’deki İsnâd Zinciri vr. 189a
<i>Kitâbü’l-Mûcez</i> ’deki İsnâd Zinciri vr. 190b

³³⁰ ‘Avfî, *Rivâyât ve't-turuk li'd-Dâni*, 192a.

2.1.6. Usûle Dair Eserleri

‘Avfî, hemen hemen tüm eserlerinde usûl konularına yer vermekte, bunu çoğu zaman müstakil bölümler açarak bazen ise ferşü’l-hurûf kısmının içerisinde yapmaktadır. Nitekim onun ulaşılabilen eserleri arasında hususi olarak usûl konularını ele aldığı telifleri de bulunmaktadır. Bunlar; *Muhtasaru’l-makâle fi’l-fethi ve’l-imâle*, *Ravdu’l-ezhâr fîmâ verade mine’l-idğâmi’l-kebîr li’bni’l-‘Alâ*, *Risâle fî beyânî’l-evcûhi fî’t-tekbîr beyne’s-süver*’dir. Bu bölümde bahsi geçen eserler ayrıntılı bir şekilde tanıtılacaktır.

2.1.6.1. *Muhtasaru’l-Makâle fi’l-Fethi ve’l-İmâle*

‘Avfî, *Muhtasaru’l-makâle fi’l-fethi ve’l-imâle* adlı eserinde imâle, feth ve beyne konularını incelemektedir. Eserin çalışmada incelenek olan nüshası Erzurum İl Halk Kütüphanesi, 2018/1 numarada bulunmaktadır.

Müellif, eserine şu cümlelerle giriş yapmaktadır:

لك الحمد اللهم في كل حالة والصلاة والتسليم على خاتم الرسالة محمد وعترته وأصحابه نجوم الهداية لا محالة يقول أضعف العباد محمد بن أحمد العوفي أصلح الله باله هذا مختصر المقالة في الفتح والإمالة.

‘Avfî *Muhtasaru’l-makâle*’nin ilk kısmında Kur’ân-ı Kerîm’in Arap dilinin sahîh, fasîh ve meşhûr iki lehçesi olan feth ve imâleyle indirildiğini ifade etmektedir. Ona göre feth, Hicâz; imâle ise Necd ehlinin lehçesidir.³³¹ ‘Avfî, mutlak kalın okuma şeklinde tanımladığı fethin Arap lisanında olmadığını ifade etmektedir. Ona göre fethu’ş-şedîd denilen bu uygulama Kur’ân için câiz olmayıp Fârisîler’in lisanına ait bir icradır. Dolayısıyla fethi, makul ölçüde yapmak gerekmektedir. İmâle ise fethayı kesraya elifi de med harfî olan “yâ”ya doğru meylettirmektir.³³² Eğer “yâ” harfine olan bu meyil çok olursa imâle-i kübrâ, az olursa imâle-i suğrâ gerçekleşmektedir. İmâle-i suğrâya aynı zamanda beyne beyne, beyne’l-lafzayn, taklîl³³³ ve taltîf de

³³¹ ‘Avfî, Necd ehli ifadesiyle Benî Temîm, Esed ve Kays kabilelerini kastetmektedir. Bk. ‘Avfî, *Muhtasaru’l-makâle fi’l-fethi ve’l-imâle*, Erzurum İl Halk Kütüphanesi, no. 2018/1, 1b.

³³² ‘Avfî, *Muhtasaru’l-makâle*, 1b.

³³³ Lügate azaltmak anlamına gelen bu kelime kırâat ıstılahı olarak fetha ile imâle-i kübrâ arasında bir sesle okumaktır. Taklîl için beyne beyne isimlendirmesi de kullanılmaktadır. Bk. İbrahim b.

denilmektedir.³³⁴ Konuya giriş sadedindeki bu bilgilerden sonra müellif, feth ve imâlenin geniş tanımını yapmakta³³⁵ ve bu iki kırâat uygulamasının nasıl icra edileceğine değinmektedir.³³⁶ ‘Avfi’ye göre imâlenin faydası telaffuzun kolaylaştırılmasıdır. Şöyle ki feth yaparken dil ağız tavanına yükselir, imâlede ise ağız çukuruna doğru yönelerek alçalmış olur. Telaffuz açısından değerlendirildiğinde dilin alçalması daha kolay olandır.³³⁷

‘Avfi, eserinde imâlenin faydalarına değindikten sonra sırasıyla isimlerde yâ harfinden dönüşen eliflerin imâlesi,³³⁸ bazı kırâat ricâlinin imâleye dair uygulamaları,³³⁹ râ harfîyle alakalı fasllar,³⁴⁰ hususen ele alınan bazı sözcüklerin imâleleri,³⁴¹ son harfi kesralı olan kelimeler üzerinde yapılan imâle konularını ele almaktadır.³⁴² O, sûrelerin başlarındaki hurûfu’l-hecâyâ dair imâlelerle eserini nihayete erdirmektedir.³⁴³

‘Avfi, *Muhtasaru’l-makâle fi’l-fethi ve’l-imâle* adlı eserinde diğer teliflerinden farklı olarak konuları bâblara ayırmaksızın fasllar hâlinde ele almakta,³⁴⁴ faslları alt başlıklara ayırmak istediğinde ise أما kelimesini kullanmaktadır.³⁴⁵ Feth ve imâleye dair kırâat ricâlinin uygulamalarında ihtilaf ya da ittifak mevzubahis olduğunda farklı kelimeler kullanılmaktadır. Bu kelimeler واختلف,³⁴⁶ وانفرد³⁴⁷ ve واتفقوا³⁴⁸ gibi

Saîd ed-Dûserî, *Muhtasaru’l-‘ibârât limu‘cemi mustalahâtî’l-kırâat* (Riyad: Dâru’l-Hadâra, 2008), 48; Yavuz Fırat, *Tecvid ve Kırâat İlmi Terimleri Sözlüğü* (Konya: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2018), 86; Nihat Temel, *Kırâat ve Tecvid Istılahları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2009), 127.

³³⁴ ‘Avfi, *Muhtasaru’l-makâle*, 1a.

³³⁵ ‘Avfi, *Muhtasaru’l-makâle*, 1b.

³³⁶ ‘Avfi, *Muhtasaru’l-makâle*, 2b.

³³⁷ ‘Avfi, *Muhtasaru’l-makâle*, 4b.

³³⁸ ‘Avfi, *Muhtasaru’l-makâle*, 4a.

³³⁹ ‘Avfi, *Muhtasaru’l-makâle*, 31b.

³⁴⁰ ‘Avfi, *Muhtasaru’l-makâle*, 33a.

³⁴¹ ‘Avfi, *Muhtasaru’l-makâle*, 39a.

³⁴² ‘Avfi, *Muhtasaru’l-makâle*, 39a. ‘Avfi’nin bu konuya ilişkin örnek verdiği kelimelerden bazıları فهار ve الناس الدار.

³⁴³ ‘Avfi, *Muhtasaru’l-makâle*, 43a.

³⁴⁴ ‘Avfi, *Muhtasaru’l-makâle*, 1a.

³⁴⁵ ‘Avfi, *Muhtasaru’l-makâle*, 3a.

³⁴⁶ ‘Avfi, *Muhtasaru’l-makâle*, 14a.

³⁴⁷ ‘Avfi, *Muhtasaru’l-makâle*, 20b.

³⁴⁸ ‘Avfi, *Muhtasaru’l-makâle*, 13b.

ifadelerdir.³⁴⁹ ‘Avfî eserinde muhtelif kaynaklardan istifade etmekte ve çalışmalarında takip ettiği yöntemden farklı olarak her bir bilginin kaynağını hususen geçtiği yerde vermektedir.³⁵⁰ Eserin incelenen nüshasında imâle yapılan sözcükler renkli olarak yazılmış,³⁵¹ bununla beraber rakamlarla başlıklandırma yapılan yerlerde rakamların üzerleri çizilerek belirgin hale getirilmiştir.³⁵²

‘Avfî *Muhtasaru’l-makâle*’yi kaleme alırken pek çok kaynaktan istifade etmiştir. Bunlar: *et-Tebşıra fî’l-kırâ’âti’s-seb*,³⁵³ *el-Kâfî fî’l-kırâ’âti’s-seb*,³⁵⁴ *el-Hâdî fî’l-kırâ’âti’s-seb*,³⁵⁵ *el-Hidâye fî’l-kurrâi’s-seb*,³⁵⁶ *et-Tecrîd li-buğyeti’l-mürîd fî’l-kırâ’âti’s-seb*,³⁵⁷ *Telhîsu’l-’ibârât bi-latîfî’l-işârât fî’l-kırâ’âti’s-seb*,³⁵⁸ *et-Teysîr fî’l-kırâ’âti’s-seb*,³⁵⁹ *el-Müctebâ*,³⁶⁰ *el-Unvân fî’l-kırâ’âti’s-seb*,³⁶¹ *Câmi’u’l-beyân fî’l-kırâ’âti’s-seb’i’l-meşhûra*,³⁶² *eş-Şâtibiyye*,³⁶³ *el-Mübhic fî’l-kırâ’âti’s-semân ve kırâ’âti’l-A’meş ve’bni Muhaysîn*,³⁶⁴ *Ravdatü’l-’irfân ve behcetü’l-ihvân fî turuki’l-’Irâkıyyîn*,³⁶⁵ *el-Müstenîr fî’l-kırâ’âti’l-’aşr*,³⁶⁶ *İrşâdü’l-mübtedî ve tezkiratü’l-müntehî fî’l-kırâ’âti’l-’aşr*,³⁶⁷ *et-Tezkira fî’l-kırâ’âti’s-semân*,³⁶⁸ *Kifâyetü’l-kübrâ fî’l-kırâ’âti’l-’aşr*,³⁶⁹ *et-Telhîs fî’l-kırâ’âti’s-semân*,³⁷⁰ *el-*

³⁴⁹ ‘Avfî, *Muhtasaru’l-makâle*, 14a.

³⁵⁰ ‘Avfî, *Muhtasaru’l-makâle*, 12b.

³⁵¹ ‘Avfî, *Muhtasaru’l-makâle*, 7b.

³⁵² ‘Avfî, *Muhtasaru’l-makâle*, 19a.

³⁵³ ‘Avfî, *Muhtasaru’l-makâle*, 11a.

³⁵⁴ ‘Avfî, *Muhtasaru’l-makâle*, 11a.

³⁵⁵ ‘Avfî, *Muhtasaru’l-makâle*, 11a.

³⁵⁶ ‘Avfî, *Muhtasaru’l-makâle*, 11a.

³⁵⁷ ‘Avfî, *Muhtasaru’l-makâle*, 11a.

³⁵⁸ ‘Avfî, *Muhtasaru’l-makâle*, 11a.

³⁵⁹ ‘Avfî, *Muhtasaru’l-makâle*, 11a.

³⁶⁰ ‘Avfî, *Muhtasaru’l-makâle*, 12b.

³⁶¹ ‘Avfî, *Muhtasaru’l-makâle*, 12b.

³⁶² ‘Avfî, *Muhtasaru’l-makâle*, 12b.

³⁶³ ‘Avfî, *Muhtasaru’l-makâle*, 12b.

³⁶⁴ ‘Avfî, *Muhtasaru’l-makâle*, 12b.

³⁶⁵ *Ravdatü’l-’irfân ve behcetü’l-ihvân fî turuki’l-’Irâkıyyîn*, ‘Avfî’nin çalışma esnasında incelenen eserlerinde adını sıkça zikrettiği ve isminden anlaşıldığı kadarıyla içeriğinde Irak kurrâsının uygulamalarını ele aldığı eseridir. Fakat eserin herhangi bir nüshasına ulaşılammıştır. ‘Avfî, *Lemehâtü’l-envâr*, 2a; ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 28a; ‘Avfî, *Muhtasaru’l-makâle*, 12b.

³⁶⁶ ‘Avfî, *Muhtasaru’l-makâle*, 13a.

³⁶⁷ ‘Avfî, *Muhtasaru’l-makâle*, 13a.

³⁶⁸ ‘Avfî, *Muhtasaru’l-makâle*, 14b.

³⁶⁹ ‘Avfî, *Muhtasaru’l-makâle*, 14a.

³⁷⁰ ‘Avfî, *Muhtasaru’l-makâle*, 17a.

*Ğâye fî'l-kırâ'âti'l-'aşr,*³⁷¹ *et-Temhîd,*³⁷² *Ğâyetü'l-iẖtisâr fî kırâ'âti'l-'aşerati eimmeti'l-emsâr,*³⁷³ *el-Kâmil fî'l-kırâ'âti'l-'aşer ve'l-erbe'îne'z-zâidete 'aleyhâ,*³⁷⁴ *Neşrul-kırâ'âti'l-'aşr,*³⁷⁵ *el-Câmi' fî'l-kırâ'âti'l-'aşr ve kırâati'l-A'meş,*³⁷⁶ *el-İrşâd fî'l-kırâ'ât 'ani'l-eimmeti's-seb'a,*³⁷⁷ *et-Tizkâr*³⁷⁸ ve *et-Telhîs fî'l-kırâ'âti's-semân'dır.*³⁷⁹ 'Avfî, eserini aşağıdaki ifadelerle sonlandırmaktadır:

وتفرد إدريس عنه بإمالة رؤيائي وفتحها الوراق واتفقا على فتح رؤياك والهاء من فاتحة مريم والله أعلم

بالصواب.

Muhtasaru'l-makâle'nin İçerik Tablosu

Kur'ân'ın Kendisiyle İndirildiği İki Lehçe vr. 1b	Feth ve İmâlenin Tanımı vr. 1b	Lâmlarda İmâle vr. 1a.	İmâlenin İlleti vr. 3a.	İmâlenin Faydaları vr. 4b	İsimlerde "Yâ"dan Dönüşen Eliflerin İmâlesi vr. 4a	Hamza, Kisâi ve Halef'in İttifak Ettiği İmâleler vr. 5a	Ebû 'Amr, Hamza, Ali ve Halef'in İmâleleri vr. 15a
Verş'in İmâleye Dair İhtilafları vr. 18b	Onbir Sûrenin Fâsılalardaki İmâleler	Ebû 'Amr'ın Taklîl'e Dair Görüşleri vr. 27b	"Râ" Harfiyle Alakalı Fasıllar vr. 31b	Bazı Sözcüklerdeki İmâleler	Kelimenin Sonunda Kesra Hâlinde Mevcut İmâleler	Sûsî'nin Fethalı râ Harfiyle İlgili İmâlesi	Sûrelerin Başlarındaki Hurûfu'l-Hicâyâ Dair

³⁷¹ 'Avfî, *Muhtasaru'l-makâle*, 17a.

³⁷² Eserde *Temhîd* diye mutlak olarak zikredilen kaynak, İbnü'l-Cezerî'nin *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd*'i veya Ebû'l-'Alâ' el-Hemedânî'nin *et-Temhîd fî ma'rifeti't-tecvîd*'i olabilir. Bk. 'Avfî, *Muhtasaru'l-makâle*, 18b.

³⁷³ 'Avfî, *Muhtasaru'l-makâle*, 19a.

³⁷⁴ 'Avfî, *Muhtasaru'l-makâle*, 20b.

³⁷⁵ 'Avfî, *Muhtasaru'l-makâle*, 25a.

³⁷⁶ 'Avfî, *Muhtasaru'l-makâle*, 30b.

³⁷⁷ 'Avfî, *Muhtasaru'l-makâle*, 33a.

³⁷⁸ 'Avfî, *Muhtasaru'l-makâle*, 34a.

³⁷⁹ 'Avfî, *Muhtasaru'l-makâle*, 45a.

	vr. 24b			vr. 33a	vr. 39a	vr. 42b	İmâleler vr. 43a
--	---------	--	--	---------	---------	---------	---------------------

2.1.6.2. *Ravdu'l-Ezhâr fîmâ Verade mine'l-İdğâmi'l-Kebîr li'bni'l-'Alâ*

‘Avfî’nin, *Ravdu'l-Ezhâr fîmâ verade mine'l-idğâmi'l-kebîr li'bni'l-'Alâ* adlı eseri, yedi kırâat imamından biri olan Ebû ‘Amr el-‘Alâ’nın idğâm-ı kebîr uygulamaları ile alakalı kaleme alınan yirmi üç varaktan müteşekkil bir risâledir.³⁸⁰ Eserin çalışmada incelenek olan nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendî Bölümü, 3631-86/2 numarada bulunmaktadır. Eserin müstensihisi Süleyman b. Ahmed b. Yûsuf b. Abdillâh b. Şeyh Muhammed el-Medenî’dir. Süleyman b. Ahmed, bu nüshayı Muhammed b. Ahmed el-‘Avfî’nin kendi el yazması olan müellif nüshasından istinsâh ettiğini ve 1112 yılında tamamladığını ifade etmektedir.³⁸¹

‘Avfî, *Ravdu'l-ezhâr* adlı eserine şu cümlelerle giriş yapmaktadır:

الحمد لله الذي أدغم محبته في قلوب عباده الذين اصطفى والصلاة والتسليم على النبي والآل والصحبة
ومن قفى وبعد يقول محمد بن أحمد العوفي ما زال بتقصيره معترفاً ومن فيض رحمة ربه معترفاً هذا مختصر
فيما يرد في السور من الإدغام الكبير مرتباً على أحرف الهجاء حرفاً حرفاً.

‘Avfî, eserinde sûrelerde yer alan idğâm-ı kebîrleri tek tek ele aldığını ve bunu kırâat ilminde iptidai seviyede olanlara kolaylık, ileri derecede kırâat bilgisine sahip olanlar için de hatırlatıcı olması amacıyla yaptığını dile getirmektedir.³⁸² O, giriş kısmında eserinin adını *Ravdu'l-ezhâr* koyduğunu ve bu telifi vesilesiyle Allah Teâlâ’dan bağışlanma ümid ettiğini ifade etmektedir. Akabinde ‘Avfî, mushaf sırasını gözeterek sûrelerdeki idğâmları tek tek sıralamakta, Fâtihâ ile Nâs sûreleri arasında idğâmları ele aldığı bahislerin akabinde idğâm edilen harfleri kelime kelime

³⁸⁰ ‘Avfî, *Ravdu'l-ezhâr fî mâ verade mine'l-idğâmi'l-kebîr libni'l-'Alâ*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendî, 3631-86/2), 54b-77b.

³⁸¹ ‘Avfî, *Ravdu'l-ezhâr*, 77b.

³⁸² ‘Avfî, *Ravdu'l-ezhâr*, 55b.

incelenmekte ve bunların kırâat ricâline nispetini ortaya koymaktadır.³⁸³ O, sûrelerdeki idğâm örneklerini inceledikten sonra قد kelimesindeki “د” harfi,³⁸⁴ إذ edatındaki “ذ” harfi,³⁸⁵ هل ve بل edatlarındaki “ل” harfleri³⁸⁶ tâü’t-te’nîs,³⁸⁷ mahreçleri birbirine yakın harflerin idğâmları,³⁸⁸ يفعل ذلك³⁸⁹ ve İmâm Ya’kûb’un idğâm ve izhârları³⁹⁰ konularını hususen ele alınmaktadır.

Ravdu’l-ezhâr’da sûre sıralamasının gözetilerek başlıklandırma yapıldığı görülmekte ve bu bağlamda nüshada sûre isimlerinin müstensih tarafından kırmızıyla yazılarak belirgin hâle getirildiği müşahede edilmektedir.³⁹¹ Ayrıca sûrelerde idğâm icra edilen harf gruplarının öncesinde ilgili idğâm harflerinin renkli yazılmış olması dikkat çekmektedir.³⁹² Bu başlıklarla ilgili nüshada dikkat çeken bir diğer konu da hususi olarak ele alınan kelimelerin son harflerinin bir sonraki kelimelerin ilk harfine idğâmında müdğâmün fih olan harflerin her birinin satır başında gösterilip bunların kırâat ricâline referansla zikredilmesidir.³⁹³ Bu yazım ve başlıklandırma usûlü sûrelerdeki idğâmların incelendiği kısımla kalmamakta, eserin sonuna kadar tüm konular için uygulanmaktadır.³⁹⁴

‘Avfî, *Ravdu’l-ezhâr*’ı kendisinin bizzat kaleme aldığını ifade ederek telifini قاله وكتبه محمد بن أحمد العوفي عفا عنهما العافي ifadeleriyle sonlandırmaktadır.³⁹⁵ Bu kısımdan sonra nüshada yer alan ifadeler müstensihe aittir.

***Ravdu’l-ezhâr*’ın İçerik Tablosu**

³⁸³ ‘Avfî, *Ravdu’l-ezhâr*, 73b.

³⁸⁴ ‘Avfî, *Ravdu’l-ezhâr*, 73b-75a.

³⁸⁵ ‘Avfî, *Ravdu’l-ezhâr*, 73a.

³⁸⁶ ‘Avfî, *Ravdu’l-ezhâr*, 73a-74b.

³⁸⁷ ‘Avfî, *Ravdu’l-ezhâr*, 74b.

³⁸⁸ ‘Avfî, *Ravdu’l-ezhâr*, 74a.

³⁸⁹ ‘Avfî, *Ravdu’l-ezhâr*, 75a.

³⁹⁰ ‘Avfî, *Ravdu’l-ezhâr*, 76b.

³⁹¹ ‘Avfî, *Ravdu’l-ezhâr*, 56a.

³⁹² ‘Avfî, *Ravdu’l-ezhâr*, 57a.

³⁹³ ‘Avfî, *Ravdu’l-ezhâr*, 73a.

³⁹⁴ ‘Avfî, *Ravdu’l-ezhâr*, 74a.

³⁹⁵ ‘Avfî, *Ravdu’l-ezhâr*, 78b.

Besmele Bâbı vr. 5a	Fâtihâ Sûresindek i İğâmlar vr. 55b	Bakara Sûresind eki İdğâmlar vr. 55b	Âl-i İmrân Sûresindek i İdğâmlar vr. 56a	قد Kelime sinin “Dâl”ın daki İdğâm vr. 72b	إذ Kelimesi nin “Zâl”ın daki İdğâm vr. 72a	هل Kelimesi nin “Lâm”ın daki İdğâm vr. 72a	بل Kelimesi nin “Lâm”ın daki İdğâm vr. 74b
Tâü't- te'nîs vr. 74b	Mahreçleri Birbir lerine Yakın Harflerin İdğâmı vr. 74a	يفعل ذالك Kelime sindeki “Lâm” harfinin İdğâmı vr. 75a	Yak'ûb'un İdğâm ve İzhârları vr. 76b	Ferağ Kaydı vr. 78b			

2.1.6.3. *Risâle fî Beyâni'l-Evcühi fî't-Tekbîr Beyne's-Süver*

Risâle fî beyâni'l-evcûhi fî't-tekbîr beyne's-süver'in müstensihî, eserin müstakil bir çalışma olmadığını ve bunu 'Avfî'nin *Dürri'n-nesîr fî kırâati İbn Kesîr* isimli eserinden istinsâh ettiğini belirtmektedir.³⁹⁶ Eserin incelenen nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi Bölümü, 2093 numaradadır. 'Avfî, bu eserinde, İbn Kesîr kırâati kapsamında Duhâ'dan Nâs sûresine kadar sûre geçişlerinde okunan tekbirleri tafsilatlı olarak ele almaktadır.

'Avfî, eserine şu ifadelerle başlamaktadır:

³⁹⁶ Muhammed b. Ahmed el-'Avfî, *Risâle fî beyâni'l-evcûhi fî't-tekbîr beyne's-süver*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, 2093), 135b.

اعلم أن التكبير صح عن أهل مكة وهو في الأصل سنتهم عند ختم القرآن العظيم في صلاة وغيرها. وقد صح عن ابن كثير من روايتي البري وقنبل وقنبل مع كثرة الخلاف عن قنبل.

‘Avfi, tekbir uygulamasının İbn Kesîr kırâatine ait olduğunu belirttikten sonra bunun namaz içinde veya dışında Kur’ân’ın hatmedilmesi durumunda icra edildiğini ifade etmekte³⁹⁷ ve konuyla ilgili malumatı hocası Ahmed el-Mesyerî’ye dayandırmaktadır.³⁹⁸

Eserde tekbirlerin uygulanma keyfiyeti ile alakalı iki ayrı görüşün var olduğu ifade edilmektedir. Bunlardan birincisine göre tekbirler sûre başlarında, ikinci görüşe göre ise sûre sonlarında okunmalıdır. Nitekim birinci görüş dikkate alındığında son tekbir, Nâs sûresinin başında getirilirken; ikinci görüş esas alındığında ise Nâs sûresi sonrasında da tekbir getirilmesi gerekmektedir.³⁹⁹

‘Avfi, tekbir uygulaması hakkında Hz. Peygamber’den (s.a.v.) vârid olan hadisi, tekbirin illeti olarak kabul etmektedir. Buna göre Cebrail (a.s.), Hz. Peygamber’e (s.a.v) bir müddet vahiy getirmemiş ve bu durum Mekke’li müşrikler tarafından baskı ve dedikodu malzemesi yapılmıştır. Fetret sonrasında vahiy süreci yeniden başlayınca Hz. Peygamber ve müslümanlar, bu hâli sevinçle karşılamış ve tekbir getirmişlerdir.⁴⁰⁰ Tekbirin sîğâsı ile alakalı kurrâ arasında ihtilaf vardır. Buna göre İbn Kesîr kırâatine mensup edâ ehlinden bazıları, الله أكبر şeklinde tekbir getirirken bazıları tekbir öncesine tehlîli (لا إله إلا الله) de ilave etmişlerdir. Edâ ehlinden bir kısmı ise ikinci uygulamaya ilaveten tekbirin sonrasına والله الحمد ifadesini ziyade etmişlerdir.⁴⁰¹

‘Avfi, tekbirle ilgili genel bilgiler verdikten sonra sûre başı ya da sonlarındaki tekbir uygulamalarına değinmekte ve bu meyanda beyne’s-sûreteyne dair vecihleri

³⁹⁷ ‘Avfi, *Risâle fî beyâni ‘l-evcûhi fî ‘t-tekbîr*, 132b.

³⁹⁸ ‘Avfi, *Risâle fî beyâni ‘l-evcûhi fî ‘t-tekbîr*, 132a.

³⁹⁹ ‘Avfi, *Risâle fî beyâni ‘l-evcûhi fî ‘t-tekbîr*, 132a.

⁴⁰⁰ ‘Avfi, *Risâle fî beyâni ‘l-evcûhi fî ‘t-tekbîr*, 132a-133b.

⁴⁰¹ ‘Avfi, *Risâle fî beyâni ‘l-evcûhi fî ‘t-tekbîr*, 133b.

zikretmektedir.⁴⁰² Onun üzerinde durduğu hususlardan biri de sûre sonlarından tekbirlere geçişte ilgili sûrelerin son kelimelerinin irap durumlarıdır.⁴⁰³

‘Avfî, telifinin sonunda Kur’ân tilâvetinin en sevaplı amellerden biri olduğunu ifade eden “mürtehlîn” hadisini de zikretmektedir.⁴⁰⁴ Mezkûr hadise göre “Hz. Peygamber’e (s.a.v.), en faziletli amel sorulduğunda o, bu soruyu Kur’ân tilâveti ve hatmi şeklinde cevaplamıştır. ‘Avfî’ye göre buradaki mürtehlînin amelinden maksat, Kur’ân’ı hatmettikten sonra tekrar başa dönüp Fâtihâ sûresiyle Bakara sûresinin ilk beş âyetinin okunması, yani Kur’ân’ın okunması amelinin kesilmeyip devam ettirilmesidir.⁴⁰⁵ ‘Avfî, risâlesinin sonunda kısa bir duaya yer vermekte⁴⁰⁶ ve aşağıdaki ifadelerle eserini sonlandırmaktadır.

وهذا آخر ما كتبت من الكلام على مواضع الخلاف بين حفص وابن كثير على الوجه المشهور عنهما
دون ما اتفقا عليه ودون ما اتسع عنهما من الطرق والروايات. واسأل الله واتضرع إليه أن ينفع به من نظر فيه
وأن يجعله عملا مبرورا وسعيا مشكورا وأن يمنّ عليّ بالخلاص وإنْ غُدم صدق الخلاص.

Risâle fî beyâni evcûhi’t-tekbîr’in İçerik Tablosu

Tekbirin Mekkeliler’in Sünneti Oluşu vr. 132b.
Tekbirlerin Hangi Sûreden İtibaren Başladığı vr. 132a.
Tekbir Getirilmesinin Sebebi vr. 132a.
Tekbir Sîğâları vr. 133b.
İmamların Tekbirlere Dair Vecihleri vr. 133a.

⁴⁰² ‘Avfî, *Risâle fî beyâni ’l-evcûhi fî ’t-tekbîr*, 133a.

⁴⁰³ ‘Avfî, *Risâle fî beyâni ’l-evcûhi fî ’t-tekbîr*, 134a.

⁴⁰⁴ Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *el-Câmi’u ’l-kebîr*, thk. Beşşâr ‘Avvâd Ma’rûf (Beyrût: Dâru’l-garbi’l-İslâmî, 1996), “Bâbü’l-kırâat” 13 (No. 2948); Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, *Müsnedü’l-Dârimî*, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî (Riyad: Dâru’l-muğni li’t-tevzi’ ve’n-neşr, 1420/1998), “Fî hatmi’l-kırâat” 33 (No. 3519).

⁴⁰⁵ ‘Avfî, *Risâle fî beyâni ’l-evcûhi fî ’t-tekbîr*, 135a.

⁴⁰⁶ ‘Avfî, *Risâle fî beyâni ’l-evcûhi fî ’t-tekbîr*, 135a-136b.

Tekbirlerle İlgili Dikkat Çekilen Birtakım Hususlar vr. 134a.

Hâlû'l-Mürtehıl vr. 135a.

Ferağ Kaydı vr. 136b.

2.1.7. Kırâat İhtilaflarının Ricâle Nispetle Mukayyesine Dair Eserleri

‘Avfî’nin eser kalem aldığı formatlardan biri de kırâat ihtilaflarının kırâat ricâline nisbetle mukayyesidir. O, bu meyanda Hafs rivâyetiyle İbn Kesîr kırâatı arasındaki ihtilafları ortaya koymak amacıyla üç eser kaleme almıştır. Bunlar; *Zehru’l-mütenâsir fîmâ beyne’l-Mekkî ve ‘Âsım, Dürri’n-nesîr fî kırâati İbn Kesîr, Miftâhu’z-zafer li men râme ‘ulûme Kitâbillâh bi zihnî hadar*’dır. Bu bölümde mezkûr üç eserin tafsilatlı tanıtımı yapılacaktır.

2.1.7.1. Zehru’l-Mütenâsir fîmâ Beyne’l-Mekkî ve ‘Âsım

‘Avfî, *Zehru’l-mütenâsir fîmâ beyne’l-Mekkî ve ‘Âsım* adlı eserinde ‘Âsım’ın Hafs rivâyeti ile İbn Kesîr kırâatı arasındaki ihtilafları ele almaktadır. Eserin incelenen nüshası Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Burdur İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 970 numarada bulunmaktadır.⁴⁰⁷ Bizzat müellif tarafından kaleme alınan bu nüshasının ferağ kaydında, mezkûr eserin müellife ait 163. telif olduğu ve hicri 1052 yılında tamamlandığı zikredilmektedir.⁴⁰⁸

‘Avfî, eserine şu cümlelerle başlangıç yapmaktadır:

الحمد لله على جزيل فضله المتعظيم ويكون لي نورا يوم لا ملجأ من دونه ولا عاصم والصلاة والسلام على المبعوث من أولي هاشم خاتم النبيين محمد بن عبد الله أبي القاسم والآل والصحب ما نودي لصلاة وأفطر صائم وبعد هذا مختصر فيما بين الإمام أبي الحسن أحمد بن محمد بن أبي بزة البزي والإمام أبي عمر محمد بن عبد

⁴⁰⁷ Mezkûr kütüphanedeki kayıta eserin yazarı hakkında bilgi verilmediği ve adının *Risâle fi’t-tecvîd* olarak kaydedildiği tespit edilmiştir.

⁴⁰⁸ ‘Avfî, *Zehru’l-mütenâsir*, 34a.

الرحمن الملقب قنبل كلاهما عن إمام مكة عبد الله بن كثير وعن الإمام أبو عمرو حفص ابن سليمان على إمام الكوفة وشيخ أبي حنيفة عاصم فكل ما وافق حفص اهملت ذكره ليس أمر ك متقاسم واذكر ما خالفه فكن بالذكاء مزاحم.

‘Avfî, *Zehru ’l-mütenâsir*’da İbn Kesîr kırâati ile ‘Âsım’ın Hafs rivâyeti arasındaki ihtilâflı okuyuşları ferşü’l-hurûf zaviyesinden muhtasar bir şekilde ele almaktadır. Eserin besmele, hamdele ve salve kısmından sonra istiâze ve besmele hususuna kısaca değinen müellif, bu kısımda istiâze ve besmelenin gizli mi açıktan mı okunacağını, bunların sûrelere dâhil olup olmadığını ve istiâze-besmele sîğâları ile beyne’s-sûreteyne dair uygulamaları incelemektedir.⁴⁰⁹ ‘Avfî daha sonra sırasıyla Fâtihâ,⁴¹⁰ Bakara,⁴¹¹ Âl-i İmrân,⁴¹² Nisâ,⁴¹³ A’râf,⁴¹⁴ Enfâl,⁴¹⁵ Tevbe,⁴¹⁶ Yûnus,⁴¹⁷ Hûd,⁴¹⁸ Yûsuf,⁴¹⁹ Ra’d,⁴²⁰ Hicr,⁴²¹ Nahl,⁴²² İsrâ,⁴²³ Kehf,⁴²⁴ Meryem,⁴²⁵ Tâhâ,⁴²⁶ Enbiyâ,⁴²⁷ Hac,⁴²⁸ Mü’minûn,⁴²⁹ Nûr,⁴³⁰ Furkân,⁴³¹ Şuarâ,⁴³² Neml,⁴³³ Kasas,⁴³⁴ Ankebût,⁴³⁵ Rûm,⁴³⁶ Lokmân,⁴³⁷ Secde,⁴³⁸ Sebe,⁴³⁹ Fâtır,⁴⁴⁰ Yâsîn,⁴⁴¹ Sâffât,⁴⁴²

⁴⁰⁹ Muhammed b. Ahmed ‘Avfî, *Zehru ’l-mütenâsir fî mâ beyne ’l-Mekkî ve ’Âsım*, (Konya: Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Burdur İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 970), 1b-2a.

⁴¹⁰ ‘Avfî, *Zehru ’l-mütenâsir*, 2a.

⁴¹¹ ‘Avfî, *Zehru ’l-mütenâsir*, 2b.

⁴¹² ‘Avfî, *Zehru ’l-mütenâsir*, 7b.

⁴¹³ ‘Avfî, *Zehru ’l-mütenâsir*, 9a.

⁴¹⁴ ‘Avfî, *Zehru ’l-mütenâsir*, 11b.

⁴¹⁵ ‘Avfî, *Zehru ’l-mütenâsir*, 12b.

⁴¹⁶ ‘Avfî, *Zehru ’l-mütenâsir*, 13a.

⁴¹⁷ ‘Avfî, *Zehru ’l-mütenâsir*, 13b.

⁴¹⁸ ‘Avfî, *Zehru ’l-mütenâsir*, 14a.

⁴¹⁹ ‘Avfî, *Zehru ’l-mütenâsir*, 15a.

⁴²⁰ ‘Avfî, *Zehru ’l-mütenâsir*, 16b.

⁴²¹ ‘Avfî, *Zehru ’l-mütenâsir*, 17a.

⁴²² ‘Avfî, *Zehru ’l-mütenâsir*, 17b.

⁴²³ ‘Avfî, *Zehru ’l-mütenâsir*, 17b.

⁴²⁴ ‘Avfî, *Zehru ’l-mütenâsir*, 18a.

⁴²⁵ ‘Avfî, *Zehru ’l-mütenâsir*, 19a.

⁴²⁶ ‘Avfî, *Zehru ’l-mütenâsir*, 19b.

⁴²⁷ ‘Avfî, *Zehru ’l-mütenâsir*, 20a.

⁴²⁸ ‘Avfî, *Zehru ’l-mütenâsir*, 20b.

⁴²⁹ ‘Avfî, *Zehru ’l-mütenâsir*, 21a.

⁴³⁰ ‘Avfî, *Zehru ’l-mütenâsir*, 21b.

⁴³¹ ‘Avfî, *Zehru ’l-mütenâsir*, 21b.

⁴³² ‘Avfî, *Zehru ’l-mütenâsir*, 22a.

⁴³³ ‘Avfî, *Zehru ’l-mütenâsir*, 22b.

⁴³⁴ ‘Avfî, *Zehru ’l-mütenâsir*, 23b.

⁴³⁵ ‘Avfî, *Zehru ’l-mütenâsir*, 24a.

⁴³⁶ ‘Avfî, *Zehru ’l-mütenâsir*, 24a.

⁴³⁷ ‘Avfî, *Zehru ’l-mütenâsir*, 24b.

Sa‘d,⁴⁴³ Mü‘min⁴⁴⁴ ve Zümer sûrelerinin muhtevasına dair ferşü’l-hurûf ile alakalı farklılıklara değinmektedir. Risâlenin son kısmında mezkûr sûreler dışında vaki olan ferşü’l-hurûf farklılıklarına da kısaca temas edilmektedir.

Nüşhada sûre adları⁴⁴⁵ ve ‘Avfî’nin önemli gördüğü yerler kırmızı, diğer yerler ise siyah mürekkeple kaleme alınmıştır. Kırmızı mürekkeple yazılmış olanlar daha ziyade kırâat ricâlinin isimleri⁴⁴⁶ ve ferşü’l-hurûf farklılıklarının yer aldığı kelimelerdir.⁴⁴⁷ Şunu da ifade etmek gerekir ki eserde önceden zikredilmiş kelimelerin tekrarı söz konusu olduğunda genellikle تقدم⁴⁴⁸ yer yer de أما⁴⁴⁹ sözcüğü kullanılmaktadır. ‘Avfî, aşağıdaki ifadelerle eserini hitama erdirmektedir:

وافق الفراغ من خطه وتأليفه يوم الجمعة لعشر خلين من الربيع سنة اثنين وخمسين وألف قاله وكتبه محمد بن أحمد العوفي الضعيف تمت مائة ثلاث وستين.

***Zehru’l-mütenâsir*’ın İçerik Tablosu**

Besmel-Hamdele-Salvele vr. 1b.
İstâze-Besmele vr. 1b-2a.
Ferşü’l-Hurûf vr. 2a-34a.
Ferağ Kaydı vr. 34a.

⁴³⁸ ‘Avfî, *Zehru’l-mütenâsir*, 25a.

⁴³⁹ ‘Avfî, *Zehru’l-mütenâsir*, 25b.

⁴⁴⁰ ‘Avfî, *Zehru’l-mütenâsir*, 26a.

⁴⁴¹ ‘Avfî, *Zehru’l-mütenâsir*, 26a.

⁴⁴² ‘Avfî, *Zehru’l-mütenâsir*, 26b.

⁴⁴³ ‘Avfî, *Zehru’l-mütenâsir*, 26b.

⁴⁴⁴ ‘Avfî, *Zehru’l-mütenâsir*, 27a.

⁴⁴⁵ ‘Avfî, *Zehru’l-mütenâsir*, 23b.

⁴⁴⁶ ‘Avfî, *Zehru’l-mütenâsir*, 7a.

⁴⁴⁷ ‘Avfî, *Zehru’l-mütenâsir*, 4a.

⁴⁴⁸ ‘Avfî, *Zehru’l-mütenâsir*, 23a.

⁴⁴⁹ ‘Avfî, *Zehru’l-mütenâsir*, 3b.

2.1.7.2. *Dürü'n-Nesîr fî Kırâati İbn Kesîr*

‘Avfî, *Dürü'n-nesîr fî kırâati İbn Kesîr* adlı eserini, eş-Şâtibiyye ve et-Teyşîr’in muhtevasına göre İbn Kesîr kırâatiyle Hafıs rivâyeti arasındaki farklı okuyuşları ortaya koymak amacıyla kaleme almıştır.⁴⁵⁰ Eserin incelenen nüshası Bursa İnebey Kütüphanesi, 4876 numarada bulunmaktadır.

‘Avfî, besmele hamdele ve salvele sonrasında eserine şu ifadelerle giriş yapmaktadır:

وبعد يقول العبد محمد أحمد العوفي الفقير هذا فرع يسير من أصل كثير فيما خالف حفص من قرأه ابن كثير روايتي البزي وقنبل بما في القصيدة والتيسير وحينما وافقاه فلا حاجة للتقرير وحينما خالفاه واتفقا قلت قرأ ابن كثير فإن اختلفا ذكرت كلا منهما واهملت حفصا فأنت به خبير..... وسميته الدر النثير في قراءة ابن كثير.

‘Avfî, bu risâleyi kendisine sorulan sorular üzerine kaleme aldığını⁴⁵¹ ve eserinin adını *Dürü'n-nesîr fî kırâati İbn Kesîr* koyduğunu ifade etmektedir.⁴⁵² ‘Avfî, *Dürü'n-nesîr*’in ilk bölümünde Kur’ân’ın faziletine ve ehl-i Kur’ân’ın meziyetlerine dair hadisleri zikretmekte⁴⁵³ ve sonrasında ferşü’l-hurûfa geçiş yapmaktadır. O, ferşü’l-hurûfa Fâtîha sûresiyle başlangıç yapmakta yeri geldikçe uygun başlıklar açarak⁴⁵⁴ usûl konularına da temas etmektedir.⁴⁵⁵ Müellif, ferşü’l-hurûfu ele aldığı bölümlerde yaygın olarak okunuyor olması sebebiyle Hafıs rivâyetinin vecihlerine yer vermeyip İbn Kesîr’in okuyuşlarını aktarmakla yetinmektedir.⁴⁵⁶ Şunu da belirtmek gerekir ki eserde bütün sûrelerin ferşine yer verilmemektedir. ‘Avfî’nin *Dürü'n-nesîr*’de ele aldığı diğer konular; hâu’l-kinâye,⁴⁵⁷ medd-i munfasıl,⁴⁵⁸ kasr,⁴⁵⁹ medd-i muttasıl,⁴⁶⁰ bir kelimedede iki hemze,⁴⁶¹

⁴⁵⁰ ‘Avfî, *ed-Dürü'n-nesîr fî kırâati İbn Kesîr*, (Bursa: İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, Genel, 4876), 1b-2a.

⁴⁵¹ ‘Avfî, *ed-Dürü'n-nesîr*, 2a.

⁴⁵² ‘Avfî, *ed-Dürü'n-nesîr*, 2b.

⁴⁵³ ‘Avfî, *ed-Dürü'n-nesîr*, 2b-4a.

⁴⁵⁴ ‘Avfî, *ed-Dürü'n-nesîr*, 5b-13b.

⁴⁵⁵ ‘Avfî, *ed-Dürü'n-nesîr*, 4b.

⁴⁵⁶ ‘Avfî, *ed-Dürü'n-nesîr*, 4a.

⁴⁵⁷ ‘Avfî, *ed-Dürü'n-nesîr*, 4b.

⁴⁵⁸ ‘Avfî, *ed-Dürü'n-nesîr*, 5b.

⁴⁵⁹ ‘Avfî, *ed-Dürü'n-nesîr*, 5b.

⁴⁶⁰ ‘Avfî, *ed-Dürü'n-nesîr*, 9a.

⁴⁶¹ ‘Avfî, *ed-Dürü'n-nesîr*, 14a.

izâfet “yâ”ları,⁴⁶² iki kelimedede iki hemze,⁴⁶³ hâû’t-te’nîs⁴⁶⁴ ve tekbirlerdir.⁴⁶⁵ Eserde tekbir konusuna müellifin diğer eserlerine nispetle oldukça geniş yer verilmiş olması da dikkat çeken hususlar arasındadır.

Eser bâb⁴⁶⁶ ve fasllar⁴⁶⁷ halinde kaleme alınmıştır. Müellif, özellikle dikkat çekmek istediği yerlerde تنبيه⁴⁶⁸ ve تنبيهات⁴⁶⁹ ifadelerini kullanmaktadır. ‘Avfî, bir kırâat ricâlinin uygulamasından diğerine geçerken أما,⁴⁷⁰ konularla alakalı örnek verdiği yerlerde نحو⁴⁷¹ ve الضرب⁴⁷² sözcüklerini kullanmaktadır. Ayrıca o, *Dürri’n-nesîr*’de râvîlerin görüşlerini beyan ederken ذهب,⁴⁷³ önceden geçen bir mevzudan bahsedecekse تقدم, imamlar ya da râvîlerin ihtilâfı söz konusu olduğunda ise اختلف⁴⁷⁴ sözcüklerini istimal etmektedir.

Son bölümünde “mürtehlîn” hadisine yer verilmiş olan *Dürri’n-nesîr*’in incelenen nüshasında ferağ kaydı bulunmamaktadır. Bu durum, nüshanın son kısmının eksik olduğuna işaret eder.⁴⁷⁵ Eserin incelemeye tabi tutulan nüshasının son kısmında şu ifadeler yer almaktadır:

وصار العمل على هذا في أمصار المسلمين في قراءة ابن كثير وغيرها وقراءة العرض وغير لا يكاد احد يهتم ختمة إلا ويشرع في الأخرى سوا ختم ما شرع فيه او لم يهتمه أو لم ينوه بل جعل ذلك عندهم من سنة الختم ويسمون من يفعل هذا الحال المرتحل أي الذي حل في قراءته آخر الختمة وارتحل إلى ختمة أخرى جعلنا الله من أهل القرآن وحشرنا معه بحرمة...

***Dürri’n-nesîr*’in İçerik Tablosu**

⁴⁶² ‘Avfî, *ed-Dürri’n-nesîr*, 14b.

⁴⁶³ ‘Avfî, *ed-Dürri’n-nesîr*, 19a.

⁴⁶⁴ ‘Avfî, *ed-Dürri’n-nesîr*, 36b.

⁴⁶⁵ ‘Avfî, *ed-Dürri’n-nesîr*, 112a-122b.

⁴⁶⁶ ‘Avfî, *ed-Dürri’n-nesîr*, 9a.

⁴⁶⁷ ‘Avfî, *ed-Dürri’n-nesîr*, 7b.

⁴⁶⁸ ‘Avfî, *ed-Dürri’n-nesîr*, 5a.

⁴⁶⁹ ‘Avfî, *ed-Dürri’n-nesîr*, 31a.

⁴⁷⁰ ‘Avfî, *ed-Dürri’n-nesîr*, 5a.

⁴⁷¹ ‘Avfî, *ed-Dürri’n-nesîr*, 5b.

⁴⁷² ‘Avfî, *ed-Dürri’n-nesîr*, 47b.

⁴⁷³ ‘Avfî, *ed-Dürri’n-nesîr*, 9b.

⁴⁷⁴ ‘Avfî, *ed-Dürri’n-nesîr*, 61b.

⁴⁷⁵ ‘Avfî, *ed-Dürri’n-nesîr*, 126b-127a.

Ferşü'l-Hurûf vr. 4a-112a
Hâu'l-Kinâye vr. 4b
Medd-i Munfasıl ve Kasr vr. 5b
Medd-i Muttasıl vr. 9a
Bir Kelimede İki Hemze vr. 12b
İzâfet “Yâ”ları vr. 14b
İki Kelimede İki Hemze vr. 29b
Hâü't- Te'nîs vr. 36b
Hazfedilen Yâ Harfleri vr. 69a
Tekbir Bahsi vr. 112a

2.1.7.3. *Miftâhu’z-Zafer li Men Râme ‘Ulûme Kitâbillâh bi Zihnînin Hadâr*

‘Avfî, *Miftâhu’z-zafer li men râme ‘ulûme Kitâbillâh bi zihnînin hadâr* adlı eserinde ‘Âsım kırâatinin Hafs rivâyeti ile İbn Kesîr kırâati arasındaki farklılıkları ele almaktadır. Eserin tetkik edilecek olan nüshası Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Burdur İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 403 numaradadır.

‘Avfî, eserine aşağıdaki ifadelerle başlangıç yapmaktadır:

أحمدك اللهم يا من أنزل أحسن الحديث كتابا على أحسن البشر وأصلّي عليه أفضل صلاة موصولة
بسلام تعمّ ثوابها من غاب ومن حضر على النبي والآل والصّحب من عُفي اسمه ومن اشتهر.

‘Avfî, *Miftâhu’z-zafer*’e besmele-hamdele ve salveyle başlamakta akabinde eserini yazma amacının İbn Kesîr kırâati ile Hafs rivâyeti arasındaki farklılıkları sarîh bir şekilde ortaya koymak olduğunu ifade etmektedir.⁴⁷⁶ Sonrasında müellif cem‘i mîmlerine değinmekte ve bunları ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır.⁴⁷⁷ Cem‘i mîmlerine ilişkin hususların ardından hâü’l-kinâyeye mevzusuna temas eden ‘Avfî, özellikle İbn Kesîr’in hâü’l-kinâyeye dair uygulamaları üzerinde durmaktadır.⁴⁷⁸

Eserde hâü’l-kinâyenin hemen ardından med-kasr konusu ele alınmaktadır. Bu bölümde ziyade medleri ayrıntılı olarak inceleyen ‘Avfî, kasrı ziyade meddin terki şeklinde tanımlamaktadır. O, ziyade med bahsinde medd-i muttasıl, medd-i munfasıl, medd-i lîn, medd-i lâzım ve medd-i ârıza dair misalleri ayrıntılı bir şekilde incelemektedir. Müellif, burada manevî sebeplerle ortaya çıkan med çeşitlerini ve bunların illetlerini de mevzubahis etmektedir.⁴⁷⁹

Eserde ele alınan usûl konularından bir diğeri hemzedir. ‘Avfî meseleyi “باب الهمزتين من كلمتين” ve “باب الهمزتين من كلمتين” şeklinde iki ana başlıkta incelemektedir. Mevzu ile alkâlî hemzenin vasl-kat‘ hâlleri ve bunların irap durumları üzerinde durulmaktadır. *Miftâhu’z-zafer*’de konuyla alakalı öne çıkarılan hususlardan biri de istifhâm hemzeleridir.⁴⁸⁰

‘Avfî, eserinde izafet “yâ”larına değinmekte ve bunların Kur’ân’da üç farklı formda geldiğini ifade ettikten sonra Bezzi’nin “yâ”larla alakalı infirâd ettiği yerleri sıralamaktadır.⁴⁸¹ Ayrıca o, konuya ilişkin Kunbül’ün vecihlerine de yer vermektedir.⁴⁸² Müellifin usûle dair temas ettiği son iki husus hâ-i te’nîs ile istiâze-besmele konularıdır. O, bunlardan hâ-i te’nîsi ele alırken mevzunun isimlendirilmesiyle alakalı olarak bazı kırâat âlimlerinin vakf hâlini esas alarak tâ-i te’nîs, bazılarının ise vasl hâlini dikkate alarak hâ-i te’nîs şeklinde konuyu

⁴⁷⁶ ‘Avfî, *Miftâhu’z-zafer limen râme ‘ulûmi Kitâbillah bi zihnin hazer*, (Konya: Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Burdur İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 403), 2b-a.

⁴⁷⁷ ‘Avfî, *Miftâhu’z-zafer*, 2a-5a.

⁴⁷⁸ ‘Avfî, *Miftâhu’z-zafer*, 5a-7b.

⁴⁷⁹ ‘Avfî, *Miftâhu’z-zafer*, 7b-12b.

⁴⁸⁰ ‘Avfî, *Miftâhu’z-zafer*, 12b-24a.

⁴⁸¹ ‘Avfî, *Miftâhu’z-zafer*, 24a-29b.

⁴⁸² ‘Avfî, *Miftâhu’z-zafer*, 29b-33a.

adlandırdığını beyan etmektedir.⁴⁸³ ‘Avfî, istiâze-besmele konusunda ise istiâze lafızları ve sîğâları üzerinde durmaktadır.⁴⁸⁴ Ayrıca o, Fâtiha sûresinin evvelinde besmelenin ispatı hususunda kurrâ arasında ihtilaf bulunmadığını ve Kur’ân okuyucusunun tilâvete sûrelerin başlangıcı dışında kalan bölümlerinden başladığında besmeleyi okuyup okumama hususunda muhayyer olduğunu belirtmektedir.⁴⁸⁵

‘Avfî, usûl konuları sonrasında ferşü’l-hurûfa geçmekte, İbn Kesîr’in Bezzî ve Kunbül rivâyetleriyle ‘Âsım’ın Hafs rivâyetine ait vüçûhâtı tek tek zikretmektedir.⁴⁸⁶ ‘Avfî, klasik kırâat kaynaklarında olduğu üzere ferşü’l-hurûfun ardından tekbirler mevzusunu ele almakta ve tekbir uygulamasının İbn Kesîr’in bütün tariklerinden sahîh bir şekilde rivâyet edildiğini aktarmaktadır. Buna ilaveten o, Dâni’nin *Teysîr* adlı eserinde tekbirlerin sadece Bezzî’ye mahsus bir uygulama olarak yer aldığını zikretmektedir. Tekbirlerle birlikte tehlîllerin Duhâ’nın sonundan Nâs’ın sonuna kadar devam etmesi meselesi bu bölümde ele alınan bir diğer husustur.⁴⁸⁷ ‘Avfî, *Miftâhu’z-zafer*’in ferağ kaydında 158. telifi olan bu eserini 1050 yılı Şa‘ban ayının 19’unda pazartesi günü, Rüstem Paşa Konağı yakınındaki evinde tamamladığını belirtmektedir.⁴⁸⁸

‘Avfî, *Miftâhu’z-zafer* adlı eserinde ele aldığı konuları bâblar hâlinde incelemekte⁴⁸⁹ ve bâbların altında değinmek istediği meseleleri de fasllar açmak suretiyle ele almaktadır.⁴⁹⁰ O, konuları işlerken الثالث/الثاني/الأول şeklinde alt başlıklar açmakta⁴⁹¹ ve her bir mevzuyla örneklendirmektedir.⁴⁹²

‘Avfî, konulara giriş yaparken أما ve أما kelimelerini istimal etmekte,⁴⁹³ misalleri sıraladıktan sonra كذلك ifadesiyle önceki örnekte aktarılan bilgileri diğer

⁴⁸³ ‘Avfî, *Miftâhu’z-zafer*, 33a.

⁴⁸⁴ ‘Avfî, *Miftâhu’z-zafer*, 36a.

⁴⁸⁵ ‘Avfî, *Miftâhu’z-zafer*, 36a. Ayrıca bk. Şâtübî, *Hırzû’l-emânî*, 9 (105 ve 106. beyitler).

⁴⁸⁶ ‘Avfî, *Miftâhu’z-zafer*, 36a-98b.

⁴⁸⁷ ‘Avfî, *Miftâhu’z-zafer*, 98b.

⁴⁸⁸ ‘Avfî, *Miftâhu’z-zafer*, 98b-99a.

⁴⁸⁹ ‘Avfî, *Miftâhu’z-zafer*, 5a.

⁴⁹⁰ ‘Avfî, *Miftâhu’z-zafer*, 15a.

⁴⁹¹ ‘Avfî, *Miftâhu’z-zafer*, 2a.

⁴⁹² ‘Avfî, *Miftâhu’z-zafer*, 11b.

⁴⁹³ ‘Avfî, *Miftâhu’z-zafer*, 11b.

örneklere de teşmil etmektedir.⁴⁹⁴ Yine o, meseleleri zikrederken فإن قيل ve şeklinde yer yer soru-cevap tekniğini⁴⁹⁵ kullanmakta ve özellikle dikkat çekmek istediği hususlar için تنبيه sözcüğüne yer vermektedir.⁴⁹⁶ Ayrıca o, bir kelimedede vaki olan kırâat ihtilaflarını ifade etmek için منهم⁴⁹⁷ تفرد⁴⁹⁸ ve اختص⁴⁹⁹ sözcüklerinden istifade etmektedir. ‘Avfî, eserin ferşü’l-hurûf kısmında kırâat ricâlinin okuyuşları için bazen قرأ⁵⁰⁰ bazen de روى⁵⁰¹ kelimelerini kullanmakta, bununla birlikte kırâat ihtilafı gerçekleşen kelimelere sayfa kenarlarında yer vermektedir.⁵⁰²

‘Avfî, *Miftâhu’z-zafer*’i kaleme alırken *et-Teysîr*,⁵⁰³ *el-İknâ*,⁵⁰⁴ *en-Neşr*,⁵⁰⁵ *el-Mübhic*⁵⁰⁶ ve *el-Müstenîr*⁵⁰⁷ adlı kaynaklardan istifade ettiğini belirtmektedir. O, eserini şu ifadelerle sonlandırmaktadır:

وافق الفراغ من تأليفه صبيحة يوم الإثنين المبارك تاسع عشر شهر شعبان المبارك سنة خمسين وألف أحسن الله عاقبتها قاله وكتبه محمد بن أحمد العوفي بمنزلي عند باب سراية رستم باشا غفر الله لمن سلف منهم وأحسن عاقبة من بقي وغفر لمن سلف من آبائنا ومن علمنا ومن سألنا الدعاء ومن أحسن لنا. وذلك في شدة مرضي ملقيا على ظهري نفع الله به آمين وصلى الله وسلم على محمد وآله أجمعين تمت المؤلفات مائة ثمان وخمسون.

***Miftâhu’z-zafer*’in İçerik Tablosu**

⁴⁹⁴ ‘Avfî, *Miftâhu’z-zafer*, 11b.

⁴⁹⁵ ‘Avfî, *Miftâhu’z-zafer*, 24b.

⁴⁹⁶ ‘Avfî, *Miftâhu’z-zafer*, 18b.

⁴⁹⁷ ‘Avfî, *Miftâhu’z-zafer*, 23a.

⁴⁹⁸ ‘Avfî, *Miftâhu’z-zafer*, 27a.

⁴⁹⁹ ‘Avfî, *Miftâhu’z-zafer*, 30a.

⁵⁰⁰ ‘Avfî, *Miftâhu’z-zafer*, 39a.

⁵⁰¹ ‘Avfî, *Miftâhu’z-zafer*, 39b.

⁵⁰² ‘Avfî, *Miftâhu’z-zafer*, 42b-44b.

⁵⁰³ ‘Avfî, *Miftâhu’z-zafer*, 8b.

⁵⁰⁴ ‘Avfî, *Miftâhu’z-zafer*, 21b.

⁵⁰⁵ ‘Avfî, *Miftâhu’z-zafer*, 31b.

⁵⁰⁶ ‘Avfî, *Miftâhu’z-zafer*, 45b.

⁵⁰⁷ ‘Avfî, *Miftâhu’z-zafer*, 45b.

Cem'i Mîmi ve Ahkâmı vr. 2a	Hâu'l- Kinâyeye vr. 5a	Med ve Kasr vr. 7b	Bir Kelimedede İki Hemze vr. 12b	İki Kelimedede İki Hemze vr. 18b	İzâfet “Yâ”sı vr. 24a	Zâid “Yâ”lar vr. 29b	Hâu't- te'nîs vr. 33a
İstâze- Besmele vr. 36a	Ferşü'l- Hurûf vr. 36a- 98b	Tekbirler Meselesi vr. 98b	Ferağ Kaydı vr. 98b-99a				

2.1.8. Neşr'in Muhtevasına Dair Eseri

Kıraât alanının muhtelif konularında müstakil ve özgün eserler kaleme almış olan ‘Avfî, ihtisar çalışmaları da yapmıştır. Onun İbnü'l-Cezerî'nin *Neşr fî'l-kırâ'âtî'l-‘aşr* isimli eseri üzerine kaleme aldığı *Telhîsu'n-Neşri'l-Kebîr* adlı telifi, tespit edilebilen tek ihtisar çalışmasıdır. Bu bölümde mezkûr eserin tafsilatlı tanıtımı yapılacaktır.

Telhîsu'n-Neşri'l-Kebîr

‘Avfî, *Telhîsu'n-Neşri'l-Kebîr* isimli telifinde İbnü'l-Cezerî'nin *Neşru'l-kırâ'âtî'l-‘aşr* adlı eserini ihtisar etmektedir. O, söz konusu eserini kırâat tariklerinin kesreti nedeniyle kârînin telfike/ihtilâta düşme riskini önlemek amacıyla kaleme aldığını ifade etmektedir. Bunu yaparken ‘Avfî, her bir kırâat ihtilafını kırâat tariklerinin tümünü dikkate alarak incelemektedir. Eserde bu tarz bir yöntemin takip edilmesi, ihtilâflı vecihlerin edasında kârîye kolaylık sağlanması amacıyla

matufter.⁵⁰⁸ Eserin incelemeye tabi tutulan nüshası Kahire Ezheriyye Kütüphanesi, 32827 numarada bulunmaktadır.

‘Avfî, besmele, hamdele ve salve sonrası eserine aşağıdaki ifadelerle giriş yapmaktadır:

وبعد فلما كان نشر ابن الجزري في غاية الانتشار والبسط فلا يأمن القارئ بمضمونه عن الخلط والعشار
العسر الضبط وتقريبه وإن كان موجزا لكنه لم يستوف الطرق المختلفة في بعض المواضع ولهذا يقع اللبس
للناظر فيه في بعض المواقع أردت أن أقربه إلى الضبط بإفراد كل قراءة مقتصرًا على بيان طرقها المختلفة
ليسهل الأداء حين التلاوة بالوجه المؤلف فأقول وبالله التوفيق ويبيده أزمة التحقيق.

‘Avfî, İbnü’l-Cezerî’ye ait *Neşr*’in çok yaygın bir şekilde kırâat tedrisatında kullanıldığını; ancak kârîlerin onun muhtevasında hataya düştüklerini, bu eserde her bir kırâati muhtasar bir şekilde tek tek ele almak suretiyle *Neşr*’deki vecihleri daha anlaşılır kılmayı hedeflediğini beyan etmektedir.⁵⁰⁹ O, telifinde *Neşr*’in başında yer alan bazı bölümleri hazfederek *Neşr*’in kaynakları olan eserler üzerinden İbnü’l-Cezerî’nin müelliflere olan isnâdını vermektedir. Bu bağlamda onun ilk zikrettiği eser, Dâni’nin *et-Teysîr*’idir.⁵¹⁰ ‘Avfî’nin, isnâd zincirlerine yer verdiği diğer kaynaklar ise; *Müfradetü Ya ‘kûb*,⁵¹¹ *Câmi ‘u ‘l-beyân*,⁵¹² *eş-Şâtıbiyye*,⁵¹³ *el-‘Unvân*,⁵¹⁴ *el-Hâdî*,⁵¹⁵ *el-Kâfî*,⁵¹⁶ *el-Hidâye fi ‘l-kurrâi ‘s-seb*,⁵¹⁷ *et-Tefsîr*,⁵¹⁸ *Kitâbü ‘l-Kâsîd*,⁵¹⁹ *er-Ravda*,⁵²⁰ *Kitâbü ‘l-Müctebâ*,⁵²¹ *Telhîsu ‘l-‘ibârât*,⁵²² *Kitâbü ‘t-Tezkira*,⁵²³ *Kitâbü ‘r-Ravda li ‘l-Bağdâdî*,⁵²⁴ *Kitâbü ‘l-Câmi*,⁵²⁵ *Kitâbü ‘t-Tecrîd*⁵²⁶ ve *Kitâbü ‘t-Telhîs*’tir.⁵²⁷

⁵⁰⁸ ‘Avfî, *Telhîsu ‘n-Neşri ‘l-Kebîr*, (Kahire: Ezheriyye Kütüphanesi, 32827), 1b.

⁵⁰⁹ ‘Avfî, *Telhîsu ‘n-Neşri ‘l-Kebîr*, 1b.

⁵¹⁰ ‘Avfî, *Telhîsu ‘n-Neşri ‘l-Kebîr*, 1b.

⁵¹¹ ‘Avfî, *Telhîsu ‘n-Neşri ‘l-Kebîr*, 2b.

⁵¹² ‘Avfî, *Telhîsu ‘n-Neşri ‘l-Kebîr*, 3a.

⁵¹³ ‘Avfî, *Telhîsu ‘n-Neşri ‘l-Kebîr*, 3a.

⁵¹⁴ ‘Avfî, *Telhîsu ‘n-Neşri ‘l-Kebîr*, 4a.

⁵¹⁵ ‘Avfî, *Telhîsu ‘n-Neşri ‘l-Kebîr*, 5b.

⁵¹⁶ ‘Avfî, *Telhîsu ‘n-Neşri ‘l-Kebîr*, 6a.

⁵¹⁷ ‘Avfî, *Telhîsu ‘n-Neşri ‘l-Kebîr*, 7a.

⁵¹⁸ ‘Avfî, *Telhîsu ‘n-Neşri ‘l-Kebîr*, 7b.

⁵¹⁹ ‘Avfî, *Telhîsu ‘n-Neşri ‘l-Kebîr*, 7b.

⁵²⁰ ‘Avfî, *Telhîsu ‘n-Neşri ‘l-Kebîr*, 8a.

⁵²¹ ‘Avfî, *Telhîsu ‘n-Neşri ‘l-Kebîr*, 8a.

⁵²² ‘Avfî, *Telhîsu ‘n-Neşri ‘l-Kebîr*, 8a.

⁵²³ ‘Avfî, *Telhîsu ‘n-Neşri ‘l-Kebîr*, 8b.

⁵²⁴ ‘Avfî, *Telhîsu ‘n-Neşri ‘l-Kebîr*, 9a.

O, İbnü'l-Cezerî'nin müelliflere olan isnâdını zikrettikten sonra onun kırâat imamlarına kadar ulaşan sened zincirine yer vermektedir.⁵²⁸

'Avfî, isnâd bahsinden sonra *Neşr*'deki konuları istiâze-besmeleden başlamak suretiyle muhtasar bir şekilde ele almaktadır.⁵²⁹ Eserde incelenen usûl konuları hâû'l-kinâye,⁵³⁰ med-kasr,⁵³¹ bir kelimedede iki hemze,⁵³² iki kelimedede iki hemze,⁵³³ müfred hemzeler,⁵³⁴ nakl,⁵³⁵ idğâmlar,⁵³⁶ nûn-i sâkinin ahkâmı,⁵³⁷ feth ve imâle,⁵³⁸ râ harfine dair ahkâm,⁵³⁹ vakf yapıldığında kelime sonlarında icra edilen uygulamalar⁵⁴⁰ ile yâ harfine dair meselelerdir.⁵⁴¹ Usûl konuları sonrasında ferşü'l-hurûfa geçiş yapan müellif, bu kısımda sûrelerde vaki olan ferşe dair farklılıkları sistematik bir şekilde ele almaktadır.

Telhîsu'n-Neşr'de konular bâblara ayrılarak işlenmekte,⁵⁴² bâbların içerisinde hususen dikkat çekilmek istenilen mevzular mesele başlığı altında zikredilmeğe⁵⁴³ ve ayrıntılı bilgi verilen alt başlıklar için fasl ismi kullanılmaktadır.⁵⁴⁴ Kitaplar ve müelliflerin isnâdlarına yer verilen bölümde ise اخبرني ve قال kelimeleri sıkça kullanılmaktadır.⁵⁴⁵ Kırâat ricâlinin infirâd ettiği yerlerde وانفرد ve⁵⁴⁶ اختلف

⁵²⁵ 'Avfî, *Telhîsu'n-Neşri'l-Kebîr*, 9b.

⁵²⁶ 'Avfî, *Telhîsu'n-Neşri'l-Kebîr*, 9b.

⁵²⁷ 'Avfî, *Telhîsu'n-Neşri'l-Kebîr*, 10b.

⁵²⁸ 'Avfî, *Telhîsu'n-Neşri'l-Kebîr*, 20a.

⁵²⁹ 'Avfî, *Telhîsu'n-Neşri'l-Kebîr*, 30b-a.

⁵³⁰ 'Avfî, *Telhîsu'n-Neşri'l-Kebîr*, 32a.

⁵³¹ 'Avfî, *Telhîsu'n-Neşri'l-Kebîr*, 33a.

⁵³² 'Avfî, *Telhîsu'n-Neşri'l-Kebîr*, 48a.

⁵³³ 'Avfî, *Telhîsu'n-Neşri'l-Kebîr*, 49b.

⁵³⁴ 'Avfî, *Telhîsu'n-Neşri'l-Kebîr*, 51a.

⁵³⁵ 'Avfî, *Telhîsu'n-Neşri'l-Kebîr*, 51b.

⁵³⁶ 'Avfî, *Telhîsu'n-Neşri'l-Kebîr*, 54b.

⁵³⁷ 'Avfî, *Telhîsu'n-Neşri'l-Kebîr*, 56b.

⁵³⁸ 'Avfî, *Telhîsu'n-Neşri'l-Kebîr*, 57b.

⁵³⁹ 'Avfî, *Telhîsu'n-Neşri'l-Kebîr*, 62a.

⁵⁴⁰ 'Avfî, *Telhîsu'n-Neşri'l-Kebîr*, 65b.

⁵⁴¹ 'Avfî, *Telhîsu'n-Neşri'l-Kebîr*, 67b.

⁵⁴² 'Avfî, *Telhîsu'n-Neşri'l-Kebîr*, 57b.

⁵⁴³ 'Avfî, *Telhîsu'n-Neşri'l-Kebîr*, 29b.

⁵⁴⁴ 'Avfî, *Telhîsu'n-Neşri'l-Kebîr*, 42a.

⁵⁴⁵ 'Avfî, *Telhîsu'n-Neşri'l-Kebîr*, 12a.

⁵⁴⁶ 'Avfî, *Telhîsu'n-Neşri'l-Kebîr*, 51a, 52a.

sözcükleri, ittifak ettiği noktalarda ise ⁵⁴⁷ اجمعوا kelimesi istimal edilmektedir. Ayrıca önemli görülen mevzular ⁵⁴⁸ تنبيه kelimesi ile öne çıkarılmaktadır.

Ferağ kaydında eserin istinsahının Hâfız Ahmed Mudurnevî tarafından hicri 1151 senesinde tamamlandığı ifade edilmektedir.⁵⁴⁹ ‘Avfî, *Telhîsu’n-Neşr* isimli eserini aşağıdaki salavât cümleleriyle hitama erdirmektedir:

اللهم صل على محمد وعلى آل محمد كما صليت على إبراهيم وعلى آل إبراهيم إنك حميد مجيد اللهم بارك
محمد وعلى آل محمد كما باركت على إبراهيم وعلى آل إبراهيم إنك حميد مجيد.

***Telhîsu’n-Neşr*’in İçerik Tablosu**

On Kırâatin Eserlerde Yer Alan İsnâdı vr. 1b	Kırâat İmamlarının İsnâdı vr. 20a	İstiâze-Besmele vr. 27b	Hâu’l-Kinâye vr. 33a	Med- kasr vr. 33b
Bir Kelimede İki Hemze vr. 48a	İki Kelimede İki Hemze vr. 49b	Nakl vr. 51b	İdğâmlar Bahsi vr. 54b	Nûn-i Sâkinin Ahkâmı vr. 56b
Feth-İmâle vr. 57b	Râ Bahsi vr. 62a	Kelime Sonlarındaki Vakflar vr. 65b	“Yâ”lar Bahsi vr. 67b	Ferşü’l- Hurûf vr. 69a

⁵⁴⁷ ‘Avfî, *Telhîsu’n-Neşri’l-Kebîr*, 92a.

⁵⁴⁸ ‘Avfî, *Telhîsu’n-Neşri’l-Kebîr*, 32a.

⁵⁴⁹ ‘Avfî, *Telhîsu’n-Neşri’l-Kebîr*, 190b.

2.1.9. ‘Avfî’nin Eserlerinin Genel Değerlendirmesi

‘Avfî’nin kaleme aldığı eserlerin nicelik ve nitelikleri dikkate alındığında onun derinlik sahibi velûd bir kırâat âlimi olduğu görülmektedir. Mustafa b. Hasen, *Mürşidü’l-talebe* isimli eserinde ‘Avfî’nin yüz yirmi eseri olduğunu ifade etse de⁵⁵⁰ onun telif sayısı bu rakamın oldukça üzerindedir. O, kaleme aldığı hemen her eserin sonunda ilgili eserin kaçınıcı telifi olduğunu belirtmektedir. ‘Avfî, bu çalışmada incelenen eserlerden biri olan *Zehru’l-mütenâsir fîmâ beyne’l-Mekkî ve ‘Âsım* isimli telifinin ferağ kaydında mezkûr eserin 163. telifi olduğunu özellikle belirtmektedir.⁵⁵¹ Nitekim o, hasta hâline rağmen ömrünün son demlerine kadar eser telifiyle meşgul olmuştur. Öyle ki *Lemehât* ve *Miftâhu’z-Zafer* isimli kitaplarını şiddetli hastalık hâlinde yatariken tamamlamıştır.⁵⁵²

‘Avfî’ye nispet edilen eserler incelendiğinde onun kırâat ilmine dair çok farklı türde eserler kaleme aldığı müşahade edilmektedir. Bunlar ‘aşru’s-suğrâ, ‘aşru’l-kübâ, şâz kırâatler, resmü’l-mushaf, kırâat isnâdı, usûl, kırâat ihtilaflarının ricâle nispetle mukayesesini üzerine yazılan eserlerdir. ‘Avfî, ihtisar formatında eserler de kaleme almıştır. Onun tespit edilebilen tek ihtisar çalışması *Neşr* üzerine yapmış olduğu *Telhîsu’n-Neşr*’dir.

‘Avfî eserlerinin bir kısmını kendi hattıyla kaleme almış ve bunu bizzat yazdığı eser nüshalarının ferağ kaydı bölümlerinde “قاله وكتبه محمد بن احمد العوفي” ifadeleriyle belirtmiştir.⁵⁵³ Şuna da değinmek gerekir ki o, genellikle teliflerinin mukaddime kısımlarında ilgili eserini kaleme alma sebebi ve amacı hakkında bilgi vermektedir. Buna göre o, bazı teliflerini kendisine yöneltilen sorulara cevap niteliğinde kaleme aldığını, kimi eserlerini de kırâat eğitimi alan talebelere bu ilmi tahsil noktasında yardımcı olmak amacıyla yazdığını ifade etmektedir.⁵⁵⁴

⁵⁵⁰ İslambûlî, *Mürşidü’l-talebe*, 68b.

⁵⁵¹ ‘Avfî, *Zehru’l-Mütenâsir*, 34a.

⁵⁵² ‘Avfî, *Lemehâtü’l-envâr*, 65b; ‘Avfî, *Miftâhu’z-zafer*, 99b.

⁵⁵³ ‘Avfî, *Ravdu’l-ezhâr*, 78.

⁵⁵⁴ ‘Avfî, *Telhîsu’n-Neşr*’l-Kebîr, 1b; *Dürri’n-nesîr fî kırââtî İbni Kesîr*, 2a.

Konuları ele alırken kullandığı akıcı dilden ve telifatında yer yer literal tahlillere yer vermesinden⁵⁵⁵ ‘Avfî’nin Arap dilinin inceliklerine vâkıf olduğu anlaşılmaktadır. Aslen Arap olması ve ciddi bir eğitim almış olması, onun bu kazanımlarının sebepleri arasında kabul edilebilir. Nitekim o, kırâat vecihlerinin sıhhatini değerlendirirken Arap dilinden istifade etmekte ve bunu yaparken genelde Sîbeveyhî’nin görüşlerini esas almakta,⁵⁵⁶ bazen de Halil b. Ahmed’i referans vermektedir.⁵⁵⁷ ‘Avfî’nin kırâat alanında yaptığı çalışmaların daha çok *eş-Şâtıbiyye*, *ed-Dürre* ve *et-Teyisîr* adlı eserlerin muhteviyatı üzere kaleme alındığı müşahede edilmektedir.⁵⁵⁸ Onun eserlerinin muhtelif kütüphanelerde pek çok nüshasının bulunması yaşadığı dönem ve sonrasında kırâat eğitiminde teliflerinden istifade edildiğini göstermektedir.⁵⁵⁹

2.2. ‘Avfî’nin Talebeleri

Çalışmada ‘Avfî’nin eserlerinin yazma nüshalarına ve onun eserleri üzerine yapılan tahkik çalışmalarına tarafımızca ulaşılmıştır. Fakat incelenen bu eserlerde kırâat alanında kendisinden ders alan talebesi olduğuna dair herhangi bir emareye rastlanılmadığı gibi ona talebelik yaptığını söyleyen herhangi bir kişi de tespit edilememiştir. Buna ilaveten ‘Avfî’nin eserleri üzerine yapılmış tahkik çalışmalarında da bu meyanda bir bilgi yer almamaktadır. ‘Avfî’nin yoğun olarak telif çalışmalarıyla meşgul olması, eser yazma hususunu tedrisata öncelediğine bir işaret olarak kabul edilebilir. Netice olarak ‘Avfî’nin kırâat alanında talebe yetiştirmemiş olması onun hak ettiği şöhrete ulaşamaması sonucunu doğurmaktadır.

‘Avfî’nin eserlerinden *el-Cevâhiru’l-yürâiyye*, *Dürre’l-efkâr*, *Muhtasarü’l-makâle fi’l-fethi* ve *’l-imâle* üzerine yüksek lisans çalışmaları yapılmış ve onun *el-Cevâhiru’l-mükellele* isimli eseri tahkik edilmiştir. ‘Avfî, bu çalışmalar vesilesiyle ilim camiasında daha çok tanınır olmaya başlamıştır. Buna ilaveten onun *el-*

⁵⁵⁵ ‘Avfî, *Lemehâtü’l-envâr*, 7a.

⁵⁵⁶ ‘Avfî, *Lemehâtü’l-envâr*, 6b.

⁵⁵⁷ ‘Avfî, *Lemehâtü’l-envâr*, 15b.

⁵⁵⁸ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 6a; Mehdî Abdullâh, “Dirâse”, 1/40.

⁵⁵⁹ ‘Avfî’nin eserlerinin muhtelif kütüphanelerde pek çok nüshası bulunmaktadır. Ancak özellikle *el-Cevâhiru’l-mükellele* ve *Dürre’l-efkâr* isimli eserlerinin nüshalarının çokluğu dikkat çekmektedir.

Cevâhiru'l-mükellele adlı eserinin İstanbul tarîkinin Sûfî mesleğine kaynaklık eden kitaplardan biri olduğu bilinmektedir.⁵⁶⁰

⁵⁶⁰ Osman Bostan, *Ahmed er-Rüşdî ve Mürşidü't-talebe Adlı Eserinin kırâat İlmindeki Yeri*, (Ankara: Fecr Yayınları, 2022), 144-145.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUHAMMED B. AHMED EL-‘AVFÎ’NİN KIRÂAT İLMİNE KATKILARI

3.1. ‘Avfî’nin Eserlerinde Usûle Dair Meseleler

‘Avfî, eserlerinde usûl konularını ele almakta bu bağlamda genellikle teliflerinde müstakil bölüm açmakta, bazen de usûl konularını ferşü’l-hurûf ile iç içe ele almaktadır. Bu başlık altında ‘Avfî’nin kırâat ilmi usûlüne ve muhtelif kırâat konularına dair görüşlerine yer verilecektir.

3.1.1. İstiâze-Besmele

İstiâze, sözlükte “sığınmak, yapışmak ve iltica etmek” manalarına gelmektedir.¹ Taberî, istiâzeyi “haktan alıkoyan şeylerden, yine zararı söz konusu olan cin, insan, hayvan ve saireden Allah’a sığınmak şeklinde tanımlamaktadır.² Nitekim Nahl sûresi 98. âyetinde Kur’ân tilâvetine başlanırken “Kur’ân okuduğun zaman kovulmuş şeytanın şerrinden Allah’a sığın”³ şeklinde bir tavsiye mevcuttur. Bu demektir ki istiâzeyle şeytanın insana musallat olmasından emin olunma durumu söz konusudur. Dolayısıyla istiâze Kur’ân tilâvetinde bulunacak kimse için bir nevi mukaddime mahiyetindedir. Bu vesileyle Kur’ân okunması esnasında kişinin Kur’ân’ı anlamasına engel teşkil edecek manevi engellerden arınması hâli gerçekleşmektedir.⁴

Yukarıda kendisine yer verilen Nahl sûresinin 98. âyetindeki istiâzenin emir formu, Kur’ân’da mevcuttur. Literatürde kendisine yer verilen istiâze formları ise

¹ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredat fî ġarîbi’l-Kur’ân* (Lübnan: y.y., ts.), 526.

² Ebû Ca’fer et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân* (Mısır: y.y., 1903), 1/49. İstiâze-besmeleyle ilgili geniş bilgi için bk. Abdullah Aydemir, “İstiâze”, *Diyanet Dergisi* 10 (1971), 41-44; Hasan Hüseyin Havuz, “Sâbûnî’nin Revâiu’l-Beyân” Adlı Tefsiri Bağlamında İstiâze ve Besmele”, *Muhammed Ali es-Sâbûnî ve Tefsir İlmindeki Yeri* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2022), 205-232; Remzi Ateşyürek, “İsti’âze”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2016), 67-84.

³ Nahl, 16/98. “فإذا قرأت القرآن فاستعذ بالله من الشيطان الرجيم”

⁴ Ziya Şen, “İstiâze ve Besmele”, *Diyanet İlmi Dergi*, 40 (2004), 91.

Kur’ân’da bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu durum, istiâzenin keyfiyeti hususunda ihtilafın mevcudiyetine sebep olmaktadır. Bu hususta en çok tercih edilen istiâze sîgası “أعوذ بالله من الشيطان الرجيم”⁵ dir. Bununla beraber aşağıdaki sîgalardan herhangi biriyle istiâze yapmak da câizdir.

أعوذ بالله من الشيطان الرجيم

أعوذ بالله السميع العليم من الشيطان الرجيم

أعوذ بالله العظيم من الشيطان الرجيم

أعوذ بالله من الشيطان الرجيم إن الله هو السميع العليم

أعوذ بالله العظيم السميع العليم من الشيطان الرجيم

أعوذ بالله العظيم من الشيطان الرجيم إن الله هو السميع العليم

أعوذ بالله السميع العليم من الشيطان الرجيم إن الله هو السميع العليم

أعوذ بالله من الشيطان الرجيم واستفتح الله وهو خير الفاتحين

أعوذ بالله العظيم وبوجهه الكريم وسلطانه القديم من الشيطان الرجيم⁶

İstiâze ile alakalı âyet-i kerîmedeki emir sigasının vücbiyet bildirip bildirmediği meselesi ulemâ arasında ihtilaflıdır. İstiâzenin uygulanmasına gelince eğer Kur’ân tilâvtilinde bulunacak kimse cehren okuyacaksa ve kendisini dinleyecek birileri varsa istiâzeyi cehrî olarak okur. Ancak Kur’ân okuyan kimse tilâveti hafî şekilde gerçekleştirecekse bu halde istiâze cehren okunmaz. Bu durum namazların tamamı için ikinci durumda olduğu gibi aynen geçerlidir. Burada şuna da değinmek gerekir ki kırâat; öksürme ya da aksırma gibi kişinin elinde olmayan sebeplerle ya da okunan âyetin ahkâmı, tecvidi ve eğitim gibi nedenlerle kesildiğinde istiâzenin

⁵ Ebü’l-Hasen Tâhir İbn Galbûn, *et-Tezkira fi’l-kırâati’s-semâ* (Cidde: el-Cemâatü’l-Hayriyye li-Tahfizi’l-Kur’âni’l-Kerîm, 1412/1991), 1/83; Ahmed b. Muhammed ed-Dimyâtî, *İthâfû fûdalâi’l-beşer*, thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ (Mısır: y.y., ts.), 19.

⁶ Recep Koyuncu, *Kırâat İlmi/Takrîb Usûlü* (Konya: Hacıveyiszâde İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2018), 76.

tekrarlanması gerekmez. Ancak bu gibi mücbir durumlar dışında bir sebepten tilâvete ara verilir veya son verilirse tilâvete başlanırken istiâze yeniden okunmalıdır.⁷

Besmele, “فعل” veznindendir ve Kur’ân okuyucusunun بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ demesinden ibarettir.⁸ Besmele, müslümanların işlerinin hayırla sonuçlanması için kullandıkları Kur’ânî bir ifadedir. Yine o, müslümanın hayatının her alanında kendisinden ayrılmadığı bir nevi istinatgâhıdır.⁹ Kırâat imamları, Tevbe sûresi haricinde sûrelerin evvelinde besmelenin okunması hususunda ittifak etmişlerdir. Dolayısıyla Kur’ân okuyacak kişinin, tilâvete sûre başından başlıyorsa, besmele ile başlaması gerekmektedir.¹⁰ Sûre ortasında besmelenin okunması ise Kur’ân okuyucusunun tercihi bırakılmaktadır.¹¹ Burada kırâat imamlarının iki sûre arasındaki icrasına da değinmek gerekir ki ehl-i besmele (İbn Kesîr, Kâlûn, ‘Âsım, Kisâî, Ebû Ca‘fer ile Verş), Enfâl-Berâe arası haricinde iki sûre arasında besmele çekmektedirler. Yine İmâm Hamza, besmelenin hazfiyle birlikte iki sûreyi birbirine vaslederken Verş, Ebû ‘Amr, İbn ‘Âmir ile Ya‘kûb ise iki sûre arasında besmelenin hazfiyle sekt yapmak suretiyle iki sûreyi birbirine vasletmektedirler.¹² ‘Avfî, konuyla ilgili, ister başka bir sûreden Fâtiha’ya vasledilsin isterse Fâtiha’dan tilâvete başlansın bu sûrenin başında besmele çekilmesi hususunda icmâ‘ olduğunu ifade etmektedir.¹³

‘Avfî, eserlerinde istiâze konusunu muhatsar bir şekilde ele almaktadır. Şöyle ki ona göre istiâze “أعوذ بالله من الشيطان الرجيم” formundadır ve istiâzenin bu sîgasında herhangi bir ihtilaf yoktur.¹⁴ Ancak Hasan-ı Basrî’den gelen “أعوذ بالله السميع العليم من الشيطان الرجيم إن الله هو السميع العليم” şeklinde bir rivâyet de mevcuttur. Burada الله

⁷ İsmail Karaçam, *Kur’ân Tilâvetinin Esasları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2018), 437.

⁸ Şemsüddîn Ebü’l-Hayr Muhammed b. el-Cezerî, *et-Temhîd fî ‘ilmi’t-tecvîd*, thk. Ğânim Kaddûrî el-Hamed (Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 1421/2001), 67. Benzer ifadeler için bk. Âsım Efendî, el-Okyanûsü’l-basîf fî tercümeti *Kâmûsü’l-muhîd* (İstanbul: Matbaa-i Bahriye, h. 1305.), 3/1173.

⁹ Karaçam, *Kur’ân Tilâvetinin Esasları*, 438.

¹⁰ Karaçam, *Kur’ân Tilâvetinin Esasları*, 438-439.

¹¹ Şâtîbî, *Hırzû’l-emânî*, 9 (106. beyit). İlgili beyit şu şekildedir: ولا بد منها في ابتداءك سورة سواها وفي الأجزاء خير من تلا

¹² ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 53b; Hâmid b. Hâce Abdülfettâh Pâlûvî, *Zübdetü’l-irfân* (İstanbul: y.y., 1312), 6.

¹³ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 53b.

¹⁴ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 53b.

ifadesindeki lafzatullâhın “hâ”sı sonrasındaki hâ harfine idğâm edilir. A‘meş¹⁵ ve Şenebûzî’den¹⁶ de “أعوذ بالله من الشيطان الرجيم إن الله هو السميع العليم” şeklinde bir rivâyet söz konusudur. Buna göre de الله إن terkindeki lafzatullahın “hâ”sı, ardından gelen hâ harfine idğâm edilir. Mutavvi‘î¹⁷ de A‘meş ve Şenebûzî’den gelen istiâze sîgasının aynı formunu nakletmekte; ancak o, lafzatullahtaki hâ harfini sonrasındaki harfe idğâm etmeyip izhârla okumaktadır.¹⁸ Burada şuna da değinmek gerekir ki tilâvet cehrî yapılacaksa istiâze açıktan çekilir, şayet hafî yapılacaksa istiâze gizli olarak okunur.¹⁹

3.1.2. İdğâm

Sözlükte idğâm; bir şeyi diğerine bir harfî de diğer bir harfe katmak,²⁰ atın ağzına gem vurmak, yüzü karartmak, bir şeyi kaplamak²¹ manalarında kullanılmaktadır. İstılahta ise idğâm, iki harfî birbirine katmak anlamına gelmekte ve üç şekilde gerçekleşmektedir. Bunlar “mahreç ve sıfatları aynı”, “mahreçleri aynı; fakat sıfatları farklı” yahut “mahreç ve/veya sıfatları yakın” iki harften birincisinin ikincisine katılmasıdır. Bu durum Arapça’ya mahsus olup, dilin aynı ya da birbirine

¹⁵ Ebû Muhammed Süleymân b. Mihrân el-Kûfî (ö. 148/765), şâz kırâatler olarak isimlendirilen dört kırâatten birinin kendisine nisbet edildiği kırâat imamıdır. Hadis ilmine dair derin bilgisiyle de tanınmaktadır. Geniş bilgi için bk. Mücteba Uğur, “A‘meş” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/54; Kasım Kuzyurt, *A‘meş Kırâatının Muttavvi‘î Rivâyeti ile Şenebûzî Rivâyeti Arasındaki Farklılıklar* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 48-52.

¹⁶ Ebü’l-Ferec Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm eş-Şenebûzî (ö. 388/998), şâz kırâat imamı A‘meş’in ikinci râvîsidir. Tefsir ve kırâat ilimlerindeki yetkinliği ile tanınmıştır. Geniş bilgi için bk. Tayyar Altıkulaç, “Şenebûzî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/535; Kuzyurt, “A‘meş Kırâatının Râvîleri”, 53-55.

¹⁷ Ebü’l-Abbâs Hasan b. Saîd b. Ca‘fer el-Muttavvi‘î (ö. 371/982), A‘meş’in birinci râvîsidir. Kırâat, tefsir ve hadis alanlarında pek çok talebe yetiştirmiştir. Geniş bilgi için bk. Kuzyurt, “A‘meş Kırâatının Râvîleri”, 55-58; Birişik, “Kırâat”, 25/428.

¹⁸ ‘Avfî, *Lemehâtü’l-envâr ve nefehâtü’l-ezhâr*, 32a.

¹⁹ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 53b.

²⁰ Âsım Efendî, *Kâmûs*, 4/282.

²¹ Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab* (Beyrût: Dâru Sâdır, ts.), 12/203; Muhammed b. Ya‘kûb el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muhît*, thk. Muhammed Naim Arksûsî (Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 2005), 1/107; Ebü’l-Hüseyn Ahmed İbn Fâris, *Mu‘cemü mekâyisü’l-lüğa*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Amman: Dâru’l-Fikr, 1399/1979), 2/284-85.

yakın iki mahrece sadece bir defa gitmesi yoluyla, telaffuza kolaylık kazandırmak için yapılır.²²

İdğâmın, müdğam ve müdğâmün fih olmak üzere iki ana unsuru bulunmaktadır. Bunlardan müdğam, sonrasındaki harekeli harfin cinsine çevrildiği birinci sâkin harftir. Müdğâmün fihe gelince bu da öncesindeki sâkin harfin kendisine dâhil edildiği harekeli harftir.²³

Kırâat literatüründe idğâmlar iki ana başlıkta ele alınmaktadır. Bunlar idğâm-ı kebîr ve idğâm-ı sağîrdir. Bunlardan idğâm-ı kebîr, peş peşe gelen iki harften her ikisinin de harekeli olduğu idğâm çeşididir. İdğâmın bu türünü Ebû ‘Amr uygulamaktadır. ‘Âsım kırâati Hafs rivâyetinde ise sadece (مَكْنِي) ²⁴ ve (لَا تَأْمَنَّا) ²⁵ kelimelerinde idğâm-ı kebîr gerçekleşmektedir. Şöyle ki bu kelimelerin asılları (مَكْنِي) ile (لَا تَأْمَنَّا) dır. Bunun idğâm-ı kebîr olarak icra edilmesi uygulamadaki zorluk ve idğâm öncesinde birinci harfin sâkin kılınması gibi nedenler dolayısıyladır.²⁶ İdğâm-ı sağîr ise “müdğam”ın sâkin, “müdğâmün fih”in harekeli olduğu durumlarda gerçekleşmektedir. İdğâmın uygulanma keyfiyetine gelince idğâm esnasında müdğam, müdğâmün fihte zat ve sıfatlarıyla tamamen kaybolmuşsa buna tam (kâmil) idğâm; “müdğam”ın müdğâmün fihte herhangi bir sıfatıyla kendini hissettirdiği idğâma ise nâkıs idğâm denilmektedir.²⁷ Aşağıda sırasıyla idğâm-ı kebîr ve idğâm-ı sağîr bahisleri ele alınacaktır.

²² Mehmet Ali Sarı, “İdğâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/471-472.

²³ Celâlüddîn es-Suyûtî, *el-İtkân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Sakıp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1987), 1/227.

²⁴ el-Kehf 18/95.

²⁵ Yûsuf 12/11.

²⁶ İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 2/876.

²⁷ Sarı, “İdğâm”, 21/472. İdğâm ve çeşitleriyle ilgili bk. Osman Jasime, “Molla Muhammed Emin Efendî ve İdğâm-ı Kebîr Hakkında “Lâhika” Adlı Risâlesi”, *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 12 (2019), 165-179; Ahmet Bostancı, “İspirli Ömer Efendî’nin İdğâmla İlgili Risâlesi”, *Erzurum İspirli Kadızâde Mehmed Ârif Efendî ve Ömer Efendî Sempozyumu (2-4 Mayıs 2014 Erzurum)*, ed. Ömer Kara (Erzurum: y.y., 2014), 557-571; Zafer Kızıklı, “Arap Dilinde İdğâm Kavramı”, *Ekev Akademi Dergisi* 32 (2007), 177-195.

3.1.2.1. İdğâm-ı Kebîr

‘Avfî, idğâmlar bahsine Ebû ‘Amr’ın Sûsî rivâyetine göre idğâm-ı misleynde idğâmın söz konusu olduğu iki yeri zikretmekle giriş yapmakta; bu iki yerin de Bakara sûresindeki ²⁸ مناسككم ve Müddessir’deki ²⁹ ما سلككم ifadeleri olduğunu dile getirmektedir. ‘Avfî, Sûsî rivâyetinde bu örnekler dışındaki yerlerde idğâm-ı kebirin söz konusu olmayıp izhârın uygulandığını ifade etmektedir.³⁰

‘Avfî, iki aynı harf ayrı kelimelerde yan yana geldiği takdirde de idğâm-ı misleynin oluştuğunu ve bu hususta kurrânın ittifak ettiğini beyan etmektedir. O فيه ³¹ وامن خزي يومئذ ³² ve وإذا قيل لهم ³³ ifadelerini bu duruma örnek olarak zikretmekte ve Lokman sûresindeki ³⁴ فلا يحزنك كفره ³⁵ terkinde ise ك harfinden önce nûn-i sâkin bulunması sebebiyle idğâmın söz konusu olmadığını belirtmektedir.³⁶ Eğer misleyn harflerinden birincisi şeddeli, tenvînli veya muhatap ت sı ve mütekellim ise ‘Avfî, bu durumda idğâm-ı misleynin gerçekleşmediğini ifade etmektedir.³⁷ مس سقر ³⁸ بعذاب ³⁹ أفأنت تكره ⁴⁰ كنت ترابا ⁴¹ ifadeleri bu durumun örneklerindendir.⁴²

İdğâm-ı mütecâniseyn ve mütekâribeyn konuları da ‘Avfî’nin idğâm bahsinde ele aldığı hususlardandır. O, konuyla ilgili ilk olarak idğâm-ı mütekâribeyne değinmekte; bu kısımda öncelikle ق ve ك harflerinin birbirlerine idğâmını irdelemektedir. Buna göre cemi mîminden önceki tekârub harflerinden ك’in öncesinde ق’ın bulunması ve onun öncesindeki harfin ise harekeli olması hâlinde idğâm-ı kebîr uygulanmaktadır. ⁴³ رزقكم ⁴⁴ واثقكم ⁴⁵ sözcükleri bu durumun

²⁸ el-Bakara 2/200.

²⁹ el-Müddessir 74/42.

³⁰ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 6a-7b.

³¹ el-Mâide 5/46.

³² Hûd 11/66.

³³ el-Münâfikûn 63/5.

³⁴ Lokmân 31/23.

³⁵ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 7b.

³⁶ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 7b.

³⁷ el-Kamer 54/48.

³⁸ el-A‘râf 7/165.

³⁹ Yûnus 10/99.

⁴⁰ en-Nebe 78/40.

⁴¹ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 7b.

⁴² Fussilet 41/21.

örneklerindendir.⁴⁵ Ancak ق'ın öncesi sâkinse ve ك harfinden sonra cemi mîmi gelmezse idğâm-ı mütekâribeyn oluşmaz. Bunun misalleri ise ميثاقكم⁴⁶ ve خالقك⁴⁷ kelimeleridir.⁴⁸

‘Avfî, yukarıda zikredilen örnekler dışında kırâat ricâlinin idğâm uygulamalarını zikretmektedir. O bu bağlamda lâm, mîm ve nûn harfiyle alakalı idğâmları ele almakta ve ل'in öncesindeki harf harekeliyse ل'in ر harfine idğâm edileceğini dile getirmektedir. جعل ربك örneğindeki altı çizili kelimelerde gerçekleşen idğâm bu nevidendir.⁴⁹ İdğâm-ı kebîr bahsinde م harfinin idğâmına da değinen ‘Avfî, bu harfin ب ile peş peşe gelmesi ve öncesinin de harekeli olması durumunda م harfinin ğunnesiyle ب'ya idğâm edileceğini ifade etmektedir. Ne var ki ‘Avfî, kırâat âlimlerinin bu gibi yerleri idğâm şeklinde isimlendirdiklerini; kendisinin ise bunu doğru bulmadığını, bu durumlarda en güzel isimlendirmenin ihfâ olacağını belirtmektedir.⁵⁰ Şâtîbî'nin de mezkûr durum için ‘Avfî'nin verdiği bilgiye muvafık olarak ihfâ terimini kullandığı görülmektedir.⁵¹ Yukarıda temas edilen meseleye dair örnekler باعلم بالشاكرين⁵² ve يحكم به⁵³ ifadelerindeki uygulamalardır.⁵⁴

‘Avfî, idğâm-ı kebîr bahsinde ن harfinin idğâmı hakkında da malumat vermektedir. O, ن harfinin öncesinin harekeli olması durumunda ل ve ر harflerine idğâm edileceğini öncesinin sâkin olması hâlinde ise izhârla okunacağını söylemekte ve bu hususa تاذن ربك⁵⁵ ve لن نؤمن لك⁵⁶ ifadelerini örnek vermektedir. ‘Avfî, yukarıda zikredilen şartları sağlamadığından يكون له⁵⁷ ve يخافون ربهم⁵⁸ misallerinde olduğu

⁴³ el-Mü'min 40/64.

⁴⁴ el-Mâide 5/7.

⁴⁵ ‘Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 7a; Şâtîbî, *Hırzû'l-emânî*, 11 (134. beyit); Kâdî, *el-Vâfî*, 48.

⁴⁶ el-Hadîd 57/8.

⁴⁷ el-Kehf 18/37.

⁴⁸ ‘Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 7a-8b. Ayrıca bk. Kâdî, *el-Vâfî*, 48.

⁴⁹ ‘Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 9a.

⁵⁰ ‘Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 9a.

⁵¹ Şâtîbî, *Hırzû'l-emânî*, 13 (152. beyit); Kâdî, *el-Vâfî*, 53.

⁵² el-Mâide 5/95.

⁵³ el-En'âm 6/53.

⁵⁴ ‘Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 9a.

⁵⁵ el-A'râf 7/167.

⁵⁶ el-İsrâ 17/90.

⁵⁷ el-En'âm 6/101.

⁵⁸ en-Nahl 16/50.

üzere ن harfinin sonrasına idğâm edilemeyeceğini ifade etmektedir.⁵⁹ Ancak نحن kelimesi bu durumun istisnasıdır. Şöyle ki öncesindeki harf sâkin olmasına rağmen ⁶⁰ نحن له ve ⁶¹ وما نحن لك ifadelerinde ن harfi, ل'a istisnai olarak idğâm edilmektedir.⁶²

3.1.2.2. İdğâm-ı Sağîr

İdğâm-ı sağîr, ilki sâkin ikincisi müteharrik iki harfi birbirine katmak suretiyle aynı mahreçten çıkarmaktır.⁶³ İdğâm-ı sağîr, 'Avfî'nin eserlerinde ele aldığı meselelerden bir diğeridir. 'Avfî, bu hususta dâl (د), zâl (ذ), tâû't te'nîs (ت) ve lâm (ل) harflerinin idğâmlarına yer vermektedir. Bunlardan د harfinin sekiz harfe idğâmı söz konusudur. Bunlar, sırasıyla ج, ذ, ز, س, ش, ص ve ض harfleridir. Ancak burada şuna değinmek gerekir ki bu hususta kurrânın ittifakı mevzubahis değildir. Nitekim Ebû Ca'fer, Kâlûn, İbn Kesîr, Ya'kûb ve 'Âsım bu harflerde izhâr yaparken; د'ı bu harflere idğâm edenler ise Ebû 'Amr, Hamza, Kisâî ve Halef'tir. ⁶⁴ قد شغفها, ⁶⁵ قد جاءكم ve ⁶⁶ ولقد ذرأنا ifadeleri bu durumun örneklerindendir.⁶⁷ Bu isimler dışında kalan Verş, Hişâm ve İbn Zekvân rivâyetlerinde ise bu harflerin idğâmı hususunda yeknesak bir uygulama söz konusu değildir. Şöyle ki yukarıda bahsedilen idğâm harflerinden ض ve ظ harflerinde Verş rivâyetine isnâdla idğâm uygulanmakta, kalan altı harfte ise izhâr icra edilmektedir. İbn Zekvân rivâyetinde ise ج, ص, ش ve س harflerinde ittifakla izhâr uygulanırken ض, ظ ve ذ'da ise ittifakla idğâm yapılmaktadır. Bu harfler dışında kalan ز'de yapılan izhâr ve idğâm ameliyesinde de ihtilaf vakidir. Ayrıca Hişâm rivâyetine nispetle ص harfinde izhâr uygulanırken kalan yedi harfte idğâm icra

⁵⁹ 'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 9a-10b.

⁶⁰ 'Ankebût, 29/46.

⁶¹ Hûd 11/53.

⁶² 'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 9a-10b.

⁶³ Saçaklızâde, Muhammed Ebû Bekr Merâşî, *Cühdü'l-mukîll*, thk. Sâlim Kaddûrî el-Hamed (Ürdün: Dâru Ammâr, 2008), 181.

⁶⁴ Âl-i İmrân 3/183.

⁶⁵ Yûsuf 12/30.

⁶⁶ el-A'râf 7/179.

⁶⁷ 'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 10a. Detaylı bilgi için bk. Ebü'l-Kâsım 'Alî b. Osman b. Muhammed b. Ahmed b. el-Hasen İbnü'l-Kâsîh, *Sirâcü'l-kârîi'l-mübtedî ve tizkâru'l-mukrii'l-müntehî*, thk. Muhammed Abdulkâdir Şâhîn (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2004), 105-107.

edilmektedir.⁶⁸ Buna ilaveten onun لَقَدْ ظَلَمَكَ terkinde istisnai olarak izhâr yaptığı görülmektedir.⁶⁹

إِذْ⁷⁰ تَبَرَأَ harfinin idğâm edildiği harfler ج, د, ز, س ve ص'dır. Bu duruma إِذْ تَبَرَأَ⁷¹ ve إِذْ صَرَفْنَا⁷² ifadeleri misal olarak verilebilir.⁷³ Bu örneklerde ve benzerlerinde Ebû 'Amr ve Hişâm idğâmlı okurken; Nafi', Ebû Ca'fer, İbn Kesîr, 'Âsım ve Ya'kûb ise izhâr ile okumaktadır.⁷⁴ Ayrıca Kisâî kırâatine ve Hamza'nın Hallâd rivâyetine nispetle ج harfinde izhâr, diğer harflerde ise idğâm icra edilmektedir. Buna ilaveten Halef hem kendi ihtiyârında hem de râvîsi olduğu Hamza'nın rivâyetinde ت ve د harflerinde, İbn Zekvân ise sadece د harfinde idğâm icra etmektedir.⁷⁵

Yukarıda idğâm-ı sağîrle ilgili bahsi geçen harflerden tâû't-te'nîs, ج, ز, س, ث harflerinin öncesinde sâkin olarak bulunduğunda idğâm söz konusu olur. خَبِثَ زِدْنَاهُمْ⁷⁹ ve نَضَجْتَ جُلُودَهُمْ⁷⁷ بِمَا رَحَبْتَ ثَمَّ⁷⁶ ifadeleri bu durumun örneklerindendir. Ebû Ca'fer, Kâlûn, İbn Kesîr, Ya'kûb ve 'Âsım, bu gibi yerlerde izhârla okumakta, Halef ise ihtiyârında sadece ث harfinde bu isimler gibi izhâr yapmaktadır. Bunlar dışında Ebû 'Amr, Hamza ve Kisâî idğâm yapmaktadırlar.⁸⁰ Ayrıca Verş, tâû't-te'nîsten sonra gelen ط harfinde idğâm yapmakta, kalan beş harfte ise izhâr yapmaktadır. Mezkûr altı harfin idğâm ve izhâr uygulamalarında İbn 'Âmir için üç farklı durum mevzubahistir. İbn 'Âmir kırâatinde س ve ج'de izhâr, ط ve ث

⁶⁸ 'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 10a; 'Avfî, *Ravdu'l-ezhâr*, 72b. Detaylı bilgi için bk. Kâdî, *el-Vâfî*, 107-108.

⁶⁹ 'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 10a; 'Avfî, *Ravdu'l-ezhâr*, 73a. Detaylı bilgi için bk. Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzül-meânî min Hırzi'l-emânî fi'l-kırâati's-seb'*, thk. İbrâhîm Atve Avad (Kahire: Mustafa el-Babî el-Halebî, 1982), 186; İbnü'l-Kâsîh, *Sirâcü'l-kârîi'l-mübtedî*, 104-105.

⁷⁰ el-Bakara 2/166.

⁷¹ el-Mâide 5/20.

⁷² el-Ahkâf 47/29.

⁷³ 'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 10a. Detaylı bilgi için bk. İbnü'l-Kâsîh, *Sirâcü'l-kârîi'l-mübtedî*, 107.

⁷⁴ 'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 10a. Detaylı bilgi için bk. İbnü'l-Kâsîh, *Sirâcü'l-kârîi'l-mübtedî*, 107.

⁷⁵ 'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 10a; 'Avfî, *Ravdu'l-ezhâr*, 73a. Detaylı bilgi için bk. İbnü'l-Kâsîh, *Sirâcü'l-kârîi'l-mübtedî*, 104-105.

⁷⁶ eş-Şems 91/11.

⁷⁷ et-Tevbe 9/25.

⁷⁸ en-Nisâ 4/56.

⁷⁹ el-İsrâ 17/97.

⁸⁰ 'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 11b.

harflerinde idğâm icra edilmektedir. Kalan iki harfte ise onun râvîleri arasında ihtilaf mevcuttur.⁸¹ ‘Avfî, وجبت جنوبها terki binde hocası Mesyerî’den izhâr vechini ahzettğini ve İbn Zekvân’dan meşhur olanın da bu vecih olduğunu ifade etmektedir.⁸²

‘Avfî’nin idğâm-ı sağır hususunda ele aldığı meselelerden biri de ل’in idğâmıdır. Nitekim bu harf ت, ث, ز, س, ظ, ط ve ن harflerinin öncesinde sâkin olarak bulunursa idğâm-ı sağır söz konusu olmaktadır. بل طبع الله⁸³, هل ثوب الكفار⁸⁴, بل تأتيهم⁸⁵ ve نقذف بالحق⁸⁶ ifadeleri bu durumun misallerindendir.⁸⁷

3.1.2.3. Mahreçleri Birbirine Yakın Harflerin İdğâmı

‘Avfî; Ebû ‘Amr, Hallâd ve Kisâî’nin nerede olursa olsun ب harfini ف harfine idğâm ettiklerini belirtmekte ve bu duruma örnek olarak أو يغلب فسوف⁸⁸ ifadesini zikretmektedir.⁸⁹ Kisâî, diğerlerinden farklı olarak biraz önceki durumun aksine إن نشأ⁹⁰ örneğindeki gibi ف harfinin ب harfinden önce geldiği durumlarda da idğâm yapmaktadır.⁹¹

Mahreçleri birbirlerine yakın harflere ait idğâm bahsinde ‘Avfî, ل ve ذ harflerinin idğâmına da yer vermektedir. Buna göre Kisâî’nin râvîlerinden Ebû’l-Hâris, ومن يفعل ذلك⁹² örneğindeki gibi sâkin ل’dan sonra ذ harfinin geldiği durumlarda

⁸¹ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 10b; ‘Avfî, *Ravdu’l-ezhâr*, 74a. Detaylı bilgi için bk. Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzül-meânî*, 188-189; İbnü’l-Kâsîh, *Sirâcü’l-kârîi’l-mübtedî*, 108; Kâdî, *el-Vâfî*, 108-109.

⁸² ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 10b; ‘Avfî, *Ravdu’l-ezhâr*, 74a. Detaylı bilgi için bk. İbnü’l-Kâsîh, *Sirâcü’l-kârîi’l-mübtedî*, 108.

⁸³ el-Mutaffîfîn 83/36.

⁸⁴ en-Nisâ 4/155.

⁸⁵ el-Enbiyâ 21/18.

⁸⁶ el-Enbiyâ 21/40.

⁸⁷ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 11b.

⁸⁸ en-Nisâ 4/74.

⁸⁹ ‘Avfî, kendisinin de böyle yerlerde hem idğâm hem de izhârla okuduğunu dile getirmektedir. Bk. ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 11a. Konuyla alakalı detaylı bilgi için bk. Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzül-meânî*, 190-192; İbnü’l-Kâsîh, *Sirâcü’l-kârîi’l-mübtedî*, 109-110; Kâdî, *el-Vâfî*, 109-111. Sebe’ 34/9.

⁹¹ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 11b. Muhammed Hâlid Mansûr vd., *el-Müzhir fî şerhi’ş-Şâtıbiyye* (Amman: Dâru ‘Ammâr, 1427/2006), 134.

⁹² Münafikûn, 63/9.

idğâm yapmaktadır.⁹³ Ebû ‘Amr, Ebû Ca‘fer, İbn ‘Âmir, Hamza ve Kisâî ise aynı kelime de olmasi kosuluyula ث ile ت harflerini de idğâmla okumaktadır. لبثت⁹⁴ ve لبثت⁹⁵ kelimelerindeki idğâm bunun örneklerindendir.⁹⁶ Mahreçleri birbirlerine yakın olup da idğâm edilen diğler harfler ise ومن يرد ثواب الدنيا⁹⁷ ifadesindeki gibi د dâl ve sonraki ث; يلهث ذلك⁹⁹ ifadesindeki ث ve نغفر لكم¹⁰¹ ifadesindeki ت; فنبتها¹⁰⁰ ifadesindeki ذ harfi ve peşi sıra gelen ب ve م ile يا بني اركب معنا¹⁰² ifadesindeki ر ve sonrasındaki ل; يعذب من يشاء¹⁰³ ifadesindeki ب ve م harfleridir.¹⁰⁴ Son olarak zikredilen örnek hakkında ‘Avfî’nin de aktarımında olduğı üzere Şâtîbî, her ne kadar hulfü tercih etse de konu hakkındaki vecihlerden idğâm uygulaması eş-Şâtîbiyye’nin isnâd muhtevasına aykırı olduğı gerekçesiyle, kırâat literatüründe bazıları tarafından eleştiriye tabi tutulmaktadır.¹⁰⁵ ‘Avfî, يعذب من يشاء terki bindeki idğâm hakkında her iki vechi de hocalarından okuduğunu ifade etmektedir.¹⁰⁶

3.1.3. Hemze İle İlgili Meseleler

Hemzenin isimlendirilmesi, harf olup olmadığı meselesi, mahreç ve sıfatları, sahîh veya illetli olması, telaffuzu ve imlâsıyla ilgili tartışmalar söz konusudur. Öyle ki hemzenin tahkîk, tahfîf, telyîn ve teshîli, ibdâli ve hazfî gibi hususlar, dil ve kırâat

⁹³ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 11a. ‘Alemüddîn Ebü’l-Hasen ‘Alî Muhammed b. Abdissamed es-Sehâvî, *Kitâbü Fethi’l-vesît fî şerhi’l-Kasîd*, thk. Mevlây Muhammed el-İdrîsî et-Tâhirî (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 2002/1423), 2/396-397; Kâdî, *el-Vâfi*, 109-111; Mansûr vd., *el-Müzhir*, 134.

⁹⁴ el-Mü’minûn 23/112.

⁹⁵ Yûnus 10/16.

⁹⁶ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 11a.

⁹⁷ Âl-i İmrân 3/145.

⁹⁸ Meryem 19/1.

⁹⁹ el-A‘râf 7/176.

¹⁰⁰ Tâhâ 20/96.

¹⁰¹ el-A‘râf 7/161.

¹⁰² Hûd 11/42.

¹⁰³ el-Mâide 5/40.

¹⁰⁴ ‘Avfî, mahreçleri yakın olup da birbirlerine idğâm edilen harfleri zikrederken yer yer hocalarına idğâm ve izhâr vecihlerinin her ikisiyle de okuduğunu zikretmektedir. ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 11a-12b. Konuyla alakalı detaylı bilgi için bk. Kâdî, *el-Vâfi*, 112-113.

¹⁰⁵ İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 3/1545-1547; Muhammed Emin Efendî, *‘Umdetü’l-hullân*, 1/154; Kâdî, *el-Vâfi*, 109-111. Muhammed Sâlim Muhaysîn, *el-İrşâdâtü’l-celiyye fî’l-kırââtî’s-seb’ min tarîki’s-Şâtîbiyye* (Kahire: Dâru Muhaysîn, 1426/2005), 111; Seyyid Lâşîn Ebü’l-Ferah - Hâlid b. Muhammed el-Hâfız el-‘İlmî, *Takrîbü’l-me‘ânî fî şerhi Hurzi’l-emânî fî’l-kırââtî’s-seb’i* (Medine: Mektebetü Dâri’z-Zemân, 1424/2003), 123.

¹⁰⁶ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 11b.

âlimlerinin en fazla ilgilendiği konuların başında yer almaktadır.¹⁰⁷ Buna göre hemzenin müfred olarak bir kelimede bulunması, bir kelimede iki hemze ve iki kelimede iki hemze şeklinde gelmesi durumlarıyla alakalı kırâat ihtilafları ortaya çıkmaktadır. Bu ihtilaflara illet olan husus ise lehçe farklılıklarıdır. Zira Temîmliler, hemzeyi tahkikle; Hicazlılar ise tahfifle okumaktadır. Daha ziyade fonetik farklılıklar olarak baş gösteren bu ihtilaflara, dil ve kırâat eserlerinin yanı sıra tefsir kaynaklarında da yer verildiği görülmektedir.¹⁰⁸ Aşağıda konuyla ilgili müfred hemze, bir kelimede iki hemze ve iki kelimede iki hemze konularına değinilecektir.

3.1.3.1. Müfred Hemze

Müfred hemze konusu ‘Avfi’nin eserlerinde ele aldığı usûl konularındandır. O, bu mevzûyu hemzenin sâkin veya harekeli olma durumlarını dikkate alarak iki başlıkta kaleme almaktadır. Buna göre sâkin hemze, kelimenin fâe’l-fiili, ‘ayne’l-fiili ve lâme’l-fiilinde mevcut olup aynı zamanda öncesinde mazmûm, meksûr ve meftûh bir harf bulunabilmektedir.¹⁰⁹ يقول ائذن لي, ¹¹⁰ تؤمنون, ¹¹¹ الرؤيا ifadeleri hemzede ibdâl uygulaması yapılan yerlerdendir. Usûle dair bu uygulamayı icra eden kırâat ricâli ise Verş, Sûsî ve Ebû Ca’fer’dir. Şöyle ki ibdâl, hemzeyi kendinden önceki harfin harekesi cinsinden bir med harfine çevirerek okumaktadır.¹¹² Bununla beraber ibdâl şartlarını taşımasına rağmen ibdâl edilmeyen yani konu hakkında istisna edilen kelimeler bulunmaktadır. Ayrıca zikredilen üç kırâat ricâlinin de istisna olarak ibdâl

¹⁰⁷ İsmail Durmuş, “Hemze”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/190-193.

¹⁰⁸ Nesrişah Saylan, “Kırâat İlminde Hemze ile İlgili Bazı Vecihlerin İncelenmesi”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 5 (2019), 286-298. Hemzenin kırâat ilmindeki yeriyle ilgili bk. Alaadin Saleh-Ali Bulut, “Hemze’nin “İlmü Resmi’l - Masahif” ve Kırâatteki Yeri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (2016), 77-104; Reem T. M. Alnaffar, *Kırâat İlminde Hemze Konusu* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

¹⁰⁹ et-Tevbe 9/49.

¹¹⁰ Âl-i İmrân 3/119.

¹¹¹ es-Sâffât 37/105.

¹¹² ‘Avfi, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 17b. Ayrıca bk. Mansûr vd., *el-Müzhir*, 110-114, 465-468.

uygulaması yapmadıkları ortak kelimeler mevcuttur. Bunlar أَنبَهُمْ¹¹³ ve تَنبَهُمْ¹¹⁴ kelimeleridir.¹¹⁵

Müfred hemzenin harekeli olduğu durumlar, hemzenin öncesindeki harfin sâkin ve harekeli olmasına bağlı olarak kısımlara ayrılmaktadır. Buna göre أُرْعَيْتَ¹¹⁶ ve أُرْعَيْتَكُمْ¹¹⁷ ifadelerindeki gibi hemze fethalı olup öncesindeki harf de fethalı ve kelimenin başında istifhâm hemzesi mevcut ise Ebû Ca'fer ve Kâlûn, râ harfinden sonraki hemzenin teshîli hususunda ittifakta bulunup bu konuda Ezrak da onlara muvafakat etmektedir. Buna ilaveten Ezrak, ilgili kelimelerdeki hemzeleri med harfi elife ibdâl etmektedir.¹¹⁸ Ayrıca فُلْيُودَ¹¹⁹, يُؤَيِّدَ¹²⁰ ve يُؤْخِرُهُمْ¹²¹ örneklerinde olduğu gibi hemze, ilgili fiilin fâe'l-fiilinde meftûh olarak bulunup kendisinden önceki harf de dammeli olduğunda Ebû Ca'fer ve Verş, hemzeyi vâv harfine ibdâl ederek okumaktadır.¹²²

Ebû Ca'fer; الْمُسْتَهْزِئِينَ¹²³ خَاطِنِينَ¹²⁴ ve الصَّابِئِينَ¹²⁵ ifadelerinde olduğu gibi hemze ve öncesi kesra olup sonrasında ise med harflerinden yâ mevcut olursa hemzeyi hazfederek icrada bulunmaktadır.¹²⁶ Bununla beraber تَطْمِئُنُ¹²⁷ kelimesinde olduğu üzere hemze kesra harekeli, öncesi ise fetha harekeli olduğu durumlarda hemzenin tahkik edilmesi hususunda kırâat ricâli arasında ihtilaf yoktur.¹²⁸ Buna göre hemze

¹¹³ el-Bakara 2/33.

¹¹⁴ el-Kamer 54/28.

¹¹⁵ 'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 17b. Detaylı bilgi için bk. İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/1225-1242.

¹¹⁶ el-Furkân 25/43.

¹¹⁷ En'âm, 6/47.

¹¹⁸ 'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 18b; Şâtıbî, *Hırzû'l-emânî*, 15 (183 ve 184. beyitler), Kâdî, *el-Vâfî*, 68-69.

¹¹⁹ el-Bakara 2/283.

¹²⁰ Âl-i İmrân 3/13.

¹²¹ Fâtır 35/45.

¹²² 'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 18a. Ayrıca bk. Serakustî, *el-Unvân*, 50; Ahmed 'Îsâ el-Ma'sarâvî, *eş-Şâmil fî kırââtî'l-'aşri'l-kevâmil min tarîkayi's-Şâtıbiyye ve'd-Dürre* (Kahire: Dâru'l-İmâmî's-Şâtıbî, 1434/2013), 68.

¹²³ el-Hicr 15/95.

¹²⁴ Yûsuf 12/97.

¹²⁵ el-Hac 22/17.

¹²⁶ 'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 19b; 'Avfî, *Dürre'l-mensûr*, 93b.

¹²⁷ er-Ra'd 13/28.

¹²⁸ 'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 19b. 'Avfî her ne kadar ilgili kelime üzerinde ihtilaf olmadığını söylese de vakf hâlinde Hamza'nın diğerlerine muhalefet ettiği vakidir. Bk. Ma'sarâvî, *eş-Şâmil*, 252.

mazmûm, öncesi meftûh olup sonrasında da lâme'l-fiilinde hemzeye kürsü bir vâv harfi bulunuyorsa bu durumda Ebû Ca'fer, hemzeye hazfetmektedir. Bu hâl لم تَطُوهَا¹²⁹ ve ولا يَطُون¹³⁰ lafızlarında söz konusudur.¹³¹ Ayrıca damme harekeli hemzeye kürsü bir vâv harfi bulunur ve öncesi de kesra harekeli olursa Ebû Ca'fer bu durumda bir kelimedeki vâv harfini hazfetmektedir. المستهزون¹³⁴, أنبؤني¹³², والصابئون¹³³ sözcükleri bu duruma ait örneklerdir.¹³⁵ Konuyla alakalı bir diğer uygulamada ise Ebû Ca'fer ve Ezrak hemzeye yâ harfine ibdâl edip onu da yâ harfine idğâm etmektedirler. Örneğin mezkûr kurrâ, النسيء¹³⁶ ifadesinde öncelikle hemzeye yâ harfine ibdâl, daha sonra mezkûr harfi yâ harfine idğâm etmektedir.¹³⁷ كهينة¹³⁸ sözcüğünde ise Ebû Ca'fer, öncesinde sâkin yâ harfi bulunan hemzeleri, yâ harfine ibdâl, ibdâl edilen harfi de öncesindeki “yâ”ya idğâm etmektedir.¹³⁹

3.1.3.2. Bir Kelimede İki Hemze

Bir kelimede iki hemze, kelimenin aslından olabileceği gibi bazen istifhâm için de kullanılmaktadır. Her iki hemzenin kelimenin aslından olduğu durumlarda bir kelimede iki hemze söz konusu olduğunda her iki hemzenin meftûh olması mümkün değildir. ائمة يدعو¹⁴⁰, ائمة يهدون بأمرنا¹⁴¹ ve ائمة يدعو¹⁴² ifadelerinde istifhâm hemzesi bulunmamaktadır. Bu gibi yerlerde İbn 'Âmir, Ravh ve Kûfe ehli, tahkikle; Ebû Ca'fer, İbn Kesîr, Ebû 'Amr, Nâfi' ve Ruveys ise ikinci hemzeye teshîlle

¹²⁹ el-Ahzâb 33/27.

¹³⁰ et-Tevbe 9/120.

¹³¹ 'Avfi, *Dürri'l-efkâr*, 31b. Ayrıca bk. Ebü'l-İzz Muhammed b. Hüseyin b. Büdâr el-Vâsitî el-Kalânîsî, *Kitabü'l-Kifâyeti'l-kübrâ fi'l-krâati'l-'aşr*, thk. Cemâlüddîn Muhammed Şeref (Tanta: Dârü's-Sahâbe li't-Türâs, 1427/2006), 87; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/1248; Mansûr vd., *el-Müzhir*, 466.

¹³² el-Mâide 5/69.

¹³³ el-Bakara 2/31.

¹³⁴ el-Bakara 2/14.

¹³⁵ 'Avfi, *Dürri'l-mensûr*, 103a. Ayrıca bk. Ebü'l-Abbâs Ahmed b. 'Ammâr el-Mehdevî, *Şerhu'l-Hidâye*, thk. Hâzîm Saîd Haydar (Riyad: Mektebebetü'r-Rüşd, 1416/1995), 1/60; Kalânîsî, *el-Kifâyetü'l-kübrâ*, 87; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/1246; Mansûr vd., *el-Müzhir*, 466.

¹³⁶ et-Tevbe 9/37.

¹³⁷ 'Avfi, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 19a-20b. Ayrıca bk. Serakustî, *el-'Unvân*, 54; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/1271; Mansûr vd., *el-Müzhir*, 114, 467.

¹³⁸ el-Mâide 5/110.

¹³⁹ 'Avfi, *Dürri'l-efkâr*, 33b. Ayrıca bk. İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/1272; Mansûr vd., *el-Müzhir*, 467.

¹⁴⁰ et-Tevbe 9/12.

¹⁴¹ el-Kasas 28/41.

¹⁴² es-Secde 32/24.

okumaktadır.¹⁴³ Bir kelimede iki hemzenin bulunduğu durumlarda istifhâm hemzesinin kullanılmasına gelince eğer bu tür kelimelerde her iki hemze de meftûh ise Ebû Ca'fer, Kâlûn ve Ebû 'Amr, ikinci hemzeyi med ile ayırmak suretiyle teshîl; İbn Kesîr ve Ruveys ise medsiz olarak teshîl etmektedir.¹⁴⁴ أُنْذَرْتُمْ¹⁴⁵ ve أَنْتُمْ¹⁴⁶ sözcükleri bu durumun örneklerindendir. Burada bazı kırâat âlimlerinin ibdâlli okuyuşu da sözkonusudur.¹⁴⁷

Bir kelimede iki hemze bulunan durumların bazılarında ihtilaf edildiği olmuştur. Şöyle ki Âl-i İmrân'daki أَنْ يُوْتَى¹⁴⁸ ifadesinde İbn Kesîr, أَنْ edatı öncesine bir istifhâm edatı ziyade edip ikinci hemzeyi de teshîlle okumaktadır. Diğer kırâat ricâli ise bu cümleyi haber cümlesi olarak kabul ettiğinden mezkûr ifadeyi istifhâm edatı olmaksızın okumaktadır.¹⁴⁹ Benzer şekilde âyetlerin haberî veya istifhâmî olarak okunması noktasında ihtilaf edilen başkaca örnekler de mevcuttur. أُعْجِمِي¹⁵⁰, أَذْهَبْتُمْ¹⁵¹, أَنْ كَانَ ذَا مَالٍ وَبَنِينَ¹⁵² ifadelerindeki hemzeler bu durumun misallerindendir.¹⁵³ İstifhâm hemzesiyle alakalı bir diğer mevzû, meftûh hemze-i vaslın öncesinde istifhâm hemzesinin gelmesi durumudur. Bu hususta الْذَكَرِينَ¹⁵⁴, الْآنَ¹⁵⁵ ve اللَّهُ¹⁵⁶ kelimelerinde med ve teshîl vecihleri olmak üzere kırâat ricâlinin tamamı iki

¹⁴³ 'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 20a; 'Avfî, *Dürri'l-efkâr*, 37b; 'Avfî, *Dürri'l-mensûr*, 96a. Konuyla alakalı olarak detaylı bilgi için bk. İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/1192-1199.

¹⁴⁴ 'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 21b.

¹⁴⁵ el-Bakara 2/6; Yâsîn 36/10.

¹⁴⁶ el-Vâkıa 56/59.

¹⁴⁷ 'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 21b.

¹⁴⁸ Âl-i İmrân 3/73.

¹⁴⁹ 'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 21a; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 2/290; Ebû Tâhir Ahmed b. 'Alî b. 'Ubeydillâh b. Ömer b. Sivâr el-Bağdâdî, *el-Müstenîr fî'l-kırâati'l-'aşr*, thk. 'Ammâr Emîn ed-Dûdû (Dubai: Dâru'l-Bühûs li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye ve İhyâi't-Türâs, 1426/2005), 2/83.

¹⁵⁰ Fussilet 41/44.

¹⁵¹ el-Ahkâf 46/20.

¹⁵² el-Kalem 68/14.

¹⁵³ 'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 22b. أُعْجِمِي kelimesindeki kırâat ihtilafı için bk. Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş el-Kaysî, *et-Tebsıra fî'l-kırâati's-seb'*, thk. Muhammed Gavs en-Nedvî (Bombay: Dâru's-Selefiyye, 1402/1982), 665; Ebû 'Amr Osmân b. Sa'îd ed-Dânî, *et-Teysîr fî'l-kırâati's-seb'*, thk. Hâtim Sâlih ez-Zâmin (Şârika: Mektebetü's-Sahâbe, 1429/2008), 447. أَذْهَبْتُمْ kelimesindeki kırâat ihtilafı için bk. Mekkî b. Ebî Tâlib, *et-Tebsıra*, 677; Dânî, *et-Teysîr*, 461. أَنْ edatındaki kırâat ihtilafı için bk. Mekkî b. Ebî Tâlib, *et-Tebsıra*, 705-706; Dânî, *et-Teysîr*, 493.

¹⁵⁴ el-En'âm 6/143.

¹⁵⁵ el-Enfâl 8/66.

¹⁵⁶ el-Bakara 2/20.

uygulama icra etmektedir. Buna göre cumhur, med vechini mukaddem vecih olarak icra etmekte, ikinci vecih olarak ise teshîl vechini tatbik etmektedir.¹⁵⁷

3.1.3.3. İki Kelimede İki Hemze

İki kelimede iki hemze yan yana bulunup ikisi de meftûh, ikinci hemzeden sonra gelen harf de sâkin ve sahîh bir harf olursa; Kâlûn, Ebû ‘Amr ve Bezzî birinci hemzeyi hazfetmekte, hemze öncesinde ziyade med ve kasr vechini de icra etmektedir. Ebû Ca‘fer ve Ruveys ise bu türden örneklerde birinci hemzeyi tahkîkle ikinci hemzeyi teshîlle okumaktadır.¹⁵⁸ السفهاء أموالكم¹⁵⁹ ve شاء أنشره¹⁶⁰ ifadeleri bu durumun örneklerindendir. Eğer iki kelimedeki hemzelerin ikisi de dammeli olursa Ebû ‘Amr bu hususta diğerlerinden ayrılarak birinci hemzeyi iskât etmekte ve hemzenin öncesini ziyade med ve kasrla okumaktadır. Bu gibi yerlerde Ebû Ca‘fer ve Ruveys, birincisini tahkîkle ikincisini ise teshîlle icrâ etmektedir. İki kelimede mazmûm iki hemzeye أولياء أولئك¹⁶¹ ifadesi misal verilebilir.¹⁶² İki kelimede peş peşe bulunan iki hemze de meksûr olarak gelip ikinci hemzenin sonrasında sâkin bir harf bulunursa Ebû ‘Amr, iki hemzeden birincisini iskât etmekte ve kasr mertebesini uygulamakta, Ebû Ca‘fer ve Ruveys ise ikinci hemzeyi teshîlle okumaktadır.¹⁶³ هؤلاء¹⁶⁴ ve أهولاء إياكم¹⁶⁵ terkipleri bu duruma örnek teşkil etmektedir.¹⁶⁶ Her ne kadar son ifade için ‘Avfî sadece kasr mertebesini zikretse de¹⁶⁷ eş-Şâtıbiyye’nin zâhirine göre yukarıda sayılan bütün örnekler için med ve kasr mertebelerinden her

¹⁵⁷ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 23a. İlgili örneklerden الذكرين kelimesindeki kırâat ihtilafları hakkında detaylı bilgi için bk. İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 2/1190-1191; Ma’sarâvî, *eş-Şâmil*, 147.

¹⁵⁸ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 24a; ‘Avfî, *Dürri’l-efkâr*, 44a-b.

¹⁵⁹ en-Nisâ 4/5.

¹⁶⁰ ‘Abese 80/22.

¹⁶¹ el-Ahkâf 46/23.

¹⁶² ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 24b. Ebü’t-Tâhir İsmâil b. Halef b. Saîd es-Serakustî, *el-Unvân fî’l-kırââti’s-seb’*, thk. Züheyr Zâhid, Halîl el-‘Atıyye (Beyrût: ‘Âlemü’l-Kütüb, 1406/1986), 47.

¹⁶³ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 24b.

¹⁶⁴ el-Bakara 2/31.

¹⁶⁵ Sebe’ 34/40.

¹⁶⁶ Yukarıdaki örneklerin benzerlerinde ikinci hemzenin sonrasındaki harf harekli olduğu takdirde de aynı vecihler icra edilmektedir. Bk. ‘Avfî, *Dürri’l-efkâr*, 45a.

¹⁶⁷ ‘Avfî, *Dürri’l-efkâr*, 45a.

ikisi de geçerlidir. Fakat ziyade med vechi kasr vechine mukaddemdir.¹⁶⁸ Dolayısıyla ‘Avfî’nin *Dürri’l-efkâr* adlı eserinin zahiriyle eş-Şâtıbiyye’nin zahirinin son örnekte birbirlerinden farklılık arz ettiği müşahede edilmektedir.

İki kelimedede iki hemze bulunup da bunların farklı harekelere sahip olma durumlarına gelince kırâat ricâli bu mevzûyu kısımlara ayırarak incelemektedir. Bu hususta öncelikle şuna değinmek gerekir ki kurrâ buradaki ilk hemzenin tahkîkle okunmasına dair ittifak hâlinde olup bu konudaki ihtilaf ikinci hemzeyle alakalıdır.¹⁶⁹ Yukarıda zikri geçen kısımlardan birincisi iki kelimedede mevcut iki hemzenin birincisinin fethalı ikincisinin de dammeli geldiği durumlara dairdir. Bunun örneği جاء أمة¹⁷⁰ ifadesidir. Hemzelerden birincisinin fetha ikincisinin kesralı olduğu durumlarda Nâfî‘, Ebû Ca‘fer, İbn Kesîr, Ebû ‘Amr ve Ruveys birinci hemzeyi tahkîkle ikincisini ise teshîlle okurken diğerleri her iki hemzeyi tahkîkle okumaktadır.¹⁷¹ حتى تقيى إلى¹⁷² ve أم كنتم شهداء إذ¹⁷³ ifadeleri bu durumun örneklerindendir. ‘Avfî’nin eserinde söz konusu kısımlardan üçüncüsü, bir önceki bahse ilhâk edilerek incelenmektedir. Buna göre وذكريا إذ نادى¹⁷⁴ ifadesinde Nâfî‘, Ebû Ca‘fer, Ebû ‘Amr, İbn Kesîr ve Ruveys إذ نادى kısmındaki hemzeyi teshîlle okumaktadır. İbn ‘Âmir, Ebû Bekir b. eş-Şu‘be ve Ravh iki hemzenin tahkîkiyle وذكريا إذ نادى şeklinde icrâ ederken, Hafs, Hamza ve Kisâî ise وذكريا إذ نادى şeklinde hemzesiz olarak medd-i muttasıl ile icra etmektedir.¹⁷⁵ Bu bahsin dördüncü kısmı والبيضاء أبدأ¹⁷⁶ ve السفهاء أبدأ¹⁷⁷ ifadelerinde olduğu üzere birinci hemzenin dammeli ikincisinin ise fethalı olduğu durumlara dairdir.¹⁷⁸ Beşinci mesele de aynı şekilde birinci hemzenin dammeli ikincisinin de fethalı olduğu durumlarla ilgilidir.

¹⁶⁸ Şâtıbiyye’deki ilgili beyit şu şekildedir: وإن حرف مد قبل همز مغير يجز قصره والمد مازال أعدلا Bk. Şâtıbî, *Hırzû’l-emânî*, 17 (208. beyit). Konuyla alakalı detaylı bilgi için bk. Şâtıbî, *Hırzû’l-emânî*, 17 (202-208. beyit); İbnü’l-Kâsîh, *Sirâcü’l-kârîi’l-mübtedî*, 77-80; Kâdî, *el-Vâfî*, 74-78.

¹⁶⁹ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 24b.

¹⁷⁰ el-Mü’mînûn 23/44.

¹⁷¹ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 25b; Kâdî, *el-Vâfî*, 78.

¹⁷² el-Hucurât 49/9.

¹⁷³ el-En‘âm 6/144.

¹⁷⁴ el-Enbiyâ 21/89.

¹⁷⁵ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 25a; ‘Avfî, *Dürri’l-efkâr*, 47a; Kâdî, *el-Vâfî*, 192-193.

¹⁷⁶ el-Bakara 2/13.

¹⁷⁷ el-Mümtehine 60/4.

¹⁷⁸ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 25a.

Bu kategori Nâfi‘ kırâatine müteallik uygulamayı içermektedir. Buna göre Nâfi‘ kırâatinde النبي أولى¹⁷⁹ terki bindeki ilk kelime de şeddeli ي harfinden ikincisi hazfedilmekte, akabinde bir hemze ziyade edilmektedir. Bu hemze tahkikle okunurken ikincisi و harfine ibdâl edilmektedir.¹⁸⁰ Konuyla ilgili altıncı mevzu birinci hemzenin meksûr ikincisinin meftûh olduğu durumlarla alakalıdır. من خطبة¹⁸¹ ve النساء أو¹⁸² ifadeleri bunun misallerindendir. Nâfi‘, burada ikinci hemzeyi meftûh ي harfine ibdâl ederek okumaktadır.¹⁸³ Birinci hemzenin mazmûm ikincisinin de meksûr olduğu hâller bu meselenin yedinci kısmını oluşturmaktadır. من¹⁸⁴ ve لمن يشاء إن شاء¹⁸⁵ ifadeleri bu duruma örnek verilebilir.¹⁸⁶ Bu konunun son kısmı ise يا أيها النبي إذا¹⁸⁷ ve يا أيها النبي إننا¹⁸⁸ ifadelerinde olduğu üzere bazı cümlelerdeki özel durumlara dairdir. Bu gibi yerlerde Nâfi‘ için iki farklı okuyuş söz konusudur. Bunlardan birincisinde hemze kesralı vâva ibdâl edilirken diğ erinde ise hemze teshîlle okunmaktadır.¹⁸⁹

3.1.4. Nakl

Nakl, sözlükte “nakletmek, bir yerden başka bir yere götürmek, bir nesneyi yerinden başka bir yere götürmek” manalarına gelmekte;¹⁹⁰ ıstılahta ise harekeli hemzenin harekesinin kendinden önceki sâkin harfe verilip kendisinden önceki harfe harekesi verilen hemzenin hazfedilmesi şeklinde gerçekleşmektedir. Hemzeden

¹⁷⁹ el-Ahzâb 33/6.

¹⁸⁰ ‘Avfi, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 25a; ‘Avfi, *Dür ru’l-efkâr*, 47b.

¹⁸¹ el-Bakara 2/235.

¹⁸² el-Mülk 67/16.

¹⁸³ ‘Avfi, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 25a; ‘Avfi, *Dür ru’l-efkâr*, 47a. Ebû Ca‘fer, İbn Kesîr, Ebû ‘Amr ve Ruveys de aynı şekilde okumaktadır. Diğ erleri ise iki hemzeyi de tahkikle icra etmektedir. Bk. Muhammed Küraym Râcih, *el-Kırââtü’l-‘aşri’l-mütevâtira min tarîki’ş-Şâtibiyye ve’d-Dür râ fî hâmişi’l-Kur’âni’l-Kerîm* (Medine: Dâru’l-Mühâcir, 1994), 38.

¹⁸⁴ en-Nûr 24/46.

¹⁸⁵ eş-Şûrâ 42/49.

¹⁸⁶ Burada Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû ‘Amr, Ebû Ca‘fer ve Ruveys birinci hemzeyi tahkikle okurken, ikinci hemzeyi ise teshîlle ve vâva ibdâl ederek iki farklı şekilde okumaktadırlar. Ali Şahin, *el-Münezzel fî’l-kırâati’l-‘aşr min tarîki’t-Teysîr ve’t-Tahbîr* (İstanbul: Hayrat Neşriyat, 2015), 21.

¹⁸⁷ et-Talâk 65/1.

¹⁸⁸ el-Ahzâb 33/50.

¹⁸⁹ ‘Avfi, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 25a; ‘Avfi, *Dür ru’l-efkâr*, 47a-b.

¹⁹⁰ Muhammed ez-Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs min cevâhiri’l-kâmûs* (Mısır: y.y., 1306), 8/43; Âsım Efendî, *Kâmûs*, 4/120.

önceki harf ise gerek tenvîn gerekse meczûm olabilmektedir.¹⁹¹ Buna göre hemzenin öncesindeki sâkin harfle hemze iki ayrı kelimedede olursa Verş, hemzenin harekesini sâkin harfe nakletmektedir. Nitekim من آمن ibaresinde söz konusu durum ortaya çıkmaktadır. Ancak Verş, قالوا آمنا ve أنذرهم عليهم misallerinde olduğu üzere hemzenin öncesinde med harfî ya da cem‘i mîmi olması durumlarında nakl yapmamaktadır. Yine o, كتابه إني ibaresinde hemzenin harekesini öncesindeki hâû’s-sekte nakletmeksizin okumaktadır.¹⁹²

Verş, nakl uygulamasında hemzenin harekesini öncesindeki sâkin harfe nakletmekte ve hemzeyi de telaffuzdan düşürmektedir. Bu durum, hemzenin öncesindeki sâkin harfin med harfî ya da cemi mîmi olmaması hâlinde geçerlidir. Ayrıca naklin gerçekleşmesi için sâkin harfin birinci kelimenin sonunda hemzenin de ikinci kelimenin başında olması gerekmektedir. من آمن¹⁹³, ألم أحسب الناس¹⁹⁴ فحدث ألم¹⁹⁵ ve خلوا إلى¹⁹⁶ nakle dair örneklerdendir. Nakl uygulaması ayrıca, hemzenin öncesindeki sâkin harfin, tenvîn ve lââm-ı ta‘rîf’in lââm’ı olduğu durumlarda da gerçekleşmektedir. متاع إلى حين¹⁹⁷ ve والإيمان¹⁹⁸ ifadeleri, bu durumun misallerindendir.¹⁹⁹

Yukarıda med harflerinde ve cem‘i mîminde naklin söz konusu olmayacağına dair malumat verilmişti. Bunun sebebi, med harflerinin harekeli harf mesabesinde görülmesidir. Bundan dolayı bu türden yerlerde nakl gerçekleşmemektedir. Verş, cem‘i mîmlerini sılayla okuduğundan bu türden kelimeler nakle müsait değildir. ماله هلك ibaresinde ilk kelimedeki ه harfinin kelimenin aslından olmaması, aksine fâsıla

¹⁹¹ Serakustî, *el-‘Unvân*, 48; İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 2/1282.

¹⁹² Recep Koyuncu, *Kırâat İlmi/Takrîb Usûlü*, 109-110. Naklle ilgili geniş bilgi için bk. Elif Nur Ömeroğlu, *Kırâat İlmi Bağlamında Hemze ve Hükümleri* (Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 23; Murat Akkuş - Abdulselam Fityan, “Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed İbnü’l-Cezerî’nin “Urcûze fî Vakfî Hamza” Adlı Risâlesi ve Tahlili”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 5 (2021) 336-38; Saleh-Bulut, “Hemze’nin “İlmü Resmi’l-Mesâhif” ve Kırâatteki Yeri”, 86. Konuyla alakalı detaylı bilgi için bk. İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 2/1284-1286; İbnü’l-Kâsîh, *Sirâcü’l-kârî’l-mübtedî*, 91-92.

¹⁹³ el-A‘râf 7/86.

¹⁹⁴ el-Ankebût 29/1-2.

¹⁹⁵ ed-Duhâ 93/11; el-İnşirâh 94/1.

¹⁹⁶ el-Bakara 2/14.

¹⁹⁷ el-Bakara 2/36.

¹⁹⁸ er-Rûm 30/56.

¹⁹⁹ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 25a; ‘Avfî, *Düruru’l-mensûr*, 101a.

uyumu için ziyade edilen sekte hâ'sı olması nedeniyle; edâ ehlinin bir kısmı, ilk kelimenin ikinci kelimeye vasledilmesi hâlinde sekte hâ'sının ikinci kelimeye idğâm edilmesini tercih etmemektedir.²⁰⁰ Dolayısıyla كتابه إني terkinde de benzer gerekçelerle hâû's-sekt bir sonraki kelimeye vasledilirken nakl yapılmamasını tercih edenler olduğu gibi konu hakkında ihtilaf vakidir.²⁰¹ ve bunun eserlere yansımaları da söz konusudur.²⁰² 'Avfi, hocalarına bu terkihi nakl yapmaksızın okuduğunu belirtmektedir.²⁰³

عاداً الأولى²⁰⁴ terkihi, naklin gerçekleştiği yerlerden biridir. Nâfi', Ebû Ca'fer, Ebû 'Amr ve Ya'kûb bu terkihi vaslettiklerinde tenvîni ل harfine idğâm etmekte ve hemzenin dammesini ل harfine nakletmektedirler.²⁰⁵ Nakl hususunda القرآن²⁰⁶ ve قران²⁰⁷ sözcüklerine de değinmek gerekir ki İbn Kesîr bu kelimelerde nakl yapmaktadır.²⁰⁸

Nakl ile ilgili kırâat literatüründe kendisine dair malumat verilen رداء يصدقني²⁰⁹ ibarelerine 'Avfi'nin de eserlerinin ilgili bölümlerinde yer verdiği müşahade edilmektedir. Nitekim رداء يصدقني ifadesinde Nâfi' ve Ebû Ca'fer nakl

²⁰⁰ Atilla Akdemir, *Tecvîd-i Mâhir: Tilâvet Kuralları Uygulama Keyfiyeti ve Meseleleri-Şâtıbiyye Usulü Bağlamında Âsım Kırâati-Hafs Rivâyetine Göre* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2019), 229.

²⁰¹ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/1284-1286.

²⁰² 'Alî en-Nûrî b. Muhammed es-Sefâkusî, *Ğaysü'n-nef' fi'l-kırâati's-seb'*, thk. Ahmed Mahmûd Abdüssemî' eş-Şâfiî el-Hafyân (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2004), 598; Mustafa b. Abdîrahmân b. Muhammed el-İzmîrî, *Kitâbü İthâfi'l-berara bimâ sekete 'anhü Neşrü'l-aşera: Tahrîru'n-Neşr*, thk. Hâlid Hasen Ebû'l-Cûd (Riyad: Dâru Advâi's-Selef, 1428/2007), 72.

²⁰³ 'Avfi, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 26b.

²⁰⁴ en-Necm 53/50.

²⁰⁵ 'Avfi, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 26b; 'Avfi, *Dürü'l-mensûr*, 101b. Bu terkipte Verş'e isnâd edilen medd-i bedelle alakalı gerçekleşen ihtilaflar için bk. Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Şüreyh er-Ru'aynî el-Endelüsî el-İşbîlî, *el-Kâfi fi'l-kırâati's-seb'*, thk. Ahmed Mahmûd Abdüssemî' eş-Şâfiî (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2000), 40; Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Şüreyh er-Ru'aynî el-Endelüsî el-İşbîlî, *Risâletân fi kırâati'l-İmâm Nâfi': el-ûlâ Rivâyete Verş an Nâfi'*, *es-sâniye: terrîdü'l-ihtilâf beyne Kâlûn ve Verş fi rivâyetihimâ 'an Nâfi'*, thk. 'Atıyye b. Ahmed b. Muhammed el-Vüheybî (Dubai: Câizetü Dübey ed-Devliyye li'l-Kur'ânî'l-Kerîm, 1432/2011), 58-59; Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Cüzey el-Kelbî el-Gırnâtî, *el-Muhtasarü'l-bâri' fi kırâati Nâfi'*, thk. Fethî el-'Ubeydî (Halep: Dâru'r-Rıfâî, Dâru'l-Kalem el-'Arabî, 1425/2004), 40-41; İzmîrî, *Tahrîru'n-Neşr*, 71-72.

²⁰⁶ el-Mâide 5/101.

²⁰⁷ el-Hicr 15/1.

²⁰⁸ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/1298; 'Avfi, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 26a; 'Avfi, *Dürü'l-mensûr*, 101b; 'Avfi, *Dürü'l-efkâr*, 36b.

²⁰⁹ el-Kasas 28/34.

²¹⁰ el-Mümtehine 60/10.

²¹¹ el-Enbiyâ 21/7.

yapmaktadır. Şöyle ki burada hemzenin harekesi kendinden önceki د'e nakledilmektedir. Ancak Ebû Ca'fer tenvîni hem vasl hâlinde hem de vakf hâlinde ibdâl ederek okumaktadır. Diğer imamlar ise bu kelimedeki hemzeyi tahkîkle icra etmektedir.²¹² فسالوا ve واسألوا kelimeleri ve benzerlerinde ise و harfinden önce و ve ف harfleri olursa İbn Kesîr, Kisâî ve Halef nakle, bunların dışında kalan ricâl tahkîkle okumaktadır.²¹³

3.1.5. Sekte

Sözlükte “susmak, sözü kesmek, sönmek”²¹⁴ manalarına gelen sekte, ıstılahta tilâvet esnasında iki harf ya da kelime arasında nefes almaksızın kısa bir süre duraksamak ve aynı nefesle tilâvete devam etmektir. Buna göre tilâvette sekte yapılacak yere gelindiğinde kısa bir süre durulur ve bu sürede nefes alınıp verilmeksizin vakf süresinden daha az olacak şekilde beklenir ve sonrasında tilâvete devam edilir. Bunun gerçekleşmesi için sektenin vasl hâlinde yapılması gerekliliği, sâkin harf üzerinde cereyan etmesi ve sekte yapılacak yerle ilgili sahîh bir rivâyetin bulunması gibi birtakım şartlar gerekmektedir.²¹⁵

Kırâat imamları içerisinde sekteyi en çok icra eden İmam Hamza'dır. Halef'ten yapılan nakle göre Hamza, harekeli hemzeden önce sâkin bir harfın gelmesi durumunda ve bu iki unsur farklı kelimelerde peş peşe bulunduğu takdirde sâkin harfle hemze arasında sekte yapmaktadır.²¹⁶ Ayrıca Ebû Ca'fer kırâatinde tüm hurûf-ı mukatta'alarda her harf arasında,²¹⁷ 'Âsım kırâati Hafs rivâyetinde ise eş-Şâtibiyye ve et-Teysîr adlı eserlerin tazammununa göre Kur'ân'da sadece dört yerde sekte yapılmaktadır. Bunlar 221 كلا بل ران ve 220 وقيل من راق²¹⁹, 219 من مرقنا هذا²¹⁸, 218 عوجا قوما²¹⁷

²¹² 'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 26a; 'Avfî, *Dürri'l-mensûr*, 101b; 'Avfî, *Dürri'l-efkâr*, 36b.

²¹³ 'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 26a. Ayrıca bk. İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/1299.

²¹⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 2/44.

²¹⁵ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/1299. Ayrıca bk. Abdurrahman Çetin, “Sekte”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/335.

²¹⁶ 'Avfî, *Dürri'l-mensûr*, 102a; 'Avfî, *Dürri'l-efkâr*, 48a.

²¹⁷ 'Avfî, *Dürri'l-mensûr*, 102b; 'Avfî, *Dürri'l-efkâr*, 48b.

²¹⁸ el-Kehf 54/1-2.

²¹⁹ Yâsîn 36/52.

²²⁰ el-Kıyâmet 56/27.

²²¹ el-Mutaffîfîn 66/14.

ibareleridir.²²² Bunlarda Hafs dışındaki kurrâ sekte icra etmemektedir. Onlar ise bu yerleri vasl ile okumakta ve son iki örnekte idğâm uygulamaktadır. Bu hususta şuna da değinmek gerekir ki sâkin harf üzerinde sekte mutlaka vasl hâlinde söz konusu olup vakf hâlinde uygulanmamaktadır.²²³

Sektenin uygulama alanlarından bir diğeri ise beyne's-sûreteyndir. Şöyle ki Ebû 'Amr, İbn 'Âmir ve Verş bir sûrenin bitiminde vakfedip besmele okumaksızın sekte yaparak ilgili sûreyi bir sonraki sûreye vasletmektedir.²²⁴

Hemzeyle ya da hemze dışında bir harfle alakalı olarak nefes almaksızın kelimenin sonunda ses kesilerek sekte yapılmaktadır. Halef'in Hamza'dan naklettiğine göre kelimenin sonu sâkin olup ve bu sâkin harf med harfi olmazsa sonrasında da hemze bulunursa sekte uygulaması icra edilmektedir. هل²²⁵ من آمن²²⁶، أتاك²²⁷ عليهم أنذرتهم²²⁸، والأرض²²⁹، الآخرة²³⁰، والأزفة²³¹ ve الآن²³² ifadeleri bu durumun örneklerindendir.²³³

'Avfi, lâm-ı târiflerde yapılan sekteyi de iki kelimedeki sekte gibi değerlendirmektedir. Buna göre hemze ve öncesindeki sâkin harf, kelimenin aslından ise bu durumda شيئاً²³⁴ sözcüğü haricindeki yerlerde sekte yapılmaz.²³⁵ Eğer hemzenin bulunduğu kelime nekra olursa Hamza'nın Halef rivâyetinde Fâris²³⁶ târikiyle bu tür kelimelerde sekte yapılmakta, Hallâd rivâyetinde ise yine Fâris

²²² Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. Atîk b. Halef el-Kureşî es-Sıkillî İbnü'l-Fehhâm, *Kitâbü't-Tecrid li-buğyeti'l-mürîd fi'l-kirâati's-seb'*, thk. Dâri İbrâhîm el-Âsî ed-Dûrî (Amman: Dâru 'Ammâr, 1422/2002), 256; Şâtîbî, *Hırzû'l-emânî*, 66 (830 ve 831. beyitler); Kâdî, *el-Vâfi*, 254-255; Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstılahları*, 118-120. Hafs'ın bahsi geçen yerlerdeki sektelerinin ifade ettikleri anlamlar için bk. A. Cüneyt Eren-İbrahim Uludaş, "Âsım Kırâatının Hafs Rivâyetine Göre Sekte Kavramı ve Manaya Etkisi", *Diyanet İlmi Dergi*, 51 (2015), 119-127.

²²³ 'Avfi, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 27b; 'Avfi, *Dürü'l-mensûr*, 102a; 'Avfi, *Dürü'l-efkâr*, 49b.

²²⁴ Şâtîbî, *Hırzû'l-emânî*, 9 (101. beyit); Kâdî, *el-Vâfi*, 37-38; Hafize Dinçoğlu, "Sekte ve Kırâat İlmindeki Yeri", *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 14 (2022), 759 (747-764).

²²⁵ et-Tevbe 9/18.

²²⁶ ez-Zâriyât 51/24.

²²⁷ el-Bakara 2/6.

²²⁸ el-Bakara 2/94.

²²⁹ Âl-i İmrân 3/133.

²³⁰ en-Necm 53/57.

²³¹ el-Enfâl 8/66.

²³² 'Avfi, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 26a; 'Avfi, *Dürü'l-mensûr*, 102a; 'Avfi, *Dürü'l-efkâr*, 48a.

²³³ el-Bakara 2/229.

²³⁴ 'Avfi, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 26a.

²³⁵ 'Avfi, Fâris ismiyle muhtemelen Fâris b. Ahmed'i kastetmektedir.

tarîkiyle adem-i sekt icra edilmektedir. Yine ²³⁶ شَيْءٌ ve ²³⁷ في الأرض kelimelerinde Hamza kırâatinin tamamı için Ebû'l-Hasen İbn Galbûn tarîkiyle sekte uygulaması yapılmakta ve diğer örneklerde ise adem-i sekt icra edilmektedir. Diğer kırâatlere gelince bu türden kelimelerde sekte tatbiki söz konusu değildir.²³⁸

Konuyla ilgili kendisine değinilmesi gereken bir diğer husus, Ebû Ca'fer'in sûre başlarındaki hece harflerine dair sekte uygulamasıdır. Örneğin Ebû Ca'fer, ²³⁹ ص, ²⁴⁰ ن, ²⁴¹ طه, ²⁴² كهيعص, ²⁴³ المص gibi yerlerde bütün harfler arasında sekte yapmaktadır. Bu bağlamda 'Avfî, terkip içerisinde bulunmamalarından dolayı hurûf-ı mukatta'anın hakkının verilmesini sekte yapılmasına bağlamaktadır. Ebû Ca'fer dışındaki kurrâ ise bahsi geçen yerleri sekte yapmadan okumaktadır.²⁴⁴

3.1.6. Vakf

Vakf; lügatte menetmek, hapsedmek, durmak, durdurmak,²⁴⁵ kelimeyi kendinden sonraki kelimedenden ayırmak ve kelimeyi harekesiz kılmak²⁴⁶ anlamlarına gelmektedir. Vakfın ıstılahtaki manası ise “Tilâvete tekrar başlamak kastıyla soluklanacak kadar bir süre sesi kesmek”tir.²⁴⁷

Kırâat ilminde vakf kavramıyla Kur'ân tilâvetinde okumaya yeniden başlamak kastıyla ara verilen hâller ile Hamza ve Hişâm'ın vakfları kastedilmektedir. Hamza ve Hişâm'ın vakflarından kasıt ise bunların hemzeler üzerindeki vakf eylemleridir.

Hemze üzerinde vakflar, kırâat tedrisatının en zor meselelerinden biridir. Bunun içindir ki Ca'berî, bu husustaki rivâyetlerin muhafazası için öğrencilerin

²³⁶ el-Bakara 2/178.

²³⁷ Âli- İmrân 3/109.

²³⁸ 'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 26a-27b.

²³⁹ Sâd 38/1.

²⁴⁰ el-Kalem 68/1.

²⁴¹ Tâhâ 20/1.

²⁴² Meryem 19/1.

²⁴³ el-A'râf 7/1.

²⁴⁴ 'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 27b.

²⁴⁵ Âsım Efendî, *Kâmûs*, 3/762.

²⁴⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 9/359.

²⁴⁷ Abdurrahman Çetin, “Vakf ve İbtidâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/461.

kırâat tedrisatı esnasında sık sık sınava tabi tutulmaları gerektiğini ifade etmektedir.²⁴⁸ Bu husus kırâat ilminde önem arz eden bir meseledir. Bunun içindir ki hemen hemen tüm kırâat alan yazınında bu konuya yer verilmiş,²⁴⁹ buna ilaveten konuyla alakalı çok sayıda müstakil eser kaleme alınmıştır.²⁵⁰

Hemze üzerindeki vakflar kelimenin başında, ortasında ve sonunda olmak üzere üç kısımda ele alınmaktadır.²⁵¹ Şuna da değinmek gerekir ki Hamza, hemzeli sözcüklerde vakf yaptığında çoğunlukla tahfif yapmaktadır. Hişâm'ın Hulvânî tarîkinde ise sadece kelime sonlarındaki hemzeler tahfifle okunmaktadır.²⁵² Aşağıdaki başlık altında vakfla alakalı çeşitli meseleler ile birlikte Hamza ve Hişâm'ın hemze üzerindeki vakflarına yer verilecektir.

3.1.6.1. Vakfla Alakalı Genel Meseleler

Vakf uygulamasında sükûn esas olmakla beraber vakf yapılan kelime üzerinde ravm ve işmâmın tatbiki de câizdir.²⁵³ Mezkûr kavramlardan ravm, harekenin bir kısmının telaffuzdan düşürülmesidir. Buna göre harekenin telaffuz edilen kısmı, telaffuzdan düşen kısımdan daha kısadır. Nitekim harekenin çok az bir kısmının seslendirilmesi ravm olarak isimlendirilmektedir.²⁵⁴ İshmâm ise sâkin harf telaffuz edildikten sonra dudakların öne doğru büzülmesidir. Ancak işmâmda, ravmda olduğu

²⁴⁸ Ebû İshâk İbrahim b. Ömer el-Ca'berî, *Kenzü'l-me'ânî fî şerhi Hirzi'l-emânî ve vechi't-tehânî*, thk. Ahmed el-Yezîdî (Rabat: Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şüûni'l-İslâmiyye, 1419/1998), 2/494.

²⁴⁹ Örneğin bk. Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Talib, *el-Keşf 'an vücûhi'l-kıraâtî's-seb' ve 'ilelihâ ve hucecihâ*, thk. Muhyiddîn Ramazân (Şam: Mücemme'u'l-Luğati'l-'Arabiyye, 1394/1974), 1/95; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li-fünûni'l-kırâât*, thk. Merkez ed-Dirâsâtî'l-Kur'âniyye (Medine: Mücemme'u'l-Melik Fehd li Tıbbâtî'l-Mushafî's-Şerîf, h. 1434), 3/936; Ebû Ca'fer Ahmed b. Alî b. Ahmed b. Halef el-Ensârî İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ' fî'l-kıraâtî's-seb'*, thk. 'Abdülmeccid Katâmiş (Mekke: Câmî'atü Ümmi'l-Kurâ, h. 1403), 1/414.

²⁵⁰ Örneğin bk. Muhammed b. Ahmed Mütevellî, *İthâfû'l-En'âm ve is'âfû'l-efhâm fî Vakfi Hamzate ve Hişâm* (Mekke: Cami'atü Ümmi'l-Kurâ, 335) 1a-187b; İbnü'n-Neccâr Muhammed b. Ahmed, *el-İfham fî Şerhi Bâbi Vakfi Hamzate ve Hişâm*, (Medine: Medine Kütüphanesi, 20), 1a-154a.

²⁵¹ Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Saleh-Bulut, "Hemze'nin " 'İlmu Resmi'l-Masâhih" ve Kırâatteki Yeri", 37.

²⁵² Mekki b. Ebî Talib, *el-Keşf*, 1/95; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât*, 3/936; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, 1/414.

²⁵³ 'Avfi, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 46a.

²⁵⁴ Ebü'l-Asbağ (Ebû Humeyd) Abdülazîz b. 'Alî b. Muhammed es-Sümâtî el-İşbîlî İbnü't-Tahhân, *Mürşidü'l-kârî ilâ tahkiki meâlimi'l-mekârii*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin (Şârika: Mektebetü's-Sahâbe, Kahire: Mektebetü't-Tâbiin, 2007), 65. Ayrıca bk. 'Avfi, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 46a.

gibi sese müteallik bir hâl mevcut değildir.²⁵⁵ Ayrıca ravm meksûr ve mazmûm hâllerde tatbik edilirken işmâm ise sadece dammeli durumlar için söz konusu olmaktadır.²⁵⁶

Kırâat literatüründe hâü'l-kinâye üzerinde yapılan vakf uygulamalarına dair bilgiler mevcuttur.²⁵⁷ Hâü'l-kinâye ile kastedilen müfred müzekker ğâib zamiridir. Bu harf, kelimenin aslî harflerinden değildir ve kelime sonlarında yer almaktadır. Hâü'l-kinâyeden önceki harf, med harflerinden vâv ve yâ harfleri olduğu takdirde ravm ve işmâm vecihleri tatbik edilmez. İstisnaları hariç olmak üzere hâü'l-kinâyede ravm ve işmâm yapılmamasının sebebi, med harfleri olan vâv ve yâ harflerinden sonra hâü'l-kinâyenin i'râbı noktasında kesinlik olması sebebiyle ilgili harekeye işaret edilmesine gerek kalmamasıdır. Aynı zamanda hâü'l-kinâyenin harekesinin öncesindeki med harfiyle uyumlu olması da mezkûr durumun sebeplerindendir. Bu zamirden önceki harf, med harfi elif olduğunda ise ravm ve işmâm vecihleri muhtemel vecihler arasına girmektedir.²⁵⁸

'Avfî, vakflarla alakalı olarak mushaf imlâsına taalluk eden vakflar meselesini de ele almaktadır. 'Avfî, bu kısmı alt başlıklar hâlinde incelemekte ve her bir başlık için fasl açmaktadır. Bunlardan birincisi hâü't-te'nîslerdeki vakf meselesidir. Buna göre ilk ele alınan mesele vakf sebebiyle bir harfin başka bir harfe dönüşmesi hususudur. Bu başlıkta özellikle رَحْمَة²⁵⁹, نَعْمَة²⁶⁰, لَعْنَة²⁶¹ ve كَلِمَة²⁶² sözcüklerinin yazımı ve vakfları üzerinde durulmakta, bunların Kur'ân'da geçtiği yerler

²⁵⁵ İbnü't-Tahhân, *Mürşidü'l-kârî*, 65; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 73. Ayrıca bk. 'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 46a.

²⁵⁶ 'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 46a.

²⁵⁷ Hâü'l-kinâye ile alakalı bilgi için bk. Dâni, *et-Teyssîr*, 199-200; Ebû 'Amr Osmân b. Saîd b. Osman el-Endelüsî ed-Dâni, *et-Tahdîd fi'l-itkâni ve't-tecvîd*, thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed (Amman: Dâru 'Ammâr, 1421/2000), 169-171.

²⁵⁸ Atilla Akdemir, *Tecvîd-i Mâhir*, 140. Bu konuda farklı görüşler vardır. Bunlardan biri hâü'l-kinâyede ravm ve işmâmın mutlak olarak câiz olduğuna dairdir. Genel uygulama bu doğrultudadır. Konuya dair bir başka görüş ise hâü'l-kinâyelerin harekesinin ârizî olması sebebiyle ravm ve işmâmın mutlak olarak menedilmesidir. Bu, Şâtıbiyye'nin zahirine muvâfık olmandır. Bir diğer görüşe göre ise hâü'l-kinâyeden önce damme harekeli harf veya öncesinde sâkin vâv veya öncesinde kesra harekeli harf veyahut öncesinde sâkin yâ harfi varsa hâü'l-kinâyede ravm ve işmâm yapılmamaktadır. Bk. 'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 47a.

²⁵⁹ en-Nisâ 4/175.

²⁶⁰ el-Mâide 5/20.

²⁶¹ el-A'râf 7/44.

²⁶² Lokmân 31/27.

zikredilmektedir. Bunlara ilaveten ²⁶³ولات, ²⁶⁴ذات ve ²⁶⁵ gibi bazı hususi kelimeler de bu başlık altında ele alınmaktadır.²⁶⁶ Yine ²⁶⁷عم, ²⁶⁸لم, ²⁶⁹م ve ²⁷⁰م edatlarında olduğu üzere resmü'l-mushafta bulunmayan “elif”li sözcükler bu kısımda zikredilen hususlardandır.

‘Avfî, mâ-i istifhâmiyenin başına ب, ل, م, ن ve في harf-i cerleri geldiğinde elifin yazıdan düştüğünü ve vakf hâlinde elif harfinden ıvaz hâu’s-sektin geldiğini belirtmektedir. Bu uygulama Ya’kûb kırâatiyle Bezzî rivâyetine nispetle uygulanmaktadır. Aynı zamanda her ikisi için isbât vechi de icra edilmektedir. Bu vecihlerden isbât, Bezzî için Ebü’t-Tayyib İbn Galbûn kanalıyla hâu’s-sekt vechi ise Fârisî kanalıyla gelmektedir.²⁷¹ لم يتسنه, ²⁷²كتابه ve ²⁷³حسابيه ²⁷⁴ ifadelerinde olduğu üzere hatt-ı Osmânî’de olup da telaffuzda da var olan hâu’s-sektler de bu konu altında değinilen meselelerdendir.²⁷⁵

3.1.6.2. Hamza ve Hişâm’ın Hemze Üzerindeki Vakfları

‘Avfî’ye göre Hamza ve Hişâm’ın vakflarıyla ilgili hususlara muttali olunması için kırâat ricâli, edâ ehli ve Arap dilcilerini tanımak; onların görüş ve uygulamalarını bilmek, ayrıca resmü'l-mushaf bilgisine sahip olmak gerekmektedir. Zira mezkûr konularla alakalı yetersizlikler hatalı okumalara sebebiyet verebilir.²⁷⁶ Müellif, bu meselenin önemine binaen “Hamza ve Hişâm’ın Hemze Üzerindeki Vakfları” konusunu *Ravdatü'l-‘irfân* ve *Bahru'l-meânî*²⁷⁷ adlı eserlerinde daha

²⁶³ el-Mü'minûn 23/36.

²⁶⁴ Sâd 38/3.

²⁶⁵ en-Neml 27/60.

²⁶⁶ ‘Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 48b-49b.

²⁶⁷ en-Nebe 78/1.

²⁶⁸ el-Hicr 15/54.

²⁶⁹ et-Tevbe 9/43.

²⁷⁰ et-Târik 86/5.

²⁷¹ ‘Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 49b.

²⁷² el-Bakara 2/259.

²⁷³ el-Hâkka 69/19.

²⁷⁴ el-Hâkka 69/20.

²⁷⁵ ‘Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 50b.

²⁷⁶ ‘Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 28b-a.

²⁷⁷ *Bahru'l-meânî* ve *kenzü seb'i'l-mesânî*, ‘Avfî’nin teliflerinde adını zikrettiği ve kırâat meselelerini en geniş şekilde ele aldığını ifade ettiği eseridir. O, bir kısım eserlerini *Bahru'l-*

detaylı bir şekilde ele aldığını ifade etmektedir.²⁷⁸ ‘Avfî, el-Cevâhiru’l-mükellele’de bu konuyu mesele mesele incelemektedir. Buna göre Hamza ve Hişâm, kelimenin sonunda bulunan ve aslî sükûna sahip olan hemzelerin öncesindeki harf meftûh ya da meksûr ise bu hemzeleri ibdâl ederek okumaktadır. ²⁷⁹اقرا، ²⁸⁰نبي، ²⁸¹وإن نشأ ve ²⁸²وهي ve ²⁸⁴إن امرؤ ve ²⁸⁵اللؤلؤ ifadeleri bu durumun misallerindendir.²⁸³ Bu konudaki ikinci husus, ²⁸⁴إن امرؤ ve ²⁸⁵اللؤلؤ ifadelerinde olduğu üzere kendisi de öncesi de damme olan hemze üzerinde vakf yapıldığında ortaya çıkan durumlara dairdir. Böyle bir ifadede dört vecih söz konusudur. Bunlardan birincisi teshîldir. İkincisi med harfi vâv’a (و) ibdâldir. Mezkûr vücûhâtan üçüncüsü ravm iken dördüncüsü ise işmâmdır.²⁸⁶ ²⁸⁷يُسْتَهْزَأ ve ²⁸⁸يَتَبَوَّأ sözcüklerinde olduğu üzere fethadan sonra dammeli hemze gelirse iki vecih söz konusu olmaktadır. Bunlardan biri hemzenin elife ibdâli, bir diğeri ise teshîlin ravm ile uygulanmasıdır.²⁸⁹ Bu meseleyle alakalı bir diğer husus, kesradan sonra gelen meksûr hemzeye dairdir. ²⁹⁰لكل امرئ ve ²⁹¹من شاطئ ifadeleri bu durumun örneklerindendir. Bu gibi yerlerde üç vecih söz konusudur. Bunlardan birincisi hemzenin med harfi yâ’ya (ي) ibdâlidir. İkincisi ravmle beraber teshil ve üçüncüsü ise hemzenin harekesi üzerindeki ravmdir.²⁹² Konuyla alakalı bir diğer mevzu, fethalı

me‘ânî’den ihtisar ettiğini ifade etmektedir. Ancak araştırma esnasında eserin herhangi bir nüshasına ulaşamamıştır. ‘Avfî, *Lemehâtü’l-envâr*, 11b; *Dürri’l-efkâr*, 271a.

²⁷⁸ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 28a.

²⁷⁹ el-Alak 96/1.

²⁸⁰ el-Hicr 15/49.

²⁸¹ Yâsîn 36/43.

²⁸² el-Kehf 18/10.

²⁸³ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 28a; ‘Avfî, *Dürri’l-efkâr*, 48-49b; ‘Avfî, *Dürri’l-mensûr*, 101b. Ayrıca bk. Serakustî, *el-‘Unvân*, 53.

²⁸⁴ en-Nisâ 4/176.

²⁸⁵ er-Rahmân 55/22.

²⁸⁶ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 28a. Ma’sarâvî tespit edilebildiği kadarıyla bu örneklerden sadece ²⁸⁷امرؤ kelimesinde teshîl vechini zikretmektedir. Bk. Ma’sarâvî, *eş-Şâmil*, 106, 532.

²⁸⁷ en-Nisâ 4/140.

²⁸⁸ Yûsuf 12/56.

²⁸⁹ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 28a. Dâni tespit edilebildiği kadarıyla bu örneklerde sadece ibdâl vechini zikretmektedir. Bk. Dâni, *et-Teysîr*, 160. Ma’sarâvî ise *eş-Şâmil fi’l-kirâati’l-eimmeti’l-‘aşri’l-kevâmil min tarîkayi’ş-Şâtibiyye ve’d-Dürri* adlı çalışmasında her iki veche sadece ²⁹⁰يُسْتَهْزَأ kelimesi için yer vermektedir. Bk. Ma’sarâvî, *eş-Şâmil*, 100, 242.

²⁹⁰ Abese 80/37.

²⁹¹ el-Kasas 28/30.

²⁹² ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 29b. Ma’sarâvî, *eş-Şâmil fi’l-kirâati’l-eimmeti’l-‘aşri’l-kevâmil min tarîkayi’ş-Şâtibiyye ve’d-Dürri* adlı eserinde ²⁹¹امرئ kelimesinde ‘Avfî’nin üçüncü vecih olarak zikrettiği ravm konusundaki uygulamayı farklı bir şekilde zikretmektedir. Şöyle ki Ma’sarâvî,

bir harften sonra kesralı hemzenin gelmesi durumuyla ilgilidir. Bu durumda hemze elife ibdâl edilir ve diğer bir vecihte ise teshîlle birlikte ravm yapılır. ²⁹³ ألم تر إلى الماء أن لا ملجأ ²⁹⁷ إذ تبرا، ²⁹⁶ ‘Avfî, ²⁹⁴ من نيا ve حمأ ²⁹⁵ ifadeleri bu durumun örneklerindendir. ²⁹⁸ ve أسوأ ²⁹⁹ misallerindeki gibi fetha harekeli harften sonra fethalı hemzenin hâlinde ise hemzenin elife ibdâl edildiğini ifade etmektedir. ³⁰⁰ Kesradan sonra gelen fethalı hemzenin durumunda ise hemze sâkin ي harfine ibdâl edilir. ³⁰¹ فُرئ ve ³⁰² ولقد استهزأ ³⁰³ ifadeleri bunun misallerindendir.

Hamza ve Hişâm’ın vakflarıyla ilgili önemli hususlardan biri, sâkin bir harften sonra gelen kelimenin sonundaki hemzelerin durumudur. Buna göre يخرج الخبء ³⁰⁴ ifadesinde hemzenin harekesi, ب harfine nakledilmekte ve hemze hazfedilmektedir. Dolayısıyla الخبء kelimesi vakf hâlinde الخب şeklinde okunmaktadır. بين المرء وزوجه ³⁰⁵ ifadesine gelince burada nakl ve ravm olmak üzere iki vecih söz konusudur. ³⁰⁶ ملء, ³⁰⁷ دفء, ³⁰⁸ ينظر المرء ve ³⁰⁹ جزء kelimelerinde ise sükûn, ravm ve işmâm olmak üzere üç vecih mevcuttur. Hamza ve Hişâm’ın vakflarında kelimenin sonunda olup da öncesi sâkin olan hemzelerle ilgili bu hâl, Kur’ân’da sadece mezkûr örnekler için cârîdir. ³¹⁰

mezkûr kelimenin sonundaki hemzenin sâkin yâ (ي) harfine ibdâl edildikten sonra ravm ile okunduğunu ifade etmektedir. Bk. Ma’sarâvî, *eş-Şâmil*, 585.

²⁹³ el-Bakara 2/246.

²⁹⁴ el-En’âm 6/34.

²⁹⁵ el-Hicr 15/26.

²⁹⁶ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 29b. Avfî, *Dürri’l-efkâr*, 50b.

²⁹⁷ el-Bakara 2/166.

²⁹⁸ et-Tevbe 9/118.

²⁹⁹ ez-Zümer 39/35.

³⁰⁰ Ebû ‘Amr Osmân b. Sa’îd ed-Dânî, *Câmi’u’l-beyân fi’l-kırââti’s-seb’*, thk. Abdülmüheymin Abdüsselâm et-Tahhân vd. (Şarikâ: Cami’atü’ş-Şârika, 1428/2007), 2/574-575; Dâni, *Teyisîr*, 160; ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 29b.

³⁰¹ el-İnşikâk 84/21.

³⁰² er-Ra’d 13/32.

³⁰³ Dâni, *Câmi’u’l-beyân*, 2/574-575; Dâni, *Teyisîr*, 160; ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 29b.

³⁰⁴ en-Neml 27/25.

³⁰⁵ el-Bakara 2/102.

³⁰⁶ Âl-i İmrân 3/91.

³⁰⁷ en-Nahl 16/5.

³⁰⁸ en-Nebe 78/40.

³⁰⁹ el-Hicr 15/44.

³¹⁰ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 29b; Kâdî, *el-Vâfi*, 48.

Hamza ve Hişâm'ın hemze üzerindeki vakfları ile alakalı bir başka mesele de hemzenin öncesinde illet harfî bulunması durumudur. Burada illet harfiyle kastedilen و harfidir. Buna göre hemzeden önce med harfî و zait olarak gelirse üç vecih uygulanabilir. Bunlar idğâm, sükûn ve ravmdir. Anlatılan durumun örneği قروء کلماتیdır.³¹¹ Eğer السوء³¹² ve أن تبوء³¹³ misallerindeki gibi و, vâv-i asliyye olup sonrasındaki hemze de meftûhsa iki vecih söz konusu olur. Bunlardan birincisi hemzenin harekesini و harfine nakledip hemzenin hazfedilmesi sonrasında ise و harfinin vakf hâlinde sâkin kılınmasıdır. İkincisi ise hemzeyi و harfine ibdâl edip و'ı da öncesine idğâm etmektir. Hemze, harf-i medden veya harf-i lînden sonra meksûr olarak gelirse bu durumda dört vecih söz konusu olmaktadır. Bunlar hemzenin hazfedilerek öncesindeki harfîn sükûn üzere okunması, hemzenin harekesinin kendinden önceki harfe nakledilmesi ve hemzenin hazfedilmesi ile ravm yapılması, hemzenin kendinden önceki و harfine nakledilmesi yoluyla şeddeli bir و harfi üzerinde vakfedilmesi ve bir diğer vecih, bu son vecih üzerinde ravm yapılmasıdır. Bu şekilde ilgili kelimeler üzerinde dört vecih ortaya çıkmaktadır. Bu kuralın örnekleri ise دائرة السوء³¹⁴ ile قوم سوء³¹⁵ ifadeleridir.³¹⁶

Eğer kelimenin sonundaki hemzenin öncesindeki harf-i med, zâid ي ise bu durumda vakf hâlinde üç vecih söz konusu olur. Bunlar sırasıyla idğâm, işmâm ve ravmdir. Ancak bu kurala sadece بريء ve النسيء ifadeleri tabidir. Harf-i med olan ي, yâ-i asliyye ise o takdirde dört vecih söz konusu olur. Bunlar hemzenin harekesinin ي harfine nakledilip kendisinin hazfedilmesi, hemzenin ي harfine ibdâl edilip öncesindeki ي harfine idğâm edilmesi, bir de bu vechin işmâm ile ravmidir. Bu kuralın örnekleri المسيء³¹⁷ ve بُضيء³¹⁸ kelimeleridir. Bununla birlikte buradaki

³¹¹ el-Bakara 2/228.

³¹² en-Nahl 16/94.

³¹³ el-Mâide 5/29.

³¹⁴ el-Fetih 48/6.

³¹⁵ el-Enbiyâ 21/74, 77.

³¹⁶ 'Avfi, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 29a; Mahmut Dilek, *Ref'ul-Hitam 'an Vakfî Hamza ve Hişâm (Molla Gürânî'nin Ref'ul-Hitam 'an Vakfî Hamza ve Hişâm Adlı Eserinin Edisyon Kritiği)*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019),103.

³¹⁷ el-Mü'min 40/58.

³¹⁸ en-Nûr 24/35.

hemze mazmûmdur. ³¹⁹تفيء ve ³²⁰جيء kelimelerinde olduğu üzere hemze meftûh olursa o zaman da iki farklı okuyuş söz konusu olur ki bunlarda nakl ve idğâm vecihleridir. ³²¹شيء ³²²kelimesinde olduğu gibi hemzeden önceki aslî yâ harf-i lîn olursa ve hemze de mazmûmsa bu durumda oluşan vecihler; hemzenin harekesinin nakledilerek hemzenin hazfedilmesiyle birlikte ي harfinin sâkin okunması, işmâm, ravm, hemzenin ي harfine ibdâliyle birlikte öncesindeki ي harfine idğâm edilmesidir. ³²³ Hemzenin kelimenin sonunda olup da harf-i medden sonra geldiği durumlardan bir kısmı da harf-i med olan elifle ilgilidir. Buna göre ³²⁴شاء ve ³²⁵جاء misallerindeki gibi hemze, harf-i med olan eliften sonra gelirse üç vecih geçerli olur ki bunlar; hemzenin tûl, tevassut ve kasrla elife ibdâlidir. ³²⁶

Hamza'nın hemzelerde vakflarla ilgili uygulamalarının bir kısmı, hemzenin kelime ortasında olduğu durumlara da aittir. Buna göre hemze kelimenin ortasında bulunduğu hâlde fethalı bir harften sonra gelirse bu durumda sadece hemzenin “elif”e ibdâli söz konusudur. ³²⁷كأس, ³²⁸بأس ve ³²⁹مأكل sözcükleri bu durumun örneklerindendir. ³³⁰ Eğer ³³¹يؤمنون, ³³²يؤفك ve ³³³الرؤيا misallerinde olduğu üzere hemze, dammeli bir harften sonra kelimenin ortasında sâkin olarak bulunursa o takdirde hemze, kendinden önceki harfin harekesinin cinsine uygun şekilde ibdâl edilir. ³³⁴ Yine ³³⁵بنس, ³³⁶جنتم ve ³³⁷سنتم örneklerindeki gibi hemze, kesra harekeli bir harf sonrasında sâkin olarak geldiği takdirde ibdâl ortaya çıkmaktadır. ³³⁸

³¹⁹ el-Hucurât 49/9.

³²⁰ el-Fecr 89/23.

³²¹ ‘Avfî, *Dürri’l-efkâr*, 53a; ‘Avfî, *Dürri’l-mensûr*, 104a. Ayrıca bk. Kâdî, *el-Vâfî*, 90-106.

³²² el-Bakara 2/178.

³²³ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 29a; ‘Avfî, *Dürri’l-efkâr*, 53b; ‘Avfî, *Dürri’l-mensûr*, 104a. Ayrıca bk. Kâdî, *el-Vâfî*, 90-106.

³²⁴ el-Bakara 2/255.

³²⁵ el-Kasas 28/20.

³²⁶ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 29a; ‘Avfî, *Dürri’l-efkâr*, 53b; ‘Avfî, *Dürri’l-mensûr*, 104b.

³²⁷ el-Vâkıa 56/18.

³²⁸ en-Nisâ 4/84.

³²⁹ el-Fîl 105/5.

³³⁰ ‘Avfî, *Dürri’l-efkâr*, 56a; ‘Avfî, *Dürri’l-mensûr*, 105a. Ayrıca bk. Kâdî, *el-Vâfî*, 91-92.

³³¹ el-Mâide 5/81.

³³² ez-Zâriyât 51/9.

³³³ es-Sâffât 37/105.

³³⁴ ‘Avfî, *Dürri’l-mensûr*, 105b; Ayrıca bk. Kâdî, *el-Vâfî*, 91-92.

³³⁵ el-Hac 22/72.

Hemzenin kelimenin ortasında bulunduğu hâllere dair durumlar pekçok olup bunlardan biri de جاءت³³⁹, شركاؤكم³⁴⁰, أولئك³⁴¹ ve دائرة³⁴² misallerindeki gibi hemzenin illet harfî eliften sonra gelip fetha, damme ve kesralı bulunduğu durumlara dairdir. Böyle durumlarda beyne beyne, tûl ve kasr mertebeleri uygulanmaktadır. Ancak teshîlin tûl ile icrâ edilmesi teshîlin kasr mertebesiyle icrasına tercih edilmektedir.³⁴³ Eğer سواتكم³⁴⁴, مؤودة³⁴⁵, مؤلا³⁴⁶ kelimelerinde olduğu gibi hemzenin öncesinde harf-i lîn olan aslî bir و var ve hemze de fetha, damme ve kesra harekeyle gelirse ilgili kelimelerin vakf hâllerinde nakl ve idğâm uygulaması yapılmaktadır.³⁴⁷

Hemze kelimenin ortasındayken harf-i med olan zâid ي harfinden sonra da vaki olabilir. Bu durumda hemze sadece damme ya da fethayla gelip idğâmla okunmaktadır. خطيئته³⁴⁸, هنيئا³⁴⁹ ve بريء³⁵⁰ sözcükleri bu durumun örneklerindendir.³⁵¹ Eğer سيئت³⁵² misalinde olduğu gibi ي harfî, zâid değil de aslî olarak gelirse idğâm ve nakl uygulaması söz konusudur.³⁵³ Ancak أفلم³⁵⁴ ve ولا تياسوا³⁵⁵ örneğinde olduğu üzere hemzeden önceki ي harf-i lîn ise yâ fetha harekeyle idğâmlı ve idğâmsız olarak okunmaktadır.³⁵⁶ Hemzenin ortada olduğu durumlardan biri de hemzeden önce lââm-ı ta'rîfin bulunduğu durumlarla ilgilidir. Buna göre

³³⁶ Meryem 19/89.

³³⁷ Fussilet 41/40.

³³⁸ 'Avfî, *Dürri'l-mensûr*, 105b; Ayrıca bk. Kâdî, *el-Vâfî*, 91-92.

³³⁹ el-A'râf 7/53.

³⁴⁰ el-En'âm 6/22.

³⁴¹ el-Bakara 2/174.

³⁴² el-Mâide 5/52.

³⁴³ 'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 31a.

³⁴⁴ el-A'râf 7/26.

³⁴⁵ et-Tekvîr 81/8.

³⁴⁶ el-Kehf 18/58.

³⁴⁷ 'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 31a; 'Avfî, *Dürri'l-mensûr*, 105b.

³⁴⁸ el-Bakara 2/81.

³⁴⁹ et-Tûr 52/19.

³⁵⁰ Hûd 11/54.

³⁵¹ 'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 31a-32b.

³⁵² el-Mülk 67/27.

³⁵³ 'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 32b.

³⁵⁴ Yûsuf 12/87.

³⁵⁵ er-Ra'd 13/31.

³⁵⁶ 'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 32b.

Hamza الأرض³⁵⁷, الإنسان³⁵⁸ ve الأولى³⁵⁹ gibi yerlerde hemze üzerinde sekt yapmaktadır.³⁶⁰

Hemzelerle ilgili bir başka husus, mushaf imlâsına göre hemzenin kelime başında bulunup öncesindeki kelimenin sonunun sâkin olduğu durumlardır. قد³⁶¹ و لقد آتينا³⁶² و عذاب أليم³⁶³ ifadeleri bu durumun misallerindendir. Bu örneklerde üç vecîh icra edilmektedir. Nitekim bu kelimelerde Hamza'nın ravilerinden Halef ve Hallâd için farklı kanallarla muhtelif vecîhler gelmektedir. Bunlar; Fâris kanalıyla Halef'in sektesi vakf ve vasl hâllerinde, İbn Galbûn kanalıyla Halef'in tahkiki ve mezkûr iki kanalla Hallâd'ın tahkiki, eş-Şâtıbiyye'nin muhtevası ile Halef ve Hallâd'ın naklidir.³⁶⁴ Hemzeden sonra gelen harf رأيت³⁶⁷ ve مآرب³⁶⁶ سألت³⁶⁵ harf örneklerindeki gibi harekeli bir harfse ayrıca hemze ve öncesindeki harf meftûh olarak gelirse buna ilaveten hemze kelimenin ortasında ise bu durumda beyne beyne icra edilmektedir.³⁶⁸ Ancak مؤجلا³⁶⁹ فؤاد³⁷⁰ ve يؤيد³⁷¹ misallerinde olduğu üzere hemze damme harekeli bir harften sonra meftûh olarak gelirse bu durumda hemze meftûh و'a ibdâl edilir.³⁷² Yine hemze kelime ortasında kesra harekeli bir harften sonra fetha olarak bulunursa bu takdirde hemze, fethalı ي harfine ibdâl edilir. مائة³⁷³ ve سينة³⁷⁵ ناشئة³⁷⁴ ifadeleri bu durumun örneklerindendir.³⁷⁶

³⁵⁷ Âl-i İmrân 3/189.

³⁵⁸ el-Hac 22/66.

³⁵⁹ Tâhâ 20/51.

³⁶⁰ 'Avfî, müteahhirûn âlimlerden bazısının; eş-Şâtıbiyye'nin zahirine göre ilgili kelimelerin vakf hâllerinde Hallâd rivâyeti için tahkik vechini ahzettiklerini söylemektedir. 'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 32b.

³⁶¹ eş-Şems 91/9.

³⁶² el-Mü'min 40/53.

³⁶³ Yûnus 10/4.

³⁶⁴ 'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 32b; 'Avfî, *Dürri'l-mensûr*, 108b.

³⁶⁵ el-Bakara 2/61.

³⁶⁶ Tâhâ 20/18.

³⁶⁷ en-Nasr 110/2.

³⁶⁸ 'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 32a; 'Avfî, *Dürri'l-mensûr*, 109a. Ayrıca bk. Kâdî, *el-Vâfî*, 95-96.

³⁶⁹ Âl-i İmrân 3/145.

³⁷⁰ el-Kasas 28/10.

³⁷¹ Âl-i İmrân 3/13.

³⁷² 'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 32a. Ayrıca bk. Kâdî, *el-Vâfî*, 95.

³⁷³ el-Enfâl 8/65.

³⁷⁴ el-Müzzemmil 73/6.

³⁷⁵ el-A'râf 7/131.

³⁷⁶ 'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 32a. Ayrıca bk. Kâdî, *el-Vâfî*, 95.

3.1.7. Feth ve İmâle

Feth kavramının sözlükteki anlamı açmak ve genişletmektir.³⁷⁷ İstılahta ise öncesinde fetha bulunan elifin telaffuzu esnasında okuyucunun ağzını yeter miktarda açmasıdır.³⁷⁸ Fethte okuyucu elifi telaffuz ederken elife med harfleri olan vâv ve yâ seslerini karıştırmamalıdır.³⁷⁹

İmâle, sözlükte yönelmek ve bir şeyi başka bir şeye meylettirmek anlamlarına gelmektedir.³⁸⁰ Terim olarak ise imâle; fethayı kesraya, elifi de med harfî olan ي harfine meylettirerek okumak anlamında olup imâle-i suğrâ ve kübrâ olmak üzere iki kısımda incelenir. Bunlardan imâle-i suğrâya beyne beyne, taklîl ve imâle-i mütevassıta da denilmektedir. İmâlenin bu çeşidinde fetha, fethayla kesra arasında fakat fethaya daha fazla meylederek okunur. İmâle-i kübrâda ise fetha, kesraya daha fazla meylettirilerek telaffuz edilmektedir.³⁸¹ İmâle-i kübrâ aynı zamanda idcâ' (إضجاع), imâle-i mahda (الإمالة المحضة) ve bath (البطح) kavramlarıyla da anılmaktadır.³⁸²

Feth uygulaması Hicâz ehlinin kullanımıdır, onların lehçesinde imâle yoktur.³⁸³ İmâle ise Temîm, Esed ve Kays kabilelerinden müteşekkîl Necid ahalisinin geneline ait bir kullanımdır.³⁸⁴ Kırâat ilminde kitabete taalluk etmeyen fonetik icralar, rivâyet disiplini gözetilerek kırâatlerin zımnında tespit ve muhafaza edilmektedir. Şöyle ki

³⁷⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 2/536; Koyuncu, *Kırâat İlmi/Takrîb Usûlü*, 129; Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstılahları*, 51.

³⁷⁸ Koyuncu, *Kırâat İlmi/Takrîb Usûlü*, 129; Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstılahları*, 51.

³⁷⁹ Fırat, *Tecvîd ve Kırâat İlmi Terimleri Sözlüğü*, 160-161.

³⁸⁰ Koyuncu, *Kırâat İlmi/Takrîb Usûlü*, 129.

³⁸¹ Koyuncu, *Kırâat İlmi/Takrîb Usûlü*, 129. Benzer ifadeler için bk. Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 2/683-685; Avfî, *Dürri'l-efkâr*, 75b; 'Avfî, *Muhtasarü'l-makâle*, 1b.

³⁸² 'Avfî, *Dürri'l-efkâr*, 74b-75a; 'Avfî, *Muhtasarü'l-makâle*, 2a.

³⁸³ Ebû 'Amr Osmân b. Sa'îd ed-Dâni, *el-Muvazzıh li-mezâhibi'l-kurrâ ve 'htilâfihim fi'l-fethi ve'l-imâle li'l-imâmi'l-mukri*, thk. Muhammed Şefâ'at Rabbânî (Medine: el-Câmi'atü'l-İslâmiyye, Yüksek Lisans Tezi, 1410/1990), 147.

³⁸⁴ 'Avfî, *Muhtasarü'l-makâle*, 1b; Mehmet Ali Sarı, "İmâle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/177; Yakup Uzun, "Feth ve İmâle (Ebû Amr ed-Dâni'nin el-Feth ve'l-İmâle Eseri Bağlamında)", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 6 (2022), 455-482.

imâle uygulaması, kırâat disiplini içerisinde tatbik edilmekte ve hemen hemen tüm kırâat ricâlinin icra sahasına girmektedir.³⁸⁵

‘Âsım kırâati imâle yapanlar grubunda değerlendirilmektedir. Ancak râvîsi Hafs sadece Hûd sûresi 41. âyetteki مجربها ifadesinde imâle yapmaktadır.³⁸⁶ Hamza, Kisâi ve Halef de isim veya fiil fark etmeksizin ي harfine kalbolmuş eliflerin hepsini imâleyle okumaktadır. ³⁸⁷الهدى, ³⁸⁸النهي, ³⁸⁹والنوى, ³⁹⁰الأعمى, ³⁹¹وأحصى, ³⁹²استعلى, ³⁹³طوى ifadeleri bu durumun örneklerindendir.³⁹⁴ ‘Avfi, mezkûr imamların on bir sûrede yâ harfiyle resmedilen elifleri de imâleyle okuduklarını belirtmektedir. Bunlar Tâhâ, Necm, Meâric, Kıyâme, Nâziât, ‘Abese, A‘lâ, Şems, Leyl, Duhâ ve ‘Alak sûreleridir.³⁹⁵ Yine Kisâi, ³⁹⁶أحياء, ³⁹⁷أحياء misallerindeki gibi kelimenin fâe’l-fiilinden sonra gelen ي harflerinde ve ³⁹⁸خطاياكم, ³⁹⁹مرضات ve ⁴⁰⁰وأوصاني بالصلوة gibi bazı kelimelerde mezkûr kırâat ricâlinden ayrılarak imâleyle okumaktadır.⁴⁰¹ Kisâi ve Halef kırâatlerinde Feth, İsrâ, Yûsuf ve Sâffât sûrelerinde marife olarak gelen الرؤيا sözcüğünde de imâle icra edilmektedir.⁴⁰²

³⁸⁵ Sarı, “İmâle”, 22/177. Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Hasan Çiftçi, *Kırâat İlminde Feth, Beyne, İmâle Olgusu ve Ebû Amr ed-Dânî’nin el-Mûdih li Mezâhibi’l-Kurrâ fi’l-Feth ve’l-İmâle Adlı Eserinin Tahlili* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Uzun, “Feth ve İmâle”, 455-482; Doğan Fırıncı, “İmâle Kurallarını İnşasında Müberrred’in Kullandığı Bazı Kavramlar”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2016), 147-166; İbrahim Tetik, “Kur’ân Kırâatinde İmâle ve Feth’in Kitâbî Referansları”, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 1 (2020), 41-65.

³⁸⁶ Temel, *Kırâat ve Tecvîd Istılahları*, 74.

³⁸⁷ el-En‘âm 6/71.

³⁸⁸ Tâhâ 20/128.

³⁸⁹ el-En‘âm 6/95.

³⁹⁰ el-Fetih 48/17.

³⁹¹ el-Kehf 18/12.

³⁹² Tâhâ 20/64.

³⁹³ en-Nâziât 79/16.

³⁹⁴ ‘Avfi, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 36a.

³⁹⁵ ‘Avfi, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 37a.

³⁹⁶ el-Bakara 2/243.

³⁹⁷ el-Mâide 5/32; Fussilet 41/39.

³⁹⁸ el-Ankebût 29/12.

³⁹⁹ et-Tahrîm 66/1.

⁴⁰⁰ Meryem 19/31.

⁴⁰¹ ‘Avfi, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 37a. Ayrıca bk. Dâni, *Câmi’u’l-beyân*, 2/683-697.

⁴⁰² ‘Avfi, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 37a; ‘Avfi, *Dürri’l-efkâr*, 78b. Ayrıca bk. Dâni, *Câmi’u’l-beyân*, 2/693-694.

Zevâtu'r-râlardan sonra elifü'l-mümâle gelirse Hamza, Kisâi ve Halef, bu türden kelimelerdeki râ harflerini imâleyle okurken Ezrak tarîkinden Verş ise bunları taklîlle okumaktadır.⁴⁰³ Bunun örnekleri ⁴⁰⁴بشرى, ⁴⁰⁵أسرى ve ⁴⁰⁶القرى kelimeleridir. Ebû 'Amr da zevâtu'r-râlarda imâle yapmaktadır. Ancak o, Yûsuf sûresindeki ⁴⁰⁷يا بشرى kelimesinde izâfet yâ'sını nasb ile okuması yanında imâle, feth ve taklîl ile de okumaktadır.⁴⁰⁸ Ebû 'Amr ⁴⁰⁹موسى, ⁴¹⁰عيسى ve ⁴¹¹يحيى misallerinde olduğu üzere fe'lâ (فعلى) veznindeki müennes eliflerinde beyne beyne yapmaktadır.⁴¹² Ancak Dûrî rivâyetinde ⁴¹³أئى يكون له الملك, ⁴¹⁴أئى يكون لي ولد ve ⁴¹⁵أئى تؤفكون örneklerindeki gibi istifhâm anlamındaki ⁴¹⁶أئى sözcüklerinde ve ⁴¹⁶ياحسرتى ifadelerindeki elif-i nüdbelerde taklîl yapılmaktadır. Buna ilaveten Dûrî rivâyetinde, ⁴¹⁷يا أسفى kelimesindeki elif-i nüdbede ise Verş gibi feth ve taklîl icra edilmektedir.⁴¹⁸

Med harfî eliften sonra gelen kesralı râ harflerinin imâle edilmesi hususu, feth-imâleyle alakalı önemli konu başlıklarındandır. Buna göre aslî veya zâid elif harfinden sonra râ harfî, kelimenin sonunda kesralı olarak gelirse Ebû 'Amr kırâatine ve Kisâi'nin Dûrî rivâyetine göre elif harfî imâleyle okunmaktadır. ⁴¹⁹أبصارهم, ⁴²⁰ديارهم ve ⁴²¹وراء ifadeleri bu durumun örneklerindendir.⁴²² Halef ve Hamza

⁴⁰³ 'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 38a.

⁴⁰⁴ en-Nahl 16/89.

⁴⁰⁵ el-İsrâ 17/1.

⁴⁰⁶ Hûd 11/117.

⁴⁰⁷ Yûsuf 12/19.

⁴⁰⁸ 'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 38a; 'Avfî, *Dürü'l-efkâr*, 79a.

⁴⁰⁹ en-Nisâ 4/153.

⁴¹⁰ el-Mâide 5/112.

⁴¹¹ Meryem 19/7.

⁴¹² 'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 39a; 'Avfî, *Dürü'l-efkâr*, 85a. Ayrıca bk. İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 3/1661.

⁴¹³ el-Bakara 2/247.

⁴¹⁴ Âl-i İmrân 3/47.

⁴¹⁵ el-Mü'min 40/62.

⁴¹⁶ el-Furkân 25/28.

⁴¹⁷ Yûsuf 12/84.

⁴¹⁸ 'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 39a; 'Avfî, *Muhtasaru'l-makâle*, 7b. Ayrıca bk. Kâdî, *el-Vâfî*, 123-124.

⁴¹⁹ el-Bakara 2/7.

⁴²⁰ el-En'âm 6/13.

⁴²¹ el-İsrâ 17/5.

⁴²² 'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 39a. Ayrıca bk. İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 3/1665-1666.

المجرمون⁴²³ ve رء الشمس⁴²⁴ örneklerinde⁴²⁴ olduğu üzere râ harfi harekeli olup hemzenin akabindeki harf de sâkin gelirse râ harfini imâleyle hemzeyi ise fethle okumaktadırlar.⁴²⁵ Ebû Bekr b. eş-Şu‘be ve Sûsî rivâyetlerine isnâdla mezkûr kelimelerde Şâtîbî infirâd etmektedir.⁴²⁶

İmâm Hamza; خاب,⁴²⁷ خاف,⁴²⁸ طاب,⁴²⁹ حاق,⁴³⁰ زاغ⁴³¹ ve زاغوا⁴³² fiillerinin sülâsî mâzî hâllerinin ‘ayne’l-fiilinde bulunan elif harflerini imâleyle okurken diğerleri ise fethle okumaktadır.⁴³³ بل ران⁴³⁴ terkinde⁴³⁴ Hamza, Ebû Bekir b. eş-Şu‘be, Kisâî ve Halef imâle yapmaktadırlar.⁴³⁵ شاء⁴³⁶ ve جاء⁴³⁷ kelimlerinde⁴³⁷ ise Hamza’ya ilaveten İbn Zekvân ve Halef, imâle icra etmektedirler.⁴³⁸ زاد⁴³⁹ fiiline gelince İbn Zekvân, Hamza’ya sadece Bakara sûresinde muvafakat etmekte, diğer yerlerde ise muhalefet etmektedir.⁴⁴⁰

Sûre başlarındaki hurûfu’l-hicâ’ ile⁴⁴¹ alakalı imâle hususuna gelince hurûf-ı mukatta‘adan المر⁴⁴² daki râ harfini İbn ‘Âmir, Ebû ‘Amr, Ebû Bekir b. eş-Şu‘be,

⁴²³ el-Kehf 18/53.

⁴²⁴ el-En‘âm 6/78.

⁴²⁵ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 41b.

⁴²⁶ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 41b. Ayrıca bk. İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 3/1644-1647.

⁴²⁷ İbrahîm 14/15.

⁴²⁸ el-Bakara 2/182.

⁴²⁹ en-Nisâ 4/3.

⁴³⁰ en-Nahl 16/34.

⁴³¹ en-Necm 53/17.

⁴³² es-Saf 61/5.

⁴³³ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 41b; ‘Avfî, *Dürü’l-efkâr*, 89a. Ayrıca bk. Dâni, *et-Teyisr*, 183; Ebû Ma‘şer Abdülkerîm b. Abdissamed et-Taberî, *et-Telhîs fi’l-kirâati’s-semân*, thk. Muhammed Hasen ‘Akîl Mûsâ (Cidde: el-Cemâ‘atü’l-Hayriyye li-Tahfizi’l-Kur’âni’l-Kerîm, 1412/1992), 189-190.

⁴³⁴ el-Mutaffîfîn 83/14.

⁴³⁵ Avfî, *Dürü’l-mensûr*, 119a. Ayrıca bk. Ebû Ma‘şer et-Taberî, *et-Telhîs*, 463; İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 3/1680. Ebü’l-‘Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî, *Letâifü’l-işârât li-fünûni’l-kirâât*, thk. Merkez ed-Dirâsâti’l-Kur’âniyye (Medine: Mücemme‘u’l-Melik Fehd li Tıbbâ‘ati’l-Mushafi’ş-Şerîf, h. 1434), 3/1111. Taberî’nin mezkûr eseri, Halef kirâatini ihtiva etmemektedir.

⁴³⁶ Abese 80/22.

⁴³⁷ Hûd 11/82.

⁴³⁸ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 41a; ‘Avfî, *Dürü’l-mensûr*, 119a. Ayrıca bk. İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 3/1679; Kastallânî, *Letâifü’l-işârât*, 3/1111.

⁴³⁹ el-Bakara 2/10.

⁴⁴⁰ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 41a. Ayrıca bk. İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 3/1679; Kastallânî, *Letâifü’l-işârât*, 3/1111.

⁴⁴¹ Hurûfü’l-hicâ’, Arapça alfabede yer alan yirmi sekiz harfi ifade etmekte olup hurûfü’l-asliyye olarak da isimlendirilmektedir.

⁴⁴² er-Ra‘d 13/1.

Hamza, Kisâi ve Halef imâleyle okurken, Ezrak taklîl icra etmekte, diğerleri ise feth yapmaktadırlar.⁴⁴³ Meryem sûresinin evvelinde كَيْعَص⁴⁴⁴ ifadesindeki ء harfinde Ebû ‘Amr, Şu‘be ve Kisâi imâleyle, Nâfi‘ taklîlle, diğerleri de fethle okurken; ي harfini ise İbn ‘Âmir, Ebû Bekir b. eş-Şu‘be, Hamza, Kisâi ve Halef imâleyle, Nâfi‘ taklîlle bu isimler dışında kalan ricâl ise her iki harfi de fethle icra etmektedirler.⁴⁴⁵ İlgili kelimedeki ء ve ي harfleri için Nâfi‘ kırâatine nispetle beyne ve feth rivâyet edilmekle beraber meşhur olanın beyne uygulaması olduğu dile getirilmektedir.⁴⁴⁶ İbn Süfyân el-Kayrevânî (ö. 415/1024) bu konuda Nâfi‘den beynenin rivâyet edildiğini fakat ilgili harfleri feth ile icra ettiklerini ifade etmektedir.⁴⁴⁷ ‘Avfi, كَيْعَص’daki ي harfine ait icrada Sûsî’ye farklı uygulamalar nispet edildiğini belirtmekte; bu konuda Sûsî’ye nispetle meşhur olanın ise feth uygulaması olduğunu ifade etmektedir.⁴⁴⁸ Ayrıca حم in⁴⁴⁹ ilk harfi olan ح yı Ebû Bekr b. eş-Şu‘be, Hamza, Kisâi, Halef ve İbn Zekvân imâle-i kübrayla, Ezrak ile Ebû ‘Amr taklîlle, diğerleri ise fethle tilâvet etmişlerdir.⁴⁵⁰

3.1.8. Med ve Kasr

Med kelimesi; lügatte “artırmak, ziyade etmek”,⁴⁵¹ “uzatmak, çekmek, yükselmek ve akmak”⁴⁵² manalarına gelmektedir. Bu kavram, ıstılahta her ne kadar med harflerinin (و, ي ve ا) kendilerinden önceki harfleri uzatması anlamında

⁴⁴³ ‘Avfi, *Dürri’l-mensûr*, 120b. Ayrıca bk. İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 3/1700.

⁴⁴⁴ Meryem 19/1.

⁴⁴⁵ ‘Avfi, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 42b; ‘Avfi, *Dürri’l-mensûr*, 120a; ‘Avfi, *Muhtasaru’l-makâle*, 44b. Ayrıca bk. Dâni, *et-Teyisîr*, 356; Ma’sarâvî, *eş-Şâmil*, 305. Konu hakkında detaylı bilgi için bk. İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 3/1700-1708.

⁴⁴⁶ Mekkî b. Ebî Tâlib, *et-Tebîra*, 585; İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 3/1702.

⁴⁴⁷ Muhammed b. Süfyân el-Kayrevânî, *el-Hâdî fi’l-kırâati’s-seb’*, thk. Hâlid Hasen Ebû’l-Cûd (Kahire: Dâru ‘İbâdirrahmân, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1432/2011), 409.

⁴⁴⁸ ‘Avfi, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 42b; ‘Avfi, *Dürri’l-mensûr*, 120b; ‘Avfi, *Muhtasaru’l-makâle*, 44b. Konu hakkında detaylı bilgi için bk. İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 3/1700-1708.

⁴⁴⁹ ed-Duhân 44/2.

⁴⁵⁰ ‘Avfi, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 42a; ‘Avfi, *Muhtasaru’l-makâle*, 45b. İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 3/1708-1710. Yedi kırâati ihtiva eden *et-Tebîra*’da da bu bilgiler mevcut olmakla beraber ilgili harfi imâle ile okuyan Halef rivâyeti ile mezkûr harfte feth icra eden Ya’kûb ve Ebû Ca’fer’i ihtiva etmemesi nedeniyle bu iki isme dair de konuyla alakalı bilgi bulunmamaktadır. Bk. Mekkî b. Ebî Tâlib, *et-Tebîra*, 662.

⁴⁵¹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 2/357.

⁴⁵² Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, 1/336.

kullanılmakta⁴⁵³ ise de klasik kıraât literatüründe yaygın olarak hemze ve sükûn gibi ziyade med sebebiyle gerçekleşen fer‘î medler için istimal edilmektedir. Nitekim İbnü’l-Cezerî, med kavramını “Med harfindeki uzatmanın aslî med (miktarı) üzerine ziyade edilmesinden ibarettir.” şeklinde tarif etmektedir.⁴⁵⁴ Yukarıda med kavramının ıstılâhî anlamı için verilen ilk tanım dikkate alındığında med, harekeli harften sonra gelen ve harfin harekesi cinsinden olan herhangi bir med harfinin kendisinden önceki harfin sesini uzatmasına denir.⁴⁵⁵ Eğer meddin vaki olduğu kelimede med harfinden sonra sebab-i medden hemze ve sükûn yoksa bu durumda aslî med gerçekleşir.⁴⁵⁶

Kasr kavramına gelince bu kökün temel anlamı, kendini bir şeyden alıkoymaktır.⁴⁵⁷ Bu kelime, zikredilen temel anlamı dışında sınırlı olmak ve kısalık⁴⁵⁸ gibi manalara da gelmektedir. İstılahta ise med harfine ziyade söz konusu olmaksızın medd-i tabîîyi olduğu üzere bırakmaya denir.⁴⁵⁹ Burada şuna değinmek gerekir ki kasr asıldır, med ise feridir. Zira med, yukarıda zikredilen yaygın ıstılâhî tanımına göre aslî med üzerine bina edilmektedir.⁴⁶⁰ ‘Avfî ise ilgili bölüme med kavramının tanımıyla başlamaktadır. Ona göre med harf-i meddeki uzatmanın ziyade edilmesi, kasr ise bu ziyadenin terkedilmesidir. Nitekim burada ziyade etmek için bir sebebe ihtiyaç duyulmaktadır. Bunlar, lafzî ve manevî olmak üzere iki kısımdır. Bunlardan lafzî med sebebi hemze ve sükûn başlıkları altında ele alınmaktadır.⁴⁶¹ Manevî sebebe gelince bu İbn Kesîr, Sûsî, Ebû Ca‘fer ve Ya‘kûb gibi ashâb-ı kasr diye bilinen kurrâ için söz konusu olmaktadır. Şöyle ki mezkûr âlimler لا إله إلا الله gibi yerlerde manevi bir sebebe istinaden ziyade med

⁴⁵³ Muhammed Mekkî Nasr el-Cüreysî, *Nihâyetü’l-kavli’l-müfîd fi ilmi tecvîdi’l-Kur’âni’l-mecîd*, thk. Cemâlüddîn Muhammed Şeref (Tanta: Dâru’s-Sahâbe, 1430/2009), 132.

⁴⁵⁴ İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 2/996. Ayrıca bk. Pilgir, *Kıraat İlminde Med*, 31-33.

⁴⁵⁵ Ebü’l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed Ali el-Kârî, *el-Minehu’l-fikriyye* (Kahire: y.y., 1368), 81.

⁴⁵⁶ Mehmet Ali Sarı, “Med”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 288-289. Medlerle alakalı geniş bilgi için bk. Pilgir, *Kıraat İlminde Med*, 80.

⁴⁵⁷ Ebû ‘Abdirrahmân ‘Amr b. Temîm el-Ferâhîdî Halîl b. Ahmed, *Kitâbü’l-‘Ayn*, thk. ‘Abdülhamîd Hindâvî (Beyrut: Dâru Kütübi’l-‘İlmiyye, 1424/2003), 3/394.

⁴⁵⁸ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 5/95.

⁴⁵⁹ İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 2/996. Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü’l-me‘ânî*, 113. Ayrıca bk. Pilgir, *Kıraat İlminde Med*, 35.

⁴⁶⁰ Muhammed Ali et-Tehânevî, *Kitâbü Keşşâfî ıstılâhâtî fînûn* (Kalkuta: y.y., 1862), 1/31.

⁴⁶¹ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 13a-14b.

yapmaktadırlar. Müellife göre bu durum *et-Teysîr* ve *eş-Şâtıbiyye* gibi ana kaynaklarda zikredilmemektedir. Bu durumun temel sebebi, mezkûr eserlerin isnâdında bulunan ricâlin usulünde manevî med sebebiyle gerçekleşen medd-i mübâlağanın icra edilmiyor olmasıdır. Ancak ‘Avfî, hocalarından başka tariklerle medd-i ta‘zîm ve medd-i tebrîe’yi ilgili ricâle isnâdla aldığını beyan etmektedir.⁴⁶² ‘Avfî, yukarıda temas edilen hususlardan sonra ziyade med sebeplerinden sükûn ile gerçekleşen med çeşitlerine değinmektedir. Burada ilk zikredilen med türü medd-i lâzımdır. Ona göre lazımlî medler muttasıl ve munfasıl olmak üzere iki türlüdür. (ولا الضَّالِّينَ)⁴⁶³ ve (دَابَّةً)⁴⁶⁴ muttasıl medd-i lâzıma örnektir. Munfasıl medd-i lâzıma misal ise ⁴⁶⁵فلا أنساب بينهم ile ⁴⁶⁶الكتاب بالحق ibareleridir. Bu medd-i lâzım çeşidi, idğâm-ı kebîr uygulanan yerlerin bir kısmı için söz konusu olmaktadır.

‘Avfî, medd-i lâzım konusuyla alakalı olarak kırâat imamlarının birçok uygulamasını örneklendirmektedir. Daha sonra kelimede ve harfte gerçekleşen müsakkal ve muhaffef olan medd-i lâzımlara örnekler vermekte, faslın sonunda medd-i lâzımın hükmüne değinmektedir. Nitekim medd-i lâzımın hükmünün icmâ ile vacip olduğunu ve bunun ölçüsünün muhakkiklere göre dört elif olduğunu belirtmektedir.⁴⁶⁷ ‘Avfî’ye göre medd-i lâzımın müsakkal ve muhaffef çeşitleri için med miktarları aynıdır. Ancak bu konuda ifrada gitmemek gerekmektedir.⁴⁶⁸

Bu bahsin konularından biri ârızî medlerdir. ‘Avfî, konuyla ilgili sükûn-i ârıza değinmiş; sükûnun bu çeşidini de idğâmlı ve idğâmsız olmak üzere iki kısımda ele

⁴⁶² ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 17b.

⁴⁶³ el-Fâtiha 1/8.

⁴⁶⁴ el-Câsiye 45/4.

⁴⁶⁵ el-Mü’minûn 23/101.

⁴⁶⁶ el-Bakara 2/213.

⁴⁶⁷ ‘Avfî, med miktarı hususunda elif kavramını kullanmaktadır. Konuyla ilgili bk. ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 14a. Medd-i lâzımın meddi hususunda zikredilen miktarın aslî med üzerine yapılacak ziyade miktar olduğu görüşü de literatürde mevcuttur. Bk. Pilgir, *Kırâat İlminde Med*, 436.

⁴⁶⁸ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 14b.

almıştır. Buna göre ⁴⁶⁹ فيه هدى ve ⁴⁷⁰ يقول ربنا ifadelerinde idğâmlı sükûn söz konusudur. İdğamsız sükûn-i ârızlara misal ise ⁴⁷¹ الرحيم ve ⁴⁷² العالمين kelimeleridir.⁴⁷³

‘Avfî, medd-i ârızın vakf hâlinde gerçekleştiğini belirtmekte ve konuyla ilgili ârızî meddin uzatılma durumlarına değinmektedir. Buna göre o, medd-i ârızda işbâ‘,⁴⁷⁴ tevassut⁴⁷⁵ ve kasr⁴⁷⁶ vecihlerinin söz konusu olduğunu dile getirmekte ve her üç vechin de sahîh olduğunu ifade etmektedir. ‘Avfî, buna ilaveten medd-i ârız gerçekleşen kelimenin son harekesinin meftûh olması durumunda üç, meksûr hâlinde dört, mazmûm iken ise yedi vechin kurrâ’nın tamamı için söz konusu olduğunu zikretmektedir.⁴⁷⁷

Med konusunda aslî unsur, med harfleri olmakla beraber aslî meddin ziyade edilmesi için ise birtakım sebeplerin varlığı gerekmektedir. Bunlar lafzî ve manevî olmak üzere iki çeşittir. Bunlardan biri, hemzedir. ‘Avfî, hemzenin harf-i medden sonra gelmesi durumunda ve hemzeyle harf-i meddin aynı kelimede olması hâlinde medd-i muttasılın gerçekleşeceğini, ayrı ayrı kelimelerde olması durumunda ise medd-i munfasılın oluşacağını ifade etmektedir. ‘Avfî, medd-i muttasıl için جاء ve من الماء örneklerini vermekte ve kıraât ricâlinin medd-i muttasıl için icra ettikleri med miktarlarını zikretmektedir. Yine ‘Avfî, medd-i munfasıl bahsi için ise بما أنزل ve يا أيها gibi örnekleri vermekte ve kıraât ricâlinin bu konudaki görüşlerini nakletmektedir.⁴⁷⁸

⁴⁶⁹ el-Mâide 5/46.

⁴⁷⁰ el-Bakara 2/201.

⁴⁷¹ el-Hicr 15/49.

⁴⁷² el-En‘âm 6/162.

⁴⁷³ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 14b.

⁴⁷⁴ Edâ ehlinin bir kısmı medd-i ârız için işbâ‘ mertebesini tercih etmektedir ki onlardan biri de Dâni’nin hocası Halef b. İbrâhîm el-Hâkânî’dir. Bk. Dâni, *Câmi’u’l-beyân*, 2/501. İşbâ‘: Lügatte bir şeyi tam olarak yapmak anlamına gelen işbâ‘, ıstılâhî olarak fer‘î medleri tabiî med ölçüsüne göre istenilen ölçüye kadar uzatarak tamamlamaktır. Bk. Fırat, *Tecvîd ve Kıraât İlmi Terimleri Sözlüğü*, 42; Temel, *Kıraat ve Tecvîd İstilahları*, 79; Dûserî, *Muhtasarı’l-ibârât*, 24.

⁴⁷⁵ Edâ ehlinin bir kısmı medd-i ârızda tevassut mertebesini tercih etmektedir. Nitekim bunlardan bazıları Dâni’nin hocalarından Ebü’l-Hasen İbn Galbûn, Ebü’l-Feth Fâris b. Ahmed ve Ebü’l-Kâsım Abdülazîz b. Ca‘fer’dir. Bk. Dâni, *Câmi’u’l-beyân*, 2/501. Bunlardan bazıları ise İbn Mücâhid ve Şâtîbî gibi zevattır. Bk. İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 2/1080-1082.

⁴⁷⁶ Edâ ehlinin bir kısmı medd-i ârızda kasr mertebesini tercih etmektedir ki Husrî ve İbn Şüreyh bunlardandır. Bk. İbn Şüreyh, *el-Kâfi*, 42-43; Ebü’l-Hasen Ali b. Abdilganî el-Husrî, *el-Kasîdetü’l-Husriyye fî kırâati’l-İmâm Nâfi’*, thk. Tefvîk b. Ahmed el-Abkarî (Kahire: Mektebetü Evlâdi’s-Şeyh li’t-Türâs, 1423/2002), 100.

⁴⁷⁷ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 14a-b.

⁴⁷⁸ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 14a. Detaylı bilgi için bk. Pilgir, *Kıraat İlminde Med*, 225-357.

Burada medlerle ilgili şuna da değinmek gerekir ki medd-i muttasıl ve medd-i munfasıldaki harf-i med zayıf ve hafi, hemze ise aksine kuvvetlidir. Bu durumda kuvvetli olan hemzenin düzgün bir şekilde telaffuz edilebilmesi için zayıf olan med harflerinin ziyade med ile kuvvetlendirilmesi gerekmektedir.⁴⁷⁹ Diğer bir yandan medd-i munfasıl icra edilen bir terkinin ilk kelimesi üzerinde vakf edilmesi hâlinde kelimedede kasr mertebesinin icra edilme nedeni ise med sebebi hemzenin teleffuzdan düşmesidir.⁴⁸⁰

Medd-i lîn konusu, ‘Avfî’nin medler bahsinde ele aldığı meselelerden bir diğeridir. Buna göre harf-i lîn, sükûn-i lâzım veya ârızla birlikte medd-i lîni oluşturmaktadır. Bunlardan sükûn-i lâzımla gerçekleşen medd-i lîn örnekleri Kur’ân-ı Kerîm’de sadece iki yerde bulunmaktadır ki bunlar Meryem sûresindeki كهيعص⁴⁸¹ ve Şûrâ sûresindeki حم عسق⁴⁸² terkipleridir. Bu iki yerde medd-i lîn, *Cevâhiru’l-mükellele*’nin muhtevasına göre bütün kurrâ için tûl ve tevassutla icra edilmektedir.⁴⁸³ Fakat Şâtîbî’nin tercihi tûl vechidir, yani Şâtîbiyye tarîkiyle tûl vechi mukaddemdir.⁴⁸⁴ واستينسوا⁴⁸⁵ والسَّوء⁴⁸⁶ gibi harf-i lînin hemzeyle bir kelimedede bulunduğu durumlarda ise Verş’in Ezrak tarîkinde ziyade med yapılmaktadır.⁴⁸⁷ Bu konuda edâ ehlinin uygulamaları farklıdır. Nitekim Husrî ve Mehdevî gibi âlimler işbâ’ vechini, Mekkî b. Ebî Tâlib ve Ebû ‘Amr ed-Dânî ise tevassut mertebesini tercih etmektedir.⁴⁸⁸ Medd-i lînin sükûn-i ârızla gerçekleşen hâline gelince müellif, buna واليل⁴⁸⁹ ve خوف⁴⁹⁰ sözcüklerini örnek vermekte ve medd-i ârızda gerçekleşen

⁴⁷⁹ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 15b. Detaylı bilgi için bk. Mekkî b. Ebî Talib, *el-Keşf*, 1/46; Abdülvehhâb b. Muhammed *el-Kurtubî, el-Mûdih fi’t-tecvîd*, thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed (Ammân: Dâru Ammâr, 1421/2000), 128-129; Pilgir, *Kıraat İlminde Med*, 139.

⁴⁸⁰ Sehâvî, *Fethu’l-vasîd*, 2/272; Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. el-Cezerî İbnü’n-Nâzım, *el-Havâşî’l-müfihime: Şerhu’l-Mukaddime*, haz. Ebû ‘Âsım Hasen b. ‘Abbâs b. Kutb (Kahire: Müessesetü Kurtuba, 1427/2006), 118; Muhammed Mekkî, *Nihâyetü’l-kavli’l-müfîd*, 195; Pilgir, *Kıraat İlminde Med*, 156-157.

⁴⁸¹ Meryem 19/1.

⁴⁸² eş-Şûrâ 42/2.

⁴⁸³ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 15b.

⁴⁸⁴ Şâtîbî, *Hırzû’l-emânî*, 15 (177. beyit); Sehâvî, *Fethu’l-vasîd*, 2/280.

⁴⁸⁵ el-Furkân 25/40.

⁴⁸⁶ Yûsuf 12/80.

⁴⁸⁷ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 15b.

⁴⁸⁸ İbnu’l-Cezerî, *Neşr*, 2/1113-1114.

⁴⁸⁹ el-Müddessir 74/33.

⁴⁹⁰ Kureyş 106/4.

vecîhler, bu kelimelerde de icra edildiğinden bunların detaylarına girmemekte; fakat üç temel vecîh olan tûl, tevassut ve kasrın tevcihlerini yapmaktadır.⁴⁹¹ اللّيل لباساً⁴⁹² gibi örneklerde idğâm eden idğâm ehli için tûl, tevassut ve kasr vecîhleri söz konusu olmaktadır.⁴⁹³ كيف فعل⁴⁹⁴ Ancak ابني آدم⁴⁹⁵ ve ألفوا آباءهم⁴⁹⁶ gibi hemzenin harf-i linden sonra geldiği yerlerde şart ve sebebin zayıf olması nedeniyle ziyade med icra edilmemekle birlikte bu örneklerde nakl ve sekte uygulanmaktadır.⁴⁹⁷

Buraya kadar zikredilenler hemzenin harf-i medden sonra geldiği durumlara dairdir. Hemzenin med harflerinden önceki bulunduğu durumlarda ise medd-i bedel gerçekleşmektedir. ‘Avfî, bu konuyu da ele almakta ve آخر⁴⁹⁸, إيمان⁴⁹⁹, مُستهزئون⁵⁰⁰ gibi yerlerde Verş’in Ezrak tarîki için tûl, tevassut ve kasr söz konusu olduğunu belirtmektedir.⁵⁰¹ ‘Avfî’nin med bahsinde değindiği hususlardan bir diğeri, akve’s-sebebeyn kaidesidir. Bu kaideye göre iki med sebebinin bir araya gelmesiyle birlikte kuvvetle olan med sebebiyle amel edilir, zayıf olan ise dikkate alınmaz. رأى أيديهم⁵⁰² السؤاى أن كذبوا⁵⁰³ و جاءوا أباهم⁵⁰⁴ ifadelerinde kuvvetli sebep, medd-i munfasılın gerçekleştiği şartlardır. Dolayısıyla burada sadece tûl vechiyle amel edilmekte, medd-i bedele ait tevassut ve kasr vecihleri ise icra edilmemektedir. Bu durum, medd-i bedelin uygulandığı Ezrak tarîkine mahsustur.⁵⁰⁵

⁴⁹¹ ‘Avfî, *Dürü’l-mensûr*, 86 b. Ayrıca bk. Dâni, *et-Taḥdîd*, 173; Su’âd ‘Abdülhamîd, *Teyşîru’r-Rahmân fî tecvidi’l-Kur’ân* (Kahire: Dâru’t-Takvâ, 1430/2009), 219-220.

⁴⁹² el-Furkân 25/47.

⁴⁹³ el-Fîl 105/1.

⁴⁹⁴ ‘Avfî, *Dürü’l-mensûr*, 86 a. Ayrıca bk. İbnu’l-Cezerî, *Neşr*, 2/1123.

⁴⁹⁵ el-Mâide 5/27.

⁴⁹⁶ es-Sâffât 37/69.

⁴⁹⁷ ‘Avfî, *et-Teshîl ve şifâü’l-‘alîl*, 197b. Ayrıca bk. İbnu’l-Cezerî, *Neşr*, 2/1127.

⁴⁹⁸ el-Mâide 5/69.

⁴⁹⁹ el-Fetih 48/4.

⁵⁰⁰ el-Bakara 2/14.

⁵⁰¹ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 15a. Ayrıca bk. Şâtîbî, *Hırzû’l-emânî*, 14 (171-172. beyit).

⁵⁰² Hûd 11/70.

⁵⁰³ Yûsuf 12/16.

⁵⁰⁴ er-Rûm 30/10.

⁵⁰⁵ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 16a. Ayrıca bk. İbnu’l-Cezerî, *Neşr*, 2/1152; Pilgir, *Kıraat İlminde Med*, 493.

3.1.9. Tenvîn ve Nûn-i Sâkine Dair Hükümler

Sâkin nûn; isimlerde, fiillerde veya harflerde mevcut olup bazen kelimenin ortasında bazen de sonunda bulunan lafız ve yazıda sabit olan, vasl ve vakf hâllerinde telaffuz edilen nûn harfidir.⁵⁰⁶ Kırâat âlimleri sâkin nûn ve tenvîn ile gerçekleşen hükümleri genellikle dört kısımda incelemektedir. Bunlar sırasıyla izhâr, ihfâ, iklâb ile idğâm konularıdır.⁵⁰⁷

Sâkin nûn; isim, fiil ve harf ayrımı olmaksızın kelimenin ortasında ve sonunda bulunurken tenvîn ise sadece ismin sonunda gelmektedir. Sâkin nûn ve tenvîn ile gerçekleşen hükümlerden izhâr harfleri şu harflerdir: ء, ح, خ, ع, غ ve ه. İzhâr, tenvîn veya nûn-i sâkinden sonra boğaz harfleri olarak da isimlendirilen mezkûr altı harften birinin bulunduğu durumlarda gerçekleşmektedir. من⁵¹⁰, المنخقة⁵⁰⁹, وانحر⁵⁰⁸, من أمن⁵⁰⁸, من غل⁵¹¹, عمل⁵¹² ve أنهار⁵¹³ örneklerinde izhâr meydana gelmektedir. Burada şuna da değinmek gerekir ki Ebû Ca'fer kırâatinde خ ve غ harflerinden önce sâkin nûn ve tenvîn geldiğinde ihfâ kaidesi icra edilmektedir.⁵¹⁴ Ancak edâ ehli, şu üç ifadede Ebû Ca'fer'in de istisnâî olarak izhâr yaptığını dile getirmektedir. Bunlar sırasıyla من⁵¹⁵, والمنخقة⁵¹⁶, فسئغضون⁵¹⁵ ve إن يكن غنيا⁵¹⁷ ibareleridir.⁵¹⁸

Tenvîn ve sâkin nûnla alakalı olarak gerçekleşen kaidelerden bir diğeri idğamdır. Buna göre يَرْمُلُونَ kelimesini oluşturan altı harfte idğâm söz konusudur. Bunlardan ل ve ر harflerinde idğâm, ğunnesiz olarak icrâ edilirken ي, م, ن ve و

⁵⁰⁶ Temel, *Kırâat ve Tecvîd Istılahları*, 111; Akdemir, *Tecvîd-i Mâhir*, 79.

⁵⁰⁷ Sâkin nûnla ilgili geniş bilgi için bk. Muzaffer Özli, “Kırâatçılar ve Nahivciler’e Göre Sâkin Nûnun ve Tenvînin Hükümleri”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (2009), 123-137.

⁵⁰⁸ Hûd 18/88.

⁵⁰⁹ el-Kevser 108/2.

⁵¹⁰ el-Mâide 5/3.

⁵¹¹ el-Câsiye 45/15.

⁵¹² el-Hicr 15/47.

⁵¹³ Muhammed 47/15.

⁵¹⁴ ‘Avfi, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 12a; ‘Abdülfeţâh b. ‘Abdilganî el-Kâdî, *el-Îdâh li-metni’ d-Dürre* (Mekke: el-Mektebetü’l-Esediyye, 1434/2013), 142.

⁵¹⁵ el-Mâide 5/3.

⁵¹⁶ el-İsrâ 17/51.

⁵¹⁷ en-Nisâ 4/135.

⁵¹⁸ ‘Avfi, *Dürre’l-mensûr*, 82b. Ayrıca bk. Kâdî, *el-Îdâh*, 142.

harflerinde ise ğunneli olarak yapılmaktadır. Bu kaidelere örnek, ⁵¹⁹هدى للمتقين, ⁵²⁰من ربه, ⁵²¹من مال, ⁵²²من وال, ⁵²³من ربه, ⁵²⁴من يقول, ⁵²⁵حطة نغفر لكم, ⁵²⁶من ربه, ⁵²⁷قنوان, ⁵²⁸صنوان, ⁵²⁹بنیان, ⁵³⁰الدنيا, ⁵³¹bu durumun misallerindendir. ⁵³²

Tenvîn ve sâkin nûnla alakalı kaidelerden son olarak zikredilecek olan iklâb kaidesidir. ‘Avfî, iklâbı “tenvîn ya da nûn-i sâkinden sonra ب harfi bulunduğunda tenvîn veya nûn-i sâkinin م harfine kalbedilerek ğunneyle beraber okunması” şeklinde tanımlamaktadır. ⁵³³من بعد ve ⁵³⁴صم بكم ⁵³⁵bu durumun örneklerindendir. Yukarıda bahsi geçen kaidelere ait harflerin haricindekilerde ise ihfâ söz konusu olur. Şöyle ki tenvîn ya da sâkin nûndan sonra on beş ihfâ harfinden biri bulunursa ihfâ kaidesi gerçekleşir. ⁵³⁶من ثمرات, ⁵³⁷أندادا, ⁵³⁸تنزيلا, ⁵³⁹ينظرون ve ⁵⁴⁰terkipleri, bu

⁵¹⁹ el-Bakara 2/2.

⁵²⁰ Muhammed 47/3.

⁵²¹ el-Bakara 2/58.

⁵²² el-Mü’minûn 23/55.

⁵²³ er-Ra’d 13/11.

⁵²⁴ el-Ankebût 29/10.

⁵²⁵ ‘Avfî, *Dürri’l-mensûr*, 82b.

⁵²⁶ Şâtıbî, *Hirzü’l-emânî*, 24 (287. Beyit); ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 13b; Kâdî, *el-Vâfî*, 114.

⁵²⁷ Şâtıbî, *Hirzü’l-emânî*, 24 (288. Beyit); Kâdî, *el-Vâfî*, 114.

⁵²⁸ el-En’âm 6/99.

⁵²⁹ er-Ra’d 13/4.

⁵³⁰ es-Saf 61/4.

⁵³¹ Âl-i İmrân 3/56.

⁵³² ‘Avfî, *Dürri’l-efkâr*, 16b; Kâdî, *el-Vâfî*, 114.

⁵³³ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 13b; ‘Avfî, *Dürri’l-mensûr*, 82b.

⁵³⁴ el-Bakara 2/211.

⁵³⁵ el-Bakara 2/18.

⁵³⁶ Şâtıbî, *Hirzü’l-emânî*, 24 (290. Beyit); ‘Avfî, *Dürri’l-efkâr*, 16b; Kâdî, *el-Vâfî*, 115.

⁵³⁷ Fussilet 41/47.

⁵³⁸ ez-Zümer 39/8.

⁵³⁹ el-İnsân 76/23.

⁵⁴⁰ Fâtır 35/43.

durumun örneklerindendir. ‘Avfî, ihfâ ile ilgili konuya şunları da ilave eder ki o da ihfânın idğâmla izhâr arası bir okuyuş olmasının yanı sıra ihfâda ğunnenin mevcut olmasıdır.⁵⁴¹

3.1.10. Cem‘i Mîmleri

عليهما⁵⁴⁶ فيهن⁵⁴⁵ عليهن⁵⁴⁴ إليهم⁵⁴³ عليهم⁵⁴² ifadelerinde olduğu üzere sâkin ي harfinden sonra gelen ve muttasıl olan cem‘i müzekker-müennes ya da tesniye “hâ”larında Ya‘kûb, ة harfini damme ile okumaktadır.⁵⁴⁷ Hamza ise sadece إليهم⁵⁴⁸ و عليهم⁵⁴⁹ sözcüklerinde Ya‘kûb’a muvafakat ederek ة harfini damme hareke ile okumaktadır.⁵⁵⁰ Eğer الذلة⁵⁵¹ بهم الأسباب⁵⁵² في قلوبهم العجل⁵⁵³ ve في قلوبهم العجل⁵⁵⁴ örneklerinde olduğu üzere cem‘i mîmlerinden önce ة harfi, ondan önce de sâkin ي harfi bulunup cem‘i mîminin sonrasının sâkin harf olduğu durumlarda Nâfi‘, Ebû Ca‘fer, İbn Kesîr, İbn-i Âmir ve ‘Âsım kırâatlerinde م harfi damme harekeyle ة harfi ise kesra harekeyle okunmaktadır. Mezkûr kelime ve benzerlerinde Hamza, Kisâi ve Halef ة ve م harflerini dammeyle okurken Ebû ‘Amr her ikisini de kesra ile okumaktadır. Ya‘kûb ise ة harfinden önce sâkin ي harfinin bulunmadığı durumlarda Ebû ‘Amr’a muvafakat etmektedir.⁵⁵⁵

Cem‘i mîmleriyle alakalı konulardan biri, م harflerinin sıla ile okunması mevzûsudur. Fakat bunun için cem‘i mîminden sonra bulunan harfin sâkin bir harf olmaması gerekmektedir. Bu durumdaki cem‘i mîmleri, vasl hâllerinde Ebû Ca‘fer ve İbn Kesîr kırâatine nispetle sılayla; Kâlûn rivâyetinde ise bu gibi yerler hulfle⁵⁵⁴

⁵⁴¹ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 13b. Ayrıca bk. Akdemir, *Tecvîd-i Mâhir*, 91.

⁵⁴² el-Bakara 2/6.

⁵⁴³ Âl-i İmrân 3/77.

⁵⁴⁴ en-Nisa 4/15.

⁵⁴⁵ et-Tevbe 9/36.

⁵⁴⁶ en-Nisa 4/128.

⁵⁴⁷ İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 2/868-869.

⁵⁴⁸ İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 2/869; ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 52a.

⁵⁴⁹ Âl-i İmrân 3/112.

⁵⁵⁰ Yasîn 36/14.

⁵⁵¹ el-Bakara 2/166.

⁵⁵² el-Bakara 2/93.

⁵⁵³ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 53b. Ayrıca bk. İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 2/873-874.

⁵⁵⁴ Hulf kavramı, kırâat ilminde bir imam veya râvînin kendi kırâati veya rivâyetinin dışında başkalarına muvâfakat ettiği ikinci vecih anlamında kullanılır. Bk. Fırat, *Tecvîd ve Kırâat İlmi*

okunmaktadır. ⁵⁵⁵ومما رزقناهم ينفقون ve ⁵⁵⁶ءأذرتهم أم لم تنذرهم لا يؤمنون ⁵⁵⁷ءأذرتهم ⁵⁵⁸معكم إنما ⁵⁵⁹وأنهم إليه ve ⁵⁶⁰örneklerindeki gibi م harfinden sonra hemze gelirse sıla yapılmakta, bu üç isim dışındaki rivâyetlerde ise mezkûr mîm harfleri sükûnla okunmaktadır. Vakf hâlinde ise م harfinin sükûn üzere okunması hususunda kurrâ arasında ihtilaf bulunmamaktadır.

3.1.11. Hâü'l-Kinâye

Hâü'l-kinâye olarak adlandırılan müfred müzekker gâib zamirin öncesindeki harf sâkin olduğu zaman bu zamiri, kıraât imamlarından İbn Kesîr sıla (med) ile okumaktadır.⁵⁶¹

⁵⁶²فيه, ⁵⁶³عليه, ⁵⁶⁴إليه, ⁵⁶⁵منه, ⁵⁶⁶وهده, ⁵⁶⁷خذه örneklerindeki gibi • harfinden önce sâkin bir harf geldiği takdirde İbn Kesîr, vasl hâlinde kurrâdan ayrılarak hâü'l-kinâyeyi sıla ile okumaktadır.⁵⁶⁸ Hafs, Furkân sûresinin 69. âyetindeki ⁵⁶⁹فيه مهانا ifadesinde İbn Kesîr'e muvafakat etmektedir.⁵⁷⁰ Eğer ⁵⁷¹عليه الله ve ⁵⁷²عبد الكتاب ⁵⁷²örneklerinde olduğu gibi • harfi sonrasında sâkin bir harf gelirse öncesine

Terimleri Sözlüğü, 108; Temel, *Kırâat ve Tecvîd Istılahları*, 63; Dûserî, *Muhtasaru'l- 'ibârât*, 61; Hamdi Salâh el-Hüdhüd, *Mustalahâtü 'ilmi'l-kırâati fî dav'i 'ilmi'l-mustalahi'l-hadîs* (Kâhire: Dâru'l-Besâir, 2008), 2/946.

⁵⁵⁵ el-Enfal 8/3.

⁵⁵⁶ el-Bakara 2/6.

⁵⁵⁷ el-Bakara 2/6.

⁵⁵⁸ el-Bakara 2/14.

⁵⁵⁹ el-Bakara 2/46.

⁵⁶⁰ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/871-873; 'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 53b.

⁵⁶¹ Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Mevsilî, *Şerhu Şu'le ale 'ş-Şâtibiyye*, (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1418/1997), 97; Pilgir, *Kıraat İlminde Med*, 92.

⁵⁶² el-Mâide 5/46.

⁵⁶³ en-Nisâ 4/93.

⁵⁶⁴ el-Mâide 5/81.

⁵⁶⁵ en-Nisâ 4/4.

⁵⁶⁶ en-Nahl 16/121.

⁵⁶⁷ ed-Duhân 44/47.

⁵⁶⁸ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/973.

⁵⁶⁹ el-Furkân 25/69.

⁵⁷⁰ 'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 27b; Pilgir, *Kıraat İlminde Med*, 92-93.

⁵⁷¹ el-Fetih 48/10.

⁵⁷² el-Kehf 18/1.

bakılmaksızın bu ve benzeri kelimelerdeki hâü'l-kinâyeler tüm kurrâ tarafından sıla yapılmaksızın okunmaktadır.⁵⁷³

Hâü'l-kinâye, harekesinin sesi doğrultusunda uzatılmaktadır. Nitekim hâü'l-kinâye, kesra herakeli ise zamirin işbâ' edilmesi neticesinde med harfî ي ile sıla edilir, hâü'l-kinâye şayet damme herakeli ise zamirin işbâ' edilmesiyle beraber med harfî و ile sıla edilir. ⁵⁷⁴يُضِلُّ بِهِ, ⁵⁷⁵إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ, ⁵⁷⁶يَا قَوْمِ إِنَّهُ هُوَ, ⁵⁷⁷terkipleri bu durumun örneklerindendir. Furkân sûresinin 69. âyetindeki hâü'l-kinâye dışındaki yerlerde sıla yapmayan Hafs; hâü'l-kinâyelerin kelime içindeki konumları dikkate alındığında kesra ile okunması gereken hâü'l-kinâyeleri istisnai olarak iki yerde damme ile okumaktadır. Bunlar Fetih sûresinin 10. âyetindeki عَلَيْهِ اللَّهُ ve Kehf sûresinin 63. âyetindeki نُوْتُهُ ⁵⁸⁰مِنْهَا ⁵⁷⁹يُؤِيْهِ لَا يُؤِيْهِ, Bu hususta ⁵⁷⁸terkiplerindeki zamirlerdir. Bu hususta ⁵⁸¹وَنُوْلُهُ, ⁵⁸²وَنَصْلِهِ ve ⁵⁸³terkiplerindeki zamirleri; Ebû Ca'fer, Ebû 'Amr, Hamza ve Ebû Bekir sükûnla; Kâlûn ve Ya'kûb ise kesra ile sıla yapılmaksızın okunmaktadır. Burada Hişâm'ın ise kasr ve sıla vecihleri söz konusudur.⁵⁸³

⁵⁸⁶لَا هَلْهُ امْكُتُوا, ⁵⁸⁵أَرْجُهُ وَأَخَاهُ, ⁵⁸⁴يَرْضُهُ لَكُمْ hususunda 'Avfi, hâü'l-kinâye ifadelerinde kurrânın icralarındaki kıraât ihtilaflarını ele almaktadır. Buna göre Zümer sûresindeki يَرْضُهُ لَكُمْ ifadesinde Nâfi', Ya'kûb, 'Âsım ve Hamza kıraâtlerinde zamir, sıla yapılmadan okunmakta; Sûsî ve İbn Cemmâz kıraâtlerinde ise sükûnla

⁵⁷³ 'Avfi, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 27b; Pilgir, *Kıraat İlminde Med*, 93.

⁵⁷⁴ el-Bakara 2/26.

⁵⁷⁵ en-Neml 27/54.

⁵⁷⁶ ez-Zümer 39/53.

⁵⁷⁷ 'Avfi, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 27a.

⁵⁷⁸ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/973; 'Avfi, *Dürri'l-efkâr*, 103a.

⁵⁷⁹ Âl-i İmrân 3/75.

⁵⁸⁰ eş-Şûrâ 42/20.

⁵⁸¹ en-Nisâ 4/115.

⁵⁸² en-Nisâ 4/115.

⁵⁸³ 'Avfi, *Dürri'l-efkâr*, 105b. İlgili kelimeler özelinde el-'aşru'l-kübrâ programının ihtiva ettiği tarifler dikkate alındığında el-'aşru's-suğrânın ihtiva ettiği kıraât ihtilaflarının isnadına nispetle birtakım farklılıklar meydana gelmektedir. Bu durum, ilgili programların muhtevsindeki kıraât ricâlinin farklılığından kaynaklanmaktadır. Detaylı bilgi için bk. İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/974-977.

⁵⁸⁴ ez-Zümer 39/7.

⁵⁸⁵ eş-Şuarâ 26/36.

⁵⁸⁶ Tâhâ 20/10.

okunmaktadır.⁵⁸⁷ A‘râf ve Şu‘arâ’ sûrelerindeki أَرَجِهْ وَأَخَاهْ kelimelerinde ise Hamza ve ‘Âsım kırâatlerinde zamir sükûnla, kelime ise hemzesiz olacak şekilde icra edilmektedir. Kâlûn ve İbn Verdân kırâatlerinde ilgili kelime sîla ve hemze söz konusu olmaksızın zamir kesrayla; Verş, İbn Cemmâz, Kisâi ve Halef kırâatlerinde söz konusu kelime hemzesiz bir şekilde ve zaminin kesrası sîla yapılarak okunmaktadır. İbn Kesîr ve Hişâm kırâatlerinde zamir sîla edilerek ve kelimenin aslındaki hemze muhafaza edilerek okunmakta iken sîla damme hareke ile yapılmaktadır. Ebû ‘Amr ve Ya‘kûb kırâatlerinde ise zamir sılasız ve dammeyle, kelimenin aslında var olan hemze telaffuzda sabit olacak şekilde okunmaktadır. Tâhâ ve Kasas sûrelerindeki أَهْلَهُ امْكُثُوا ifadesine gelince Hamza burada zamiri dammeyle okurken diğerleri ise kesrayla icra etmektedir.⁵⁸⁸

3.1.12. Sâd Harfinin İşmâmı

İşmâm, sözlükte “birine bir şeyi koklatmak, kibirle başı yukarıya doğru yürümek, bir şeyden yüz çevirmek” manalarına gelmektedir. İstılahta ise vakf hâlinde dammeyi sessiz olarak dudaklarla belli etmektir.⁵⁸⁹ İşmâmın birçok çeşidi vardır. ص harfinin işmâmı da bunlardan biridir. ص harfinin işmâmı, bir nevi harfi başka bir harfe katıştırmaktır. Bu uygulamada örneğin الصراط sözcüğünde ص harfiyle ز harfinin karışımı bir ses ortaya çıkmaktadır. Bu durumda ص sıfatlarını korurken aynı mahreç bölgesine sahip ز harfi ağırlıklı bir ses verilmektedir. Burada şuna da değinmek gerekir ki الصراط kelimesi, marife ve nekra durumlarda Hamza kırâatinin Halef rivâyetinde işmâmla; Hallâd rivâyetinde ise sadece Fâtiha sûresindeki lâm-ı ta‘rifli olarak gelen ilk صراط kelimesinde işmâmla okunmaktadır.⁵⁹⁰

⁵⁸⁷ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 28b; ‘Avfî, *Dürri’l-efkâr*, 104b; ‘Avfî, *Dürri’l-mensûr*, 132a. Detaylı bilgi için bk. Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Mihrân el-Asbahânî, *el-Mebsût fi’l-kırâati’l-‘aşr*, thk. Sübey‘ Hamza Hâkimî (Dımaşk: Mecme‘u’l-Lügati’l-Arabiyye, ts.), 383; Kalânîsi, *el-Kifâyetü’l-kübrâ*, 272; İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 2/979-985.

⁵⁸⁸ ‘Avfî, *Dürri’l-mensûr*, 132a-b; ‘Avfî, *Dürri’l-efkâr*, 103a. Ayrıntılı bilgi için bk. İbn Mihrân, *el-Mebsût*, 212, 293; İbn Sivâr, *el-Müstenîr*, 2/153-154, 287; İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 2/994-995.

⁵⁸⁹ Fatih Çollak, “Revî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 31-32.

⁵⁹⁰ Kâdî, *el-İdâh*, 142. Her ne kadar Nihat Temel, Hallâd rivâyetinde lâm-ı ta‘rifli olan صراط kelimelerinin tamamında işmâm yapıldığını söylese de ana kaynaklarda durum böyle değildir. Aksine Hallâd, sadece Fâtiha sûresindeki الصراط kelimesinde Halef’e muvafakat ederek işmâm

‘Avfî, sâd harfinin işmâmı meselesini ele alırken öncelikle Fâtiha sûresindeki ⁵⁹¹صراط ve ⁵⁹²الصراط kelimelerinin durumunu ele almaktadır. Buna göre Hamza’nın râvîsi Halef, Kur’ân’daki tüm الصراط kelimesindeki sâd harfini işmâmla okumaktadır. Hallâd ise Fâtiha’daki الصراط kelimesinde Halef’e muvafakat etmiş, yani işmâm yapmıştır. Kunbül ve Ruveys ise bu kelimelerdeki ص harflerini س harfiyle okumuş, Kunbül ve Ruveys haricindeki kırâat ricâli ise katışıksız ص harfiyle icra etmişlerdir.⁵⁹³ ‘Avfî, صراط kelimesi dışında, sâkin ص harfi bulunan bazı kelimelerin okunuşlarına da değinmektedir. Şöyle ki o, “ومن أصدق,⁵⁹⁴ يصدفون,⁵⁹⁵ وتصدية,⁵⁹⁶ فاصدع⁵⁹⁷ gibi sâkin ص harfinin akabinde harekeli bir harf bulunan bir kısım kelimelerde Hamza, Kisâî, Halef ve Ruveys işmâmla diğerleri ise katışıksız ص ile okumaktadır” demektedir.⁵⁹⁸

3.1.13. Bezzî’nin Tâ Harfi Üzerindeki İdğâmı

Bezzî’nin “tâ”ları ile kastedilen, fiil-i muzârî’nin baş kısmında peş peşe gelen iki ت harfidir. Bu iki ت harfinden biri hatt-ı Osmânî’de hazfedilmiştir. Mesela تيمموا kelimesinin aslı تتيمموا şeklindedir. Bezzî rivâyetinde bu gibi yerlerde vasl hâlindeyken mezkûr ت harfi, idğâm yoluyla kendinden önceki harfe bağlanmakta ve konuya ait örneklerde bazen medd-i lâzım icra edilmektedir. Zira bu ت harflerinden önce bazen nehiy harfi olan لا bulunmakta, dolayısıyla şeddeli ت harfinden önce sükûnun yer alması medd-i lâzımın şartlarını oluşturmaktadır. Nitekim تيمموا ولا örneğinde olduğu üzere kendisine idğâm edilen ت harfinin öncesinde sâkin harf (med harfi) bulunduğundan medd-i lâzım meydana gelmektedir. Aynı şekilde idğâm edilen

yapmaktadır. Bk. Temel, *Kırâat ve Tecvîd Istılahları*, 79-80. Konunun el-‘aşru’l-kübrâdaki durumu için bk. İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 2/866-868.

⁵⁹¹ el-Fâtiha 1/7.

⁵⁹² el-Fâtiha 1/6.

⁵⁹³ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 52b. Mevzubahis bahis harfin ilgili kelimelerdeki durumu, el-‘aşru’l-kübrâ muhtevasına nispetle küçük farklılıklar gösterebilmektedir. Bk. İbn Mihrân, *el-Mebsût*, 86-87; İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 2/866-868.

⁵⁹⁴ en-Nisâ 4/122.

⁵⁹⁵ el-En‘âm 6/46.

⁵⁹⁶ el-Enfâl 8/35.

⁵⁹⁷ el-Hicr 15/94.

⁵⁹⁸ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 52a. Ayrıca bk. İbn Mihrân, *el-Mebsût*, 181-182; İbn Sivâr, *el-Müstenîr*, 2/9. *Neşr*’deki bilgiler ise zikredilen malumata kısmen muhalefet etmektedir. bk. İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 4/2268-2269.

ت harfinin öncesi med harfi değil de sahîh sâkin ya da tenvînli bir harf olursa öncesindeki harf, ت harfinde şedde ile idğâm edilmektedir. Bununla birlikte Bezzî'nin ت harfleriyle ilgili uygulamaları aynı kelimelerde olduğu gibi farklı sözcüklerde de söz konusu olabilmektedir.⁵⁹⁹

Bezzî'nin ت harfi ile ilgili uygulamalarının bir kısmı idğâm-ı kebîr konusuna dâhildir.⁶⁰⁰ Söz konusu ت harfî, fiillerin başında mevcut bulunmaktadır ve Bezzî'nin Kur'ân'da otuz üç yerde bu şekilde icrası söz konusudur. Bunlardan otuz bir tanesinde ittifak söz konusu iken iki yerde ihtilaf mevzu bahistir. Bu yerlerden ittifak olanlara örnek vermek gerekirse bunlar sırasıyla ⁶⁰¹ولا تيمموا, ⁶⁰²ولا تفرقوا, ⁶⁰³فإذا هي تلقف, ⁶⁰⁴إذ تلقونه ile ⁶⁰⁵ولا تبرجن, ⁶⁰⁶ولا تيمموا Bunların icrasına gelince bu ifadeler ⁶⁰⁷ولا تفرقوا ve ⁶⁰⁸فإذا هي تلقف şeklinde okunmaktadır.

Yukarıda bahsi geçen ihtilaflı iki ifadeye gelince bunlar ⁶⁰⁹ولقد كنتم تمنون الموت ile ⁶¹⁰فظلمتم تفكّهون ibareleridir. Bezzî, bu iki yeri şeddeli okumuştur. Ayrıca ⁶¹¹لا تناصرون ifadesinde Ebû Ca'fer teşdîd hususunda Bezzî'ye muvafakat ederken ⁶¹²نارا تلظى ibaresinde ⁶¹³de Ruveys'in Bezzî'yle ittifakı söz konusudur. ⁶¹⁴'Avfî, bu konu ile alakalı kendisinin bu kelimeleri Ahmed el-Mesyerî, Seyyid⁶¹² ve Şeyh Mansûr⁶¹³ adlı hocalarına yukarıda geçtiği üzere okuduğunu ifade etmektedir.⁶¹⁴

⁵⁹⁹ 'Avfî, *Dürri'l-mensûr*, 84a-b. Muhammed Emîn Efendî, *'Umdetü'l-hullân*, 1/149-155; Konuyla ilgili bk. Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü*, 65.

⁶⁰⁰ 'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 13a; 'Avfî, *Dürri'l-mensûr*, 84a-b.

⁶⁰¹ el-Bakara 2/267.

⁶⁰² Âl-i İmrân 3/103.

⁶⁰³ eş-Şuarâ 26/45.

⁶⁰⁴ en-Nûr 24/15.

⁶⁰⁵ el-Ahzâb 33/33.

⁶⁰⁶ 'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 13a; Muhammed Emîn Efendî, *'Umdetü'l-hullân*, 1/149-155.

⁶⁰⁷ Âl-i İmrân 3/143.

⁶⁰⁸ el-Vâkıa 56/65.

⁶⁰⁹ es-Sâffât 37/25.

⁶¹⁰ el-Leyl 92/14.

⁶¹¹ 'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 13a; Muhammed Emîn Efendî, *'Umdetü'l-hullân*, 1/152-153.

⁶¹² 'Avfî, eserlerinde kendisinden kıraat eğitimi aldığı Seyyid nisbeli bir hocasından bahsetmekte; ancak bu zatla alakalı bilgi vermemektedir. Bu kişi hakkında kaynaklarda da herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

⁶¹³ 'Avfî'nin Şeyh Mansûr adıyla zikrettiği hocası, Mansûr et-Tablâvî'dir. Çalışmanın birinci bölümünde kendisi ile alakalı geniş malumat verilmiştir. *eş-Şâmetü'l-mûziyye bi neşri kırâ'âti's-seb'ati'l-merziyye*, Tablâvî'nin kıraat ilmine dair kaleme aldığı eseridir ve Abdurrahmân İbrâhim

3.1.14. Verş Rivâyetine Mahsus Bazı Uygulamalar

Verş'in Ezrak tarîkindeki ر ve ل harfiyle ilgili uygulamaları, 'Avfî'nin usûl bölümlerinde ele aldığı konulardandır. Bu bölümde 'Avfî'nin mezkûr konudaki görüşleri değerlendirilecektir.

3.1.14.1. Ezrak Tarîki'nde Râ Harfinin Durumları

Verş'in Ezrak tarîki, meftûh ve mazmûm ر harflerinin terkîki hususunda diğer kıraât ricâlinden ayrılmaktadır. Buna göre ر harfi, kelimenin ortasında geldiğinde ve kendisinden önce med harfî ي veya harf-i lîn olan ي, râ ile aynı kelimedede bulunduğu ister fethalı ister dammeli olsun Ezrak tarîkinde terkîkle okunmaktadır.⁶¹⁵ فالمغيرات⁶¹⁶, كبرى⁶¹⁷ ve الخيرات⁶¹⁸ sözcükleri bu durumun örneklerindendir. حيران⁶¹⁹ kelimesindeki ر harfinin kalın veya ince okunması hususu ise ihtilaflıdır. 'Avfî, bu kelimenin ğayr-i munsarif olmasından dolayı Ezrak tarîkine terkîk vechinin de tefhim vechinin de nispet edildiğini belirtmektedir.⁶²⁰ ر harfinin kelimenin sonunda geldiği durumlarda da konunun başında zikredilen kural söz konusudur. Şöyle ki الفقير⁶²¹, والطير⁶²², قديرا⁶²³ ve بصيرا⁶²⁴ ifadelerindeki ر harfleri terkîkle okunmaktadır. Görüldüğü üzere bu misallerde kelime sonlarındaki tenvînli ر harflerinde de terkîke dair kaide geçerlidir.⁶²⁵ Eğer الفراق⁶²⁶, فراق⁶²⁷ ve صراط⁶²⁸

Bedir tarafından tahkik edilmiştir. Bk. Mansûr et-Tablâvî, *eş-Şâmetü 'l-mûziyye bi neşri kirâ'âtî's-seb'atî 'l-merziyye*, thk. Ahmed İbrâhim Bedir (Tanta: Dâru's-Sahâbe li't-Türâs, 2006).

⁶¹⁴ 'Avfî, *el-Cevâhiru 'l-mükellele*, 13a.

⁶¹⁵ 'Avfî, *Dürri 'l-efkâr*, 108b. 'Avfî, *Dürri 'l-mensûr*, 121b.

⁶¹⁶ el-Âdiyat 100/3.

⁶¹⁷ el-Kehf 18/49.

⁶¹⁸ Mü'minûn 23/61.

⁶¹⁹ el-En'âm 6/71.

⁶²⁰ Bu kelime üzerinde Ezrak'ın terkîk hususundaki genel kaidelerini dikkate alarak terkîk vechini tercih eden edâ ehlinin yanında ilgili kelimenin gayrı munsarif olmasını dikkate alarak tefhîm vechini ahzedenden de mevcuttur. 'Avfî, *el-Cevâhiru 'l-mükellele*, 43a; 'Avfî, *Dürri 'l-mensûr*, 122b. Ayrıca bk. Kâdî, *el-Vâfî*, 136.

⁶²¹ el-Hac 22/28.

⁶²² en-Neml 27/18.

⁶²³ el-Mâide 5/40.

⁶²⁴ el-İnşikâk 84/15.

⁶²⁵ 'Avfî, *el-Cevâhiru 'l-mükellele*, 43a; 'Avfî, *Dürri 'l-mensûr*, 122b.

⁶²⁶ el-Kıyâmet 75/28.

⁶²⁷ el-Kehf 18/78.

⁶²⁸ el-Fâtîha 1/7.

misallerindeki gibi ر harfinden sonra elif ve onun akabinde ise isti‘lâ harflerinden biri gelirse bu durumda ر harfi, Ezrak tarîkinde tefhîmle okunmaktadır. Bu hususta herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir. ⁶²⁹ضِرَارَا ⁶³⁰إِسْرَارَا ⁶³¹مَدْرَارَا ve ⁶³²فَرَارَا ⁶³³ sözcüklerindeki gibi râ harfinin tekrarı durumunda da tefhîmle okunmaktadır.

Kesra harekeli bir harfle ر arasında sâkin bir harf bulunursa, kırâat âlimlerine göre Ezrak tarîkine nispetle ر harfinin terkîk ile okunmasında herhangi bir ihtilaf yoktur. ⁶³⁴إِجْرَامِي, ⁶³⁵السَّحَر, ⁶³⁶عَشْرُونَ, ⁶³⁷وَزْرَكَ ve ⁶³⁸لَعْبَرَةٍ ⁶³⁹ kelimeleri bu durumun örneklerindendir. Eğer ⁶⁴⁰وَفَّرَا, ⁶⁴¹مَصْرَا ve ⁶⁴²فَطْرَةَ اللَّهِ ifadelerinde olduğu üzere ر harfinden önce gelen sâkin harf, isti‘lâ harflerinden ص, ط ve ق ise bu türden kelimelerdeki ر harfini Ezrak kendi dışındaki kırâat ricâli gibi tefhîmle okumaktadır. ⁶⁴³ Yine ⁶⁴⁴إِخْرَاجَا sözcüğündeki gibi ر harfinden önce isti‘lâ harflerinden خ gelirse Verş rivâyetinde ر harfi ince okunmaktadır. ⁶⁴⁵ Râ harfinin terkîkiyle ilgili bir diğer husus ise ر harfinin kelimenin sonunda olduğu hâllerde vakf yapılırsa; ر harfinin öncesindeki harfin kesra, kesranın sonrasında ise sâkin bir harf olması; yâ-i sâkine veya elif-i mûmâle yahut râ-i mürakkaka olması hâllerinde söz konusu râ harfî Ezrak tarîkinde terkîk ile okunmaktadır. Nitekim ⁶⁴⁶بُعْثِر ve ⁶⁴⁷ضِير kelimeleri, ر harfinin ince okunduğu zikredilen kategorilere örnektir. İmâle yapanlar için ise ⁶⁴⁸النَّار ve ⁶⁴⁹أَبْرَار kelimelerinde durum böyledir. ⁶⁵⁰

⁶²⁹ et-Tevbe 9/107.

⁶³⁰ Nûh 71/9.

⁶³¹ Hûd 11/52.

⁶³² Nûh 71/6.

⁶³³ ‘Avfi, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 44b; Kâdî, *el-Vâfi*, 135.

⁶³⁴ ‘Avfi, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 44b.

⁶³⁵ Hûd 11/35.

⁶³⁶ eş-Şuarâ 26/49.

⁶³⁷ el-Enfâl 8/65.

⁶³⁸ el-İnşirâh 94/2.

⁶³⁹ en-Nâziât 49/26.

⁶⁴⁰ Lokman 31/7.

⁶⁴¹ el-Bakara 2/61.

⁶⁴² er-Rûm 30/30.

⁶⁴³ ‘Avfi, *el-Cevâhiru’l-mükellele*, 44b; ‘Avfi, *Dürri’l-mensûr*, 122a; Kâdî, *el-Vâfi*, 135.

⁶⁴⁴ Nûh 71/18.

⁶⁴⁵ ‘Avfi, *Dürri’l-mensûr*, 122a; Kâdî, *el-Vâfi*, 135.

⁶⁴⁶ el-Âdiyât 100/9.

⁶⁴⁷ eş-Şuarâ 26/50.

⁶⁴⁸ Âl-i İmrân 3/16.

3.1.14.2. Verṣ'ın Lâm Harfindeki Tağlîz Uygulaması

Tağlîz uygulamasındaki ل harfine lâ-m-ı müfahhame de denilmektedir. Türkçe'de “hala, lala”da olduğu gibi kalın sesle okunan lâmdır.⁶⁵¹ Tağlîz, bir şeyi kalın ve kaba yapma, kuvvetli söz alma ve kaba söylemeye denir.⁶⁵² İstılahta ise lâ-m harfi fethalı, öncesindeki harf ise sâkin ya da fethalı ط, ظ, ص harfleri olduğu takdirde Ezrak tarîkinde yapılan uygulamaya tağlîz denmektedir. أَظْلَمَ, ظَلَّمَ bu durumun örneklerindendir.⁶⁵³

‘Avfi’nin eserlerinde değindiği usûl konularından biri ل harfinin tağlîzidir. Buna göre Verṣ'ın Ezrak tarîkinde sâkin ط, ص ve ظ harflerinden sonra gelen fethalı ل harfleri tağlîzle okunmaktadır. Bahsi geçen harflerin kelimenin ortasında veya sonunda bulunması, sâkin elifle ayrılması, şeddeli veya sâkin olma hâlleri tağlîzle okumaya engel değildir. الصلاة,⁶⁵⁴ الطلاق⁶⁵⁵ ve أَظْلَمَ⁶⁵⁶ kelimeleri bu durumun örneklerindendir. Burada anlatılanlar Şâtıbiyye ve Teysîr tariklerine göredir. İbn Galbûn’a göre ise ط harfinde terkîk, diğer iki harfte ise tağlîz vechi alınmaktadır.⁶⁵⁷

ل harfiyle ilgili değinilen hususlardan bir diğeri lafzatullahlardaki ل harflerinin durumudur. Buna göre وَلِذَكَرَ اللهُ⁶⁵⁸ ve أَغْيَرَ اللهُ⁶⁵⁹ ifadelerinde olduğu üzere usûlen Ezrak tarîkinde terkîkle okunması gereken ر harfi, Allah lafzından önce bulunursa burada ل harfi terkîkle değil de tağlîzle okunur.⁶⁶⁰

⁶⁴⁹ el-İnfîtâr 82/13.

⁶⁵⁰ ‘Avfi, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 45b.

⁶⁵¹ Mehmet Ali Sarı, “Harf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/163-165.

⁶⁵² Ebü'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa*, thk. Muhammed Bâsil ‘Uyûn es-Sûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998), 1/707.

⁶⁵³ ‘Avfi, *Dürri'l-efkâr*, 112b; ‘Avfi, *Dürri'l-mensûr*, 123b; Temel, *Kırâat ve Tecvîd Istılahları*, 126; Koyuncu, *Kırâat İlmi/Takrîb Usûlü*, 141.

⁶⁵⁴ en-Nisâ 4/103.

⁶⁵⁵ el-Bakara 2/229.

⁶⁵⁶ el-En'âm 6/21.

⁶⁵⁷ ‘Avfi, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 45a. ‘Avfi’nin İbn Galbûn’a nispetle verdiği bilginin aksine İbn Galbûn’un ilgili eserinde Ezrak tarîkinde ل harfinin tağlîzi için ط harfine yer verilmemektedir. Bk. İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 1/246.

⁶⁵⁸ el-Ankebût 29/45.

⁶⁵⁹ en-Nahl 16/52.

⁶⁶⁰ ‘Avfi, *Dürri'l-efkâr*, 114 b; ‘Avfi, *Dürri'l-mensûr*, 124a; Kâdî, *el-Vâfi*, 143.

3.2. ‘Avfî’nin Eserlerinde Muhtelif Kırâat Meseleleri

‘Avfî, usûl konuları haricinde kırâat yazın alanıyla ilgili muhtelif meselelere eserlerinde yer vermektedir. Bu başlık altında onun teliflerinde ele aldığı tekbir, resmü’l-mushaf, sahîh kırâatın şartları ve şâz kırâat konuları ele alınacaktır. Bunlardan Resmü’l-mushaf ve şâz kırâatlere dair mütakıl eser kaleme almış olan ‘Avfî, diğer konuları muhtelif teliflerinde incelemektedir. Ayrıca çalışmanın ilgili bölümünde tetkik edilen *Risâle fî Beyâni’l-Evcühi fî’t-Tekbîr Beyne’s-Süver* onun *Dürri’n-nesîr fî kırâati İbn Kesîr* isimli eserinden derlenmiş bir risale formatında olup tekbir konusu ihtiva etmektedir.

3.2.1. Tekbir

Tarih boyunca insanlar Allah’tan gayrısını yüceltme, putlara tapma gibi tevhîdle bağdaşmayan davranışlarda bulunmuşlardır. Buna mukabil namaz, hac ve kurban gibi ibadetlerde Allah’ı tazim amacıyla tekbir lafzı yer almaktadır. Sözlükte “büyüklemek, yüceltmek, ululamak” manalarına gelen tekbir; zatı, sıfatları ve fiilleriyle Allah’ın her şeyden yüce olduğunu ifade eden “الله أكبر” terkididir. Namaz başta olmak üzere birçok ibadetin ya rüknü ya da tamamlayıcı unsuru olan tekbir, birçok âyette⁶⁶¹ de geçmektedir.⁶⁶²

‘Avfî’ye göre, tekbirin getirilme illeti, fetret-i vahiy meselesidir. Şöyle ki Hz. Peygamber’e gelen vahyin bir müddet kesilmesi üzerine müşrikler, “Rabbi, Muhammed’i terk etti” diyerek alay etmişler; bu olaydan bir müddet sonra Duhâ sûresinin nâzil olmasıyla sevinen Resûlullah gelen vahyi Allah’a karşı şükran ifadesi olarak tekbirle karşılamıştır.⁶⁶³ Hz. Peygamber’in Duhâ sûresinin inzâlinden sonra Duhâ ve sonrasındaki sûrelerin peşinden tekbir⁶⁶⁴ getirdiği, ashâba bunu tavsiye

⁶⁶¹ el-Müddessir 74/1-3; el-Bakara 2/185; el-İsrâ 17/111; el-Hac 22/37.

⁶⁶² Saffet Köse, “Tekbir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/341-343.

⁶⁶³ İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 2/782; İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 5/2750-2759; Dimyâtî, *İthâfî fudâlî’l-beşer*, 446.

⁶⁶⁴ Kırâat ilminde tekbirlerin sebebi, hükmü, sığası, başlama ve bitiş yerleri hakkında geniş bilgi için bk. Karaçam, *Kur’ân Tilâvetinin Esasları*, 432-435; Ziya Şen, “Kırâat İlminde “Tekbir”, *Diyanet İlmî Dergi* 37 (2001), 97-102.

ettiği, Abdullah b. Abbâs ve ashâbın ileri gelenlerinin de Kur'ân öğrettiği kişilerden ilgili yerlerde tekbir getirilmesini talep etikleri rivâyet edilmektedir.⁶⁶⁵ 'Avfî, Hz. Peygamber'in bir müddet sonra tekbir uygulamasını terk ettiğini ve bunun kurrâ arasında sadece Mekke ehli tarafından devam ettirildiğini ifade etmektedir.⁶⁶⁶ Tekbir uygulaması İbn Kesîr'in râvîleri Kunbül ve Bezzî için söz konusu olup⁶⁶⁷ namaz içinde ve dışında icra edilmektedir. 'Avfî, hocası Ahmed el-Mesyerî'nin hatim sonlarında aynı şekilde kendisine tekbirleri icra ettirdiğini ifade etmektedir.⁶⁶⁸

Her ne kadar tekbirin sûrelerin başında getirileceği görüşünde olanlar varsa da genel görüş tekbirin sûre sonlarında okunacağı yönündedir.⁶⁶⁹ Tekbirin sûre evvelinde yer alması gerektiğini ifade edenlere göre Nâs sûresinin başında tekbirler sona ermekte, sûre sonunda tekbir getirilmesi görüşünü kabul eden kurrâyâ göre ise tekbirler Nâs suresinin akabinde nihayet bulmaktadır. 'Avfî'nin bu konudaki kanaatine gelince o, tekbirlerin Duhâ sûresinin evvelinden itibaren alınması görüşünü kabul etmemektedir.⁶⁷⁰

Tekbirin sîgası ile alakalı kırâat ricâli arasında farklı görüşler mevcut olsa da cumhura göre tekbirden kasıt الله أكبر lafzıdır. Bazı kırâat âlimleri, tekbirin öncesine tehlîlin ilave edilmesiyle oluşan لا إله إلا الله والله أكبر formunu da kabul etmektedir. 'Avfî'ye göre tekbirin bu vechi de sahîhtir. Bir kısım kurrâ ise bu ibarenin tekbirden sonraki kısmına الحمد لله ifadesini eklemektedir. Bu durumda tekbir sîgası لا إله إلا الله şeklinde olmaktadır.⁶⁷¹

Tekbir mevzusu kırâat ricâli arasında önemsenmiş ve bu konuda pek çok eser kaleme alınmıştır. Sultan el-Mezzâhî'nin *Risâle fî evcûhi't-tekbîr* adlı telifi ile Ali b.

⁶⁶⁵ Muhammed b. Abdillâh Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ala's-sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir 'Atâ (Beyrût: Darü'l-kütübî'l-İlmiyye, 1422/2002), "Kitâbü ma'rifeti's-sahâbe", 31 (No. 923/5325); İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 5/2749-2829.

⁶⁶⁶ 'Avfî, *Risâle fî beyâni'l-evcûhi fî't-tekbîr*, 132a.

⁶⁶⁷ 'Avfî, *Risâle fî beyâni'l-evcûhi fî't-tekbîr*, 132b.

⁶⁶⁸ 'Avfî, *Risâle fî beyâni'l-evcûhi fî't-tekbîr*, 132a.

⁶⁶⁹ Köse, "Tekbir", 343.

⁶⁷⁰ 'Avfî, *Risâle fî beyâni'l-evcûhi fî't-tekbîr*, 132a. Ayrıca bk. 'Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele*, 119b.

⁶⁷¹ 'Avfî, *Risâle fî beyâni'l-evcûhi fî't-tekbîr*, 133b. Ayrıca bk. İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 5/2822-2829; 'Avfî, *Dürü'l-efkâr*, 273a.

Süleyman el-Mansûrî'nin *Risâle fî beyâni evcûhi't-tekbîr fî'l-hatm*'i bu konuda yazılan önemli eserlerdendir.⁶⁷²

3.2.2. Resmü'l-Mushaf

İlk mushaflarla ilgili ihtilaflı hususlardan biri bunların imlâlarıdır. Kelimeler yazılırken lafız-telaffuz örtüşmesinin olmaması ve aynı kelimelerin bazen farklı biçimlerde imla edilmesi bu durumun sebeplerindendir. Bu türden imlâlar için “resmü'l-Osmânî, resmü'l-mushaf, er-resmü'l-istilâhî, hicâü'l-mushaf” gibi tabirler kullanılmış ve zamanla resm sözcüğü yaygınlık kazanmıştır.⁶⁷³ Mushaflara yönelik bu türden çalışmalarla ümmet için mushaf birliği oluşturmak ve oluşabilecek karışıklıkların önüne geçmek amaçlanmıştır.⁶⁷⁴

Mushaf imlâsına dair farklılıklar ele alınırken bu mesele genelde “hazf, ziyâde, hemze, bedel, vasl ve fasl” başlıkları altında incelenmiş ve konu bu çerçevede açıklanmaya çalışılmıştır.⁶⁷⁵ Mushaf imlâsıyla ilgili sık değinilen bir diğer husus ise imam mushafın bağlayıcılığı meselesi olmuştur. Bu konuda bir kısım âlimler imam mushafı bağlayıcı görürken diğer bir kısmı ise bağlayıcı kabul etmemektedir. Bazıları ise iki görüşü cem ederek hatt-ı Osmânî'yi bağlayıcı görmemekte; fakat bütünüyle terkinin de yanlış olacağını belirtmektedir.⁶⁷⁶

⁶⁷² Mezzâhî, *Risâle fî evcûhi't-tekbîr*, 1a-109a; Ali b. Süleyman el-Mansûrî, *Risâle fî beyâni evcûhi't-tekbîr fî'l-hatm* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 68), 1b-9b. Ali b. Süleyman el-Mansûrî'ye ait olan mezkûr eserlerle ilgili geniş bilgi için bk. Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî*, 170-176.

⁶⁷³ Mehmet Emin Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı: Mushaf Tarihi ve İmlası* (Ankara: Otto Yayınları, 2015), 56.

⁶⁷⁴ Konuyla ilgili bk. Ziya Şen, *Kur'an'ın Metinleşme Süreci* (İstanbul: Düşün Yayınları, 2014), 245-265; Resul Akcan, “Mushaf İmlâsına İrfânî Yaklaşım: Merrâkuşî Örneği”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50 (2021), 766.

⁶⁷⁵ Akcan, “Mushaf İmlâsına İrfânî Yaklaşım”, 767-768.

⁶⁷⁶ Konuya dair tartışmalarla ilgili geniş bilgi için bk. Ebû Bekir b. Tayyib el-Bâkîllânî, *el-İntisâr li'l-Kur'an* (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2001), 1/547-549; Ebû Muhammed b. Hammuş b. Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib, *el-İbâne 'an me'âni'l-kirâât*, thk. Abdülfettâh İsmail eş-Şelebî (Mısır: Dâru Nehda, ts.), 49-52; Ebû 'Amr Osman b. Saîd b. Osman ed-Dânî, *el-Muhkem fî nakti'l-mesâhif* (Beyrût: Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1997), 11; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât*, 2/452-453; Muhammed 'Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fî 'ulumi'l-Kur'an* (Beyrût: Dâru'l-Küttâbi'l-'Arabîyye, 1995), 1/310-311; Gânim Kaddûrî el-Hamed, *Resmü'l-mushaf dirâsetün lügaviyye târihiyyetün* (Bağdat: el-Lecnetü'l-Vataniyye, 1982), 198; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, 295-298; Muhammed Habibullah eş-Şinkîti, *Kitâbü ikâzi'l-a'lâm li vücûbi ittibâ'i resmi'l-Mushafi'l-İmâmî Osmân İbn Affân* (Humus: Mektebetü'l-Ma'rife, 1972), 36-37; Tayyar Altıkulaç,

‘Avfî, kitabetin önemine vurgu yapmakta ve Mushaf imlası konusunda resmü’l-mushafa muvafakatı esas almaktadır. ‘Avfî, kitabetin insanlara peygamberler tarafından öğretildiğini kabul etmekte ve bu görüşünü bazı hadislerle desteklemektedir.⁶⁷⁷ ‘Avfî’ye göre Kureyş’ten ilk yazmayı öğrenen kişi Bişr b. ‘Abdûlmelik el-Kindî’dir.⁶⁷⁸ Kindî, kitabeti Ömer b. Hattâb ve Ebû Süfyan’ın da içerisinde yer aldığı Kureyş’ten bir gruba öğretmiştir.⁶⁷⁹ ‘Avfî, bu ilk dönemde kullanılan yazı formatının Kûfî hat olduğunu ve diğer yazı çeşitlerinin zaman içerisinde bu hattın neşet ettiğini kabul etmektedir.⁶⁸⁰ Sonraki dönemlerde ise yazı, kıyâsî resm ve ıstılâhî resm olmak üzere ikiye ayrılmıştır.⁶⁸¹

‘Avfî, resmü’l-mushafa muvâfakatın ya tahkîkî ya da takdîrî olacağını ifade etmektedir. Ona göre tahkîkî muvâfakat kıyâsî imla ile takdîrî muvâfakat ise ıstılâhî imlâ ile gerçekleşmektedir. Ayrıca ‘Avfî, resmin muhalefeti durumunu teğâyür ve tenâkuz ihtilafı olarak ikiye ayırmaktadır. Buna göre kitabette ortaya çıkan ihtilaf, teğâyür ihtilafı ise bu durum diğer ihtimalin geçersiz olmasını gerektirmez. Yani farklı iki imlâ vechi söz konusu olabilir. Ancak bu ihtilaf, tenâkuz ihtilafı ise bir hat formatı sahîh kabul edildiğinde diğeri bâtıl olmaktadır.⁶⁸² ‘Avfî’ye göre, resmü’l-mushaf üzerindeki ihtilaflar genelde teğâyür ihtilafıdır. Çünkü yazı bazen lafzın diğer vecihlerini engeller. Bu durumda lâfız, tahkîkî bir şekilde doğru yazılmış olur. Bazen de lafız diğer ihtimalleri engellemez. Dolayısıyla farklı cihetlerin de mevcut olması sebebiyle kelime takdîrî olarak doğru yazılmış demektir.⁶⁸³

‘Avfî, resmü’l-mushafa dair görüşlerini kaleme aldığı *el-Cevâhiru’l-yürâiyye fî resmi’l-mesâhifi’l-Osmâniyye* isimli eserinde Kur’ân’ın nüzûlünden istinsâhına kadar olan süreci ayrıntılı olarak ele almaktadır. Ayrıca o, istinsâh faaliyeti esnasında yazımında ihtilaf edilen “التابوت” kelimesinde Hz. Osman’ın Kureyş imlâsını esas

“Mushaflarda İmlâ Problemi”, *Osmanlı’dan Günümüze Kur’ân ve Hüsn-i Hat: Sempozyum Bildiri Metinleri*, ed. Yunus Akkaya (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 53-63.

⁶⁷⁷ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-yürâiyye*, 8-9.

⁶⁷⁸ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-yürâiyye*, 9.

⁶⁷⁹ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-yürâiyye*, 10.

⁶⁸⁰ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-yürâiyye*, 11.

⁶⁸¹ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-yürâiyye*, 11-12.

⁶⁸² ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-yürâiyye*, 12.

⁶⁸³ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-yürâiyye*, 12.

olarak kelimeyi açık “ت” harfi ile yazdırmasını resmü’l-mushaf ilmi açısından önemli görmektedir.⁶⁸⁴

3.2.3. Sahîh Kırâat Şartları

Ulemânın sahîh kırâatler için aradığı şartlar sahîh senetle birlikte mushaf hattı ve Arap diline uygunluktur. Buna göre mezkûr şartları hâiz kırâatler sahîh kırâat, taşımayanlar ise şâz kırâat olarak kabul edilmektedir.⁶⁸⁵ Bununla beraber muhtelif sebeplerle bu kıstaslardan birinin diğerine öncelenmesi de söz konusu olmaktadır.⁶⁸⁶ Örneğin kırâat imamları daha ziyade sened ve nakli; Arap dili bilginleri ise genellikle filolojiye uygunluğu ön planda tutmaktadır. İbn Mucâhid sonrasında sahîh kırâatlere dair tasnif denemelerinin azaldığı ve sahîh kırâat şartlarında bir değişikliğe gidilmediği görülmektedir. Bunda onun kırâatleri yedi imamın rivâyetleriyle sınırlamasının etkisi büyüktür.⁶⁸⁷

Sahîh kırâatler hususunda kırâat ricâlinin ekserisinin zorunlu saydığı sahîh senet, mushaf hattı ve Arap diline uygunluk şeklindeki üç şartı ‘Avfî de kabul etmektedir. Ona göre, bu şartları taşıyan kırâatler Kur’ân olarak kabul edilir ve her müminin bu şekilde inanması gerekir. Buna binaen ‘Avfî, mezkûr üç sıhhat şartını taşıyan kırâatlerin bir harfini dahi inkâr etmenin küfür sebebi olduğunu beyan etmektedir. Bu şartlardan herhangi biri düşerse veya kaybedilirse söz konusu kırâat

⁶⁸⁴ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-yürâiyye*, 34.

⁶⁸⁵ Kırâatler, genellikle sahîh ve şâz şeklinde ikili ana tasnife tabi tutulmaktadır. Bununla birlikte farklı sınıflandırmaların yapıldığı da görülmektedir. Konuyla ilgili bk. Kadir Taşpınar, “Ebû Amr’ın Eleştiriye Konu Olan Sahih Kriterleri”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (2022), 117-140; Mehmet Ünal, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü* (Ankara: Fecr Yayınları, 2005), 53-63; Çetin, *Yedi Harf ve Kırâatlar*, 226-234; Osman Bayraktutan, “Kırâat İlminin Dünü Bugünü Yarını (Kırâat Sınıflandırmaları Bağlamında)”, *Uluslararası Din Bilimleri Çalıştayı* (İğdır: İğdır Üniversitesi Yayınları, 2017), 122-134; Osman Bayraktutan, “Kırâatlerin Sınırlandırılması Meselesi”, *İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (2018), 121-144; Abdülhamit Birişik, *Kırâat İlmi ve Tarihi* (Bursa: Emin Yayınları, 2004), 80; Mekki b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, 38.

⁶⁸⁶ Zikri geçen kriterlerin değerlendirilmesiyle ilgili bk. Cafer Yerlikaya, *Kırâatlerin Sıhhat Kriterlerinin Değerlendirilmesi* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021); Servet Kılıç, “Mekkî b. Ebî Tâlib’in Sahih Kırâat Kriterlerine Yaklaşımı”, *Genç Mütefekkirlere Dergisi* 2 (2021), 231-257.

⁶⁸⁷ Taşpınar, “Ebû Amr’ın Eleştiriye Konu Olan Sahih Kriterleri”, 134.

şâz kırâat olarak telakki edilir. Bunlar her ne kadar kırâat kabul edilse de Kur’ân olarak değerlendirilmez ve şâz kırâatı inkâr eden dinden çıkmış olmaz.⁶⁸⁸

3.2.4. Şâz Kırâatler

Şâz, sözlükte “yalnız kalmak, nadirlik, farklılık ve kural dışı olmak” anlamlarına gelmektedir.⁶⁸⁹ Topluluktan ayrılmaya da şâz denilmektedir.⁶⁹⁰ Bununla birlikte yerlerinde bulunmayan topluluklar da bu isimle isimlendirilmektedir.⁶⁹¹ Sehâvî, sahîh kırâatler dışında kalan kırâatlerin şâz olarak adlandırılmasında yalnız kalmalarının ve cumhurdan ayrı düşmelerinin etkisi olduğunu ifade etmektedir.⁶⁹² Zira ona göre şâz kırâat, senedi sahîh olsa bile tevâtürü olmayan kırâattir.⁶⁹³

Kırâat ilminde sıhhat şartlarından birini bulundurmayan kırâatlere şâz kırâat denilmektedir. Ancak, bunların da kendi içinde dereceleri vardır. Örneğin Mushaflara ya da Arap diline uygun olma şartlarını içermeyen kırâatler bazı durumlarda kullanılabilirken; muttasıl sened kıstasını bulundurmayan kırâatler ise mevzû kabul edilip hiçbir hâlde kullanılmamaktadır. Burada sahâbe tefsirlerinde mevcut müdreç kırâatleri de şâz kırâatler içerisinde değerlendirmek mümkündür.⁶⁹⁴

⁶⁸⁸ ‘Avfî, *et-Teshîl ve şifâü’l-‘alîl*, 7b.

⁶⁸⁹ İbn Fâris, *Mekâyis*, 4/2219.

⁶⁹⁰ Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Mürşidü’l-vecîz ilâ ‘ulûmin tete’alleku bi’l-Kitâbi’l-‘Azîz*, thk. Tayyar Altıkulaç (Ankara: TDV Yayınları, 1986), 179.

⁶⁹¹ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, 3/847.

⁶⁹² Ebû Şâme, *el-Mürşidü’l-vecîz*, 181.

⁶⁹³ ‘Alemüddîn Ebû’l-Hasen ‘Alî Muhammed b. Abdissamed es-Sehâvî, *Cemâlü’l-kurrâ ve kemâlü’l-ikrâ*, thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb (Mekke: el-Mektebetü’t-Türâs, 1987), 1/85.

⁶⁹⁴ Birişik, “Kıraat”, 25/425-432. Şâz kırâatlere dair Türkiye’de çok sayıda nitelikli akademik çalışma yapılmıştır. Bunlarla ilgili bk. İrfan Çakıcı, *Şâz Kırâatler ve Tefsire Etkisi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016); Mehmet Maşuk Acar, *Kırâat İlminde Şâz Olgusu* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022); Abdullah Akyüz, *Şâz Kırâatler Bağlamında Muhammed b. Mahmud’un (XI/XVII. Asır) Nihâyetü Kırâati Tezkiyeti Hâfizi’l-Kur’ân Adlı Eserinin Tahlil ve Tahkiki* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022); Emrah Keskin, *Kırâat İlmi Bağlamında Şâz Kırâatlerin Özellikleri ve İmamları* (Hakkari: Hakkari Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022); Mehmet Kılıç, *Şâz Kırâatler Bağlamında Hasan-ı Basrî Kırâatı ve Özellikleri* (Yalova: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017); Mehmet Dağ, “Kırâat İlmindeki Anlam Kırılmaları/Şâz Kavramı Örneği”, *Tarihten Günümüze Kırâat İlmi Uluslararası Kırâat Sempozyumu [Uluslararası Kırâat Sempozyumu (2012: İstanbul)]* (Ankara: DİB Yayınları, 2015), 85-112; Mehmet Maşuk Acar, “Kırâatlerin Sınırlandırılmasının Şâz Kırâatler Üzerindeki Etkisi”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 9 (2023), 322-343; Kadir Taşpınar, “Râzî’nin Şahîh Kırâatlere Yönelik Eleştirilerinde Zemahşerî Etkisi”, *Kilitbahir* 22 (2023), 123-159.

‘Avfî, kırâat ilmini nakledenlerin; meşhûr kırâatleri şâz olanlarından, sahîhi sakîmden ayırabilmek için sahîh kırâat şartlarını iyi bilmeleri gerektiğini ifade etmektedir.⁶⁹⁵

‘Avfî, şâz kırâatler hususunda İbn Mücâhid’e yönelik eleştirilerde bulunmaktadır. O, İbn Mücâhid’in kırâatleri yedi sayısı ile sınırlandırmasının doğru bir uygulama olmadığını ve bu dönem öncesinde kırâatlerin genelinin meşhur veya mütevâtir olarak kabul edildiğini ifade etmektedir. Nitekim mezkûr dönemde; Ebû Ca‘fer, Şeybe, Humeyd b. Kays el-A‘rec, İbn Muhaysın, Hasan, Yahya, A‘meş, Mutraf, Halef, Ya‘kûb, Ebû Hâtim, Ebû Hayve, Ebû Simak, ‘Âsım el-Hucderî, Ebû Heysem, İbnü’s-Sümeýfa‘a ve Ebû Abdünna‘îm gibi pek çok muteber kırâat imamının müslümanlar arasında kabul gören kırâatlerinin var olduğu bilinmektedir. Ayrıca ‘Avfî, İbn Mücâhid’in kırâatleri sınırlarken aded olarak yedi sayısını tercih etmesi sebebiyle insanların çoğunun yedi kırâat ile yedi harfî karıştırdıklarını dile getirmektedir. ‘Avfî’ye göre, İbn Mücâhid tasnif etmiş olduğu yedi kırâat dışındaki kırâatleri inkâr etmemiş, mezkûr kırâatler için kuvvetli delil bulamadığını ifade ederek onları tasnif dışı bırakmıştır. Nitekim kırâat âlimlerinin bir kısmı onun bu uygulaması sebebiyle yedi kırâat haricindeki diğer kırâatlerden ve onların isnâdlarından gafil kalmışlardır.⁶⁹⁶

Şâz kırâatlerle ibadet hususunda ulemâ arasında farklı görüşler bulunmaktadır. Yaygın kanaate göre bunlar namazlarda ve herhangi bir ibadet maksadıyla okunamaz;⁶⁹⁷ ancak fıkıhla ilgili bir kısım meselelerde ve şâhid olarak Arap dilinde kullanılabilir.⁶⁹⁸ ‘Avfî’ye göre, bir kısım ulemâ İbn Mücâhid’in belirlediği yedi kırâat dışındaki kırâatleri de mütevâtir olarak kabul etmekte ve bunların namazda tilâvet edilmesini câiz görmektedir. O, şâz kırâatlerle ibadeti caiz görmeyen âlimlerin bu kırâatlerin isnâdının zayıf olması ve insanların rivâyet ilmine vâkıf olmamaları

⁶⁹⁵ ‘Avfî, *el-Cevâhiru’l-yürâiyye*, 12.

⁶⁹⁶ ‘Avfî, *Lemehâtü’l-envâr*, 1b.

⁶⁹⁷ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/332-333.

⁶⁹⁸ Suyûtî, *el-İtkân*, 1/256. Şâz kırâatlerin mahiyeti ve bunlarla ibadet hususunda bk. Ahmet Gökdemir, “Osmanlı’nın Kayıp İki Tariki: Kabâkîbî ve Mâhir Tarikleri”, *Usul İslam Araştırmaları* 32 (2019), 165-182; Ahmet Gökdemir, “Osmanlı Kırâat Eğitiminde Şâz Kırâatler ve Yûsuf Efendîzâde’nin Konuya Dair Tepkisi”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 19 (2019), 67-81.

sebebiyle insanları şâz kırâatle namaz kılmaktan men ettiklerini ifade etmektedir.⁶⁹⁹
‘Avfî, *Lemehâtü’l-envâr* adlı eserinde şâz kırâatleri rivâyet etmesi sebebiyle hocalarının, kendisini namazda bu kırâatleri okumaktan menetmediklerini ifade etmekte; fakat bu kırâatlerin namazda tilâvet edilmesini gerektiren bir sebep olmadığından kendisinin meşhûr/maruf kırâatler dışında herhangi bir kırâatle namaz kılmadığını beyan etmektedir.⁷⁰⁰

⁶⁹⁹ ‘Avfî, *Lemehâtü’l-envâr*, 1b.

⁷⁰⁰ ‘Avfî, *Lemehâtü’l-envâr*, 1b.

SONUÇ

Muhammed b. Ahmed el-‘Avfî, Osmanlı Devleti’nde kırâat ilminin gelişimine önemli katkılar sağlamış âlimlerden biridir. ‘Avfî öncesi Osmanlı’da kırâat ilmine katkıları açısından üç isim öne çıkmaktadır. Bunlar; İbnü’l-Cezerî, Molla Gürânî ve Ahmed el-Mesyerî’dir. İbnü’l-Cezerî’nin Bursa’ya gelişiyle İslâm dünyasındaki sekiz asırlık kırâat birikimi Osmanlı’ya aktarılmış, burada İbnü’l-Cezerî ile başlayan kırâat ilmine dair çalışmalar İstanbul’da Molla Gürânî tarafından devam ettirilmiştir. ‘Avfî’nin hocası olan Ahmed el-Mesyerî ise Eyüp Sultan Camii’ndeki kırâat halkalarında pek çok talebe yetiştirerek İstanbul tarîki olarak bilinen Anadolu coğrafyasına mahsus kırâat tedris metodunun teşekkül etmesini sağlamıştır.

Osmanlı topraklarında kırâat ilminin gelişmesinde Mısır’ın etkin bir rol oynadığı müşahede edilmektedir. Nitekim bu çalışmada hayatı ele alınan ve kırâat ilminin Anadolu’da muhkemleşmesine önemli katkılar sunmuş olan ‘Avfî, Mısırlıdır. ‘Avfî’nin Mısır’dan İstanbul’a gelişi, kırâat tedrisatının Osmanlı’da yaygınlık kazandığı ve kurumsallaştığı bir çağa rastlamaktadır. Nitekim bu dönemde Süleymaniye, Hüsrev Kethüdâ, Sokullu Mehmed Paşa, Sâ’dî Çelebi ve Atik Vâlîde dârulkurrâları gibi kuvvetli vakıfları olan müesseseler inşa edilmiş, Mısırlı kırâat âlimi Ahmed el-Mesyerî Anadolu topraklarına devlet eliyle davet edilmiştir.

‘Avfî, Mısır’ın Osmanlı Devleti’ne bağlı bir eyalet olduğu dönemde burada dünyaya gelmiş, tedris hayatının bir kısmını Mısır’da tamamladıktan sonra İstanbul’a hicret etmiş ve ömrünün geri kalan kısmını payitahtta geçirmiştir. Onun Mısır hayatı ve İstanbul’a gelişiyle alakalı kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Dönemin hicret kültürü dikkate alındığında ‘Avfî’nin, Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa tarafından İstanbul’a davet edilen hocası Mesyerî’nin maiyetinde 1005/1596 yılı veya öncesinde buraya gelmiş olma ihtimali yüksektir. Her ne kadar bir takım çalışmalarda Mesyerî’nin, ‘Avfî’nin babası veya kayınbabası olduğu ifade edilse de o, eserlerinde Mesyerî’yi hocası olarak zikretmekte ve aralarında mevcut nesebî veya sıhrî herhangi bir bağdan bahsetmemektedir.

‘Avfî’nin ilmi birikimi göz önünde bulundurulduğunda onun muhtelif alanlara dair pek çok hocadan ilim tahsil ettiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte çalışmada ‘Avfî’nin kırâat alanında ders aldığı üç hocası tespit edilebilmiştir. Bunlar; Mansûr et-Tablâvî, Ahmed el-Mesyerî ve İbn Ğânim el-Makdisî’dir. ‘Avfî’nin yaşadıkları bölgelerde kırâat ilminin gelişimine tedrisat ve telifat açısından önemli katkılar sunan çağdaşları arasında; Seyfüddîn el-Fedâlî, Abdurrahman b. Şehâze el-Yemenî, Sultan el-Mezzâhî, Nûruddîn Ali eş-Şebrâmellisî, Evliyâ Muhammed Efendî ve Ali A‘rec Efendî gibi zevat yer almaktadır.

Kendisini kırâat alanında eser telifine hasretmiş velut bir âlim olan ‘Avfî, kırâat ilminin muhtelif konularına dair pek çok eser kaleme almıştır. Onun son olarak kaleme aldığı tahmin edilen *Zehru’l-mütenâsir fî mâ beyne’l-Mekkî ve ‘Âsım* isimli eserinde kendisi mezkûr eserin 163. telifi olduğunu ifade etmektedir. Nitekim o, vefatına kadar eser telifiyle meşgul olmuş, *Lemehât* ve *Miftâhu’z-Zafer* isimli kitaplarını ömrünün son deminde hastalık hâlinde tamamlamıştır. Şu kadarı var ki onun eserlerinin çoğu bugün elimizde mevcut değildir ve tespit edilen eserlerinin ekserisi yazma eser olarak muhtelif kütüphanelerde bulunmaktadır. Araştırmada, terâcim kaynakları ve ‘Avfî’nin eserleri üzerine yapılmış olan tahkik çalışmalarından yola çıkılarak onun 23 eseri tespit edilmiş ve bunların 15 tanesinin nüshasına ulaşılmıştır.

‘Avfî’nin telif çalışmalarında kendisinden önceki kırâat ilmi birikiminden istifade ettiği görülmektedir. Nitekim onun eserlerinin ekserisi ‘aşru’s-suğrâ veya ‘aşru’l-kübrâ muhteviyatı üzere kaleme alınan *eş-Şâtibiyye*, *ed-Dürre*, *et-Teysîr* ve *Tayyibe* merkezli çalışmalardır. Eserlerinde akıcı bir dil kullanan ve yerine göre literal tahliller yapan ‘Avfî, çalışmalarında başta usûl konuları olmak üzere; şâz kırâatler, resmü’l-mushaf, sahîh/makbul kırâat şartları, kırâatlerin isnâdı gibi kırâat alanının önemli meselelerini ele almaktadır. Onun eserleri genelde mukaddime, usûl ve ferşü’l-hurûf bölümlerinden oluşmakta bazen de mezkûr bölümlerden herhangi birine yer vermeksizin iki bölümden müteşekkil eser kaleme aldığı görülmektedir. ‘Avfî’nin eserlerinde istifade ettiği kaynakların çeşitliliği dikkat çekmektedir. Şöyle

ki o, *Dürri'l-efkâr* isimli eserinde faydalandığı onlarca kaynağın ismini tek tek zikretmektedir.

‘Avfî, eserlerinin bir kısmını kendi hattıyla kaleme almış ve bunu ilgili eserin ferağ kaydında belirtmiştir. O, teliflerinin mukaddime kısımlarında belirttiği şekliyle bazı kitaplarını kendisine yöneltilen sorulara cevap niteliğinde bazılarını ise kırâat eğitimi alan talebelere yardımcı olmak amacıyla kaleme almıştır. Onun telifatının pek çok yazma nüshasının bulunması, yaşadığı dönem ve sonrasında kırâat eğitiminde teliflerinden istifade edildiğini göstermektedir.

‘Avfî, kendisinden sonraki dönem kırâat ricali üzerinde etki oluşturmuş bir ilim adamıdır. Nitekim onun eserleri İstanbul tarîkinin şekillenmesinde rol oynamış ve *el-Cevâhiru'l-mükellele* adlı telifi bu tarikin mesleklerinden biri olan Sûfî mesleğinin kaynakları arasında yer almıştır. İstanbul tarikinin kurucusu Ahmed el-Mesyerî'nin bilinen herhangi bir eserinin olmaması ve ‘Avfî'nin onun seçkin talebeleri arasında yer alması; ‘Avfî'yi mezkûr tarik ve meslekleri açısından önemli bir konuma getiren sebepler arasındadır.

‘Avfî, eserlerinde selef kırâat âlimlerinden özellikle de hocalarından derin bir saygıyla söz etmektedir. Onun, eserlerinde zikrettiği hâlde görüşlerine katılmayıp eleştirdiği kırâat âlimlerine dahi yumuşak ifadeler kullanması ve onlar için hayır duada bulunması kendisinin hilm sahibi, güzel ahlaklı bir kişi olduğuna işaretir.

‘Avfî, Üsküdar Atik Valide Dârulkurrâsı'nda şeyhülkurrâ olarak görev yapmıştır. Başta onun eserleri olmak üzere pek çok yazma eser ve biyografik kaynağın taranmış olduğu bu çalışma neticesinde ‘Avfî'nin herhangi bir talebesinin varlığı tespit edilememiştir. Muhtemeldir ki bu durum ‘Avfî'nin kırâat alanında oldukça yoğun bir telif çabasına girişmesi sebebiyle talebe ile meşgul olacak vakit bulamamasından kaynaklanmaktadır. Üzülerek ifade etmek gerekir ki kırâat alanında yüzlerce eser kaleme almasına rağmen ‘Avfî, hak ettiği şöhrete ulaşamamıştır. Eserlerinde onun biyografisine yer verecek herhangi bir talebesinin bulunmayışı bu durumun nedenleri arasında zikredilebilir.

‘Avfî ve kırâat alanında kaleme aldığı eserler araştırmacılar ve akademisyenler tarafından henüz gerekli ilgiyi görmemektedir. Bununla birlikte ‘Avfî’nin eserleri üzerine yapılmış olan bir takım akademik tez ve tahkik çalışmaları mevcuttur. Bunlar; *Dürri’l-efkâr*, *Muhtasaru’l-makâle fî’l-fethi ve’l-imâle* ve *el-Cevâhiru’l-yürâiyye fî resmi’l-mesâhifi’l-Osmâniyye* hakkında yapılan tez çalışmalarıyla *el-Cevâhiru’l-mükellele* üzerine yapılan tahkik çalışmasıdır. ‘Avfî’nin mefkûd olan eserleri tespit edilmeyi tespit edilmiş olan eserleri ise üzerinde yapılacak çalışmaları beklemektedir. Ayrıca ‘Avfî’nin müstakil eser yazmış olduğu resmü’l-mushaf ve şâz kırâatler konularına dair; müellifin görüşlerinin mukayeseli olarak inceleneceği akademik çalışmaların alana ciddi katkılar sağlayacağını düşünmekteyiz.

KAYNAKÇA

- ‘Abdülhamîd, Su‘âd. *Teysîru’r-Rahmân fî tecvîdi’l-Kur’ân*. Kahire: Dâru’t-Takvâ, 1430/2009.
- ‘Avfî, Muhammed b. Ahmed. *Dürri’l-mensûr fî’n-nehci’l-mensûr*. Kahire: Ezheriyye Kütüphanesi, 22272, 69a-123b.
- ‘Avfî, Muhammed b. Ahmed. *ed-Dürri’l-efkâr fî beyâni kırâati’l-‘aşr*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendî, 1a-274b.
- ‘Avfî, Muhammed b. Ahmed. *ed-Dürri’l-efkâr*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendî, 8, 1a-274b.
- ‘Avfî, Muhammed b. Ahmed. *ed-Dürri’n-nesîr fî kırâati İbn Kesîr*. Bursa: Bursa İnebey Kütüphanesi, Genel, 4876, 1a-126b.
- ‘Avfî, Muhammed b. Ahmed. *ed-Dürri’n-nesîr fî kırâati İbn-i Kesîr*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, 2093, 1a-112a.
- ‘Avfî, Muhammed b. Ahmed. *el-Cevâhiru’l-mükellele li men râme et-turuka’l-mükemmele fî’l-kırâati’l-‘aşr*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendî, 354, 1a-126a.
- ‘Avfî, Muhammed b. Ahmed. *el-Cevâhiru’l-mükellele limen râme et-turuka’l-mükemmele*. thk. Abdurrahman Fethullah İbrahim Nâfi‘. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 2014.
- ‘Avfî, Muhammed b. Ahmed. *el-Cevâhiru’l-yürâiyye fî resmi’l-mesâhifi’l-Osmâniyye*. thk. Mehdî Abdullah Kârî Muhammed Sadîk. Mekke: Ümmü’l-Kurâ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, h. 1422.
- ‘Avfî, Muhammed b. Ahmed. *et-Teshîl ve şifâü’l-‘alîl li tâlibin ceddin ve müciddin fî’r-rahîl*. Edirne: Edirne Selîmiye Yazma Eser Kütüphanesi, Selimiye, 42, 1a-199a.

- ‘Avfî, Muhammed b. Ahmed. *et-Teshîl ve şifâü’l-‘alîl*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 3220, 1a-230b.
- ‘Avfî, Muhammed b. Ahmed. *Lemehâtü’l-envâr ve nefehâtü’l-ezhâr fî’l-kırâati’l-erba’ati’l-mezîde ‘ale’l-‘aşrati’l-meşhûre bi’l-emsâr*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendî, 24, 1a-64b.
- ‘Avfî, Muhammed b. Ahmed. *Miftâhu’z-zafer limen râme ‘ulûmi Kitâbillah bi zihnî hazer*. Konya: Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Burdur İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 403, 1b-98b.
- ‘Avfî, Muhammed b. Ahmed. *Muhtasaru’l-makâle fî’l-fethi ve’l-imâle*. Erzurum: Erzurum İl Halk Kütüphanesi, 2018/1, 1a-49a.
- ‘Avfî, Muhammed b. Ahmed. *Ravdu’l-ezhâr fî mâ verade mine’l-idğâmi’l-kebîr libni’l-‘Alâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Veliyyüddîn Efendî, 3631-86/2, 54b-77b.
- ‘Avfî, Muhammed b. Ahmed. *Risâle fî beyâni’l-evcûhi fî’t-tekbîr beyne’s-süver*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, 2093, 131b-135b.
- ‘Avfî, Muhammed b. Ahmed. *Rivâyât ve’t-turuk li’d-Dânî*. İstanbul: Râgıp Paşa Kütüphanesi, Râgıp Paşa, 00015-005, 153a-192a.
- ‘Avfî, Muhammed b. Ahmed. *Şifâü’z-zam’ân ve ziyâü’l-Furkân fî kırâati’l-eimmeti’l-‘aşerati üli’l-itkân*. Ankara: Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendî, 7, 1a-308b.
- ‘Avfî, Muhammed b. Ahmed. *Telhîsu’n-Neşri’l-Kebîr*. Kahire: Kahire Ezheriyye Kütüphanesi, 32827, 1b-196a.
- ‘Avfî, Muhammed b. Ahmed. *Zehru’l-mütenâsır fî mâ beyne’l-Mekkî ve ‘Âsım*. Konya: Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Burdur İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 970, 1a-34a.
- Abdizâde, Hüseyin Hüsameddin. *Amasya Tarihi*. haz. Mesut Aydın Güler. Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 2007.

- Acar, Mehmet Maşuk. “Kırâatlerin Sınırlandırılmasının Şâz Kırâatler Üzerindeki Etkisi”. *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 9 (2023), 322-343.
- Acar, Mehmet Maşuk. *Kırâat İlminde Şâz Olgusu*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Açık, Turan. “Osmanlı İmparatorluğu’nun 17. Yüzyıldaki “Alacakaranlığından Bir Kesit: Trabzon Subaşılarının Yerelleşmesi”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 40 (2016), 135-149.
- Adıgüzel, Mehmet, “Kırâat İlminde Tarîk-Sened Boyutu ve Konu ile İlgili Te’lif Edilen Eserler”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2001), 233-257.
- Ahmed Hilmi, Hocaşâde. *Ravdatü’l-Kurrâ ve Târîh-i Kur’ân-ı Kerîm*. İstanbul: Türk Neşriyat Yurdu, 1959.
- Akakuş, Recep. “İlm-i Kırâat Otoritelerinden İmam Cezerî ve Torunu Kâsım Paşa”. *Diyanet Dergisi* 4 (1990) 3-31.
- Akakuş, Recep. “Şeyhulislâm Sa’dî Çelebî ve Dârulkurrâsı”, *Diyanet Dergisi* 2 (1989), 95-108.
- Akakuş, Recep. *İslam’da Kur’ân Öğretimi ve Reisü’l-Kurrâ Gönenli Mehmed Efendi*. İstanbul: Sahaflar Kitap Sarayı, 1991.
- Akakuş, Recep. *Târîhi Açısından Nuruosmaniye Külliyesi ve Kur’ân-ı Kerîm Öğretimi*. İstanbul: Sistem Matbaacılık, 2010.
- Akakuş, Recep. *Tarihsel Boyutuyla Kur’ân-ı Kerîm Öğretimi ve Reisü’l Kurrâlık*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2008.
- Akcan, Resul. “Mushaf İmlâsına İrfânî Yaklaşım: Merrâkuşî Örneği”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50 (2021), 763-793.
- Akdemir, Atilla. *Kırâat İlmi Eğitim ve Öğretim Metodları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2013.

- Akdemir, Atilla. *Tecvîd-i Mâhir: Tilâvet Kuralları Uygulama Keyfiyeti ve Meseleleri- Şâtıbiyye Usulü Bağlamında Âsım Kırâati-Hafs Rivâyetine Göre*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2019.
- Akdemir, Mustafa Atilla. “Kırâat Eğitiminde Tarikler”. *Kur’an ve Kırâati Sempozyumları Kitabı*. haz. Muhammed Aydın. 165-177. Sakarya: Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2006.
- Akdemir, Mustafa Atilla. *Hamid b. Abdülfettâh el-Paluvî Hayatı, İlmî Şahsiyeti, Eserleri ve “Zübdetü’l-İrfân” Adlı Eserinin Metodolojik Tanıtımı ve Tahkiki*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999.
- Akgündüz, Said Nuri. “Osmanlı Mısır’ında Hanbelî Bir Âlim Mer’î b. Yûsuf ve Duhân Risâlesi”. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 40 (2022), 211-241.
- Âkifzâde, Abdurrahîm. *Kitâbü’l-Mecmû‘ fî’l-meşhûdi ve’l-mesmû’*. çev. Hikmet Özdemir. İstanbul: Türkiye İlmî İctimâî Hizmetler Vakfı Yayınları, 1998.
- Akkuş, Murat – Fityan, Abdulselam. “Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed İbnü’l-Cezerî’nin “Urcûze fî Vakfî Hamza” Adlı Risâlesi ve Tahlili”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 5 (2021) 322-354.
- Akyüz, Abdullah. *Osmanlı Kırâat Âlimleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Akyüz, Abdullah. *Osmanlı Kurrâları*. İstanbul: Rabbani Yayınları, 2021.
- Akyüz, Abdullah. *Şâz Kırâatler Bağlamında Muhammed b. Mahmud’un (XI/XVII. Asır) Nihâyetü Kırâati Tezkiyeti Hâfizi’l-Kur’ân Adlı Eserinin Tahlil ve Tahkiki*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Alemdar, Yusuf. *Osmanlı’da Dârulkurrâ Müessesesi ve Kırâat Eğitimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003.
- Ali el-Kârî, Ebü’l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed. *el-Minehu’l-fıkriyye*. Kahire: y.y., 1368.

- Alithawi, ‘Alâ Âdil Ajeel. *Dirâse ve ta‘rîfu mahtutati Dürri’l-Efkâr li Muhammed el-Ayfi*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Alnaffar, Reem T. M. *Kırâat İlminde Hemze Konusu*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- al-Rouyhab, Khaled. “17. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda “Bağnazlığın Zaferi” Efsanesi”. çev. Tuğrul Kütükçü-Aygün Yılmaz. *Mîzânü’l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 9 (2019), 293-315.
- Altıkulaç, Tayyar. “Bennâ, Ahmed b. Muhammed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/457-458. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Altıkulaç, Tayyar. “İbn Mücâhid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/214-215. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Altıkulaç, Tayyar. “İbnü’l-Cezerî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/551-557. İstanbul: TDV Yayınları, 2023.
- Altıkulaç, Tayyar. “Mushaflarda İmlâ Problemi”. *Osmanlı’dan Günümüze Kur’ân ve Hüsn-i Hat: Sempozyum Bildiri Metinleri*. ed. Yunus Akkaya. 53-63. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Altıkulaç, Tayyar. “Şenebûzî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/535. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Altınsu, Abdülkadir. *Osmanlı Şeyhulislâmları*. Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1972.
- Amâsî, Hüseyin b. Ali. *Dürr-i Mekkûn*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ragıp Paşa, 241, 1b-146a.
- Âsım Efendî. *el-Okyanûsü’l-basît fî tercümeti Kâmûsü’l-muhît*. 3 Cilt. İstanbul: Matbaa-i Bahriye, h. 1305.
- Atâî, Nev‘îzâde. *Hadâiku’l-hakâik fî tekmileti’ş-Şekâik*. haz. Abdülkadir Özcan. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.

- Atay, Hüseyin. *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1983.
- Ateş, Ahmet. “Molla Gürânî”. *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*. 8/407-408. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- Ateşyürek, Remzi. “İsti’âze”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2016), 67-84.
- Atik, Kemal. “Bakarî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/529. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Ay, Mahmut. *Gâyetü’l-Emânî’nin Fâtihâ ve Bakara Sûrelerinin 1-103 Âyetlerinin Edisyon Kritiği*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003.
- Aydemir, Abdullah. “İstiâze”. *Diyanet Dergisi* 10 (1971), 41-44.
- Bağdatlı İsmail Paşa. *Hediyetü’l-Ârifîn: Esmâü’l-Müellifîn ve Âsârü’l-Musannifîn*. 2 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1951.
- Bağdatlı İsmail Paşa. *İzâhu’l-meknûn fi’z-Zeyli ‘alâ Keşfi’z-zünûn ‘an esâmi’l-kütübi ve’l-fünûn*. 2 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1972.
- Bâkılânî, Ebû Bekir b. Tayyib. *el-İntisâr li’l-Kur’ân*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2001.
- Baltacı, Cahit. “Klasik Dönem Osmanlı İlim Müesseseleri”. *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 12 (1999), 259-262.
- Baltacı, Cahit. “Mektep/Osmanlılar’da Mektep”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/10-11. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Baltacı, Cahit. *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*. 2 Cilt. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 3. Baskı 2005.
- Başoğlu, Tuncay. “Zürkânî, Abdülbâki b. Yûsuf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/579-580. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

- Bayraktutan, Osman. “Kırâat İlminin Dünü Bugünü Yarını (Kırâat Sınıflandırmaları Bağlamında)”. *Uluslararası Din Bilimleri Çalıştayı*. 117-138. Iğdır: Iğdır Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Bayraktutan, Osman. “Kırâatlerin Sınırlandırılması Meselesi”. *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (2018), 121-144.
- Bektaş Öztaşkın, Özlem. *XV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Halkı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi*. 2 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1973.
- Birişik, Abdülhamit. “Kırâat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/425-432. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Birişik, Abdülhamit. *Kırâat İlmi ve Tarihi*. Bursa: Emin Yayınları, 2004.
- Birmâvî, İlyas b. Ahmed Hüseyin. *İmtâ‘u’l-fudalâ bi terâcimi’l-kurrâ*. 2 Cilt. Medine: Dâru’n-Nedve el-‘Âlemiyye, 1421/2000.
- Bostan, Osman. *Ahmed er-Rüşdî ve Mürşidü’t-talebe Adlı Eserinin kırâat İlmindeki Yeri*. Ankara: Fecr Yayınları, 2022.
- Bostancı, Ahmet. “İspirli Ömer Efendî’nin İdgâmla İlgili Risâlesi”. *Erzurum İspirli Kadızâde Mehmed Ârif Efendî ve Ömer Efendî Sempozyumu*. ed. Ömer Kara. 557-571. Erzurum: y.y., 2014.
- Bozkurt, Nebi. “Dârülkurrâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/545-548. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Bozkurt, Nebi. “Hafız”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/74-78. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Brockelmann, Carl. *Târîhu’l-edebi’l-‘Arabî*. trc. Seyyid Yakub Bekir, Abdülhalim en-Neccâr. 9 Cilt. Kahire: el-Hey’etü’l-Mısriyyetü’l-‘Amme li’l-Kitâb, 1993.
- Bulut, Ali. “*Mansûr et-Tablâvî, Hayatı, Eserleri ve “Nazmü’l-İstiâre”. Adli Manzûmesi*”. *İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Mecmuası* 23/2 (2013), 23-36.

- Bulut, Ali. “Tablâvî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ek-2/569-570. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Ca‘berî, Ebû İshâk İbrahim b. Ömer. *Kenzü’l-me‘ânî fî şerhi Hirzi’l-emânî ve vechi’t-tehânî*. thk. Ahmed el-Yezîdî. 2 Cilt. Rabat: Vizâratü’l-Evkâf ve’s-Şûûni’l-İslâmiyye, 1419/1998.
- Ceviz, Nurettin. *Osmanlılar Döneminde Mısır’da Arap Edebiyatı (1517-1798)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.
- Cihan, Ahmet. *Osmanlı’da Eğitim*. İstanbul: 3F Yayınları, 2007.
- Cüreysî, Muhammed Mekkî Nasr. *Nihâyetü’l-kavli’l-müfîd fî ilmi tecvîdi’l-Kur’ânî’l-mecîd*. thk. Cemâlüddîn Muhammed Şeref. Tanta: Dâru’s-Sahâbe, 1430/2009.
- Çakan, İsmail Lütfî. “Atiyye el-‘Avfî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/62-63. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Çakıcı, İrfan. *Şâz Kırâatler ve Tefsire Etkisi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Çavuşoğlu, Ali Hakan. “Üchûrî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/274-276. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Çavuşoğlu, Semiramis. “Kadıızâdeliler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/100-102. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Çelebi, Ahmet. *İslam’da Eğitim-Öğretim Târihi*. çev. Ali Yardım. İstanbul: Damla Yayınları, 1983.
- Çetin, Abdurrahman. “Ebû ‘Amr ed-Dânî ve Eserleri”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (1991), 31-40.
- Çetin, Abdurrahman. “Sekte”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/335. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Çetin, Abdurrahman. “Vakf ve İbtidâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/461-463. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

- Çetin, Abdurrahman. *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kırâatlar*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2010.
- Çiftçi, Hasan. *Kırâat İlminde Feth, Beyne, İmâle Olgusu ve Ebû Amr ed-Dânî'nin el-Mûdih li Mezâhibi'l-Kurrâ fi'l-Feth ve'l-İmâle Adlı Eserinin Tahlili*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Çiftçioğlu, İsmail. *Vakfiyelere ve Tahrir Defterlerine Göre Karamanlı Eğitim Öğretim Müesseseleri*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001.
- Çimen, Abdullah Emin. *Hafızlık tarihi ve Türkiye'de Hafızlık Kurumunun İşlevselliği*. İstanbul: Sayfa Dijital Baskı, 2010.
- Çollak, Fatih. "Reîsü'l-Kurrâ'lık Müessesesi ve Esâmî-i Kurrâ Defteri". *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-IV: Kırâat İlmi ve Problemleri*. 179-240. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002.
- Çollak, Fatih. "Revm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/31-32. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Dağ, Mehmet. "Kırâat İlmindeki Anlam Kırılmaları/Şâz Kavramı Örneği". *Tarihten Günümüze Kırâat İlmi Uluslararası Kırâat Sempozyumu*. 85-112. Ankara: DİB Yayınları, 2015.
- Dağ, Mehmet. "Kırâat İlminin Akademik Serencamı-Araştırma Mantiği ve Biçimi Üzerine". *Ekev Akademi Dergisi* 56 (2013), 311-324.
- Dânî, Ebû 'Amr Osmân b. Sa'îd. *Câmi'u'l-beyân fi'l-kırââti's-seb'*. thk. Abdülmüheymîn Abdüsselâm et-Tahhân vd. 4 Cilt. Şarikâ: Cami'atü's-Şârika, 1428/2007.
- Dânî, Ebû 'Amr Osmân b. Sa'îd. *el-Muvazzih li-mezâhibi'l-kurrâ' ve'htilâfihim fi'l-fethi ve'l-imâle li'l-imâmi'l-mukri'*. thk. Muhammed Şefâ'at Rabbânî. Medine: el-Câmi'atü'l-İslâmiyye, Yüksek Lisans Tezi, 1410/1990.

- Dânî, Ebû ‘Amr Osmân b. Sa‘îd. *et-Teysîr fî ‘l-kırâati’s-seb’*. thk. Hâtim Sâlih ez-Zâmin. Şârika: Mektebetü’s-Sahâbe, 1429/2008.
- Dânî, Ebû ‘Amr Osmân b. Saîd b. Osman el-Endelüsî. *et-Tahdîd fî ‘l-itkâni ve’t-tecvîd*. thk. Ğânim Kaddûrî el-Hamed. Amman: Dâru ‘Ammâr, 1421/2000.
- Dânî, Ebû ‘Amr Osman b. Saîd b. Osman. *el-Muhkem fî nakti ‘l-mesâhif*. Beyrût: Dâru’l-Fikri’l-Muâsır, Dımaşk: Dâru’l-Fikr, 1997.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl. *Müsnedü’l-Dârimî*. thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî. 4 Cilt. Riyad: Dâru’l-muğnî li’t-tevzî’ ve’n-neşr, 1420/1998.
- Dâvûdî, Şemsüddîn M. b. Ali. *Tabakâtü’l-müfessirîn*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1983.
- Demirci, Selim. *Molla Gürânî ve El-Kevseru’l-Carî Adlı Buhârî Şerhi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Dilek, Mahmut. *Ref’ul-Hitam ‘an Vakfî Hamza ve Hişâm (Molla Gürânî’nin Ref’ul-Hitam ‘an Vakfî Hamza ve Hişâm Adlı Eserinin Edisyon Kritiği)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed. *İthâfû fîdalâi ‘l-beşer*. thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ. Mısır: y.y., ts.
- Dinçoğlu, Hafize. “Sekte ve Kırâat İlmindeki Yeri”. *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 14 (2022), 747-764.
- Durmuş, İsmail. “Hemze”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/190-193. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Dûserî, İbrahim b. Saîd. *Muhtasaru’l-‘ibârât limu ‘cemi mustalahâti ‘l-kırâat*. Riyad: Dâru’l-Hadâra, 2008.

- Ebû Ma'ser et-Taberî, Abdülkerîm b. Abdissamed. *et-Telhîs fî'l-kırââtî's-semân*. thk. Muhammed Hasen 'Akîl Mûsâ. Cidde: el-Cemâ'atü'l-Hayriyye li-Tahfizi'l-Kur'ânî'l-Kerîm, 1412/1992.
- Ebû Muhammed b. Hammuş b. Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne 'an me'ânî'l-kırâât*. thk. Abdülfettâh İsmail Şelebî. Mısır: Dâru Nehda, ts.
- Ebû Şâme el-Makdisî, Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm. *İbrâzül-meânî min Hurzi'l-emânî fî'l-kırââtî's-seb'*. thk. İbrâhîm Atve Avad. Kahire: Mustafa el-Babî el-Halebî, 1982.
- Ebü'l-Ferah, Seyyid Lâşîn - el-'İlmî, Hâlid b. Muhammed el-Hâfiz. *Takrîbü'l-me'ânî fî şerhi Hurzi'l-emânî fî'l-kırââtî's-seb'i*. Medine: Mektebetü Dâri'z-Zemân, 1424/2003.
- Eren, A. Cüneyt - Uludaş, İbrahim. "Âsım Kırâatının Hafız Rivâyetine Göre Sekte Kavramı ve Manaya Etkisi". *Diyanet İlmi Dergi* 51 (2015), 119-127.
- Ergin, Osman Nuri. *Türkiye Maarif Târihi*. 5 Cilt. İstanbul: Eser Matbaası, 1977.
- Ergül, Adem. *Mansûr Sibtü Nâsiruddîn et-Tablâvî'nin Hayatı ve Âyetü'l-Kürsî Tefsirinin Tahkiki*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1991.
- Eroğlu, Ali. "İbn Mihrân en-Nîsâbûrî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/199-200. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Erünsal, İsmail E. "İstanbul/Kültür ve Edebiyat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/296-300. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Evliya Çelebi. *Seyahatnâme*. trc. Mümin Çevik. 10 Cilt. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 2011.
- Fırat, Yavuz. "Kırâat İlmi ve Tarikler". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2011), 37-55.

- Fırat, Yavuz. *Tecvîd ve Kırâat İlmi Terimleri Sözlüğü*. Konya: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2018.
- Fırıncı, Doğan. “İmâle Kurallarını İnşasında Müberred’in Kullandığı Bazı Kavramlar”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2016), 147-166.
- Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Yakup. *el-Kâmûsü'l-Muhît*. thk. Muhammed Naim Arksûsî. 4 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2005.
- Gelişli, Yücel. “Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri/Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü”. *Türkler*. ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca. 15/38-44. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Gökdemir, Ahmet. “Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Osmanlı İlim Dünyasına Katkıları”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (2017), 113-148.
- Gökdemir, Ahmet. “Anadolu’da Osmanlı Öncesi Kur’ân Kültürü (Tedrîsât/Tilâvet/Kırâat)”. *İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 7 (2019), 24-47.
- Gökdemir, Ahmet. “Kırâat Eğitiminde Ali b. Süleyman el-Mansûrî Öncesi Mısır Tarikinin Arka Planı: Biyografik Bir İnceleme”. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 18 (2018), 177-192.
- Gökdemir, Ahmet. “Osmanlı Kırâat Eğitiminde Şâz Kırâatler ve Yûsuf Efendîzâde’nin Konuya Dair Tepkisi”. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 19 (2019), 67-81.
- Gökdemir, Ahmet. “Osmanlı Kırâat Eğitiminde Tarikler, Meslekler ve Mesleklerin Temel Eserleri”. *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 13 (2019), 91-123.
- Gökdemir, Ahmet. “Osmanlı Kur’ân Eğitim Merkezleri: Dârulkurrâlar ve Sıbyan Mektepleri”. *Edebali İslâmiyat Dergisi* 2 (2017), 43-60.

- Gökdemir, Ahmet. “Osmanlı’da Dâd Harfî Tartışmaları Bağlamında Ali b. Süleyman el-Mansûrî’nin Yeri”. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (2017), 245-257.
- Gökdemir, Ahmet. “Osmanlı’nın Kayıp İki Tariki: Kabâkîbî ve Mâhir Tarikleri”. *Usul İslam Araştırmaları* 32 (2019), 165-182.
- Gökdemir, Ahmet. *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Mısır Tariki Kurrâları*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2017.
- Gökdemir, Ahmet. *Evliya Çelebi’nin Gözüyle Osmanlı’da Kur’ân Kültürü (Tedrîsât/Tilâvet/Örf-Adet)*. İstanbul: Kitâbi Yayınları, 2019.
- Göksu, Memet Mustafa. *Molla Gürânî’nin Gâyetü’l-Emânî İsimli Tefsirinin Edisyon Kritiği (Necm-Nâs Sureleri Arası)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Gülle, Sıtkı. “Kırâatlerde Tevatür Olgusu”. *Uluslararası Kırâat Sempozyumu*. 71-77. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Günyol, Vedat. “Mektep”. *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*. 7/656-657. İstanbul: MEB Yayınları, 1972.
- Halîl b. Ahmed, Ebû ‘Abdirrahmân ‘Amr b. Temîm el-Ferâhîdî. *Kitâbü’l-‘Ayn*. 4 Cilt. thk. ‘Abdülhamîd Hindâvî. Beyrut: Dâru Kütübî’l ‘İlmiyye, 1424/2003.
- Hamed, Ğânim Kaddûrî. *Resmü’l-mushaf dirâsetün lügaviyye târîhiyyetün*. Bağdat: el-Lecnetü’l-Vataniyye, 1982.
- Haskan, Mehmet Mermi. *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*. 2 Cilt. İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayınları, 2001.
- Haskan, Mehmet Nermi. *Eyüp Tarihi II/Eyüp Medreseleri ve Mektepleri*. 2 Cilt. İstanbul: Eyüp Sultan Vakfı Yayınları, 1993.

- Havuz, Hasan Hüseyin. “Sâbûnî’nin Revâiu’l-Beyân” Adlı Tefsiri Bağlamında İstiâze ve Besmele”. *Muhammed Ali es-Sâbûnî ve Tefsir İlmindeki Yeri*. 205-232. Ankara: Grafiker Yayınları, 2022.
- Hayânî, Merve Salih. *Dirâse ve Tahkîk Mahtûta (Muhtasarı’l-Makâle fî’l-Fethi ve’l-İmâle li Muhammed ‘Avfî)*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Hızlı, Mefail. “Osmanlı Döneminde Bir İlköğretim Kurumu Olarak Sıbyan Mektepleri”. *İslâm Tarihinin Problemleri Kolokyumu*. 119-125. Şanlıurfa: Elif Matbaası, 2008.
- Hızlı, Mefail. *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim-Öğretim*. Bursa: Emin Yayınları, 2012.
- Hoca, Nazif. “Abdülkâdir el-Bağdâdî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/230-231. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Husrî, Ebü’l-Hasen Ali b. Abdilganî. *el-Kasîdetü’l-Husriyye fî kırâati’l-İmâm Nâfi’*. thk. Tefvik b. Ahmed el-Abkarî. Kahire: Mektebetü Evlâdî’s-Şeyh li’t-Türas, 1423/2002.
- Hüseyin Efendî, Ayvansarayî - Sofî Efendî, Ali - Besim Efendî, Süleyman. *Hadikatü’l-cevâmi’*. İstanbul: İşâret Yayınları, 2001.
- İbn Cüzey, Ebü’l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Cüzey el-Kelbî el-Gırnâtî. *el-Muhtasarı’l-bâri’ fî kırâati Nâfi’*. thk. Fethî el-‘Ubeydî. Halep: Dâru’r-Rıfâî, Dâru’l-Kalem el-‘Arabî, 1425/2004.
- İbn Fâris, Ebü’l-Hüseyn Ahmed. *Mu‘cemü mekâyîsü’l-lüğa*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. 6 Cilt. Amman: Dâru’l-Fikr, 1399/1979.
- İbn Galbûn, Ebü’l-Hasen Tâhir. *et-Tezkira fî’l-kırââtî’s-semân*. 2 Cilt. Cidde: el-Cemâatü’l-Hayriyye li-Tahfizi’l-Kur’ânî’l-Kerîm, 1412/1991.
- İbn Manzûr, Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem. *Lisânü’l-‘Arab*. 15 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdır, ts.

- İbn Mihrân, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Asbahânî. *el-Mebsût fî'l-kırââtî'l-'aşr*. thk. Sübey' Hamza Hâkimî. Dımaşk: Mecme'u'l-Lügati'l-Arabiyye, ts.
- İbn Sivâr, Ebû Tâhir Ahmed b. 'Alî b. 'Ubeydillâh b. Ömer b. Sivâr el-Bağdâdî. *el-Müstenîr fî'l-kırââtî'l-'aşr*. thk. 'Ammâr Emîn ed-Dûdû. 2 Cilt. Dubai: Dâru'l-Buhûs li'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye ve İhyâi't-Türâs, 1426/2005.
- İbn Süfyân, Muhammed el-Kayrevânî. *el-Hâdî fî'l-kırââtî's-seb'*. thk. Hâlid Hasen Ebû'l-Cûd. Kahire: Dâru 'İbâdirrahmân, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1432/2011.
- İbn Şüreyh, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Şüreyh er-Ru'aynî el-Endelüsî el-İşbîlî. *el-Kâfî fî'l-kırââtî's-seb'*. thk. Ahmed Mahmûd Abdüssemî' eş-Şâfiî. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2000.
- İbn Şüreyh, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Şüreyh er-Ru'aynî el-Endelüsî el-İşbîlî. *Risâletân fî kırâati'l-İmâm Nâfi': el-ûlâ Rivâyete Vers an Nâfi', es-sâniye: terrîdü'l-ihtilâf beyne Kâlûn ve Vers fî rivâyetihimâ an Nâfi'*. thk. 'Atıyye b. Ahmed b. Muhammed el-Vüheybî. Dubai: Câizetü Dübey ed-Devliyye li'l-Kur'ânî'l-Kerîm, 1432/2011.
- İbnü'l-Bâziş, Ebû Ca'fer Ahmed b. Alî b. Ahmed b. Halef el-Ensârî. *el-İknâ' fî'l-kırââtî's-seb'*. thk. 'Abdûlmecîd Katâmiş. 2 Cilt. Mekke: Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ, 1403/1982.
- İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsûf. *Ğâyetü'n-nihâye fî tabakâtî'l-kurrâ*. nşr. Gotthelf Bergstraesser. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427/2006.
- İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsûf. *Câmi'u'l-esânîd*. thk. Hâzım b. Saîd Haydar. Riyad: Cami'atü Melik Suud Yayınları, 1434/2013.
- İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsûf. *Tayyibetü'n-Neşr fî'l-kırââtî'l-'aşr*. haz. Muhammed Temîm ez-Zu'bî. Cidde: Dâru'l-Hüdâ, 1994.

- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsûf. *Takrîbü'n-Neşr*. haz. Abdullah Muhammed Halîlî. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423/2002.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsûf. *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd*. thk. Ğânim Kaddûrî el-Hamed. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsûf. *Neşru'l-kırâati'l-'aşr*. thk. Eymen Rüşdî Süveyd. 5 Cilt. İstanbul: Dâru'l-Gavsânî li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, Lübnan: Dâru'l-Gavsânî li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 1439/2018.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsûf. *en-Nihâye fî'l-kırâati's-selâs ez-zâide 'ani'l-'aşera* (Mecmû'atün Mühimmetün fî't-Tecvîdi ve'l-Kırâati ve'r-Resmi ve 'Addi'l-Ây Adlı Eser İçinde). haz. Cemâl es-Seyyid Rifâ'î. Kahire: Mektebetü İbn-i Teymiyye, 1427/2006.
- İbnü'l-Fehhâm, Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Atîk b. Halef el-Kureşî es-Sıkkîlî. *Kitâbü't-Tecrîd li-buğyeti'l-mürîd fî'l-kırâati's-seb'*. thk. Dârî İbrâhîm el-Âsî ed-Dûrî. Amman: Dâru 'Ammâr, 1422/2002.
- İbnü'l-Kâsîh, Ebü'l-Kâsım 'Alî b. Osman b. Muhammed b. Ahmed b. el-Hasen. *Sirâcü'l-kârîi'l-mübtedî ve tizkâru'l-mukrii'l-müntehî*. thk. Muhammed Abdulkâdir Şâhîn. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1425/2004.
- İbnü'n-Nâzım, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. el-Cezerî. *el-Havâşî'l-müfhime: Şerhu'l-Mukaddime*. haz. Ebû 'Âsım Hasen b. 'Abbâs b. Kutb. Kahire: Müessesetü Kurtuba, 1427/2006.
- İbnü'n-Neccâr, Muhammed b. Ahmed. *el-İfhâm fî Şerhi Bâbi Vakfî Hamzate ve Hişâm*. Medine: Medine Kütüphanesi, 20, 1a-154a.

- İbnü't-Tahhân, Ebü'l-Asbağ (Ebû Humejd) Abdülazîz b. 'Alî b. Muhammed es-Sümâtî el-İşbilî. *Mürşidü'l-kârî ilâ tahkîki meâlimi'l-mekârîi*. thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin. Şârîka: Mektebetü's-Sahâbe, Kahire: Mektebetü't-Tâbiîn, 2007.
- İnalcık, Halil. "İstanbul/Türk Devri". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/296-300. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- İsfahânî, Râgıb. *el-Müfredat fî ğarîbi'l-Kur'ân*. Lübnan: y.y., ts.
- İslambûlî, Ahmed Hamdi. *İcâzet*. İstanbul: MÜİF Kütüphanesi, Üsküdarlı, 41.
- İslambûlî, Mustafa b. Hasen. *Mürşidü't-talebe ilâ m'arifeti turuki't-Tayyibe*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Selim Ağa, 29, 1a-88a.
- İzgi, Cevat. "Halebî Nûreddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/232-233. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- İzmîrî, Mustafa b. 'Abdirrahmân b. Muhammed. *Kitâbü İthâfî'l-berara bimâ sekete anhü Neşrü'l-'aşera: Tahrîru'n-Neşr*. thk. Hâlid Hasen Ebü'l-Cûd. Riyad: Dâru Advâi's-Selef, 1428/2007.
- Jasime, Osman. "Molla Muhammed Emin Efendî ve İdgâm-ı Kebîr Hakkında "Lâhika" Adlı Risâlesi". *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 12 (2019), 165-179.
- Kablan, Süleyman. "Osmanlı'dan Cumhuriyete Kırâat İlmi". *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 8/1 (2022), 511-530.
- Kaçar, Halil İbrâhim. *Ebü'l-İkrâm Muhammed b. İsmâil el-Bakarî'nin Hayatı ve Gunyetü't-Tâlibîn ve Münyetü'r-Râgîbin Adlı eserinin Tahkîki*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992.
- Kâdî, Abdülfettâh Abdülganî. *el-İdâh li-metni'd-Dürra*. Mekke: el-Mektebetü'l-Esediyye, 2. Basım, 1434/2013.
- Kâdî, Abdülfettâh Abdülganî. *el-Vâfi fî Şerhi's-Şâtibiyye*. Kahire: Dâru's-Selâm, 12. Basım, 1438/2017.

- Kafes, Mahmut. “Osmanlılar Döneminde Mısır’da Bilimsel Faaliyetler ve Nahiv İlminin Durumu”. *Tarihin Peşinde* 6/12 (2014), 275-292.
- Kahraman, Abdullah. “Şebrâmellisi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/395-396. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Kalânîsî, Ebü'l-‘İzz Muhammed b. Hüseyin b. Bündâr el-Vâsitî. *Kitabü'l-Kifâyeti'l-kübrâ fi'l-kırâati'l-‘aşr*. thk. Cemâlüddîn Muhammed Şeref. Tanta: Dâru's-Sahâbe li't-Türâs, 1427/2006.
- Kallek, Cengiz. “Berzenci”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/525-526. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Kallek, Cengiz. “İbn Ğânim, Nûruddîn Ali b. Muhammed b. Ali el-Hazrecî el-Makdisî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/503-504. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kandemir, M. Yaşar. “Münâvî, Muhammed Abdürraûf ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/571-573. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Kaplan, Gülcan. *Üsküdar Atik Vâlide Sultan Camii Çinileri*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi, Güzel sanatlar Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Karaçam, İsmail. *Kur’ân Tilâvetinin Esasları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 3. Basım, 2018.
- Karaçam, İsmail. *Kur’ân-ı Kerîm’in Nuzulü ve Kırâati*. İstanbul: Nedve Yayınları, 1981.
- Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr. *Letâifü'l-işârât li-fünûni'l-kırâât*. thk. Merkez ed-Dirâsâti'l-Kur’âniyye. 10 Cilt. Medine: Mücemme‘u'l-Melik Fehd li Tıbbâti'l-Mushafî’ş-Şerîf, h. 1434.
- Kaya, Remzi. “Kur’ân’da İstiâze (Sığınma)”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (2001), 95-102.

- Kazıcı, Ziya. “Bir Eğitim Kurumu Olarak Dârulkurrâ”. *Kur’ân Kurslarında Eğitim Öğretim ve Verimlilik*. 36-39. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2000.
- Kazıcı, Ziya. *İslam Müesseseleri Tarihi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1991.
- Kazıcı, Ziya. *Osmanlı’da Eğitim Öğretim*. İstanbul: Bilge Yayınları, 2004.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu‘cemü’l-müellifîn*. 15 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, ts.
- Keskin, Emrah. *Kırâat İlmi Bağlamında Şâz Kırâatların Özellikleri ve İmamları*. Hakkari: Hakkari Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Kılıç, Hulusi. “İbn Âcurrûm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/295-296. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kılıç, Mehmet. *Şâz Kırâatler Bağlamında Hasan-ı Basrî Kırâatı ve Özellikleri*. Yalova: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- Kılıç, Servet. “Mekkî b. Ebî Tâlib’in Sahih Kırâat Kriterlerine Yaklaşımı”. *Genç Mütefekkirlere Dergisi* 2 (2021), 231-257.
- Kızıklı, Zafer. “Arap Dilinde İdgâm Kavramı”. *Ekev Akademi Dergisi* 32 (2007), 177-195.
- Konyalı, İbrahim Hakkı. *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi II*. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yeşilay Cemiyeti Yayınları, 1977.
- Koyuncu, Recep. “Molla Gürânî’nin (V. 893/1488) Ref’ul-Hitâm ‘An Vakfı Hamza Ve Hişâm Adlı Risalesinin Tahkikli Neşri”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2017), 149-192.
- Koyuncu, Recep. *Kırâat İlmi/Takrîb Usûlü*. Konya: Hacıveyiszâde İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2018.
- Köse, Saffet. “Tekbir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/341-343. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

- Kudat, Aydın. “Osmanlı Dönemi Nükûd Vakıfları Bağlamında Dârulkurrâ ve Kırâat Tedrisatı (Rumeli Nükûd Vakıfları Örneği)”. *Turkish Studies* 13/25 (2018) 291-304.
- Kuran, Abdullah. “Üsküdar Atik Vâlide Külliyesi’nin Yerleşme Düzeni ve Yapım Tarihi Üzerine”. *Suut Kemal Yetkin’e Armağan*. 231-248. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Armağan Dizisi, 1984.
- Kurtubî, Abdülvehhâb b. Muhammed. *el-Mûdih fi’t-tecvîd*. thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed. Ammân: Dâru Ammâr, 1421/2000.
- Kuzyurt, Kasım. *A’meş Kırâatının Muttavvî’i Rivâyeti İle Şenebûzî Rivayeti Arasındaki Farklılıklar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Küçükdağ, Yusuf. *Konya Dârulkurrâları*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2014.
- M. Hartmann. “Cezîre-i İbn Ömer”. *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*. 3/152-154. İstanbul: MEB Yayınları, 1968.
- Ma’sarâvî, Ahmed ‘Îsâ. *eş-Şâmil fi kırââtî’l-‘aşri’l-kevâmil min tarîkayî’s-Şâtibiyye ve’d-Dürre*. Kahire: Dâru’l-İmâmi’s-Şâtibî, 1434/2013.
- Makdisî, Ebû Şâme. *el-Mürşidü’l-vecîz ilâ ‘ulûmin tete‘alleku bi’l-Kitâbi’l-‘Azîz*. thk. Tayyar Altıkulaç. Ankara: TDV Yayınları, 2. Basım, 1986.
- Mansûr, Muhammed Hâlid vd. *el-Müzhir fi şerhi’s-Şâtibiyye*. Amman: Dâru ‘Ammâr, 1427/2006.
- Marsafî, Abdülfettah es-Seyyid ‘Acmî. *Hidâyetü’l-kârî ilâ tecvidi Kelâmi’l-Bârî*. Medine: Mektebetü Taybe, 2. Basım, ts.
- Mehdevî, Ebü’l-Abbâs Ahmed b. ‘Ammâr. *Şerhu’l-hidâye*. thk. Hâzim Saîd Haydar. 2 Cilt. Riyad: Mektebebetü’r-Rüşd, 1416/1995.

- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Hammûş el-Kaysî. *et-Tebsıra fî'l-kırââtî's-seb'*. thk. Muhammed Gavs en-Nedvî. Bombay: Dâru's-Selefiyye, 2. Basım, 1402/1982.
- Mekkî b. Ebî Talib, Ebû Muhammed. *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırââtî's-seb' ve 'ilelihâ ve hucecihâ*, thk. Muhyiddîn Ramazân. 2 Cilt. Şam: Mücemme'u'l-Luğatî'l-'Arabiyye, 1394/1974.
- Mevsilî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. el-Hüseyn. *Şerhu Şu'le ale's-Şâtibiyye*. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1418/1997.
- Mezzâhî, Sultan b. Ahmed b. Seleme el-Mısırî. *Risâle fî evcüh-i Verş*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, 2123, 1b-207a.
- Mezzâhî, Sultan b. Ahmed b. Seleme el-Mısırî. *Risâle fî evcûhi't-tekbîr*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendî, 28, 1a-109a.
- Mezzâhî, Sultan b. Ahmed b. Seleme el-Mısırî. *Risâle*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, 2093, 1b-146a.
- Muhammed Emîn Efendî, Abdullah Efendîzâde. *'Umdetü'l-hullân fî idâhi Zübdeti'l-'irfân*. thk. Mehmed Çaba. 2 Cilt İstanbul: Hacıveyiszâde İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2021.
- Muhammed Emîn Efendî, Abdullah Efendîzâde. *el-Âsâru'l-mecîdiyye fî menâkıbî'l-Hâlidiyye*. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1314.
- Muhammed Emîn Efendî, Abdullah Efendîzâde. *Zühru'l-erîb fî idâhı'l-cem'i bi't-takrîb*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendî, 11, 1b-241b.
- Muhaysin, Muhammed Sâlim. *el-İrşâdâtü'l-celiyye fî'l-kırââtî's-seb' min tarîki's-Şâtibiyye*. Kahire: Dâru Muhaysin, 1426/2005.
- Muhibbî, Muhammed Emin. *Hulâsatü'l-eser fî a'yâni'l-karni'l-hâdî 'aşer*. 4 Cilt. Mısır: Matbaatü Vehbiyye, h. 1284.

- Murâdî, Muhammed Halil b. Ali. *Silkü'd-Dürer fî A'yâni'l-Karni's-Sânî Aşer*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2. Basım, 1408/1988.
- Mü'min b. Ali. *Câmi'ü'l-Kelâm fî Resmi Mushafî'l-İmâm*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 44, 1b-64b.
- Mütevellî, Muhammed b. Ahmed. *İthâfî'l-En'âm ve is'âfî'l-efhâm fî Vakfî Hamzate ve Hişâm*. Mekke: Cami'atü Ümmi'l-Kurâ, 335, 1a-187b.
- Nisâbü'rî, Muhammed b. Abdillâh Hâkim. *el-Müstedrek 'ala's-sahihayn*. thk. Mustafa Abdülkâdir 'Atâ. 4 Cilt. Beyrût: Darü'l-kütübi'l-'ilmiyye, 2. Basım 1422/2002.
- Nüveyhiz, Âdil. *Mu'cemü'l-müfessirîn min sadri'l-İslâm hatte'l-'asri'l-hâzır*. 2. Cilt. Beyrût: Müessesetü Nuveyhizi's-Sekâfiyye, 2. Basım, 1409/1988.
- Okumuş, Ömer. "Câmî, Abdurrahman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/94-99. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Olçay, Osman Fevzi. *Amasya Ünlüleri*. haz. Turan Böcekci. Ankara: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 2002.
- Ömer b. Mustafa. *Risâle fî'l-kırâa*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendî, 229, 1b-105a.
- Ömeroğlu, Elif Nur. *Kırâat İlmi Bağlamında Hemze ve Hükümleri*. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Öz, Mehmet. "Osmanlılar/Sosyal Hayat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/580-589. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Özcan, Abdülkadir. "Molla Yegân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/265-266. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Özel, Ahmet. "Ali el-Kârî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/403-405. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

- Özel, Ahmet. “Şemseddin Remlî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/565-566. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Özel, Ahmet. *Hanefî Fıkıh Âlimleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1990.
- Özkan, Halit, “Yûsufefendizâde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/41-42. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Özli, Muzaffer. “Kıraatçılar ve Nahivciler’e Göre Sakin Nûnun ve Tenvînin Hükümleri”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (2009), 123-137.
- Özyalvaç, Ali. “Bir Müfettiş Raporu’nda Erken 20.Yüzyıl İstanbul Suriçi Sıbyan Mektepleri”. *Türkiyat Mecmuası* 21/1 (Haziran 2011), 345-373. <https://doi.org/10.18345/Tm.32001>.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 3 Cilt. İstanbul: MEB Yayınları, 1983.
- Pantik, Ramazan. *Atik Vâlide Sultan Külliyesi (1686-1727)*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Pilgir, Eren. “Hırzu’l-Emânî’nin Kıraat Tedrisatındaki Serencamı”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 62/1 (2021), 251-268.
- Pilgir, Muhammed. *Kıraat İlminde Med: Kıraat-ı Aşere’nin Ortak Meseleleri Bağlamında*. Ankara: İlâhiyât, 2022.
- Râcih, Muhammed Küraym. *el-Kırââtü’l-‘aşri’l-mütevâtira min tarîki’ş-Şâtıbiyye ve’d-Dürrâ fî hâmişi’l-Kur’âni’l-Kerîm*. Medine: Dâru’l-Mühâcir, 1994.
- Sabırlı, Tijen. *Nurbanu Atik Vâlide Sultan Vakfı’nın Sosyal ve Ekonomik Açından İncelenmesi (1582-1826)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Saçaklızâde, Muhammed Ebû Bekr Merâşî. *Cühdü’l-mukill*. thk. Sâlim Kaddûrî el-Hamed. Ürdün: Dâru Ammâr, 2008.

- Saleh, Alaadin - Bulut, Ali. “Hemze’nin “İlmu Resmi’l-Masahif” ve Kırâatteki Yeri”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (2016), 77-104.
- Sarı, Mehmet Ali. “Harf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/163-165. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Sarı, Mehmet Ali. “İdğâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/471-472. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Sarı, Mehmet Ali. “Med”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/288-289. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Sarı, Mehmet Ali. “İmâle”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/177. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Savan, Mehmet. *İbnü’l-Cezerî’nin (v. 833/1429) Hadis İlmindeki Yeri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, 2010.
- Saylan, Nesrişah. “Kırâat İlminde Hemze İle İlgili Bazı Vecihlerin İncelenmesi”. *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 5 (2019), 286-298.
- Sefâkusî, ‘Alî en-Nûrî b. Muhammed. *Ğaysü’n-nef‘ fî’l-kırââti’s-seb‘*. thk. Ahmed Mahmûd ‘Abdüssemî‘ eş-Şâfî el-Hafyân. Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1425/2004.
- Sehâvî, ‘Alemüddîn Ebü’l-Hasen ‘Alî Muhammed b. Abdissamed. *Cemâlû’l-kurrâ ve kemâlû’l-ikrâ*. thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb. 2 Cilt. Mekke: el-Mektebetü’t-Türâs, 1987.
- Sehâvî, ‘Alemüddîn Ebü’l-Hasen ‘Alî Muhammed b. Abdissamed. *Kitâbu Fethi’l-vesît fî şerhi’l-Kasîd*. thk. Mevlây Muhammed el-İdrîsî et-Tâhirî. 4 Cilt. Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 2002/1423.
- Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahman. *ed-Dav‘u’l-lâmi‘ li ehli’l-karni’t-tâsi‘*. 12 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Cîl, 1992.

- Serakustî, Ebü't-Tâhir İsmâîl b. Halef b. Saîd. *el-'Unvân fî'l-kırâati's-seb'*. thk. Züheyr Zâhid, Halîl el-'Atıyye. Beyrût: 'Âlemü'l-Kütüb, 2. Basım, 1406/1986.
- Seyyid, Seyyid Muhammed. "Mısır/Osmanlı Dönemi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/584-586. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Sinanoğlu, Mustafa. "Hamevî, Ahmed b. Muhammed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/456-457. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Suyûtî, Celâlüddîn. *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Sakıp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik. 2 Cilt. İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1987.
- Süreyya, Mehmed, *Sicill-i Osmânî*. 6 Cilt. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Şahin, Ali. *el-Münezzel fî'l-kırâati'l-'aşr min tarîki't-Teysîr ve't-Tahbîr*. İstanbul: Hayrat Neşriyat, 2015.
- Şâtıbî, el-Kâsım b. Fîrruh b. Halef b. Ahmed. *Metnü's-Şâtıbiyye: Hırzû'l-emânî ve vechü't-tehânî fî'l-kırâati's-seb'i*. haz. Muhammed Temîm ez-Zu'bî. Dimaşk: Dâru'l-Gavsânî li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 5. Basım, 1431/2010.
- Şen, Ziya. "İstiâze ve Besmele". *Diyanet İlmi Dergi* 40 (2004), 91-100.
- Şen, Ziya. "Kırâat İlminde "Tekbir". *Diyanet İlmi Dergi* 37 (2001), 97-102.
- Şen, Ziya. *Kur'ân'ın Metinleşme Süreci*. İstanbul: Düşün Yayınları, 2014.
- Şeyhî, Mehmed Efendî. *Vekâyi'u'l-fudalâ*. haz. Abdülkadir Özcan. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- Şinkîti, Muhammed Habibullah. *Kitâbü ikâzi'l-a'lâm li vücûbi ittibâ'i resmi'l-Mushafî'l-İmâmi Osmân İbn Affân*. Humus: Mektebetü'l-Ma'rife, 1972.
- Taberî, Ebû Ca'fer. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. Mısır: y.y., 1903.
- Tablâvî, Mansûr. *eş-Şâmetü'l-mûziyye bi neşri kırâ'ati's-seb'ati'l-merziyye*. thk. Ahmed İbrâhim Bedir. Tanta: Dâru's-Sahâbe li't-Türâs, 2006.

- Tanman, M. Baha. “Atâ Efendî Tekkesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/36-37. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Tanman, M. Baha. “Atik Vâlîde Sultan Külliyesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/68-73. Ankara: TDV Yayınları, 1991.
- Tanman, M. Baha. “Dârülkurrâ/Mimari”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/545-548. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Taşköprizâde, İsmüddîn Ahmed b. Mustafa. *eş-Şakâiku’n-Nu‘mâniyye fî ‘ulemâi’d-Devleti’l-Osmâniyye*. trc. Muharrem Tan. İstanbul: İz Yayıncılık, 2007.
- Taşköprizâde, İsmüddîn Ahmed b. Mustafa. *Mevzûâtü’l-‘ulûm*. trc. Kemaleddin Mehmed Efendî. 2 Cilt. Dersâadet: İkdâm Matbaası, 1313.
- Taşpınar, Kadir. “Ebû Amr’ın Eleştiriye Konu Olan Sahih Kriterleri”. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (2022), 117-140.
- Taşpınar, Kadir. “Râzî’nin Şâhih Kırâatlara Yönelik Eleştirilerinde Zemahşerî Etkisi”. *Kilitbahir* 22 (2023), 123-159.
- Tehânevî, Muhammed Ali. *Kitâbü Keşşâfî istilâhâtî fûnûn*. Kalkuta: y.y., 1862.
- Temel, Ahmet Vefa. “Haseki Dini Yüksek İhtisas Eğitim Merkezi ile Medreselerin Modern ve Klasik Arapça Öğretim Müfredatı Açısından Değerlendirilmesi”. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (2014), 71-88.
- Temel, Nihat. *Kırâat ve Tecvîd Istılahları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2009.
- Tetik, İbrahim. “Kur’ân Kırâatında İmâle ve Feth’in Kitâbî Referansları”. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 1 (2020), 41-65.
- Tetik, Necati. “Kırâat Eğitiminin Dünü, Bugünü, Yarını ve Kırâat Eğitiminde Meslekler”. *Kur’ân ve Tefsir Araştırmaları-IV: Kırâat İlmi ve Problemleri*. 147-167. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002.
- Tetik, Necati. *Başlangıçtan IX. Hicrî Asra Kadar Kırâat İlminin Ta’limi*. İstanbul, İşaret Yayınları, 1989.

- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *el-Câmi‘u l-kebîr*. thk. Beşşâr ‘Avvâd Ma‘rûf. 6 Cilt. Beyrût: Dâru’l-garbi’l-İslâmî, 1996.
- Tomar, Cengiz. “İbnü’l-‘Îmâd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/95-96. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Uçar, Ahmet. “Toptaşı Hapishanesinin Meşhur Sâkinleri”. *Üsküdar Sempozyumu IV*. ed. Coşkun Yılmaz. 2/247-282. İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayınları, 2007.
- Uğur, Mücteba. “A’mêş”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/54. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Uzun, Yakup. “Feth ve İmâle (Ebû Amr ed-Dânî’nin el-Feth ve’l-İmâle Eseri Bağlamında)”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 6 (2022), 455-482.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Büyük Osmanlı Tarihi*. 6 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- Ünal, Mehmet. “Kırâat Kriterleri Bağlamında Kırâatlerin Tevatürü Meselesi ve Şia’nın Buna Bakışı”. *Milel ve Nihal* 3 (2011), 77-114.
- Ünal, Mehmet. *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*. Ankara: Fecr Yayınları, 2005.
- VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *İstanbul Vakfiye Defterleri [VKF.İST.d.]*. No. 50, Defter No. 2113.
- Yakuboğlu, Kenan. *Osmanlı Medrese Eğitimi ve Felsefesi*. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2006.
- Yaran, Rahmi. “Birmâvî, İbrahim b. Muhammed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/203-204. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Yardım, Ali. “Dârülhadis/Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar’da Dârulhadîs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/527-529. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

- Yaşaroğlu, Kamil. “Molla Gürânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/248-250. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.
- Yavuz, Mehmet. “Osmanlı Dönemi Mısırlı Dilekçilerden Ebû Bekr Receb b. İsmâ‘îl eş-Şenevânî (1019-/1611)”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Mecmuası* 14 (2009), 166-189.
- Yediyıldız, Bahaeddin. “Vakıf”. *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*. 8/153-172. İstanbul: MEB Yayınları, 1986.
- Yerlikaya, Cafer. Kırâatlerin Sıhhat Kriterlerinin Değerlendirilmesi. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Yıldız, Hakkı Dursun. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. 15 Cilt. İstanbul: Çağ Yayınları, ts.
- Yıldız, Sakıp. *Fatih’in Hocası Molla Gürânî ve Tefsiri*. İstanbul: Sahaflar Kitap Sarayı, ts.
- Yıldız, Selim. *Molla Gürânî ve el-Kevserü’l-Câri Adlı Buhârî Şerhi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Yınanç, Mükrimin Halil. “Bayezid Yıldırım”. *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*. 2/369-392. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- Yurdagör, Metin. “Lekânî, İbrâhim b. İbrâhim”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/ 130. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Yûsufefendîzâde, Abdullah b. Muhammed. *Ecvibetü mesâil fî vücûhi’l-Kur’ân*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 68, 1b-193b.
- Yüksel, Ali Osman. “Meşhur Kırâat Âlimi: İbnü’l-Cezerî”. *Hz. Nuh’tan Günümüze Cizre Sempozyumu*. 111-124. İstanbul: y.y., 1999.
- Yüksel, Ali Osman. *İbn Cezerî ve Tayyibetü’n-Neşr*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2012.
- Zebîdî, Muhammed. *Tâcü’l-‘arûs min cevâhiri’l-kâmûs*. 40 Cilt. Mısır: y.y., 1306.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *Esâsü'l-belâğa*. thk. Muhammed Bâsil 'Uyûn es-Sûd. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.

Zirikli, Hayreddin. *el-A'lâm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.

Zürkânî, Muhammed 'Abdülazîm. *Menâhilu'l-irfân fî 'ulumi'l-Kur'ân*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Küttâbi'l-'Arabiyye, 1995.

ÖZGEÇMİŞ

1995 yılında Bağcılar Ebûbekir Camii Kur'ân Kursu'nda hafızlık eğitimini tamamladı. 2002 yılında İstanbul Güngören Anadolu İmam-Hatip Lisesi'nden, 2006 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 2009 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tefsir Ana Bilim Dalı'nda “Kur'ân'da Peygamber Duaları ve Dinî Kültürümüzdeki Yeri” başlıklı teziyle yüksek lisansını tamamladı. 2007-2008 yılları arasında Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde imamet görevinde bulundu. 2011 yılında Diyanet Pendik Haseki Eğitim Merkezi ihtisas programından mezun oldu. Halen Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kuran-ı Kerim Okuma ve Kırâat İlmi Anabilim Dalı'nda öğretim görevlisi olarak görev yapmaktadır.